
VOJENSKÁ HISTÓRIA

Časopis
pre vojenskú históriu
múzejníctvo
a archívniectvo

2/2010

VYDÁVA VOJENSKÝ HISTORICKÝ ÚSTAV V BRATISLAVE

© VHÚ Bratislava 2010

Príspevky vyjadrujú názory autorov a nemusia byť totožné so stanoviskom vydavateľa a redakcie.

ŠTÚDIE

BITKA PRI PODUBNÍ

(PRVÉ VÍŤAZSTVO RAKÚSKEHO POMOCNÉHO ZBORU NA ŤAŽENÍ V RUSKU ROKU 1812)

TOMÁŠ SLEZÁK

SLEZÁK, T.: Battle of Podubnie (the first victory of the Austrian Auxiliary Corps in Russian campaign in 1812). *Vojenská história*, 2, 14, 2010, pp. 3–26 Bratislava.

The study refers to the Russian Campaign of Austrian Reserve Corps in 1812 in Russia accompanying Napoleon's Army. It describes the background of the clash being fought by Carl Philipp Schwarzenberg at Podubnie at the end of the first half of August 1812, ending in the victory of the Austrian Auxiliary Corps. The work is based on the sources of Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv in Vienna. The author evaluates the preparation of the adversaries, their tactics or strategy of their Majors and it brings to the light plenty of new facts and information on the battle. The author adds detailed charts of the structure of the armies – the Austrian and the allied Saxon corps – in the period before the clash. Similarly, he describes the structure Russian 3rd Army of the West so that a careful reader has got a thorough view of the situation and the strength of the counterparts. The study is filled with detailed information (i.e. the disturbance of the night camp from a flock of wolves, or the details on some exhausting marches and so on) that contributes to the precise picture of the run of the events.

Military History. Austria. Russian Campaign 1812. Napoleonic Era.

Francúzske ťaženie do Ruska v roku 1812 neustále priťahuje pozornosť historikov venujúcich sa napoleonskému obdobiu.¹ Relatívne málo monografií sa však venu-

1 Pribehu Napoleonovho ťaženia do Ruska sa v minulosti venovali viaceri autorov. Z ruskej a sovietskej historiografie pozri najmä: BOGDANOVIČ, M.I. *Dějiny Vlastenecké války roku 1812*. zv.1-7. Praha : I.L.Kober, 1869.; TARLE, J.V. *Napoleonovo tažení na Rus 1812*. Praha : Naše vojsko, 1950; ŽILIN, P. A. *Kutuzovova protiofenziva v roce 1812*. Praha : Naše vojsko, 1953.; Francúzska historiografia: MADELIN, L. *Histoire du Consulat et de l'Empire*. zv.12 Paris : R. Laffont, 2003. Zo starších nemeckých zdrojov pozri napr.: CLAU-SEWITZ, Karl v. *Der russische Feldzug von 1812*. Essen : Magnus-Verlag, 1984.; BEITZKE, H. *Geschichte des Russischen Krieges im Jahre 1812*. Berlin : B. Brigl, 1862.; z novších diel: STEGER, F. *Der Feldzug von 1812*. Essen : Phaidon, 1985. Z anglosaskej literatúry pozri najmä: NAFZIGER, G.F. *Napoleon's Invasion of Russia*. New York : Ballantine Books, 1988.; RIEHN, Richard K. *1812 : Napoleon's Russian Campaign*. New York : McGraw-Hill, 1990. Z novšej českej historiografie sa ruskému ťaženiu venoval najmä KOVAŘÍK, J. *1812. Napoleonovo ruské tažení*. Praha : Hart, 2001. Zo slovenských diel sa téme venujú naj-

je zapojeniu rakúskeho pomocného zboru pod velením generála jazdectva Karla Philippa Schwarzenberga, ako telesa, ktoré rakúska monarchia poskytla francúzskemu cisárovi podľa spojeneckej zmluvy zo 14. marca 1812. Aj keď sa viedenský dvor snažil svoju účasť vo vojne proti dovtedajším spojencom obmedziť na minimum, v podmienkach bojového ťaženia neexistoval veľký priestor na diplomatické ohľady a kľúčkovanie.

Pomocný zbor sa v zmluvne určenej sile 30 000 mužov a 76 diel sústredil na jar 1812 v Haliči v okolí Lvova.² Podľa rozkazov francúzskeho cisára mal pôsobiť na pravom krídle Veľkej armády, ktorá sa pripravovala na inváziu sústreďujúc sa za riekou Nemen, ktorá tvorila hranicu medzi Ruskom a Varšavským veľkovojskovodstvom. Generál Schwarzenberg zaujal na konci júna pozície na rieke Bug, pripravujúc sa nasledovať zbory Napoleonovej armády, ktoré dňa 24. júna 1812 prekročili hranice.

Proti Napoleonovi stáli tri ruské armády – 1. západná armáda generála pechoty Michaela Andreasa Barclaya de Tolly, ktorá mala v súčinnosti s 2. armádou generála Petra Ivanoviča Bagrationa čeliť hlavným francúzskym silám postupujúcim na Vilnius (Vilňus); na juhu vo Volynskej oblasti operovala 3. armáda generála jazdectva Alexandra Petroviča Tormasova v celkovej sile 37 000 mužov. Jej úlohou bolo čeliť prípadnému vpádu do Volyne a viazať južné (pravé) krídlo protivníka.³ Francúzsky cisár však kvôli nedostatku informácií početný stav a úmysly Tormasovovej armády podcenil a na jej zablokovanie určil len VII. zbor divízieho generála Jeana Ebenezer Reyniera, zloženého zo 17 000 saských vojakov. Reynier dostal 22. júla 1812 rozkaz zaujať pozície na línii Brest-Litovsk – Kobrin – Pinsk a brániť prístup k zásobovacej línii Veľkej armády, ako aj prístupovú trasu do Varšavského veľkovojskovodstva. Paralelne dostal rozkazy od Napoleona aj rakúsky veliteľ, ktorého novou úlohou bolo nasledovať Francúzov pri prenasledovaní ustupujúcej 1. a 2. ruskej armády.⁴

Pozície rakúskeho a saského zboru sa týmto spôsobom vlastne vymenili, aj keď knieža Schwarzenberg, disponujúc presnejšími informáciami o postupe Tormasova, s presunom váhal. Nakoniec však vydal 23. júla rozkaz na pochod k Nesvižu a Minsku, čím by sa pripojil k hlavnej armáde.⁵ Sasi generála Reyniera zaujali pozície len dva dni pred hlavným ruským útokom, čo im znemožnilo vyslať smerom na juh jazdecké hliadky a Tormasovov zámer odhaliť. Obeťou Napoleonovho pochybenia sa stala jedna z peších brigád VII. zboru pod vedením generálmajora Klengela, ktorá 24. júla zaujala pozície v mestečku Kobrin ležiaceho na strategickej križovatke ciest. O dva dni nato sa brigáda s celkovým počtom 2 400 mužov ocitla v obklúčení spojených oddielov ruských generálov Jefima Ignatieviča Čaplica a Karla Osipoviča Lamberta, ktorí na mesto zaútočili s 5 000 mužmi. Po desaťhodinovom boji sa generál Klengel vzdal, keď mu ruské jazdectvo odrezalo aj poslednú ústupovú trasu k jadrú VII. zboru.⁶ Reynier, ktorému zostalo len 15 000 mužov, nevidel iné riešenie, než sa stiahnuť z pridelennej pozície na sever a pokúsiť sa v spojení s rakúskym zborom zabrániť tomu, aby Tormasovova armáda nečakane vpadla do tyla Veľkej armády.

Akonáhle sa knieža Schwarzenberg dozvedel o porážke pri Kobrine z depeše od generála

mä: DANGL, V. – SEGEŠ, V. *Vojenské dejiny Slovenska*. Zv. 3. Bratislava : Ministerstvo obrany SR, 1996 a DANGL, V. *Bitky a bojiská v našich dejinách 2*. Bratislava : Perfekt, 2007.

2 Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv, Alte Feldakten (ďalej len ÖSta KA, AFA), č.k.1512, č.j. 1812/6/7.

3 BOGDANOVIČ, M.I. *Geschichte des Feldzuges 1812*. zv. 1. Leipzig, 1863, s. 208.

4 Tamže, s. 296.

5 ÖSta KA, AFA, č.k.1512, č.j. 1812/7/238a.

6 GEBLER, W.von *Das k.k. österreichische Auxiliärkorps im russischen Feldzuge 1812*. Wien : Wilhelm Braumüller, 1863, s. 35.

la Reyniera, ktorú dostal v Nesviži 30. júla⁷, uvedomil si nebezpečenstvo pre svoj zbor. Jeho komunikačná a ústupová trasa vedúca do Varšavského veľkovojsvodstva bola prerušená a navyše hrozilo, že mohutná Tormasovova armáda v otvorenejšom teréne severne od Pripjate nebude mať väčšie problémy eliminovať, respektíve v dôsledku obrovskej prevahy jazdectva obísť Reyniera a operovať v tyle Rakúšanov. Ak by rakúsky zbor pokračoval podľa opakovaných rozkazov datovaných 15., 22., a 28. júla, ktoré nariaďovali pochod do Nesvižu a následne smerom na Minsk a Mohilev, zostalo by tylo Veľkej armády nekryté pred Tormasovom, čo by mohlo mať pre Napoleonovo ťaženie neblahé dôsledky.⁸ Do akej miery ovplyvnila rozhodnutie generála Schwarzenberga nechť nechať sa vziať do hĺbky ruského územia, je otázne, faktom však ostáva, že išlo nesporne o správne rozhodnutie.

Ešte večer 30. júla boli zmenené pôvodné pochodové rozkazy, ktoré určovali trasy postupu jednotlivým jednotkám až do Minska⁹ a boli vydané nové, ktoré nariaďovali presun do Slonimu cez Snov, Stoloviče a Palanku. Jazdecká divízia poľného podmaršala Johanna Mariu Frimonta tvorila predný voj, za ňou v hodinových intervaloch postupovali pešie divízie a v tesnom závесе za nimi delostrelecká záloha a vozový trén, pričom boli vydané prísne príkazy na zabezpečenie delostrelectva a bagáže pre každú noc, pretože si generál Schwarzenberg a jeho náčelník štábu generálmajor Joseph von Stutterheim uvedomovali nebezpečenstvo nájazdu ruského nepravidelného jazdectva.¹⁰ Do Slonimu dorazili jednotky zboru 3. augusta, kde došlo k spojeniu oboch zborov. Aby si generál Schwarzenberg zaistil správy o nepriateľovi, vyslal ešte z Nesvižu oddiel od 3. švaliárskeho pluku (O'Reilly)¹¹ pod vedením ritmajstra Schmelzera na juh smerom na Pinsk. Jedna čata tohto oddielu prenikla až k Lohišinu – asi 25 km od Pinsku – aby zistila, či nepriateľ nemá v pláne postupovať po trase Pinsk – Nesviž – Minsk. Hrozilo nebezpečenstvo, že by po tejto trase Rusi úplne obišli rakúsky a saský zbor a mohol by sa im podariť prielom do tyla Veľkej armády. Našťastie hlásenia nepotvrdzovali ruský postup na sever – nepriateľské oddiely udržiavali líniu rieky Piny medzi Janovom a Pinskom. V Klecku južne od Nesvižu ponechal knieža Schwarzenberg podplukovníka knieža Kinského spolu s dvoma stotinami 58. pešieho pluku (Beaulieu), jednou stotinou z 5. práporu poľných strelcov a dvoma delami, aby zabezpečovali spojenie s Veľkou armádou a zároveň sledovali pinskú cestu pre prípad ruskej ofenzívy.¹² Veliteľ rakúskeho zboru nezabudol pomocou zvláštneho posla informovať Napoleona o zmene situácie a o fakte, že knieža nemôže splniť jeho príkaz postupovať k Dnepru a zároveň požiadal o odsúhlasenie svojho rozhodnutia pomôcť Reynierovi.¹³

V Slonime sa obaja velitelia zborov dohodli na spoločnej ofenzíve proti Tormasovovej armáde. V súlade s touto dohodou vyrazil 5. augusta saský zbor cez Nový Dvor a Podorosk

7 ÖStA KA, AFA, č.k.1512, č.j. 1812/7/ad238.

8 Tamže, č.k.1512, č.j. 1812/7/238a.

9 Tamže, č.k.1512, č.j. 1812/7/225.

10 Tamže, č.k.1512, č.j. 1812/7/229, č.j. 1812/7/230 a č.j. 1812/7/234.

11 Pešie pluky rakúskej armády sa v napoleonskom období označovali dvojako. V staršom systéme bol pluk pomenovaný podľa majiteľa (Oberst-Inhaber), čo bola tradícia siahajúca do 17. storočia, keď zoldnierski velitelia stavali pluky na svoje vlastné náklady a disponovali nimi ako so svojím majetkom. Nový systém označovania sa zaviedol v roku 1769, keď sa plukom pridelili poradové čísla, ktoré korešpondovali (v súlade s kastovníctvom rozšíreným v rakúskej monarchii) s rangom vtedajšieho majiteľa. Vo väčšine prípadov zostali pridelené čísla nezmenené až do prvej svetovej vojny a k ďalšiemu prečíslovaniu (v závislosti od nových majiteľov) už nedošlo. Z tohto dôvodu označujeme v texte jednotlivé pluky príslušným poradovým číslom s menom majiteľa uvedeným v zátvorkách.

12 Tamže, č.k.1512, č.j. 1812/7/230.

13 Tamže, č.k.1512, č.j. 1812/7/Ad349.

na Pružany. Schwarzenberg svoje sily rozdelil – divíziu Trautenberg poslal po hlavnej ceste na Ružany, ostatné divízie a delostrelecký park na čele s Mohrovou brigádou smerovali na Kosov.¹⁴ Saský zbor sa mal pokúsiť svojím postupom západne od hlavnej cesty obchvátť ruský predný voj v Pružanoch. To malo umožniť rakúskemu podmaršalovi Leopoldovi Antonovi Trautenbergovi preniknúť po hlavnej hrádzi na Pružany.¹⁵ Tri zvyšné rakúske divízie sa snažili postupovať cez Kosov na Kartuzskú Berezu, ktorá predstavovala najlepší prechod cez rieku Jasioldu.

Smerom na Ružany bola 4. augusta na prieskum vyslaná husárska švadróna ritmajstra Michaela Paulínyho od 1. husárskeho pluku (cisára Františka I.), rodáka z Rožňavy. Prvé hlásenia predpokladali v meste len prítomnosť ruského ľahkého jazdeckta, keď však Rakúšania zaútočili na mestečko, narazili na zhruba 900 mužov pechoty, 4 ruské husárske švadróny a kozácky pluk. Napriek presile však Paulíny pokračoval v útoku a podarilo sa mu vyvolať v nočnej tme medzi ruskými jednotkami zmätok a presvedčenie, že sú napadnutí nepriateľskou presilou. Neusporiadane sa z mesta stiahli a Trautenbergova divízia mala cestu smerom na juh uvoľnenú. Za túto akciu dostal ritmajster Paulíny Rad Márie Terézie.¹⁶

Keď sa generál Tormasov, ktorý sa od 1. augusta nachádzal s jadrom svojich síl pri Antopole, dozvedel o spojení saského a rakúskeho zboru a ich postupe na juh, začal sústreďovať 3. armádu na obranu. Presunul 5. augusta generála Lamberta z Maleča na západ, do Pružian, kde mal chrániť ľavé krídlo ruskej armády a rezervné jednotky generálmajora Nikolaja Nikolajeviča Chovanského (4 granátickej prapore, 38. pluk poľných strelcov a 2 batérie delostrelectva) presunul na opustené Lambertove pozície. K podpore Chovanského určil Tormasov jednotky generála Čaplica v sile 8 praporov, 12 švadrón, 4 kozáckych plukov a 3 delostreleckých batérií, ktoré sa posunuli od Chomska na sever k Reviatičiam, južne od Kartuzskej Berezy.¹⁷ Tatárskych hulánov a 800 kozákov plukovníka Knorringa, ktorých medzičasom poslal na nájazd do Bialystoku cez hranice Varšavského veľkovejvodstva, urýchlene stiahol pozdĺž saského pravého krídla cez Svisloch a Šereševo do Pružian.¹⁸ Usporiadanie ruskej armády teda pripomínalo obrátený trojuholník: hlavné sily pri Antopoli s dvoma hrotmi predvoja na severozápade pri Pružanoch a na severovýchode pri Maleči a Kartuzskej Bereze.

Dňa 6. augusta postupovala rakúska divízia podmaršala Heinricha Bessinu von Siegenthal, na čele s brigádou generálmajora Mohra smerom z Kosova na juh cez Diady ku Kartuzskej Bereze, kde na okraji lesa narazili na nepriateľský odpor. Na ruskú pechotu zaútočil peší prapor 9. pešieho pluku (Czartoriský) pod vedením majora Mesmacra a vytlačil ju k dedinke Zarečie, ktorá bránila prechod cez rieku Jasioldu (dnes je Zarečie predmestím Berezy na opačnom brehu rieky).¹⁹

Generál Schwarzenberg sa práve nachádzal s podmaršalmi Johannom Frimontom a Vincentom Bianchim na rekognoskácii terénu medzi dvoma hlavnými postupovými osami Rakúšanov: Ružany → Sielec a Kosov → Diady, keď dorazil kuriér plukovník Flahault s depešou od Napoleona. V nej francúzsky cisár vyjadroval svoju spokojnosť a schválil Schwar-

14 GEBLER, ref. 6, s. 36.

15 FUNCK, K.W.F. v. *In Russland und in Sachsen 1812-1815*. Dresden : C.Heinrich, 1930, s. 78.

16 HIRTENFELD, J. *Der Militär-Maria-Theresia-Orden und seine Mitglieder*. Wien : K.k.Hof- und Staatsdruckerei, 1857, s.1082.

17 BOGDANOVIČ, *Geschichte*, ref. 3, s. 306.

18 GEBLER, ref. 6, s. 39.

19 Tamže, s. 38.

zenbergove rozhodnutie nepochodovať na Minsk. Nariadil mu, aby spolu s Reynierom zatláčil Tormasova späť do Volyne a uvoľnil cestu do Varšavského veľkovojvodstva.²⁰ Týmto rozkazom Napoleon definitívne utvrdil Schwarzenberga v správnosti jeho postupu, pretože rakúsky vojvodca, napriek neskorším podozreniam niektorých francúzskych súčasníkov ťaženia²¹, že sa s nadšením chopil príležitosti netiahnuť k Moskve, stále trpel pochybnosťami o porušení rozkazov francúzskeho cisára, ako sa dá vyčítať z jeho depeše cisárovi Františkovi do Viedne z 31. júla 1812: „*V mojich rozkazoch [od Napoleona – pozn. T. S] stojí, že ak to okolnosti budú vyžadovať, mám podporiť knieža Poniatowského, ten ale v tomto okamihu moje jednotky vôbec nepotrebuje..., kdežto generál Reynier nástoživo žiada o podporu. Aj keby som naďalej postupoval k Minsku, v nijakom prípade nemôžem včas prísť k rozhodujúcej bitke pri Vitebsku, takže verím, že nekonám nesprávne, keď sa vynasnažím pomôcť Reynierovi a zároveň opäť obnovím prerušenú trasu do Varšavy. Preto som sa dnes s celým zborom pri Nesviži obrátil späť k Slonímu, informoval som o tom generála Reyniera a predniesol som mu, ako málo by náš zbor prispel v celkovej situácii Napoleonovi, keby mal pokračovať v pochode [na Minsk] len kvôli prieskumu či pohotovosti.... Je zrejmé, že keď sa nepoponáhľam generálovi Reynierovi na pomoc, vrhne to na pomocný zbor veľmi zlé svetlo.*“²² Z neskorších depeší dokonca vyplýva, že rakúsky knieža plánoval po porážke Tormasova zanechať Reyniera, aby kryl Varšavu a pokračovať „*vo svojej hlavnej úlohe – dostať sa k hlavnej [francúzskej – pozn.T. S] armáde.*“²³, čo priamo odporuje tvrdeniu, že sa vyhýbal plneniu spojenecského záväzku.²³

Generál Schwarzenberg navyše dostal od Napoleona hlavné velenie nad obidvomi zbormi. Francúzsky cisár tak nepriamo vyjadril nespokojnosť s generálom Reynierom, ktorý nedokázal zastaviť Tormasova sám. Išlo však o značne nespravodlivé odsúdenie, vzhľadom na vzájomný pomer saských a ruských síl a Napoleonovu neschopnosť zo vzdialeného Vitebska správne posúdiť situáciu na svojom pravom krídle. Keďže v depeši z francúzskeho hlavného stanu sa nachádzal aj rozkaz pomocou detašovanej brigády udržiavať cez Nesviž a Minsk spojenie s Veľkou armádou, vyčlenil knieža Schwarzenberg zo zostavy generálmajora Mohra, ktorému prideliť 30. peší pluk (De Ligne) a 4. husársky pluk (Hessen-Homburg) a 6 diel. Úlohou tejto jednotky, ktorá mala zostať na ľavom brehu rieky Jasioldy, bolo hliadkovať smerom na Chomsk a sledovať pohyby pravého krídla Tormasovovej armády medzi Janovom a Pinskom pod velením generálmajora Alexeja Petroviča Melissina. Pod Mohrovo velenie spadal aj oddiel podplukovníka Kinského v Klecku, cez ktorý sa mala zabezpečiť komunikačná trasa so štábom francúzskej armády.²⁴

Vyčlenením Mohrovej jednotky sa zmenilo aj usporiadanie zboru:

20 ÖStA KA, AFA, č.k.1512, č.j. 1812/7/349a.

21 Pozri najmä SÉGUR, P.von. *Napoleon und die Große Armee in Rußland*. Birsfelden-Basel : Schibli-Doppler Verlag, 1980.

22 ÖStA KA, AFA, č.k.1512, č.j. 1812/7/238.

23 ÖStA KA, AFA, č.k.1513, č.j. 1812/8/349.

24 GEBLER, ref. 6, s. 37-38.

ZLOŽENIE RAKÚSKEHO POMOCNÉHO ZBORU K 7. AUGUSTU 1812²⁵

Divízia	Brigáda	Pluk/prápor	práporov	švadrón
Pravé krídlo Poľný pod- maršal barón Trau- tenberg	Generálmajor Pflacher	58. peší pluk (Beaulieu)	2	-
		39. peší pluk (Duka)	2	-
	Plukovník Suden	5. prápor poľných strelcov	1	-
		Varaždínsky-svätojurský hrani- čiarsky pluk	1	-
		1 pešia 6lb batéria	-	-
Stred Poľný pod- maršal barón Bian- chi	Generálmajor princ Hessen-Hom- burg	2. peší pluk (Hiller)	2	-
		33. peší pluk (Colloredo-Mans- feld)	2	-
	Generálmajor Lilienberg	48. peší pluk (Simbschen)	2	-
		19. peší pluk (Alvinzy)	2	-
	Generálmajor knieža Alojz Liechten- stein	32. pluk (Esterházy)	2	-
		34. pluk (Davidovič)	2	-
		Granátnický prápor Kirchen- better	1	-
		Granátnický prápor Brzezinsky	1	-
		1 pešia 6lb batéria	-	-
Ľavé krídlo Poľný pod- maršal barón Sie- genthal	Generálmajor Fröhlich	1. husársky pluk (Kaiser)	-	6
		6. husársky pluk (Blankenstein)	-	6
	Generálmajor Mayer	7. prápor poľných strelcov	1	-
		9. peší pluk (Czartorisky)	1	-
		41. peší pluk (Kottulinsky)	2	-
			Varaždínsky-krížovnícky hrani- čiarsky pluk	1
		1 pešia 3lb batéria, 1 jazdecká batéria	-	-
Jazdecká zá- loha Poľný pod- maršal barón Fri- mont	Generálmajor gróf Wrede	6. dragúnsky pluk (Riesch)	-	4
		4. dragúnsky pluk (Lewenehr)	-	4
		8. husársky pluk (Kienmayer)	-	6
	Generálmajor Zechmeister	2. švališersky pluk (Hohenzol- lern)	-	6
		3. švališersky pluk (O´Reilly)	-	6
		1 jazdecká batéria	-	-
Delostrelec- ká záloha	Generálmajor von Wachten- burg	5 peších batérií	-	-
Spolu			25	38

Dňa 8. augusta obnovili rakúske divízie útok. Prekročili pri Kartuzskej Bereze Jasioldu na čele s husárskou brigádou generálmajora Franza Fröhlicha. Predsunuté hliadky narazili v ranných hodinách na juh od Berezy na početné nepriateľské nepravidelné jazdeckto. Tatári a Baškiovia zasypali husárov salvami šípov, bez toho, aby spôsobili vážnejšie škody. Husársky protiútok zatlačil týchto malebne odetých jazdcov na juh k osade Signeviče, pričom sa im podarilo 32 Baškirov zajať. Na Vieneckom potoku, ktorý preteká Signevičami, však narazila Fröhlichova brigáda na odpor spojených síl generálov Chovanského a Čaplica (spolu 14 práporov pechoty, 12 švadrón jazdeckta, 4 pluky nepravidelného jazdeckta a 5 delostreleckých batérií). Oba husárske pluky sa stiahli, aby vyčkali na podporu pechoty. Generál Schwarzenberg prevzal osobne velenie boja a nariadil Banchiho divízii zaútočiť a čelne viazať nepriateľa, kým poľný podmaršal Siegenthal so svojou divíziou neuskutoční obchvat pravého ruského krídla. Siegenthalova pechota však zapadla do hlbokých močiarov a postupovala len s najväčšími obtiažami, takže nedokázala doraziť včas. Bianchiho pechotu na pravom (západnom) rakúskom krídle ostrelujúcu ruské pozície podporili postupne jednotlivé ľahké jazdecké pluky Frimontovej divízie na krídle ľavom. Najprv zaútočil 3. švališersky pluk podporovaný Wernerovou jazdeckou batériou, k nemu sa o tretej popoludní pridali aj švališéri z 2. pluku (Hohenzollern) a husári z 8. pluku (Kienmayer).²⁵ Jazdeckto útočilo s veľkými problémami kvôli podmáčanému terénu a neutíchajúcej kartáčovej palbe ruských diel. Knieža Schwarzenberg s rastúcim znepokojením očakával príchod Siegenthalovej pechoty, pretože čelný prielom sa nedaril. Bitku však nakoniec rozhodol sústredený útok Fröhlichovej brigády na čele s 1. husárskym plukom, nasledovaný 6. husárskym plukom (Blankenstein). Brigáde sa podarilo prelomiť ruskú líniu v údolí potoka, zatlačiť ju na juh od Signevič do hustého lesa a rozprášiť ustupujúcu ruskú pechotu. Tvrdosť bojov potvrdzuje aj smrť veliteľa 1. husárskeho pluku plukovníka baróna Antona von Horvátha, ktorý bol smrteľne ranený strelou, ktorá prešla ramenom a zostala v pečeni. Na veľkú ľútosť kniežaťa plukovník Horváth zomrel nasledujúceho dňa.²⁶ Ostatné straty brigády predstavovali 8 mŕtvych a 16 zranených.²⁷ Po tejto porážke sa generáli Čaplic a Chovanský stiahli smerom na juh, čím sa oddelili od hlavných síl, ako aj od ľavého krídla pod vedením generála Lamberta v Pružanoch.

Po eliminácii ruského pravého krídla sa knieža Schwarzenberg rozhodol vysporiadať aj s Lambertovými jednotkami pri Pružanoch prostredníctvom plánu útoku z dvoch smerov. Zo severozápadu od dediny Velikoje Selo mal zaútočiť Reynierov zbor, rakúsky zbor sa mal zrýchlenými pochodmi presunúť cez Maleč a dovŕšiť obkľúčenie ruského predvoja z východu. Keďže od Berezy k Pružanom je to asi 40 km, bol pochod mimoriadne namáhavý, najmä pre neutíchajúce dažde, ktoré vystriedali v prvý augustový týždeň júlové horúčavy.²⁸ Pri Signevičiach zanechal rakúsky veliteľ Siegenthalovu divíziu, aby naďalej sledovala ustupujúce pravé krídlo, ale zároveň mala byť pripravená na podporu hlavných síl zboru. Podmaršalovi Siegenthalovi sa podarilo zatlačiť ustupujúce sily Čaplica a Chovanského viac na juho-východ – k mestečku Chomsk, čím ich efektívne vzdaloval od Tormasova.²⁹ Ostatné tri divízie postupovali nasledovne: vpredu Frimontovo jazdeckto, na ľavom krídle o čosi pomalšie

25 *Geschichte des k.u.k. Husaren-Regimentes Nr.1.* Wien : Verlag des Regimentes, 1898, s. 269-270.

26 ÖSta KA, AFA, č.k.1513, č.j. 1812/8/349.

27 Tamže, č.k.1513, č.j. 1812/8/76.

28 FUNCK, ref. 15, s. 78.

29 BOGDANOVIČ, ref.3, s. 306.

Bianchiho radová pechota. Generál Schwarzenberg postupoval s Trautenbergovou divíziou na pravom krídle, ktorá mala vďaka prvotnému postaveniu pri Sielci menší náskok.³⁰

ZLOŽENIE VII. SASKÉHO ZBORU VEĽKEJ ARMÁDY K 7. AUGUSTU 1812³²

Veliteľ zboru: Divízny generál Reynier				
Náčelník štábu: Plukovník von Langenau				
Veliteľ delostrelectva: Podplukovník von Hoyer				
Veliteľ ženistov: Major Bruley				
Divízia	Brigáda	Pluk/prápor	práporov	švadrón
21. divízia Generálporučík von Lecoq	Generálmajor von Steindel	Granátnický prápor von Liebenau	1	-
		Peší pluk (Princ Friedrich August)	2	-
		Peší pluk (Princ Clemens)	2	-
	Generálmajor von Nostitz	Peší pluk (Princ Anton)	2	-
		1. pluk ľahkých strelcov	1	-
	Divízne delostrelectvo	1. pešia batéria	-	-
Plukovné delostrelectvo (12 diel)		-	-	
22. divízia Generálporučík von Funck	Generálmajor von Sahr	Granátnický prápor von Anger	1	-
		Granátnický prápor von Spiegel	1	-
		2. pluk ľahkých strelcov	2	-
		3. pešia batéria	-	-
Predvoj	Generálmajor Gablenz	Hulánsky pluk (Princ Clemens)	-	2
		Švališerský pluk (Polenz)	-	4
		Husársky pluk	-	8
		1. pluk ľahkých strelcov	1	-
		1. jazdecká batéria	-	-
Zborové delostrelectvo a technické jednotky		2. pešia batéria	-	-
		4. pešia batéria	-	-
		Stotina pontoniérov	-	-
		Stotina ženistov	-	-
Spolu: 3 granátnicke prápory, 6 peších práporov, 4 prápory ľahkých strelcov (=13 práporov pechoty), 14 švadrón ľahkého jazdeckva, 5 batérií delostrelectva (=42 diel vrátane plukovných), 1 stotina pontoniérov, 1 stotina ženistov 15 000 mužov			13	14
Poznámka: Z dvoch detašovaných stotín Niesemeuschelovho pluku, ako aj z iných rozprášených jednotiek Klengelovej brigády sa koncom augusta vytvoril prápor Böse.				

30 GEBLER, ref.6, s. 41.

Saský zbor prešiel medzi 5. a 9. augustom po obchvatnej trase cez Podorosk a Novydvor, západne od hlavnej cesty zo Slonimu do Kobrinu až k osade Velikoje Selo (asi 13 km severozápadne od Pružian). Odtiaľ zahájil zbor 10. augusta prieskum bojom smerom k hlavným silám Lambertovho predvoja v Pružanoch. Saské predné hliadky Gablenzovej brigády narazili čoskoro na prepadovú jednotku plukovníka Knorringa vracajúcu sa zo zrušeného nájazdu na Bialystok. Do vzájomnej jazdeckej potýčky sa zapojila aj saská divízia generálporučíka Ferdinanda Funcka (tvorená už len Sahrovou brigádou a delostreleckou batériou), ktorý vyslal do boja svoju ľahkú pechotu, aby obsadila lesík na jeho ľavom krídle, na čo sa Knorringove jednotky dočasne stiahli, aby vyčkali na príchod vlastnej ľahkej delostreleckej batérie. Hneď prvou ranou došlo k nešťastnému zraneniu poručíka von Buscha, ktorého delová guľa zasiahla do ramena. Neskôr na toto zranenie zomrel. Rýchlo sa však ukázala prevaha saského delostrelectva, ktoré dokázalo ruské delá umlčať a ruské jednotky sa krok za krokom sťahovali k Pružanom. K nešťastnej udalosti mohlo dôjsť, keď si Funckove jednotky zmýlili na pomoc prichádzajúcich rakúskych švališérov s ruským jazdectvom, vďaka rozvahe majora Auenmüllera z Funkovho štábu nedošlo k palbe do spojeneckých radov.³¹ Príchod Rakúšanov spečatil Knorringovu porážku a jeho jednotky sa urýchlene stiahli. Saské straty činili 32 ranených, najviac z husárskeho pluku.³²

Kým Sasi útočili na Pružany zo severozápadu, knieža Schwarzenberg rozvíjal útok na širokom fronte z východu a juhovýchodu. Aby odrezal generála Lamberta od hlavných síl, zmenil pochodové inštrukcie divízie Bianchi a poslal ju do Linova, osady juhovýchodne od Pružian, kadiaľ viedla po hrádzi cesta na Antopol. Keďže mal podmaršal Bianchi pod svojím velením výhradne pechotu, požiadal hlavného veliteľa o jazdeckú podporu, ale nakoniec dorazil len divízión švališérov 2. pluku, ktorí boli vyslaní na prieskum. Predvoj svojej kolóny zveril Bianchi ťažiadostivému a rozhodnému princovi Phillipovi von Hessen-Homburg s 2. peším plukom (Hiller) a 2 kanónmi. Ruské jednotky (14. pluk poľných strelcov a jedna dragúnska švadróna), ktoré držali Linovo sa pred Bianchim bez boja stiahli smerom na Čachec, južne od Pružian.³³ Podmaršal Bianchi rozkázal nepriateľa prenasledovať a dosiahnuť hlavnú cestu z Pružian do Kobrinu, čím by účinne odrezal Lambertovi ústupovú cestu. Pri prechode cez most v Linove sa však jeho konštrukcia zrútila a oprava mostu stála cenný čas, ktorý generál Lambert využil na ústup. Brigáda Hessen-Homburg osobne vedená Bianchim sa ešte dokázala pripojiť 10. augusta k Schwarzenbergovi, ale zvyšok divízie dorazil do tábora pri Čacheci až nasledujúci deň.

Keď generál Lambert dostal správy o úspešnom Reynierovom boji s Knorringom pri Velikom Sele a zároveň o blížiacich sa rakúskych divíziách Trautenberg a Frimont, rozhodol sa urýchlene opustiť Pružany a zviesť pomalý ústupový boj na ceste do Kobrinu. Brániac sa od postavenia k postaveniu pred útočiacou Trautenbergovou divíziou, ktorú podporoval 8. husársky pluk, ustúpil generál Lambert až k veľmi výhodnej obrannej pozícii v Kozibrode, asi 10 km juhozápadne od Pružian. Cez močaristú pôdu totiž viedla cesta po drevenej hrádzi asi 900 metrov dlhej. Na jej južnom konci prechádzali močiare do prudkého zalesneného kopca, na ktorom generál Lambert rozostavil hlavné sily svojej divízie. Vyvýšená pozícia mu umožňovala efektívne postreľovať celú dĺžku hrádze. Navyše obsadil začiatok cesty, kde stál malý hostinec, ľahkou pechotou, skrytou v kroviskách po oboch stranách hrádze, a 3 kanónmi.

31 FUNCK, ref.15, s. 81.

32 ŌSta KA, AFA, č.k.1513, č.j. 1812/8/Ad162a.

33 GEBLER, ref. 6, s. 44.

Prvý rakúsky útok proti hostincu viedol príčinlivý plukovník Suden na čele 5. práporu poľných strelcov. Napriek sústredenej palbe ruských pešiakov a troch nepriateľských diel, podarilo sa mu jedno z nich ukoristiť. Za poľnými strelcami postupujúci prápor 39. pešieho pluku (Duka) a varaždínsky hraničiarsky prápor spoločne vyhnali ruskú ľahkú pechotu z kríkov pozdĺž hrádze. Spoločne potom podnikli popri hrádzi čelný útok na výšinu, ale brodiac sa močiarom utrpeli v palbe Lambertových hlavných síl značné straty, takže im knieža Schwarzenberg prikázal stiahnuť sa späť z palebnej zóny. Proti výšinám nechal rozmiestniť vlastné delostrelectvo a pod jeho krycou strelbou prikázal 8 stotinám peších plukov č. 58 a č. 39 obísť nepriateľské ľavé krídlo cez lesný porast, ktorý sa ťahal až na výšiny a do tyla ruských síl.³⁴ Zároveň obnovil útok aj plukovník Suden na čele rojnice svojich strelcov. Napriek faktu, že sa brodili po pás v blate, dokázali sa dostať až do vzdialenosti, kde zasahovali nepriateľských delostrelcov mierenou palbou. Akonáhle sa rakúska obchvacujúca kolóna objavila na výšine a vpadla Rusom do boku, rozhodol sa generál Lambert stiahnuť sa na pozíciu za Gorodečnou (asi 10 km od Kozibrodu), kam z juhu postupne prichádzali medzi 10. a 11. augustom aj hlavné sily generála Tormasova od Antopolu. Rakúske straty pri tejto zrážke činili 18 mŕtvych, 72 zranených a 34 nezvestných.³⁵

Generál Tormasov sa medzi 1. a 9. augustom nachádzal so zborni generálov Jevgenija Ivanoviča Markova a Sergeja Michailoviča Kamenského pri Antopole a zhromažďoval svoje zásoby, ktoré sa prechodmi cez močariská z Volyne oneskorili. Zároveň čakal na správy o postupe Rakúšanov a Sasov, ktoré mu sprostredkovali jeho dva predvoje pri Pružanoch a Maleči. Keďže spojené sasko-rakúske sily zatočili na oba takmer simultánne, musel generál Tormasov zvážiť, kde leží ťažisko spojeneckého útoku. Oprávnené predpokladal, že sa Schwarzenberg s Reynierom budú snažiť opäť obnoviť spojenie s Varšavským veľkovevodstvom, takže opustil Antopol a cez Kobrin smeroval na pomoc predvoju generála Lamberta. Tým zároveň ale zväčšil vzdialenosť od ustupujúcich jednotiek generálov Čaplica a Chovanského, čo znamenalo, že v okamihu generálnej bitky so spojencami mu (vrátane jednotiek generála Melissina detašovaných pri Pinsku) chýbalo asi 13 000 mužov.³⁶ Ako prvý dorazil 10. augusta na výšiny južne od dediny Gorodečná zbor generálporučika Markova, ku ktorému sa zo severu pripojil ustupujúci Lambert a na bitku sa sústreďujúce ruské sily doplnil nasledujúci deň ešte zbor generála pechoty Kamenského. Spolu mal hlavný veliteľ k dispozícii 24 peších práporov, 36 švadrón, 3 kozácke pluky čiže 28 000 mužov a 84 diel, z toho 36 dvanásťlibrových.³⁷

34 Tamže, s.45.

35 ÖStA KA, AFA, č.k.1513, č.j. 1812/8/76/2.

36 BOGDANOVIČ, *Geschichte*, ref. 3, s. 306.

37 PILCH, J. Magyar csapatok az 1812. évi hadjáratban. In *Hadtörténelmi Közlemények*, 1913, č.14, s.195.

ZLOŽENIE 3. ZÁPADNEJ ARMÁDY K 12. AUGUSTU 1812⁴⁰

Veliteľ armády: generál jazdectva Tormasov				
	Pluk/prápor/batéria	práporov	švadrón	diel
Detašovaný oddiel generálmajora Melissina				
Pechota	Granáticke prápory 15. divízie	2	-	-
	32. pluk poľných strelcov	2	-	-
Jazdectvo	Serpuchovský dragúnsky pluk	-	4	-
	Lubniansky husársky pluk (časť)	-	3	-
Spolu		4	7	-
Oddiel generálmajora Chovanského				
Pechota	Granáticke prápory 9. divízie	2	-	-
	Granáticke prápory 18. divízie	2	-	-
	38. pluk poľných strelcov	2	-	-
Delostrelectvo	Požičná batéria č. 34	-	-	12
	Jazdecká batéria č. 13	-	-	12
Spolu		6	-	24
Oddiel generálmajora Čaplica				
Pechota	Kolivanský peší pluk	2	-	-
	Apšeronský peší pluk	2	-	-
	Jakutský peší pluk	2	-	-
	13. pluk poľných strelcov	2	-	-
Jazdectvo	Lubniansky husársky pluk (časť)	-	4	-
	Vladimirovský dragúnsky pluk	-	4	-
	4 jazdecké švadróny	-	4	-
	4 pluky nepravidelného jazdectva	-	-	-
Delostrelectvo	3 ľahké batérie	-	-	36
Spolu		8	12	36
Hlavné sily generála jazdectva Tormasova				
Zbor generála pechoty Kamenského (18. pešia divízia generálmajora Ščerbatova)				
Pechota	Vladimirovský peší pluk	2	-	-
	Tambovský peší pluk	2	-	-
	Dneperský peší pluk	2	-	-
	Kostromský peší pluk	2	-	-
	28. pluk poľných strelcov	2	-	-
Jazdectvo	Starodubský dragúnsky pluk	-	4	-
	Taganrogský dragúnsky pluk	-	4	-

VOJENSKÁ HISTÓRIA

Delostrelectvo	Pozičná batéria č.18	-	-	12
	Lahká batéria č. 34	-	-	12
Zbor generálporučíka Markova (9. divízia generálmajora Udoma a 15. divízia generálmajora Nasimova)				
Pechota	Našeburský peší pluk	2	-	-
	Vitebský peší pluk	2	-	-
	Kozlovský peší pluk	2	-	-
	Riažský peší pluk	2	-	-
	10. pluk poľných strelcov	2	-	-
Jazdectvo	Tverský dragúnsky pluk	-	4	-
	Tatársky hulánsky pluk	-	8	-
Delostrelectvo	Pozičné batérie č. 9 a 15	-	-	24
	Jazdecká batéria č.12	-	-	12
	1 lahká batéria	-	-	12
Zbor generálmajora Lamberta				
Pechota	Kurinský peší pluk	2	-	-
	14. pluk poľných strelcov	2	-	-
Jazdectvo	Pavlogradský husársky pluk	-	8	-
	Alexandrovský husársky pluk	-	8	-
	3 nepravidelné jazdecké pluky	-	-	-
Delostrelectvo	Jazdecká batéria č.11	-	-	12
Spolu		24	36	96

Zo severu sa 11. augusta približovali aj spojené zbory Schwarzenberga a Reyniera. Ako prvé sa v pochodových kolónach po hlavnej ceste na Kobrin okolo tretej hodine popoludní priblížili ku Gorodečnej rakúske divízie v nasledujúcom poradí: Trautenberg, Frimont a Bianchi. Saský zbor postupoval, ako obvykle na pravom krídle a zaujal postavenie pri Podubní – asi 5 km západne od Gorodečnej. Ako posledná dorazila 11. augusta divízia Siegenthal, včas povolaná Schwarzenbergom od Signevič. Zaujala pozície za saskými líniami, tvoriac tak saskú zálohu. Knieža Schwarzenberg tak dokázal vďaka šikovnému manévrovaniu zhromaždiť na bojisku prevahu síl: mal k dispozícii 38 práporov pechoty a 52 švadrón a 110 diel (z toho len 4 dvanásťlibrové), spolu 38 600 mužov.³⁸

Priestor nadchádzajúcej bitky bol významným determinantom pre stratégiu oboch hlavných veliteľov (pozri Mapovú prílohu). Celá oblasť mala približne tvar trojuholníka. Na severovýchodnom rohu sa nachádzala dedinka Gorodečná. Na jej južnom okraji stála murovaná fara. Gorodečná ležala priamo na hlavnej ceste spájajúcej v severovýchodno – juhozápadnom smere Pružany s Kobrinom. Za dedinou sa táto cesta mierne stáčala viac na juh, prechádzala po drevenej hrádzi širokej asi 6 metrov ponad močaristé a nepriechodné údolie potoka a vyšplhala sa na vyvýšenú planinu, ktorá zaberala celú centrálnu časť pomyselného trojuholníka. Hneď na okraji tejto planiny (na východnej strane cesty) sa nachádza-

38 PILCH, ref.39, s.195.

la maličká osada Charky. Severnú hranicu bojiska tvorila menej dôležitá cesta, ktorá sa od Kobrinskej komunikácie odpojila asi 1,5 km severne od Gorodečnej a pokračovala na západ prechádzajúc severným okrajom osady Žabin (necelých 2,5 km od Gorodečnej) a dediny Podubnie (asi 5 km od Gorodečnej) smerom do Kamenca (vyše 30 km od bojiska). Súbežne s cestou na južnej strane, medzi Gorodečnou a Podubním prechádzalo už spomenuté nepriechodné močaristé údolie, navyše na mnohých miestach husto porastené krovím. Ďalší prechod cez tento močiar sa nachádzal v Podubní, vedúci podobne ako v Gorodečnej po hrádzi, v tomto prípade však poškodenej a takmer nepoužiteľnej. Západnú stranu trojuholníka tvoril hustý Kuvačický les, vlhký, ale menej močaristý, než pôda na východe. Cez tento les prechádzala úzka cestička ústiaca na severe do spojnice Podubnia s Kamencom a na juhu vedúca do osady Kuvačice, podľa ktorej dostal les názov.

Ruský generál Tormasov si pre svoju armádu zvolil mimoriadne výhodné a pevné defenzívne postavenie. Obsadil výšiny nad Gorodečnou, pozdĺž cesty Pružany – Kobrin. Jediný schodný priechod v tomto cípe – hrádzu pri Gorodečnej – strážila silná batéria 30 diel (z toho 24 dvanásťlibrových) pri budove pošty severne od Charky. Právě krídlo ruskej armády stvorené zborom generálporučika Markova (15. a 9. divízia) sa opieralo o Charky a močiar s čelom smerujúcim proti Gorodečnej. Pechota generála Markova zaujala pozície po oboch stranách kobrinskej cesty. Vľavo a mierne vpredu od Markova stáli Lambertove jazdecké oddiely, jeho ľahkú pechotu a 12 diel detašoval Tormasov proti druhému prechodu cez močiar k majeru stojacemu na výšine naproti Podubniu. Za Lambertom a Markovom stál v zálohe Kamenského zbor, pre chorobu veliteľa však vedený generálmajorom Alexejom Grigorievičom Ščerbatovom.³⁹ Z vyvýšenej pozície mal generál Tormasov výborný prehľad o bojisku a jeho batérie mali skvelý výstrel na močiare a dediny nachádzajúce sa pod nimi na severe a východe. Silná obranná pozícia však zároveň obmedzovala možnosť ofenzívnych akcií. Veliteľ ruskej armády sa cítil vo výhode a trestuhodne zanedbal prieskum svojho ľavého krídla. Kuvačický les, ktorý tvoril zdanlivo nepriechodnú prekážku, o ktorú bolo možné oprieť ľavé ruské krídlo, totiž zakrýval tretí prechod cez močiar tvorený spomínanou cestou od Kuvačíc ústiacou západne od Podubnia na hlavnú cestu. Les tvoril aj prirodzenú clonu, ktorá mohla aspoň čiastočne skryť pohyb vojska.⁴⁰

Spojenecké vojská strávili noc z 11. na 12. augusta v bivakoch pri Podubní, Žabine a za Gorodečnou. Knieža Schwarzenberg si veľmi dobre uvedomoval, že frontálny útok cez Gorodečnú, aj keď koordinovaný so súčasným postupom po rozbitej hrádzu pri Podubní, by nevyhnutne prebiehal pod hustou paľbou mohutnejšieho ruského delostrelectva a nemal by šancu uspieť. Úzke priechody navyše umožňovali súčasný útok len jednému či dvom práporom proti už rozvinutým nepriateľským líniam, ktoré mali na svojej strane aj výhodu výškového rozdielu. Nechal preto rakúske jazdecktvo pri Gorodečnej a saský Gablenzov predvoj pri Podubní preskúmať terén na ruských krídlach. Priestor pri Gorodečnej, respektíve medzi Gorodečnou a Charkami bol však kvôli močiaru nepriechodný. Lepšia príležitosť na obchvat sa vyskytla na západ od Podubnia, kde saské jazdecktvo objavilo suchší prechod cez Kuvačický les, tvorený dlho nepoužívanou, drevom spevnenou cestou. Tú saskí ženisti ešte v noci vystužili, aby uniesla aj delostrelectvo a municčné vozy. Reynier obsadil tento priechod 2. práporom 1. ľahkého streleckého pluku a dvoma kanónmi.⁴¹

39 BOGDANOVIČ, *Geschichte*, ref. 3, s. 307.

40 GEBLER, W.von *Das k.k. österreichische Auxiliarcorps im russischen Feldzuge 1812*. Wien : Wilhelm Braumüller, 1863, s. 47.

41 KERCHNAWE, H. – VELTZÉ, A. *Feldmarschall Fürst zu Schwarzenberg. Der Führer der Verbündeten in den*

Generál Schwarzenberg naplánoval spolu s veliteľom VII. zboru na nasledujúci deň odvažný obchvatný útok, ktorý mal previesť generál Reynier posilnený rakúskym jazdectvom (brigády Zechmeister a Fröhlich), ktoré malo doplniť slabé saské jazdecké oddiely, a navyše pešou brigádou Mayer. Tieto jednotky sa preto ešte večer presunuli od Gorodečnej bližšie k Sasom. Pozície spojencov v noci na 12. augusta boli nasledovné: krajné ľavé krídlo tvorila Gablenzova brigáda, opierajúca sa o východný okraj Podubnia, vedľa nej Lecoqova a Funckova saská divízia západne od Žabinu, medzi Žabinom a Gorodečou stála Zechmeisterova brigáda a Siegenthalova divízia – v prvej línii Fröhlichovo jazdectvo tesne pri močaristom údolí, za ním Mayerova brigáda. Dedinu Gorodečnú obsadili jednotky podmaršala Trautenbergu – plukovník Suden priamo v obci, generálmajor Pflacher na jej severnom okraji. Pozdĺž cesty do Pružian, severovýchodne od Gorodečnej, sa rozložili tri brigády Bianchiho divízie, ich ľavé krídlo krylo Wredeho jazdectvo.⁴²

Noc prebiehala spočiatku pokojne, ale v skorých ranných hodinách bol rakúsko-saský tábor pri Žabine zbúrcovaný paľbou z muškiet a erdzaním koní. Pôvodný predpoklad, že ide o nepriateľský prepád sa však nepotvrdil – „nočný útok“ mala na svedomí svorka vlkov.⁴³

Ráno o piatej hodine boli všetky jednotky na nohách a postupne sa presúvali do určitých pozícií. V Gorodečnej zostala Trautenbergova divízia a Wredeho ťažká jazdecká brigáda spolu so zborovou delostreleckou zálohou. Toto bojové zoskupenie zveril Schwarzenberg podmaršalovi Frimontovi s jednoznačným príkazom nepodnikať frontálny útok, ale viazať hlavné sily nepriateľa delostreleckou paľbou a zaútočiť až po dokonanom obchvate. Lhká pechota Sudenovej brigády rozvinutá do streleckých rojníc držala Gorodečnú a blízko stojacu faru, kryjúc tak zborové delostrelectvo pred náhlym útokom nepriateľského jazdectva či ruských poľných strelcov. Ruské delostrelectvo tvorené mohutnými dvanásťlibrovými kanónmi sa rozmiestnilo pri budove pošty a zakrátko po 7. hodine sa rozpútal urputný delostrelecký súboj.⁴⁴ Okrem menšieho kalibru, mali rakúski delostrelci aj nevýhodu nižšej pozície, čo im v nasledujúcich hodinách znemožnilo efektívne pribiť nepriateľskú pechotu na mieste. Zakrátko stáli mnohé domy v Gorodečnej v plameňoch. Na západe sa Gablenzovo a Zechmeisterovo jazdectvo, nasledované aj pešími divíziami (najprv Lecoq, následne Lilienbergova rakúska brigáda, na záver Funckova divízia), dalo do pohybu cez Podubnie a po ceste na západ až k Rusmi nestráženému vstupu do Kuvačického lesa. Na podporu Rakúšanov odvelil Reynier tri svoje delá do Gorodečnej. Na uprázdnené saské pozície do Podubnia

Befreiungskriegen. Wien; Leipzig : Gerlach & Wiedling, 1913, s. 118.

42 Tamže, s. 118.

43 Incident svedčil o relatívne vysokej morálke mužstva rakúskeho a saského zboru. Napriek rozospatosti a vrave nepodľahli spojenecké jednotky ležiace vľavo i vpravo od Žabinu panike a za relatívne krátky čas sa zhromaždili v plnej zbroji pri svojich stotinových a práporných veliteľoch, pripravení odraziť nepriateľský útok, ako vo svojich pamätiach farbisto opisuje generál von Funck: „Z tmy bolo počuť len vydesené erdzanie koní a dupot stovky kopýt. Cez táborisko sa prehnalo niekoľko skupín splašených zvierat, ktoré zvyšovali celkový chaos. Až po hodnej chvíli sa situácia vyjasnila – v tábore rakúskeho husárskeho pluku „Kaiser“ sa naraz splašili takmer všetky plukovné kone a rozbehli sa priamo cez táboriská husárskeho pluku Blankenstein, okolo mojej divízie, ako aj cez tábor Mayerovej rakúskej brigády. Tu ich ešte viac vydesil hluk zalarmovanej pechoty a následne sa rozprchli do planiny severne od Podubnia. Až neskôr vysvitlo, že prvotný impulz na útek stáda dala svorka vlkov, vyhnaná rámusom táboriacich jednotiek z brlohov v kroviskách močaristého údolia. Nočný „útok“ vzbudil medzi mužstvom hnev z predčasného vytrhnutia zo spánku, ale zároveň vyvolal uľahčený smiech, že nejde o kozácky prepád.“ Udalosť však mala aj závažný vplyv na bojový plán, pretože najviac postihnutá Fröhlichova brigáda, kde husári z 1. pluku opäť chytili 350 svojich koní až v predpoludňajších hodinách, nedokázala včas posilniť Sasov. Mayerovu brigádu musela vystriedať v podpore obchvatu Lilienbergova brigáda z Bianchiho divízie. Tým sa celý spojenecký nástup na pravom krídle podstatne oneskoril za plánom. (FUNCK, ref. 15, s. 84.)

44 FUNCK, ref. 15, s. 85.

sa presunula Siegenthalova divízia a tam v priebehu dopoludnia smerovala aj brigáda Hessen-Homburg. Za Žabinom sa rozmiestnila pešia záloha zboru – Liechtensteinova brigáda.⁴⁵ Generál Schwarzenberg sa so svojím štábom najprv nachádzal pri Liechtensteinových granátnikoch, neskôr sa presunul k Podubniu, aby mal lepší prehľad o priebehu bojov.

Generálovi Tormasovovi z jeho vyvýšenej pozície tieto presuny nemohli uniknúť, aj keď sa nadránom z močiara a Kuvačického lesa zdvíhali oblaky hmly, ale spočiatku predpokladal, že sa spojenci pokúšajú o prechod pri Podubní, kde sa nachádzali len menšie ruské pešie jednotky a jedna batéria. Preto o ôsmej hodine nariadil svojmu záložnému zboru generála Kamenského (v deň bitky zastúpeného generálom Ščerbatovom), aby zaujal pozíciu naproti Podubniu.⁴⁶ Ščerbatovova pešia divízia vytvorila dvojíťú líniu naľavo od majeru južne od Podubnia, tvorenú v prvom slede štyrmi prápormi Vladimirovského a Tambovského pluku, v druhom štyrmi prápormi Dneperského a Kostromského pluku. Po oboch stranách tejto línie sa v rojniciach mierne predsunuli ľahkí pešiáci 28. streleckého pluku. Pred čelom divízie, smerujúcom na sever, umiestnil ruský veliteľ 9. a 18. pozičnú batériu dvanásťlibrových diel. Jazdecká podpora, v podobe Starodubského a Taganrogského dragúnskeho pluku, sa rozvinula na ľavom krídle pechoty zvierajúc s jej líniou pravý uhol.⁴⁷ Napriek týmto jazdeckým plukom, ktoré stáli presne oproti Kuvačickému lesu, však Tormasov až do jedenástej hodiny neodhalil spojenecký plán. Jeho pozičné batérie zasypávali strelami Podubnie, kde sa demonštratívne zhromažďovala Siegenthalova pechota podnikajúc predstierané útoky po podubnianskej hrádzi, aby na seba siahla pozornosť nepriateľa.

Sasko-rakúske jednotky zatiaľ postupne prechádzali krytí stromami smerom na juh a stupňovite vystupovali z lesa proti ruskému ľavému krídlu a do tyla Ščerbatovovej brigády. Nanešťastie pre spojencov, ich jednotky sa presúvali po lesnej ceste len s námahou a vstupovali do boja jednotlivo, čo umožnilo Rusom úspešne čeliť ich náporu. Ako prvý sa pred jedenástou hodinou vynoril z lesa saský 1. ľahký pluk, ktorý vytlačil nepriateľských dragúnov, ale zakrátko musel čeliť palbe ruských diel, ktoré urýchlene presmerovali námer svojich hlavných na nový cieľ na svojom ľavom boku. Tentoraz znamenal útok do kopca pre saských strelcov výhodu – ruské delostrelectvo mieriace nadol ich prestreľovalo a väčšina projektilov končila neškodne v lese za nimi. Väčšie nebezpečenstvo pre Sasov znamenali ruskí ľahkí strelci a dragúni, ktorí neustále podnikali na ľahkú pechotu útoky.⁴⁸

Na juh od 1. streleckého pluku sa rozvinula brigáda Lilienberg a Lecoqova divízia. Najďalej na juh, s cieľom vpadnúť ruským jednotkám do tyla a odrezať im ústupovú cestu na Kobrin, postúpilo jazdectvo – vpravo Zechmeisterovi švališéri, vľavo Gablenzovi huláni, husári a švališéri. Delostreleckú podporu im poskytovala saská pešia a jazdecká batéria ako aj rakúska jazdecká batéria pridelená k Zechmeisterovi. Generál Reynier sa aj so suitou svojich pobočníkov počas celého obchvatu pohyboval medzi svojím jazdectvom a Lecoqovou divíziou, koordinujúc obvyklým chladným a metodickým spôsobom útok spojeneckých jednotiek.⁴⁹ Ako posledná sa o 12. hod. vynorila z lesa Funckova divízia tvorená pešou Sahrovou brigádou a delostreleckou batériou. Tieto jednotky zaujali pozíciu medzi 1. ľahkým plukom

45 ÖStA KA, AFA, č.k.1513, č.j. 1812/8/349.

46 KERCHNAWE, VELTZÉ., ref. 44, s. 119.

47 BOGDANOVIČ, ref. 3, s. 308.

48 ÖStA KA, AFA, č.k.1513, č.j. 1812/8/349.

49 FUNCK, ref. 15, s.91.

a Lilienbergovou brigádou. Jedinou saskou jednotkou, ktorá zostala na sever od močiaru kryť lesnú cestu a udržovať spojenie s Rakúšanmi v Podubní, bol 2. ľahký strelecký pluk.⁵⁰

Keď zaútočili prvé saské jednotky predpoludním z Kuvačického lesa, pochopil generál Tormasov svoj omyl a prikázal urýchlene presunúť väčšinu svojich jednotiek od Gorodečnej na západ. Pri gorodečnianskej pošte zanechal len polovicu (6 diel) 15. batérie, Rjažský peší a Tverský dragúnsky pluk. Generál Ščerbatov preformoval svoju líniu, ktorá pôvodne smerovala k Podubniu, do tvaru písmena L: proti podubnianskemu priechodu zanechal Vladimirovský pluk a jeden prápor 28. ľahkého pluku, zvyšných 7 práporov rozmiestnil v severojužnom smere proti zo západu postupujúcim Sasom. Od Tormasova prišli 12. jazdecká a 34. ľahká batéria podporiť jeho postavenie. Jeho ľavé krídlo kryla ťažká kavaléria a proti nastupujúcemu Lilienbergovi a Lecoqovi sa zrýchleným krokom presúvali dve Markovove divízie: pešiaci Našeburského, Vitebského a Kozlovského pluku, ľahká pechota 10. pluku a podporné divízne delostrelectvo. Generál Lambert dostal rozkaz kryť najkrajnejšie ľavé (južné) krídlo. Proti saským a rakúskym švališérom rozvinul pavlogradských a alexandrovských husárov, s podporou pluku kurinskej pechoty, 14. pluku poľných strelcov a svojej 11. jazdeckej batérie.⁵¹ Boje, ktoré mali rozhodnúť osud bitky pri Podubní, sa odohrávali najmä na dvoch kľúčových miestach. Prvým bol severozápadný roh výšiny, kde Ščerbatovove jednotky zvierali pravý uhol, a kde hrozilo obom zúčastneným armádam prelomenie vlastnej línie. Pre Rusov by to znamenalo stratu väčšiny delostrelectva, pre spojencov by boli následky ešte horšie: rozdelenie saských a rakúskych jednotiek a porážka Sasov zatlačených k močiarom, bez možnosti ústupu. Druhým rozhodujúcim priestorom bol juh bojiska, kde sa jazdecké jednotky oboch strán snažili obchvátiť krídlo nepriateľa a z boku a tyla rozdrviť jeho líniu. Práve na týchto dvoch miestach sa popoludní rozhoreli najtvrdšie boje.

Na južnom krídle bol útok Lambertovho jazdecktva spočiatku zastavený paľbou troch spojeneckých batérií. Aby donútil nepriateľské delostrelectvo na ústup, nechal generál Lambert rozvinúť rojnice Kurinského pešieho a 14. ľahkého pluku, ktoré svojou strelbou zasahovali obsluhy diel. Vtedy však prišiel rozkaz, aby Lambertova pechota podporila generálporučika Markova v strede línie a Francúz v ruských službách musel prenechať svoj radový peší pluk kolegovi.⁵² To využilo saské Gablenzovo jazdecktvo a zaútočilo na ruských husárov, ktorí sa snažili vylákať nepriateľských jazdcov čo najďalej od podporného delostrelectva. Vzápätí sa ruskí husári vrhli z dvoch strán na Polenzových švališérov, ktorých sa im podarilo zahnať späť. Nasledovalo niekoľko jazdeckých útokov striedavo z oboch strán, v snahe predĺžiť svoju líniu čo najďalej na juh, a tak nepriateľa obchvátiť.⁵³

V strede línie sa odohrával živý strelecký súboj medzi radovou pechotou generála Markova a Lecoqovou divíziou, v ktorom však jednotky neutrpeli priveľké straty. Najtvrdšie boje sa sústredili na sever bojovej línie, keďže sa ruský veliteľ snažil zo všetkých síl prelomiť na tomto mieste spojeneckú zostavu. Cieľom opakovaných útokov sa stal 1. ľahký strelecký pluk rozvinutý do rojníc a Sahrova brigáda, tvorená v tej chvíli len dvoma granátnickými prápormi a podporovaná divíznou batériou. Generálporučík Funck velil jednotkám osobne a snažil sa zo všetkých síl udržať svoje neisté postavenie. Prikázal svojim mužom zaujať pozície tesne za okrajom výšiny, aby ich terén chránil pred hustnoucou paľbou delostrelectva. Mimoriadne ťažkú úlohu mala šesťlibrová divízna batéria majora Auenmüllera, ktorá

50 Tamže, s. 87.

51 BOGDANOVIČ, ref. 3, s. 309.

52 Tamže, s. 309.

53 GEBLER, ref. 43, s. 55.

sa pri palbe musela vystaviť odvetnej strelbe troch nepriateľských batérií 6- a 12-librových diel. Saským delostrelcom sa presnými zásahmi darilo odrážať útoky ruských jednotiek, čo zaplatili zničením troch lafiet, ktoré sa našťastie podarilo obsluhu opraviť. Nepriateľská radová pechota stupňovala svoj útok a tlačila saských ľahkých strelcov späť do lesa. Funck im na pomoc poslal dva kanóny a naliehavo žiadal Reyniera o podporu. Tá vzápätí dorazila v podobe 2. ľahkého pluku, ktorý sa zo svojej pozície za močiariom presunul do bojovej línie v kritickom momente asi o pol druhej.⁵⁴ Ďalšou vítanou pomocou bol útok Lilienbergovej brigády na Funckovom pravom krídle, ku ktorému sa Sahrove pešie jednotky pripojili. Postupujúc útočným krokom cez okraj výšiny sa však rakúske prápory v práporných kolónach (Battalionmassen) dostali do vražednej palby 30 ruských diel Ščerbatovových a Markovových batérií. Zranený pod svojím zasiahnutým koňom zostal aj generálmajor Lilienberg a spojenecký útok zakolísal. V priebehu jednej hodiny padlo v dôsledku delostreleckej palby len v 19. pešom pluku (Alvinzy), stojacom v prvej línii, približne 90 mužov. Poľný podmaršal Bianchi okamžite osobne prebral velenie a líniu stabilizoval. Do boja sa od 3 hod. zapájalo čoraz viac ruských síl Markovovho zboru, čo nútilo generálov Bianchiho a Le-coqa rozťahovať svoju líniu smerom na juh, vzdalujúc sa tak od postavenia Sahrovej brigády. Podmaršalovi Bianchimu sa podarilo dosiahnuť vrchol výšiny bodákovým útokom a donútiť predné pluky 15. divízie na ústup. Ruský veliteľ však okamžite nasadil zálohy a rakúsky útok sa zastavil.⁵⁵

Príchodom ďalších posíl sa vystupňovali aj jazdecké útoky na pravom spojeneckom krídle. Generál Lambert prikázal husárskym plukom Pavlograd a Alexandria opäť zaútočiť na oslabené saské jazdectvo. Polenzovi jazdci vyrazili do úspešného protiútok, v ktorom ich podporil aj 3. švališersky pluk Zechmeisterovej brigády, stojacej vpravo od Gablenzových Sasov. Súčasne s ruskými husármi ale zaútočili z boku aj tri pluky nepravidelného jazdectva podporené Knorringovými hulánmi a situácia saských a rakúskych švališérov sa prudko zhoršila. Generál Zechmeister vyslal proti kozákovi a Kalmykovi švališérov 2. pluku a do útoku sa zapojila aj Fröhlichova brigáda, ktorú knieža Schwarzenberg poslal asi o 5 hod. na podporu spojeneckého krídla. Päť švadrón 6. husárskeho pluku sa stretlo v úspešnom boji s Knorringovým plukom a zahnilo ho na útek.⁵⁶ Právý bok útočiacej jazdy zabezpečoval 1. husársky pluk, oslabený nedostatkom koní. Napriek úspešnému útokovi sa spojeneckému jazdectvu nepodarilo ovládnuť ústupovú cestu ruskej armády na juh.

Na krajnom ľavom krídle rakúskych síl pri Gorodečnej, ktoré sa od poludnia fakticky nachádzalo v tyle hlavných bojov, znela po celý deň silná kanonáda. Jednotky Sudenovej, Pflacherovej a Wredeho brigády viedli z času na čas marginálne útoky, ktoré mali vyskúšať pevnosť nepriateľskej línie pri budove pošty. Poľný podmaršal Frimont, ktorému Schwarzenberg zveril velenie na tomto úseku, sa podľa rozkazu obmedzoval len na zadržovanie protivníka pri Gorodečnej, čo sa mu však nepodarilo docieľiť – okolo poludnia začala väčšina ruských síl opúšťať svoje pozície. Podmaršal Frimont dal pred 5 hod. pokyn na útok na oslabené ruské pozície, aj keď hrádzu stále ovládalo ruské delostrelectvo. Knieža Schwarzenberg však pokyn odvolal, pretože pokladal frontálny útok za riskantný a zbytočný. Pôvodný plán, ktorý Frimontovmu jazdectvu ukladal zahájiť prenasledovanie nepriateľa, akonáhle Rusi opustia svoje pozície pri pošte a stiahnu sa, nedokázal rakúsky podmaršal uskutočniť.

54 FUNCK, ref. 15, s. 89.

55 KOVAŘÍK, J. 1812. *Napoleonovo ruské ťaženie*. Praha : Hart, 2001, s. 137.

56 *Geschichte des k.u.k. Husaren-Regiments Nr.6*. Rzeszow : Verlag des Regiments, 1897, s. 602.

Rusi totiž svoje postavenie nad Gorodečnou opustili až neskoro v noci práve s cieľom zneвозмоžniť rakúskemu jazdectvu rozvinúť sa na stíhanie ustupujúcich jednotiek.

Napriek faktu, že bitka zúrila už 10 hodín, k rozhodnutiu došlo až podvečer na severnom okraji spojeneckej línie. Saská divízia (v skutočnosti len brigáda) Funck tam už od poludnia neustále odrážala útoky ruských poľných strelcov i radovej pechoty, podporované presilou troch delostreleckých batérií. Obidva pluky ľahkých strelcov utrpeli nemalé straty. Práve sem, do miesta dotyku saskej a rakúskej línie, zabezpečenom len úzkou lesnou cestou cez močiar, smeroval po 5. hod. rozhodujúci útok ruských síl. Jednotky Funckovej divízie tvorilo v tom čase už len asi 2 000 bojaschopných mužov. Ruské dragúnske pluky Starodub a Taganrog zahájili spoločný všeobecný útok na saskú ľahkú pechotu, podarilo sa im v prvých minútach posekať a rozohnať celú jednu stotinu pod velením kapitána Lindemanna, ktorý padol do zajatia. Saskí pešiáci napriek tomu neustúpili, ale po skupinách napriek streľbe ruských ostrostrelcov a delostrelectva vytvorili karé na obranu proti jazdectvu.⁵⁷ Generál Funck sformoval do štvorcov aj svoje granátnicke prápory a prikázal veliteľovi delostrelcov Auenmüllerovi paľbou nepriateľských dragúnov zahnať. Chladnokrvný major počkal s pokynom až do posledného okamihu a kartáčovou salvou sa mu podarilo dragúnsky útok zastaviť. Dragúni utrpeli straty, ale dokázali sa usporiadane stiahnuť. Ruský tlak však silnel a sústreďoval sa na saskú batériu. Keďže generál Funck vedel, že bez delostreleckej podpory nemá šancu útoky ruského ťažkého jazdectva odraziť, poslal opäť po posily za veliteľom VII. zboru. Ten mu navela poskytol švadrónu 6. husárskeho pluku, ktorá mala svojou prítomnosťou odrádzať útoky ruských strelcov. Generál Funck zároveň poslal dve stotiny granátnickeho práporu Spiegel do rojnice na podporu vyčerpaných ľahkých strelcov a zvyšok práporu v kolóne sformoval za nimi. Napriek týmto opatreniam sa saský veliteľ len s vypätím bránil útoku veľkej prevahy 7 práporov a 8 švadrón Ščerbatovovej divízie.⁵⁸

Generál Schwarzenberg sa v tej chvíli nachádzal v Podubní, v strede spojeneckých vojsk a jeho štábny dôstojník kapitán gróf Latour zabezpečoval osobne kontakt s Reynierom veliacim na pravom krídle. Zo svojej nižšej polohy síce nedoviedel až na výšinu, ale dokázal včas rozpoznať kritickú situáciu Funckových jednotiek. Uvolnil preto tri saské delá poskytnuté ráno Rakúšanom v Gorodečnej a nechal ich prepraviť cez les k spojencom, kam táto polbatéria pod vedením kapitána Sonntaga dorazila práve včas na odrazenie ďalšieho ruského útoku. Zároveň sa asi o 6, 30 hod. pripravila na rozhodujúci útok rakúska brigáda Hessen-Homburg, ktorá sa od 5 hod. nachádzala v Podubní. Keďže nebol čas vyslať pechotu okľukou cez lesnú cestu na západe, vyrazil 33. peší pluk (Collaredo-Mansfeld) nasledovaný 2. peším plukom (Hiller) do riskantného útoku priamo cez močiar južne od Podubnia, ktorý celý deň postreľovala ruská batéria. Oba pluky tejto brigády mali svoje doplnovacie obvody na území dnešného Slovenska a dá sa preto predpokladať, že ich mužstvo bolo zväčša slovenského pôvodu. Na hrote útoku sa nachádzal prvý prápor 33. pluku vedený bratislavským rodákom majorom Dávidom Porubským, ktorý mal dobyť a zabezpečiť výšiny pre zvyšné tri prápory brigády. Na podporu pešieho útoku zazneli z Podubnia rakúske batérie Siegenthalovej divízie a za dedinu sa Mayerova brigáda pripravovala rozšíriť prípadný prielom, ktorý vytvoria pluky prvej línie.⁵⁹

Knieža Schwarzenberg osobne ukázal majorovi Porubskému cieľ útoku a prápor vstúpil do močiarov. Blato siahalo pešiakom až po pás, takže boli nútení brodiť sa s puškami nad

57 BOGDANOVIČ, ref. 3, s. 311.

58 FUNCK, ref. 15, s. 91-92.

59 ÖSta KA, AFA, č.k.1513, č.j. 1812/8/349.

hlavou a presúvať sa od jedného relatívne suchšieho a stromami porasteného ostrovčeka k druhému. Ruské batérie a pešiaci Vladimirovského radového a 28. ľahkého pluku si rakúsky postup okamžite povšimli a čoskoro sa medzi rakúskymi vojakmi rozprskovali gejzíry dopadajúcich striel. Po dosiahnutí úpätia výšin napadli Porubského roztrúsené jednotky dragúni, naberajúc rýchlosť pri útoku z kopca. Len s vypätím všetkých síl sa pešiakom 33. pluku podarilo utvoriť hlúčky (Klumpen) a odraziť nájazd ruského jazdectva. Vidiac neúspech dragúnov, vyslal generál Ščerbatov do boja aj pechotu, čím sa ale uvoľnil tlak na Funckových Sasov. Vzápätí boli ruskí pešiaci odrazení 2. práporom 33. pluku, ktorý prebrodil močiar v stopách svojich kamarátov a útokom 2. pešieho pluku, ktorý vpadol Rusom do boku.⁶⁰ Útok radovej pechoty podporovali presnou strelbou od Podubnia poľní strelci 7. práporu a varaždínski hraničiari.⁶¹ Krátko nato dosiahli víťazní rakúski pešiaci výšiny a spojili sa s Funckovými jednotkami. Nad severozápadným okrajom bojiska sa rozľahlo mohutné „Vivat!“⁶² a spojenci nastúpili o ôsmej hodine na záverečný útok, do ktorého sa zapojila aj Lilienbergova brigáda pod Bianchiho vedením. Saskí strelci v rojniciach vyrazili do útoku podporovaní kolónami Sahrových granátnikov. Vpravo od nich postupovali práporové kolóny rakúskych peších plukov č.19 a č.48 podporované palbou batérie nadporučíka Austa. Na opačnej strane útočili na ruský bok pešie pluky č.2 a č.33. Následkom sústredeného útoku saskaj a rakúskej pechoty Ščerbatovove jednotky zakolísali a urýchlene sa stiahli. Obsadením posledného ruského oporného bodu – budovy majeru – sa podarilo spojencom ovládnuť celú severnú časť bojiska, vtedy však ďalšie bojové akcie prerušila tma a celková vyčerpanosť jednotiek. Ruská prevaha v jazdectve na južnom krídle znemožnila účinné prenasledovanie a pešie jednotky sa dokázali stiahnuť vo vzornom poriadku aj s celým delostrelectvom. Generál Tormasov sa obával, že by mohol byť odrezaný od Volyne, a preto sa rozhodol ustúpiť na juh smerom k jednotkám Chovanského a Čaplica.⁶³

Bojové pole ovládli spojenci, ale pocit víťazstva prichádzal len pomaly. Všade naokolo ležali mŕtvi a ranení, ktorí sa stenavými hlasmi dožadovali vody. Paradoxne, napriek všadeprítomným močiarom a vlhku, chýbala najmä pitná voda, ale i strava a krmivo pre kone, keďže zásobovací tréň zostal na severe, ďaleko od bojiska. Sasi i Rakúšania boli natoľko vyčerpaní po 15 hodinách bitky, že napriek nočnému chladu nedokázali ani pozbierať drevo na oheň. Roztrúsení vojaci hľadali svoje jednotky a svojich kamarátov, blúdiac v hustej hmle, ktorá zakryla celú oblasť. Noc bola z času na čas prerušená sporadickou strelbou, svedčiacou o tom, že kozácke zadné hliadky ustupujúcich Rusov nie sú ďaleko. Generál Funck otvorene priznáva, že ak by „Rusi počas tejto noci vyslali stovku kozákov, celý zbor by rozprášili a ukoristili by aj celé saské delostrelectvo.“⁶⁴

Straty oboch strán neboli malé. Rakúsky zbor mal 149 mŕtvych, 988 ranených a 69 nezvestných či zajatých (spolu 1 206 vojakov). Z tohto počtu mali najväčšie straty pešie pluky č.19 (46 mŕtvych a 373 zranených) a č. 33 (42 mŕtvych a 312 zranených), čo predstavovalo 64 % všetkých rakúskych strát.⁶⁵ Saské straty boli 177 mŕtvych, 659 ranených a 53 zajatých

60 *Geschichte des k.u.k. Infanterie-Regimentes Nr.2*. Wien : Verlag des Regimentes, 1895, s. 331.

61 KANDELSDORFER, K. *Geschichte des k. u. k. Feldjäger Bataillon Nr. 7*. Bruck : Verlag des Regimentes, 1896, s. 58.

62 FUNCK, ref. 15, s. 92.

63 GEBLER, ref. 43, s. 55-56.

64 FUNCK, ref. 15, s. 94.

65 EBHARDT, F. *Geschichte des k. k. Infanterieregimentes Nr. 33*. Weißkirchen : Verlag des Regimentes, 1888, s. 547 a WEISSENBACHER, V. *Geschichte des k. u. k. Infanterie-Regimentes Nr. 19 Erzherzog Franz Ferdinand*

(spolu 889 vojakov). Najväčšie straty utrpeli 1. a 2. ľahký strelecký pluk (spolu 95 mŕtvych a 406 ranených).⁶⁶

Ruské straty boli o niečo vyššie – asi 3 000 mužov, z toho 300 zajatých.⁶⁷ Samotný Tormasov v depeši do St. Peterburgu označoval bitku pri Gorodečnej za svoje víťazstvo a zámerne uviedol nižšie straty: 1 300 mŕtvych a ranených. Zároveň odhadol silu svojej armády na 16 000 mužov, čo očividne nezodpovedalo skutočnosti, najmä ak uvážime, že sa k nemu neďaleko Kobrinu pridalo najmenej 10 000 vojakov generálov Čaplica a Chovanského. Negatívnym následkom tejto depeše bola aj Napoleonova nedôvera voči informáciám, ktoré dostával od Schwarzenberga: francúzske hliadky totiž Tormasovov report zachytili a cisár na jeho základe predpokladal, že spojené rakúsko-saské jednotky nebudú mať problém 3. armádu definitívne poraziť.⁶⁸

Ak zoberieme do úvahy splnenie vytýčených cieľov, bola bitka pri Podubní nesporne Schwarzenbergovým a Reynierovým víťazstvom. Rakúsko-saskej armáde sa podarilo ovládnuť bojisko, donútiť Tormasova na ústup späť do Volyne a obnoviť spojenie s Varšavským veľkovojevodstvom. Zároveň však išlo o víťazstvo len čiastočné, pretože 3. armáda v žiadnom prípade nebola zničená. Zostala bojaschopnou silou, ktorá sa počtom vyrovnala spojeneckým jednotkám. Príčinou porážky generála Tormasova boli najmä dve kardinálne chyby. Predovšetkým nedokázal v deň bitky zhromaždiť všetky dostupné oddiely. S jednotkami generálov Čaplica a Chovanského, vzdialených asi 55 km, by získal ruský veliteľ značnú prevahu a víťazstvo spojencov by bolo len ťažko dosiahnuteľné. Druhou chybou ruského generála bolo zanedbanie prieskumu svojho ľavého krídla a ignorovanie možnej prístupovej cesty cez Kuvačiský les, ktorá viedla priamo do jeho ľavého boku a tyla. Tormasov sa spoliehal na svoje silné defenzívne postavenie nad Gorodečnou, ktoré vskutku vybral majstrovsky, pretože sa ho rakúske vojská ani nepokúsili dobyť. Takisto preukázal veliteľ 3. armády značné taktické schopnosti, keď dokázal účelne nasadiť všetky svoje sily, niekoľkými silnými útokmi vážne ohrozil integritu spojeneckej línie a napriek negatívnemu výsledku bitky opustil bojisko za boja, plne bojaschopný a bez straty jediného dela.

Spojeneckí velitelia dosiahli významné víťazstvo, najmä vďaka solidnému prieskumu a odvážnemu rozhodnutiu vyslať takmer polovicu síl po úzkej lesnej ceste k obchvatu Rusov. Vysokú profesionálnu pripravenosť preukázali delostrelci, keď dokázali čeliť mohutnejšej salve ruských 12-librových diel a udržať vysokú presnosť strelby. Pochvalu hlavného veliteľa si vyslúžili najmä pešie pluky č. 19 a č. 33, ktoré napriek vysokým stratám dokázali v súčinnosti s jednotkami generála Funcka nakoniec zlomiť ruský odpor v najtvrdších bojoch bitky. Knieža Schwarzenberg neopomenul vo svojom hlásení panovníkovi vyzdvihnúť predovšetkým podmaršala Bianchiho, ktorého považoval za svojho najschopnejšieho podriadeného a princa hessensko-homburského, ktorý viedol svoju brigádu do rozhodujúceho útoku.⁶⁹ Generál Schwarzenberg v súlade so svojím právom udeľovať povýšenia a vyznamenania preto preňho u cisára Františka vymohol vlastníctvo Alvinzyho pešieho pluku.⁷⁰ Rakúsky cisár vyhovel žiadosti a k 7. septembru menoval generálmajora Hessen-Homburg za

von der Errichtung 1734 bis 1896. Wien : Verlag des Regiments, 1896, s.418. ako aj ÖSta KA, AFA, č.k.1513, č.j. 1812/8/76/2.

66 ÖSta KA, AFA, č.k.1513, č.j. 1812/8/Ad 162b.

67 GEBLER, ref. 43, s. 57.

68 SCHWARZENBERG, Karl Fürst v. *Feldmarschall Fürst Schwarzenberg. Der Sieger von Leipzig.* Wien : Verlag Herold, 1964, s.169.

69 ÖSta KA, AFA, č.k.1513, č.j. 1812/8/349.

70 Poľný maršal Alvinzy umrel v roku 1810 a post majiteľa bol teda dva roky voľný.

majiteľa 19. pešieho pluku, čo mužstvo prijalo s nadšením.⁷¹ V tomto termíne boli povýšení aj plukovník Suden za vedenie ľahkej pechoty pri Kozibrode a starý plukovník Andrásy, veliteľ 33. pešieho pluku, obaja obdržali najnižšiu generálsku hodnosť.⁷² Zo saských dôstojníkov boli krížmi rádu sv. Henricha ocenení plukovník Tettenborn, veliteľ 2. ľahkého streleckého pluku, a veliteľia delostreleckých batérií major Auenmüller a kapitán Sonntag.⁷³

Napriek komplikovanému rozťahnutiu bojovej línie a zložitému terénu sa spojencom účinne darilo koordinovať svoje sily, čo bola predovšetkým zásluha neúnavného grófa Latoru, ktorého zápal a energiu oceňovali obaja spojeneckí veliteľia.⁷⁴ Generál Reynier dokázal svojou rozhodnosťou a rozvahou udržať útočný moment a iniciatívu na pravom krídle spojencov, aj keď jeho zložitá a chladná nátura nevyvolávala u jednoduchých saských vojakov veľké nadšenie. Aj saskí generáli sa dostávali do pomykova, keď ich otázky či odporúčania narážali na nehybný a zachmúrený výraz na tvári francúzskeho generála.⁷⁵

Ani spojeneckí veliteľia sa nevyhli zásadným chybám. Reynierov obchvatný útok prišiel trochu priskoro, v čase, keď mal francúzsky generál k dispozícii len Gablenzov predvoj a Lecoqovu divíziu. Funckove, Lilienbergove ani Zechmiesterove jednotky sa ešte nenachádzali v určených pozíciách. To umožnilo Tormasovovi reagovať a paralelne k spojeneckým posilám prisúvať z pravého krídla ruské oddiely. Generál Schwarzenberg zase nedokázal dôraznejšie podporiť Reyniera pri jeho obchvate. Opatrný rakúsky veliteľ ponechal príliš veľa svojich jednotiek v zálohe – pri Podubní mal k dispozícii Mayerovu a Hessen-Homburgovu brigádu, za Žabinom mohutnú Liechtensteinovu brigádu. Rovnako nečinne stáli za Gorodečnou Frimontove sily, s výnimkou delostreleckej zálohy a Sudenovej brigády. Môžeme len predpokladať, aký priebeh by mala bitka, ak by bolo Frimontovi umožnené dôrazne, aj za cenu strát, o piatej popoludní pri Gorodečnej preraziť cez slabé ruské sily a rozvinúť odpodčinené jazdeckto (dva dragúnske pluky a jeden husársky pluk) na útok do tyla plne vyťažených ruských síl. Z rakúskeho zboru sa do bojov 12. augusta vôbec nezapojilo až 11 práporov a 14 švadrón, čo predstavovalo asi 29 % spojeneckých síl. Ďalšou chybou, ktorej sa však za danej situácie dalo len ťažko vyhnúť, bol nedostatok iniciatívy na prenasledovanie ustupujúcich Rusov, ku ktorému sa rakúsky veliteľ z obavy z neznámeho terénu radšej neodhodlal. To umožnilo Rusom opustiť bojisko bez strát a zníženia morálky.

Víťazstvo rakúskeho zboru a jeho saských spojencov pri Podubní malo aj politické následky. Knieža Schwarzenberg zaslal 14. augusta Napoleonovi podrobnú správu o svojom víťazstve a naznačil mu svoj zámer prenasledovať nepriateľa. Francúzsky cisár reagoval blahoprajnou depešou z 24. augusta, v ktorej nešetril pochvalami – odmenil Schwarzenberga sumou 500 000 frankov a vyžiadal si od neho mená dôstojníkov, ktorých chcel vyznamenať radom Čestnej légie.⁷⁶ V osobnom liste cisárovi Františkovi s rovnakým dátumom, žiadal pre generála Schwarzenberga hodnosť poľného maršala. Napriek pochvalným výrokom je za Napoleonovými slovami cítiť najmä obratného politika. Bol presvedčený, že víťazstvo

71 WEISSENBACHER, V. *Geschichte des k. u. k. Infanterie-Regimentes Nr. 19 Erzherzog Franz Ferdinand von der Errichtung 1734 bis 1896*. Wien : Verlag des Regimentes, 1896, s.419.

72 ÖSta KA, AFA, č.k.1514, č.j. 1812/9/337.

73 FUNCK, ref. 15, s. 98.

74 Tamže, s. 82.

75 Tamže, s. 91. Dokazuje to napríklad jeho reakcia na úpenlivú žiadosť generála Funcka o podporu jazdeckta. Dlhým cvalom udýchaný Funckov pobočník tlmočil prosbu svojho nadriadeného a dostalo sa mu len letmého pohľadu a bezvýraznej odpovede: „Čo ma zase hnevá? Má predsa udržať [Kuvačický – pozn.T. S] les.“ Napokon predsa poslal Funckovi švadrónu Blankensteinových husárov.

76 ÖSta KA, AFA, č.k.1514, č.j. 1812/9/337b.

nad Tormasovom ukáže silu protiruskej koalície. V spomínanom liste cisárovi Františkovi, okrem slov chvály na Schwarzenberga, žiadal Napoleon doplnenie strát, ktoré Rakúšanovia utrpeli, ba dokonca navýšenie počtu vojakov o 6 000 mužov pechoty a 3 000 jazdcov.⁷⁷ Podľa záznamov Calouincourta, začlenil Napoleon rakúske víťazstvo do svojich ďalekosiahlych plánov: „*Táto správa dáva víťazstvu nové farby. Tie výstrely [od Podubnia – pozn.T.S] bude počuť až v St. Petersburgu, v trónnom sále môjho brata Alexandra. A je to dobrý príklad pre Prusov. Podráždi to ich zmysel pre česť.*“⁷⁸ Radosť z rakúsko-saského víťazstva nad 3. ruskou armádou však kalila neschopnosť jeho vlastných jednotiek prinútiť Rusov k rozhodujúcej bitke, o ktorú sa snažil od prvého dňa ruského ťaženia. „*Vidíte, že sa títo úbožiaci nechali poraziť ešte aj od Rakúšanov!*“, poznamenal štipľavo a voči Rakúšanom pohrdavo pred dôstojníkmi svojho štábu.⁷⁹

Vzhľadom na zlú finančnú situáciu svojho zboru knieža Schwarzenberg prijal ponúknutú sumu, ale návrh na francúzske vyznamenania prešiel spočiatku jednoznačným odmietavým mlčaním, a až na opakujúcu sa žiadosť odpovedal, že armáda bojuje za svoju vlasť a svojho panovníka, ktorý statočnosť v boji odmeňuje podľa svojho uváženia.⁸⁰ Cisár František si v zhode s Metternichom nehodlal pribuchnúť neustále pootvorené zadné dverka k budúcej spolupráci s Ruskom a v duchu tajného dorozumenia s ruským cárom Alexandrom, ponechal žiadosť na posilnenie zboru bez odpovede. Na maršalskú palicu si tak knieža Schwarzenberg počkal až do 2. októbra, keď jej udelenie v súvislosti s porážkou Rusov pri Podubní už nemohlo vyvolať negatívny ruský postoj.⁸¹

Bitka pri Podubní znamenala významné víťazstvo ruského ťaženia. Rakúsko-saské sily ho využili na zatlačenie ruskej armády do Volyne až k rieke Styr, kde až do druhej polovice septembra Tormasova blokovali. Napoleonov rozkaz tak knieža Schwarzenberg splnil k plnej spokojnosti francúzskeho cisára, ktorý medzičasom dosiahol víťazstvo pri Borodine, aj keď postrádalo definitívnosť bitiek pri Slavkove, Jene či Wagram. Ruský cár Alexander však skrížil Napoleonove plány, keď ani po obsadení Moskvy nereagoval na návrhy na uzavretie mieru. Naopak, ruské armády si dopĺňali početné stavy a plánovali protiofenzívu. Súčasťou plánu bol aj opätovný útok generála Tormasova, ktorému z Balkánu prišla na pomoc 40-tisícová armáda admirála Pavla Vasilieviča Čičagova. Ruské ťaženie prešlo do ďalšej fázy a spojené rakúsko-saské sily pod vedením kniežata Schwarzenberga museli brániť svoje postavenie proti dvojnásobnej presile ruských jednotiek.

T. SLEZÁK: DIE SCHLACHT BEI PODUBNIE

(Der erste Sieg des österreichischen Auxilliarkorps im Russlandfeldzug im Jahre 1812)

Obwohl sich viele Historiker mit dem französischen Feldzug nach Russland im 1812 auseinander gesetzt haben, nur wenige haben sich auch der Teilnahme des österreichischen Hilfskorps unter der Führung des Fürsten Karl Phillip von Schwarzenberg gewidmet. Das 30 000 Mann starke Korps wirkte während des Feldzuges auf der äußerst rechten Flanke der Großen Armee und seine Partizipation

77 FISCHER, J. *Feldmarschall Fürst Schwarzenbergs Verhalten im Feldzug des Jahres 1812 gegen Russland*. Dissertationsarbeit. Wien, 1950, s. 86.

78 Citované podľa: KOVÁŘIK, ref. 58, s. 139.

79 SÉGUR, P.von. *Napoleon und die Große Armee in Rußland*. Birsfelden-Basel : Schibli-Doppler Verlag, 1980, s. 99.

80 ŐSta KA, AFA, č.k.1514, č.j. 1812/9/337.

81 Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv, Hofkriegsrat, č.k.1812 G1, č.j. 44/92.

sowie Operationsrichtlinien wurden durch den gegenseitigen Bündnisvertrag definiert, der zwischen Österreich und Frankreich am 14. März 1812 in Paris abgeschlossen wurde. Für die österreichische Seite wurde das Abkommen durch den Botschafter in Paris, General der Kavallerie Fürst Schwarzenberg, unterzeichnet, der später auf Drängen des Wiener Hofes auch die Funktion des Korpskommandanten übernommen hat. Schwarzenberg wurde so vor eine komplizierte Aufgabe gesetzt, wenn er als kommandierender General direkt dem französischen Kaiser unterstellt wurde und Napoleons Befehle möglichst tadellos auszuführen suchte, wurde aber gleichzeitig von Graf Klemens Metternich und Kaiser Franz I. ermahnt nur einen Scheinkrieg zu führen, um geheim die diplomatische Beziehungen zu Russland erhalten zu können.

Gegenüber den einzelnen Korps des napoleonischen Heers standen der Grenze entlang drei russischen Armeen – die Erste, Zweite und Dritte Westarmee. Während die ersten zwei der Hauptmacht Napoleons die Stirn bieten sollten, die 3. Westarmee (37 000 Mann stark) unter der Führung von General der Kavallerie Alexander Petrovič Tormasov wurde beauftragt gegen den rechten Flügel der Großen Armee zu operieren und im günstigen Augenblick gegen die Hauptoperations- und Nachschublinie der Franzosen zu drängen. Die Absicht und Stärke dieser Armee wurde von Napoleon am Anfang der Invasion unterschätzt: der französische Kaiser bestimmte deshalb nur das sächsische VII. Korps geführt von Divisionsgeneral Jean Ebenezer Reynier (17 000 Mann stark) zur Deckung seines rechten Flügels und befahl dem Fürsten Schwarzenberg sich der französischen Hauptmacht anzuschließen und in das Innere von Russland vorzurücken.

General von Schwarzenberg kam dem Befehl nur ungefällig nach, weil er durch seine leichten Kavallerie-Vorposten über das Vorrücken der Armee Tormasovs informiert wurde und richtig vermutete, dass die Sachsen allein nicht imstande waren die Russen aufzuhalten. Das wurde bestätigt, wenn sich am 26. Juli 1812 die sächsische Brigade Klengel hoffnungslos von überlegenen Kräften des russischen Kavallerie-Generals Karol Osipovič Lambert umzingelt fand und nach einem 10-stündigen Kampf die Waffen niederlegen musste. General Reynier erkannte die Gefahr, dass die französische Hauptarmee beim Vorrücken zur Moskau von ihren Stützpunkten abgeschnitten werden konnte und bat das österreichische Korps um Unterstützung.

General Schwarzenberg stellte sofort sein Marsch zur Hauptarmee ein, kehrte um und nahm die einzelnen Truppenteile des zurücktretenden sächsischen Korps auf. Er übernahm das Kommando über die beiden verbundenen Korps (was später Napoleon billigte) und entschloss sich dem Feind eine Entscheidungsschlacht liefern. Die Hauptkräfte von Tormasovs Armee standen bei Antopol mit zwei Avantgardeeinheiten unter den Generälen Lambert und Čaplic vorgeschoben nach Nordwesten beziehungsweise Nordosten. Dem österreichisch-sächsischen Plan nach sollten beide russischen Vorhutdivisionen zurückgedrängt damit die Verbündeten mit russischen Hauptkräften in Kontakt stießen konnten. Am 8. August ist das Treffen bei Signeviče stattgefunden, in dem österreichische Divisionen Bianchi und Siegenthal die Avantgarde unter Čaplic zum Rückzug nach Süden gezwungen haben, bei dem sich der russische General effektiv der Tormasovs Hauptarmee entfernt hat. Danach konzentrierte sich Fürst Schwarzenberg auf die zweite Avantgardeeinheit, die unter der Führung von General Lambert in Pružany stand. Der erfahrene russische Kommandeur konnte sich zwar vor der Übermacht der Verbündeten in eine gut wehrbare Position bei Kozibrod zurückziehen wurde aber schließlich am 11. August durch den Umfangsangriff der Infanterieregimenter Nr.39 und Nr.58. zum Rückzug genötigt.

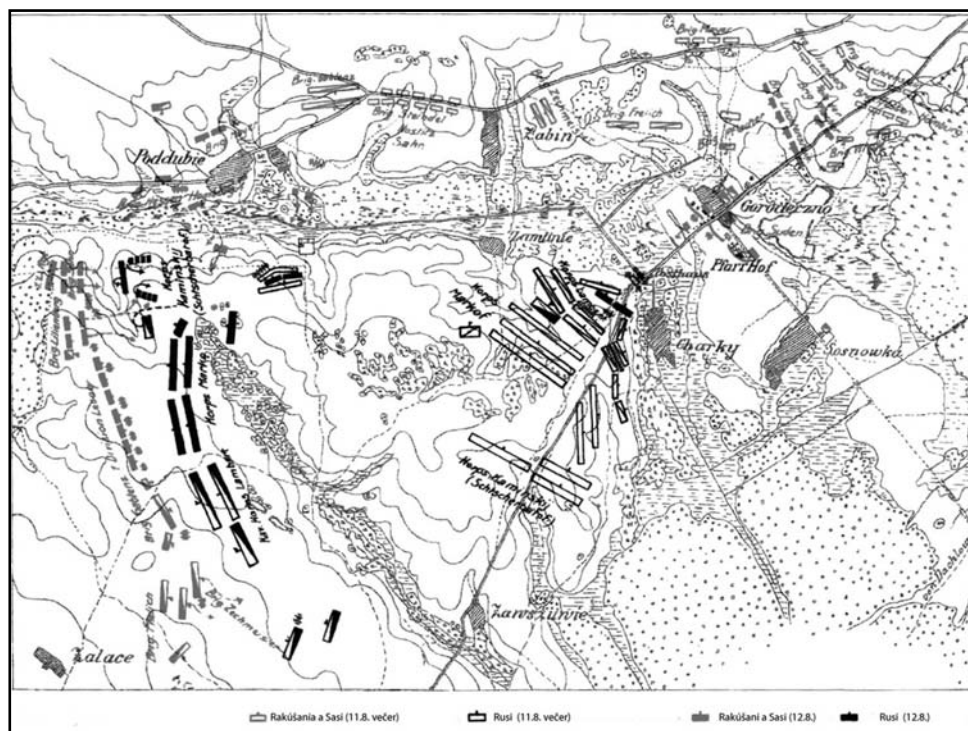
Inzwischen wurde russischer Oberbefehlshaber über die offensive Bewegungen von Schwarzenberg informiert und versuchte seine Armee bei dem Dorf Gorodečna konzentrieren. Die Division unter Čaplic zog sich aber nach dem Treffen bei Signeviče zu weit nach Süden und konnte deshalb an der Schlacht nicht teilnehmen und die Verbündeten versammelten deshalb auf dem Schlachtfeld eine zahlenmäßige Übermacht.

General Tormasov besetzte in der Früh am 12. August 1812 eine sehr vorteilhafte defensive Position auf den Anhöhen die sich südlich von Dörfen Podubnie und Gorodečna ausdehnen. Am Fuße der Anhöhen erstreckten sich morastige Bachufer, die nur auf Dämmen bei den beiden Orten passierbar waren. Links von den Anhöhen lag der Wald von Kuvacice, den der russische Kommandeur

als undurchdringlich geschätzt hat. Fürst Schwarzenberg ließ seine Regimenter in der Nacht hinter den Dörfern Podubnie und Gorodechna biwakieren und bereitete mit dem französischen General Reynier den Schlachtplan vor. Die Hauptrolle sollte das sächsische Korps verstärkt durch die österreichische Brigaden Lilienberg, Fröhlich und Zechmeister übernehmen. Während die österreichischen Divisionen Frimont und Trautenberg den Eindruck erwecken sollten, dass der Hauptangriff gegen Gorodečna stattfindet, Reyniers rechter Flügel sollte einen Umfassungsangriff durch den Wald von Kuvacice durchführen und die linke Flanke und Rücken von Tormasov bedrohen.

Die erste Phase des Planes verlief tadellos, Reyniers Brigaden waren aber nicht im Stande koordiniert den Angriff durchzuführen, und Tormasov wusste daher sein Vorteil der inneren Linien auszunutzen und konnte die Verbündeten stufenweise in den Kampf verwickeln. Die Entscheidung der Schlacht kam um 6:30 Uhr nachmittags in der Mitte, dem Dorf Podubnie gegenüber, wo sich die sächsische und österreichische Linie berührte. Auf dieser Stelle versuchte der russische Kommandeur durch den Einsatz seiner Reserven den Sieg davonzutragen. Weil sich die sächsische leichte Infanterie hier nicht mehr lange halten konnte, ordnete General Schwarzenberg der Brigade unter der Führung von Generalmajor Prinz von Hessen-Homburg einen riskanten Angriff an. Der beiden Infanterieregimenter der Brigade (IR Nr.33. und IR Nr.2; beide hatten ihre Werbebezirke auf dem Gebiet der heutigen Slowakei) sollten den Morast unter dem Beschuss von zwölf russischen Geschützen durchwaten und die feindliche Linie durchbrechen. Die Brigade hat trotz schwerer Verluste den Auftrag erfüllt, was die russische Armee zu einem eiligen aber durchaus geordneten Rückzug gezwungen hat.

Die Verbündeten haben zwar das Schlachtfeld beherrscht, die feindliche Armee war aber vom weiten nicht vernichtet. General Tormasov ordnete einen Rückzug zu seinen Stützpunkten am Styr an, die österreichisch-sächsischen Truppen folgten ihm nach, um sicherzustellen, dass Napoleons Nachschublinien nicht mehr gefährdet wurden. Die Schlacht von Podubnie ermöglichte zwar Napoleons Sieg bei Borodino, verwickelte aber gleichzeitig das österreichische Hilfskorps in hartnäckige Kämpfe, die durch Mitwirken vom russischen Winter zur einen endgültigen Niederlage führten.

SLOVENSKÁ 1. PEŠIA DIVÍZIA NA KRYME (august – október 1943)

PAVEL MIČIANIK

MIČIANIK, P.: Military preparation of the Slovak 1st infantry division in Crimea (August – October 1943). *Vojenská história*, 2, 14, 2010, pp. 27–59, Bratislava.

The author in his reviewed article focuses on the wide scale of questions arising in connection with the march of the troops to Crimea and the German campaign against the Soviet Union. His contribution to the detailed picture of the non-combat activities of the Slovak soldiers is valuable. He does not only contribute to the questions of the military preparation (as the title hints at), but he also looks at their everyday life in the area. The author describes various forms of training, the efforts towards a higher quality of the preparation and the application of their practical skills from the war experience of the fronts. He immensely deals with the study of their equipment and armaments and its enhancements to the later plans of their intervention in the east front. From the after-service activities he focuses on the cultural, educational and propaganda activities striving for the soldiers. Additionally, he provides the information on the supply and boarding system of the army. There is an important focus on the quite rich contacts of the soldiers with the civilians being developed in their after-service time. He also follows the demonstration of disapproval with the German occupation policy.

Military history. Soviet Union, WWII. Slovak Army campaign in Crimea. 1943.

VÝCVIK A MORÁLNY STAV 1. PEŠEJ DIVÍZIE

Slovenská 1. pešia divízia (1. PD) vznikla reorganizáciou bývalej *Rýchlej divízie* (RD), ktorá po stiahnutí z Kaukazu oddychovala na jar 1943 na Kryme. Veteráni RD mobilizačných ročníkov 1938 – 1940 boli postupne vymenení a odoslaní na Slovensko. Nahradili ich muži, ktorí nastúpili na vojenskú službu väčšinou na jeseň 1942. Po výmene mužstva bola *Rýchla divízia* 1. augusta 1943 oficiálne premenovaná na 1. pešiu divíziu.¹ Vojaci a dôstojníci 1. PD prešli na Kryme dôkladným a všestranným výcvikom. Tento výcvik nadväzoval na táborové sústredenia, ktoré väčšina jednotiek absolvovala ešte pred odchodom na front vo výcvikovom priestore Oremov Laz na Slovensku. Tam sa robili cvičenia v rotách, práporoch, plukovné i celotáborové cvičenia trvajúce aj niekoľko dní. Novinkou bolo, že tento intenzívny výcvik bol zameraný na rôzne varianty obranného boja. Dôstojníci už tam trúsili medzi sebou štipľavé poznámky na adresu „neporaziteľnej“ nemeckej armády

1 MIČIANIK, P. *Slovenská armáda v ťažení proti Sovietskemu zväzu (1941 – 1944) III. – Rýchla divízia*. Banská Bystrica, 2009, s. 386-392.

a jej stratégiou.² Výcvik pokračoval plynule i na Kryme. Bol organizovaný v tzv. „bojových školách“. V priebehu 2. až 30. júla sa uskutočnil prípravný kurz pre slovenských dôstojníkov v nemeckej bojovej škole v Jevpatoriji pre organizovanie podobných bojových škôl v 1. PD. V auguste sa mala v prístave Port Chorley zriadiť slovenská divízna bojová škola. Všetky jednotky divízie mali do nej odoslať kvalitných dôstojníkov a poddôstojníkov za cvičiteľov. Divízna bojová škola bola zriadená 7. augusta. Na výcvik jej bolo pridelených 10 pištolí, 6 samopalov, 6 ľahkých a 2 ťažké guľomety, 3 mímomety kalibru 50 mm a 2 mímomety kalibru 81 mm.³

Výcvikové obdobie sa začalo 19. júla 1943, hneď po reorganizácii RD na 1. PD. Pôvodne malo trvať do 14. augusta 1943, no predĺžilo sa zhruba o mesiac. Súčasťou výcviku pechoty boli bojové a taktické cvičenia v rote, zosilnenej rote, prapore a kombinovanom prápore, poľné strelby a špeciálny výcvik (najmä boj zblízka proti tankom). Kvôli výcviku bola sila a počet hliadok a stráží znížená na najnevyhnutnejšiu mieru. Pionieri sa školili v zisťovaní, vyznačovaní a odstraňovaní mínových polí, ale aj v boji zblízka a v boji proti tankom. Výcvik protiletadlových batérií bol zameraný na boj proti pozemným cieľom, najmä proti tankom a tiež na boj zblízka. Obsluhy si osvojovali nové nemecké zbrane (najmä ľahké mímomety označované ako granátomety, stredné mímomety a delá), s ktorými absolvovali ostré strelby, ale aj výcvik v boji zblízka a v boji proti tankom.⁴

Mimoriadna pozornosť sa u všetkých zbraní venovala predovšetkým boju proti tankom. Pomocou špeciálnych príručiek sa slovenskí vojaci oboznamovali so všetkými typmi tankov používanými Červenou armádou a ich takticko-technickými údajmi (okrem sovietskych išlo aj o britské a americké tanky z dodávok *Lend-lease*). Dôraz sa kládol na ich bezpečné rozpoznávanie. Nemecké velenie však slovenské jednotky upozornilo, že do boja budú „zasadené i ukoristené ruské pancierniky typu T-34 ako samostatné jednotky vo väčšom počte“: „*Preto pri rozpoznávaní panciernikov v boji nehládte na druhy (typy) panciernikov, ale na ich označenie príslušnosti, ktoré bude dostatočne jasné.*“⁵ Po odstránení technických nedostatkov na ukoristených sovietskych protitankových kanónoch (PTK) vzor 1937 sa už 8. júla 1943 začal kurz pre obsluhy kanónov Pak 38 (2 kusy pridelené peš. pluku 20 a 2 peš. pluku 21). Kurz viedol npor. útv. Dezider Bohúň a trval 8 dní. Prvých 5 dní cvičili obsluhy určené pre peší pluk 20 v Geničesku a pre peší pluk 21 v Armjansku. Na 6. deň sa cvičilo so sovietskymi PTK vz. 1937. Z obidvoch typov kanónov sa 15. júla 1943 uskutočnili ostré strelby, pre ktoré bolo na obidva typy kanónov vyčlenených po 100 granátov! Ostré strelby najprv vykonali velitelia čiat, družstiev a obsluha kanónu ako jednotlivci na stredný tank T-34. Potom nasledovali ostré strelby kompletných čiat na ľahké obojživelné tanky T-38 a T-40, i na stredný T-34. Z kanónov Pak 38 sa strieľalo troma druhmi protipancierových granátov. OPG vz. 38 prerážal na vzdialenosť 300 m kolmé steny tanku T-34 hrubé 46 mm, na šikmých plochách sa však len odrazil po urobení asi 20 mm hlbokkej ryhy. Granát na vzdialenosť 500 m neprerážal ani kolmé steny tanku. OPG vz. 41 mal rovnaké účinky ako OPG vz. 38, ale na vzdialenosť 500 m prerážal pojazdné kolesá T-34. Účinok OPG vz. 42 bol

2 Archív autora, Pozostalosť P. Grausa, POTANČOK, O. *Už len spomienka*. Martin, 1989, s. 1.; GRAUS, P. *Cestami parabrígydy*. In *Bojovník*, 1989, č. 35, s. 6.

3 Vojenský historický archív Bratislava (VHA), fond (f.) RD, škatuľa (šk.) 153, del. pl. 11, Vel. RD, Čís. 7955/Taj. 3. oddel. 1943, SV. 25. júna 1943.; VHA, f. RD, šk. 124, 20. p. pl., mot. p. pl. 20, Číslo: 761/Taj. 1943, SV. 27. júla 1943.; VHA, f. RD, šk. 67, Vel. – asanačná rota, Vel. RD, Čís.: 100.028/Taj. 3. odd. 1943, SV: 7. augusta 1943.

4 VHA, f. RD, šk. 100, Vel. RD, Čís. 8.121/Taj. 3. oddel. 1943. Smernice pre výcvik v čase od 19. 7. do 14. 8. 1943.

5 VHA, f. RD, šk. 23, 2. oddel., Vel. RD, Čís.: 7.781/Taj. 3. odd. 1943, SV. 12. mája 1943. Tajné.

údajne rovnaký ako u OPG vz. 41, čo sa však nezhoduje s účinkami udávanými Nemcami. Z PTK vz. 1937 sa strieľalo jednotným protitankovým granátom, ktorý prerážal na vzdialenosť 300 m pancier hrubý 46 mm aj na šikmých plochách. Na vzdialenosť 500 m silne poškodil vonkajšie otáčacie zariadenie veže T-34. Lahké tanky T-38 a T-40 boli všetkými typmi granátov ľahko zničené. Je však zaujímavé, že nemecké granáty OPG vz. 41 a vz. 42 mali slabší účinok ako sovietsky granát. Podľa npor. Bohúňa boli dôstojníci vycvičení ako veliteľia rôt a čiat KPÚV. Mužstvo určené na obsluhu kanónov Pak 38 a PTK vz. 1937 bolo vycvičené na obsluhu týchto zbraní s tým, že u plukov sa budú ešte technicky zdokonaľovať.⁶

Po ostrých streľbách protitankových kanónov na sovietske tanky T-38, T-40 a T-34, sa na začiatku augusta prikrčilo k ďalšej fáze výcviku. So zástupcami rumunskej armády velenie 1. pešej divízie dohodlo požičanie jednej rumunskej pancierovej čaty na ďalší protitankový výcvik. Dňa 23. júla 1943 sa rozhodlo, že rumunská pancierová čata v sile 18 mužov a 4 tankov T-38 (rumunské označenie pre tank LT-38) pod velením por. Constantinescu bude pri 1. PD od 30. júla do 7. augusta 1943. Dva tanky mal dostať na päť dní (30. júla až 3. augusta) peší pluk 20 s príslušným delostrelectvom. Jeden deň ich mala mať k dispozícii 9. ťažká protiletadlová batéria. Ďalšie dva dni (6. – 7. augusta) mali tieto tanky cvičiť s pion. práporom 41 a PO 5. Ďalšie 2 tanky rumunskej čaty mal dostať na sedem dní peší pluk 21 s delostrelectvom (30. júla – 5. augusta) a na ďalšie dva dni (6. – 7. augusta) spoj. prápor 2.⁷ Posledný júlový deň však bolo pridelenie rumunskej pancierovej čaty zmenené. Čata bola jednotkám 1. PD pridelená ako celok (teda všetky 4 tanky). V dňoch 31. júla až 2. augusta 1943 bola pridelená peš. pluku 20. Veliteľ pluku nariadil, aby príslušníci rumunskej armády boli „*zvlášť ochotne a pohostinsky prijatí všetkými veliteľmi, s ktorými prídu do styku.*“ Výcviku sa zúčastnili všetky tri prápory a 9. ťažká protiletadlová batéria. 1/20 prápor mal čatu k dispozícii 1. augusta. Na druhý deň sa potom uskutočnila ukážka protitankového boja. Dňa 3. a 4. augusta bola rumunská pancierová čata pri pion. prápore 41 a PO 5. V dňoch 6. až 8. augusta ju mal k dispozícii peší pluk 21 a napokon 9. augusta spoj. prápor 2. Velitelia slovenských jednotiek pripravili na počesť por. Constantinescu obed alebo večeru.⁸ Protitankový výcvik bol tvrdý najmä u rôt KPÚV. Okrem ostrých streľieb a boja proti tankom sa nacvičovalo aj zabezpečenie rýchlo postupujúcej pechoty. Náročný výcvik prebiehal od skorého rána pod dozorom veliteľov rôt. Ak bol veliteľ roty s výcvikom nespokojný, urobil počas obedňajšej prestávky veliteľom čiat, rotmajstrom a poddôstojníkom z povolaní „školenie“. Tí potom vojakov prehánali až do večera, pričom na nich „*štekali ako strážni psi*“. Vojakov, ktorí stále zaostávali, si osobne podal veliteľ čaty. S nabitou pištoľou sledoval „provokatérov“, ktorí museli prískokmi zdolať asi dvojkilometrovú trasu. Rozhorčený por. Karlov-

6 VHA, f. RD, šk. 40, Vel. 3. oddel., Čís. 7.984/Taj. 3. oddel. 1943.; Tamže, Čj. 8133/Taj. 3. oddel., SV. 16 júl 1943. Podľa nemeckých údajov mali kanóny Pak 38 k dispozícii dva druhy protitankových granátov. Štandardný granát vz. 39 (Standard-PzGran. 39) prerážal pri ústovej rýchlosti 823 m/sek na vzdialenosť 500 m pancier hrubý 61 mm sklonený pod uhlom 30° a na vzdialenosť 1 000 m pri rovnakých podmienkach pancier hrubý 50 mm. Wolfrámový granát vz. 40 (PzGran. 40 Wolfram) prerážal pri ústovej rýchlosti 1 198 m/sek na vzdialenosť 500 m pancier hrubý 86 mm sklonený pod 30° uhlom a na 1 000 m pri rovnakých podmienkach pancier hrubý 55 mm. Tieto výkony stačili na bezpečné vyradenie tankov T-34 z boja. QUARRIE, B. *Das grose Buch der Deutschen Heere im 20. Jahrhundert*. Podzun-Palas-Verlag, 1990, s. 164.

7 VHA, f. RD, šk. 40, Vel. 3. oddel., Čís. 8131/Taj. 3. oddel. 1943, SV. 23. júla 1943.; VHA, f. RD, šk. 103, 20 p. pl., I. pr., Vojnový denník 1/20 práp.

8 Tamže.; VHA, f. RD, šk. 100, Mot. p. pl. 20, Číslo: 762/Taj. 1943, SV. 28. júla 1943.; VHA, f. RD, šk. 171, PO 5, Vel., Čís.: 8.195/Taj. 3. odd. 1943, SV. 31. júla 1943.

ský im povedal, že sa kvôli nim nedá zatvoriť a pohrozil im, že kto bude provokovať a zaošávať, „ten to dostane“⁹

Na skvalitnenie výcviku vydávalo velenie 1. PD rôzne smernice, ktoré vychádzali z nemeckých skúseností na východnom i na južnom fronte. Dôkladne sa analyzovalo najmä vylozenie anglo-amerických vojsk na Sicílii a sovietskych jednotiek pri Novorossijsku. Z týchto skúseností čerpali pri obrane Krymu aj slovenské jednotky. V miestach možného vylozenia sa budovali presunuté velitelské stanovištia, určili sa poplachové oddiely na okamžité protitútoky, vylepšovala sa protitanková obrana (bola mobilná, aby bolo možné kdekoľvek zriadiť jej ťažisko), budovali sa náhradné velitelské stanovištia pre štáby (aby v prípade leteckého a delostreleckého útoku neboli hneď vyradené), zriaďovali sa poplachové oddiely proti parašutistom a kládol sa dôraz na obranu členenú do hĺbky.¹⁰ Slovenské jednotky dostali aj nemecký rozbor bojových akcií na východnom fronte. Červenoarmejci boli podľa nemeckých skúseností citliví na účinnú delostreleckú palbu a na činnosť ostreľovačov. Zvlášť sa obávali uzavretého prielomu dobre zohraného pešieho družstva alebo pešej čaty, ktorých členovia strieľali počas pohybu z guľometov a samopalov a hlučne kričali, na druhej strane boli sovietski vojaci majstri v maskovaní a vytrvalosti. Nemci mali tiež svoju slabinu. Ich prieskum bol veľmi schematický, vedený len po cestách, a sovietskou stranou tak ľahko pozorovateľný.¹¹

Súčasťou bojovej prípravy slovenských jednotiek boli aj nočné cvičenia, pretože sovietske jednotky s obľubou útočili a odpúťovali sa od nepriateľa práve v noci. Takéto cvičenia sa na rozkaz veliteľa divízie gen. II. tr. Štefana Jurecha uskutočnili vo všetkých jednotkách 1. PD v týždni od 16. do 20. augusta. Jedno nočné cvičenie sa uskutočnilo v rámci roty a del. batérie. V ďalšom týždni (23. – 28. augusta) sa uskutočnilo jedno nočné cvičenie v rámci každého pešieho práporu a delostreleckého oddielu. Cvičenia mali vojakov pripraviť na možné vylozenie nepriateľa za tmy, súmraku, alebo pod ochranou silnej umelej hmly. Išlo najmä o to, aby si vojaci zvykli pohybovať sa v noci v teréne, použiť zbraň a cielene strieľať (privyknuť museli najmä oči a uši). Dôležitý bol nácvik nočných protiútokov v družstve, čate, rote a napokon v zostave zosilneného práporu. Na to bolo nevyhnutné dôkladne poznať terén prideleného úseku pobrežia. Nevyhnutné bolo aj vybudovanie oporných bodov s kruhovou protitankovou obranou i v tých najzapadnutejších zálivoch. Dôkladné maskovanie proti leteckému prieskumu bolo nevyhnutné. Tieto oporné body mali dostať samostatných a energických veliteľov, ktorí by zvládli aj nočný branný boj.¹²

Súčasťou výcviku bolo od polovice júla 1943 aj formovanie protipartizánskych oddielov. Oddiely sa formovali na dobrovoľnom základe k príležitostným a krátkodobým akciám. Dôstojníci a vojaci týchto oddielov mali byť otužilí a mali sa vedieť orientovať a pohybovať v lese. Poľovníci na vysokú zver boli pri výbere do týchto oddielov uprednostňovaní. Všetky bojové útvary divízie (obidva pešie pluky, del. pl. 11, PO 5 a spoj. prápor 2) dostali ešte v polovici júna príručku s názvom *Návod pre boj proti bandám na východe* preloženú z nemeckého originálu u bývalej ZD.¹³ Nebolo to zbytočné opatrenie, pretože sovietske ve-

9 FAGLIC, A. *Návraty do rodného kraja*. Bratislava, 1989, s. 24-25.

10 Archív Ministerstva obrany SR Bratislava (AMO SR), Odd. pre vydávanie osvedčení podľa z. č. 255/46 Zb, Zb č. 9, p. č. 103-156, Vel. 1. p. d., Čís.: 8.179/Taj. 3. oddel. 1943, SV. 3. augusta 1943.; Tamže, Príloha č. 1.; Tamže, Príloha č. 2.

11 VHA, f. RD, šk. 67, Asanačná rota, Vel. 1 p. d., Čís.: 100.027/Taj. 3. odd. 1943, SV. 9. august 1943.

12 AMO SR, Odd. pre vydávanie osvedčení podľa z. č. 255/46 Zb, Zb. č. 9, p. č. 103-156, Vel. 1. p. d., Čís.: 100.095/Taj. 3. odd. 1943, SV. 16. augusta 1943.

13 VHA, f. RD, šk. 124, 20. p. pl., Vel. RD, Rádiogram, SV. 15. 7. 1943.; VHA, f. RD, šk. 170, PO 5, Čís. 7879/Taj.

lenie vysadzovalo z lietadiel a z ponoriek na Krym svoje diverzné skupiny. Dňa 29. mája bola napríklad v priestore obce Novo-Mjačkaja z lietadla vysadená skupina 10 mužov a 3 žien. Nemeckí žandári z obce Čaplinka však 6 mužov a 2 ženy chytili (dvoch mužov zo 6 chytých zastrelili). Zvyšok skupiny vyzbrojený ručnými zbraňami a najmodernejšími trhavinami unikol. Ich úlohou bolo ničiť železničné mosty na trati Perekop – Cherson. O tejto skupine nemeckí žandári informovali i velenie slovenskej divízie. Tieto výsadky posilňovali a organizovali aj miestnych partizánov. K ďalšiemu vzdušnému výsadku došlo v noci z 11. na 12. júna v priestore Jevpatorija – Sevastopol. Bolo vysadených 6 mužov, na spiatocnej ceste však muselo lietadlo C-47 núdzovo pristáť 9 km severovýchodne od obce Starotitarovskaja. Štyria členovia posádky unikli.¹⁴

Slovenské jednotky mali medzi civilným obyvateľstvom takú dobrú povesť, že sovietske partizánske a diverzné oddiely ich prakticky vôbec neobťažovali. Slovenskí vojaci mali preto popri výcviku dosť času na zábavu a rôzne súťaže. Na niektorých podujatiach prezentovali i kvalitu svojho výcviku. 12. septembra sa napríklad v Jansenofe uskutočnili jazdecké preteky, na ktorých sa zúčastnilo 54 príslušníkov nemeckej, rumunskej a slovenskej armády. Slovenských pretekárov oblo iba 7, ale získali až 11 cien (z toho 1 prvú a 2 druhé). Slovenskí jazdci „vzbudili obdiv ako u spojeneckých pretekárov tak i u prítomných hostí nemeckej a rumunskej armády...“¹⁵ Slovenská armáda mala vysoký kredit aj medzi pomocnými oddielmi *Wehrmachtu* z radov miestneho obyvateľstva. Potvrzuje to napríklad žiadosť, ktorú zaslal na veliteľstvo 1. PD strážny na železničnej trati Novo-Ukrajinka Ivan Haleščenko. Haleščenko bol Ukrajinec narodený 29. augusta 1922 v Selo-Voskresenke v Záporožskej oblasti ZSSR. Vyučil sa za automechanika, 17 mesiacov slúžil ako ošetrovateľ Červenej armády v Simferopoli. Rozkaz na evakuáciu neuposlúchol, ale rozhodol sa „z vlastnej iniciatívy dať do zajatia Nemeckej brannej moci“. Bol zaradený ako strážny. Svoju žiadosť o vstup do Slovenskej brannej moci Haleščenko zdôvodnil:

„Vzhladom na dobré meno Slovenskej armády, jej bezchybného vystupovania a vojenského jednania, je mojou túžbou sa stať činným členom tejto brannej moci.“¹⁶

Na rýchle nadviazanie dobrých vzťahov s civilmi mali vplyv dobré skúsenosti miestneho obyvateľstva s vojakmi bývalej RD, ako aj množstvo civilných osôb a sovietskych zajatcov pracujúcich pre 1. PD. Civili pracovali v práčovni, v kuchyni, dôstojníckej jedálni a v iných pomocných službách. Zajatci dostali slovenské rovnošaty (väčšinou pracovného zboru) a pohybovali sa prakticky bez dozoru. Okrem toho dostali zapožičané po jednej použitej súprave letnej bielizne (letná košeľa, gate a onuce), ktorú museli v prípade odchodu od slovenských jednotiek vrátiť. Od 1. augusta títo zajatci navyše dostávali 5 cigariet „najľavnejšieho druhu“ na deň (slovenskí vojaci dostávali 10 cigariet denne).¹⁷ Zajatci si uvedomovali, že takýto dobrý život nemali dokonca ani v Červenej armáde. O nemeckých zajateckých táboroch nehovoriac. Preto boli spoľahliví a lojálni do takej miery, že to prekvapovalo aj slovenských vojakov. Príslušník sprievodnej mínometnej roty peš. pluku 21 Ján Kromholc sa nad tým tiež pozastavil: „Kolkokrát sme im hovorili. „Chodte preč, utečte... ‘ Im je vraj u nás dobre. Boli

3. odd. 1943, SV. 10. júna 1943.

14 VHA, f. RD, šk. 23, Vel. RD, Čís.: 4.711/Taj. Zprav. 2. oddel. 1943, SV. 8. júna 1943.; Tamže, Dodatok k čís. 4.711/Taj. zprav. 2. oddel., SV. 26. júna 1943.

15 VHA, f. RD, šk. 67, Dóverný rozkaz veliteľa 1. peš. div., roč. I, 19. september 1943, č. 39.

16 VHA, f. RD, šk. 171, PO 5, Ivan Haleščenko, strážny na žel. trati Novo-Ukrajinka, č.d. 24, Vec: Žiadosť o prijatie do Slov. brannej moci, 1529, Vel. 1. PD.

17 VHA, f. RD, šk. 5, Rozkaz veliteľa 1. peš. div., roč. III, 31. júl 1943, č. 185.; Archív autora, Pozostalost' P. Grausa, GRAUS, P. *Spomienky*. s. 13-14.

*voľní, niekto ich nestrážil, neexistovalo ich odohnať. Držali nám aj stráže (v kuchyni, v sklade) keď nebolo koho dať na stojku. Väčšinou mali sovietske uniformy, niektorí aj naše.*¹⁸

Počas júna, augusta a prvej polovice septembra 1943 sa nováčikovia 1. PD cítili ako na príjemnej dovolenke. Okrem výcviku „*bolo dosť času aj na rozptýlenie*“, a to aj napriek prísnej disciplíne. Veliteľ spoj. práporu 2 pplk. spoj. Karol Wildner, ktorý bol zároveň posádkovým veliteľom vo Vojinke, napríklad každý deň sledoval aj také maličkosti, ako prach na konských postrojoch v stajniach. Vojaci to považovali za nezmyselný dril bývalého rakúskeho dôstojníka. Veľmi sa potešili, keď došlo k jeho výmene. Mnohí vojaci sa rýchlo naučili rozumieť i hovoriť po rusky, takže sa veľmi rýchlo zoznámili s miestnou mládežou, najmä mladými ženami. Onedlho už Slováci vykrúcali miestne dievčatá na improvizovaných večierkoch pri typickej harmonike. Mnohí vojaci i dôstojníci si medzi miestnymi ženami našli milienky. Medzi dievčatami „*mali vysoký kurz šoféri*“, pretože mali k dispozícii vozidlá a mohli tak miestnym civilom najviac pomôcť. Šoféri často vozili „*prepadové skupiny*“ slovenských vojakov k skladom obilia, kde si buď ukradli alebo po dohode s ukrajinskými strážami nabrali načierno obilie, ktoré pri najbližšom veternom mlyne hneď zomleli na múku. Túto múku potom dali civilom, za čo Slovákovi miestne ženy vypekali rôzne maškrtky.¹⁹

Vojaci mali okrem bežnej stravy dostatok ovocia a mlieka, ale na druhej strane bol nedostatok kvalitnej pitnej vody. K tomu prispievali najmä veľké horúčavy, aké Slováci doma nezažili (cez deň teploty bežne dosahovali až 50°C!). Postupne si však aj na to zvykli. Kto nebol v službe, chodil väčšinou iba v papučiach a trenírkach, a tak bol onedlho každý „*opálený jak cigán*“.²⁰ Slováci dobre vychádzali so všetkým obyvateľmi Krymu: Rusmi, Ukrajincami, Tatármi, Čechmi i Čerkesmi. Na bývanie však uprednostňovali ruské, ukrajinské alebo niekoľko českých dedín (išlo o prisťahovalcov z čias cárskeho Ruska). Čerkeské a Tatárske osady neboli medzi slovenskými vojakmi obľúbené, lebo neporiadkom im pripomínali cigánske osady na Slovensku. Preto mali medzi Slovákmi najväčší úspech najmä dievčatá ruskej a ukrajinskej národnosti. Nováčikovia pomáhali civilom pri násilnom odvlčení na práce do Nemecka podobne ako ich kolegovia z bývalej RD, i keď nie v takom veľkom meradle a tak otvorene. Vojaci spoj. práporu 2 napríklad oslobodili 20 – 25 dievčat na železničnej stanici vo Vojinke. Odzbrojili nemeckých strážnych a dievčatá vypustili z vagónov. Nemecký veliteľ zúril a žiadal nastúpiť celú slovenskú jednotku, aby nemeckí strážni mohli vinníkov identifikovať. Tí sa však ukryli a nenastúpili, takže vinníci sa samozrejme nenašli. Dievčatá sa niekoľko dní ukrývali a potom sa vrátili domov. Nemci ich už nehľadali. Vojaci III/11 del. oddielu sa zasa zúčastnili jednej z akcií, keď Nemci brali mládež na práce do ríše. Slováci obklúčili dedinu a Nemci chodili po domoch. Korisť však bola biedna, pretože slovenskí vojaci o akcii miestne dievčatá vopred informovali.²¹

Disciplína v divízii bola na dobrej úrovni zásluhou udeľovania dovolení i dobrej stravy. Prvá väčšia skupina dovolenkárov odišla na Slovensko 6. augusta 1943 zdravotným vlakom, ktorý viezol 70 chorých a ranených od poľnej nemocnice 11. Odišlo ním spolu 171 dovolenkárov. *Veliteľstvo kontroly dovolencov* 3 v Przemysli však už skôr hlásilo na veliteľ-

18 Archív autora, Rozhovor s Jánom Kromholcom. Zlatno 6. augusta 2000.

19 GRAUS, P. *Spomienky*, ref. 17, s. 12-13.

20 Archív autora, MURČO, J. *Vojenský denník SP-II*.

21 Archív autora, Rozhovor s Jozefom Murčom. Rajcecké Teplice 1. júna 2005.; Archív autora, Rozhovor s Jánom Labúňom, Halič 21. augusta 2005.; MOTULKO, J. Na Krym. In *Slovenské vojsko*, 15. 9. 1943, roč. 4, č. 16-17, s. 12.; Za líniou. In *Nový svet*, 1943, roč. 18, č. 51-52, s. 6-7. Vzťahy slovenských vojakov s civilistami na Kryme (najmä s dievčatami) výstižne opísal bývalý veterán 1. PD Ladislav Ťažký v autobiografickom románe *Amenmária (Samí dobrí vojaci)*. Bratislava, 2004.

stvo 1. PD, že vojaci idúci na dovolenku alebo sa z nej vracajúci na front sa neodôvodnene potulujú dlhšiu dobu po okupovanom území. Čiastočne to bolo z nedisciplinovanosti, ale aj z nedbalosti odosielajúcich jednotiek, ktoré vojakom do cestovných dokladov neuvádzali smer cesty. Veliteľ divízie preto vydal zákaz potulovania sa príslušníkov slovenskej armády po obsadenom území ZSSR, najmä počas odchodu na dovolenku alebo návratu z nej späť na front.²²

Na prelome júla a augusta 1943 navštívilo divíziu aj *Frontové divadlo Sdruženia vysokoškolského študentstva* (FD SVŠ). Vysokoškooláci išli na front dobrovoľne, pretože vedeli, že RD nie je nasadená priamo vo frontovej línii. V lete mali mať povinnú mesačnú prax alebo pracovnú povinnosť pri žatve. To pre viacerých nebolo lákavé, a tak sa radšej prihlásili k frontovému divadlu. Frontové divadlo tvoril v podstate hudobný súbor SVŠ. Súbor sa skladal z 15-členného jazzového orchestra a 7-členného kabaretného súboru. FD SVŠ malo spolu 25 členov (1 veliteľ, 22 vysokoškoolákov a 2 vojenski hudobníci). Vysokoškooláci dostali vojenské rovnošaty s pešiackymi výložkami, na ktorých boli v zlatom rámiiku zlaté písmená FD. Ako ozbrojený sprievod šlo s nimi 10 vojakov pod vedením poddôstojníka a ešte 1 zdravotný poddôstojník. Ďalší 2 príslušníci armádnej hudby šli s nimi ako členovia orchestra. Vlak s členmi FD SVŠ odišiel z Bratislavy 9. júla 1943 pod velením vojenského kapelníka a člena armádnej hudby npor. kap. Zdenka Mikulu. Návrat na Slovensko sa predpokladal najneskôr 15. augusta 1943. Divadlo malo usporadúvať koncerty a kabaretné vystúpenia pre slovenských vojakov i príslušníkov spojeneckých armád. Vlak s divadlom šiel cez Žilinu, Čadcu, Český Těšín, Krakov, Przemysl, Berdičev, Dnepropetrovsk do železničnej stanice Džankoj na severe Krymu. Odtiaľ ho nákladné autá odviezli na veliteľstvo RD vo Vojinke. Na druhý deň po príchode členov divadla privítal osobne gen. Š. Jurech. S vystúpeniami sa začalo dva dni po príchode. FD SVŠ uskutočnilo na Kryme zhruba 20 vystúpení pre slovenské posádky. Koncertovalo sa väčšinou podvečer na improvizovanom javisku zostavenom z troch alebo štyroch nákladných áut zaparkovaných tesne vedľa seba. Medzery medzi plošinami sa prekryli doskami.²³

Program trval zhruba hodinu a pol. Mal hudobno-estrádno-kabaretný charakter a dynamický rytmus. Išlo najmä o to, aby sa publikum dobre pobavilo. V hudobnej zložke dominovali slovenské a zahraničné dobové populárne melódie. Hudobnú zložku dopĺňali krátke tanečné vstupy a kabaretné skeče. Umeleckým vedúcim FD SVŠ s prirodzenou autoritou bol Ján Klimo, najpopulárnejšími komikmi boli František Brestovanský, Imrich Graffinger a Ladislav Hudec. Zázazdy k niektorým posádkam mali viac charakter výletu, ako plnenia si povinností a členovia divadla sa popritom mohli vykúpať v mori. Divadlo trikrát vystúpilo aj v budovách. Raz to bolo v Bromzavode, raz v Geničesku a orchester sa predstavil aj v Krymskom divadle v Simferopoli. Posledné vystúpenie bolo rozhlasom vysielané pre nemeckých vojakov. Frontové divadlo spríjemnilo vojakom pobyt v poli. Na Slovensko sa vrátilo 13. augusta 1943. Nezabudnuteľný zážitok to bol aj pre vysokoškoolákov, ktorí dobrovoľným vstupom do FD SVŠ vyjadrili spolupatričnosť so svojimi rovesníkmi nasadenými na fronte.²⁴

Velenie divízie sa snažilo venovať vojakom aj po stránke vzdelávacej a propagačnej. Dôstojníci organizovali pre mužstvo prednášky na rozličné, väčšinou historické témy. Prevláda-

22 VHA, f. RD, šk. 124, III/20 prápor, Vel. 1. p. d., Číslo: 50.058/1. odd. 1943, SV. 3. augusta 1943.; VHA, f. RD, šk. 67, Asanačná rota, Dôverný rozkaz vel. 1. peš. div., roč. III, 26. júla 1943, č. 183.; VHA, f. RD, šk. 5, Rozkaz vel. 1. peš. div., roč. III, č. 183. (to isté!)

23 POLÁK, M. *Frontové divadlá slovenskej armády (1943)*. Bratislava, 1998, s. 41-64.

24 Tamže, s. 72-83.

li témy osobností: *npor. Juraj Langsgel (hrdina z roku 1848)*, *M. R. Štefánik*, *Andrej Hlinka*, *Dr. Jozef Tiso*. Vysvetliť úlohy Slovenska vo vojne mali témy: *Nutnosť spolupráce s Nemeckom a Moskva bez masky*. Aktuálne problémy s alkoholizmom približovala prednáška *Chráň sa opilstva*. Prednášky viedli väčšinou poľní kňazi.²⁵ Prednášky však mali malý vplyv na názory vojakov. Niektorí otvorene prejavovali nesúhlas s bojom na strane Nemecka a hovorili o porážke Nemecka. Dôstojníci, poddôstojníci i mužstvo viedli medzi sebou politické debaty. Hovorilo sa o prinucovaní Slovákov bojovať proti ZSSR a objavili sa aj prejavy sympatií k sovietskemu režimu. Gen. Jurech naznačil v niektorých rozkazoch dvojzmyselnými vyjadreniami, že chce „zachovať česť a najväčší morálny i hmotný potenciál“ pre ďalšiu kritickú dobu. Obával sa, že Nemci na tieto reči zareagujú rozdelením divízie, čo by ju zničilo. Príslušníkom divízie preto zakázal reči „namierené proti nemeckej armáde a nemeckému národu“, akékoľvek „podrývanie nemeckého vojenského vedenia a politickej civilnej správy“, vyjadrovanie sympatií k civilnému obyvateľstvu a k sovietskemu režimu, miešanie sa do „sporov nemeckých jednotiek a tunajšieho civilného obyvateľstva“ a „zabraňovať služobnému výkonu nemeckej tajnej polície a žandárstva“. Zároveň nariadil pomáhať pri udržiavaní poriadku, „čo najkorektnejšie chovanie sa voči nemeckým príslušníkom a dobrovoľným zborom“, pomáhať civilnému obyvateľstvu všade, kde to potrebuje. Gen. Jurech napokon nariadil založiť menné zoznamy, kde mal každý príslušník 1. PD podpisom potvrdiť, že berie na vedomie, že v prípade „rozširovania rozvratných propagačných rečí“ môže byť potrestaný aj trestom smrti.²⁶

Takéto zákazy veľký účinok nemali. Podobné problémy boli aj s alkoholizmom niektorých príslušníkov divízie. Minister NO túto otázku riešil už vo februári a potom aj na začiatku apríla 1943. Keďže prípady „neprístojného správania sa, najmä opilstosti vojenských príslušníkov“ neprestávali, gen. I. tr. Ferdinand Čatloš nariadil „poklesky vyšetrených prípadov a vymerané tresty“ uverejňovať. Malo sa tak zabrániť podrývaniu disciplíny a poriadku v armáde, ako aj „vrhaniu veľmi špatného sveta na príslušníkov vojenského stavu“. Prví opilci boli spolu s vymeranými trestami hneď aj zverejnení. Toto nariadenie sa týkalo rovnako vojakov v poli i na Slovensku.²⁷ Problémy s alkoholizmom niektorých príslušníkov 1. PD mal aj gen. Jurech. Veľmi nebezpečný konflikt pod vplyvom alkoholu sa stal 16. augusta 1943 v Geničesku. Posádkový dozorný dôstojník sa v službe silne opil a potom šiel kontrolovať strážnych. Prišiel k strážnemu stanovisku, kde bol práve na stojke stk. Ján Buchanec. Dozorný dôstojník mu začal bezdôvodne hrubo nadávať a urážať ho. S pomocou pomocníka sa brutálnym spôsobom pokúsil stk. Buchanca odzbrojiť! Udrel ho „neznámym tvrdým predmetom“ po ústach a spôsobil mu ranu, ktorá sa hojila zhruba jeden týždeň. Stk. Buchanec bol nútený použiť výstražný výstrel. Na miesto incidentu pribehli ďalší dôstojníci a snažili sa opitého dozorného posádky upokojiť. Ten však aj im hrubo vynadal a krikom rušil nočný pokoj. Jedného vojaka dokonca prinútil, aby mu hral na harmonike! Dozorný potom začal vyspevovať a nútil k spevu aj strážneho! Celým prípadom sa zaoberal veliteľ divízie, ktorý stk. Buchancovi vyslovil veliteľskú pochvalu za to, že „zachoval zdravý ľudský rozum, pričom plne hájil záujem služby“, „svojou rozvahou zamedzil eventuálnemu prelievaniu krvi a zabránil veľkému škandálu v jednej slovenskej posádke“. Opitý dôstojník bol za svoju neotesanosť, hrubé spôsoby a „zverskosť“ na výstrahu ostatným postavený pred súd.²⁸

25 VHA, f. RD, šk. 100, I/20 prápor, Vel. 1. p. d., Číslo 22/Dôv. zprav. 1943, 14. august 1943.

26 AMO SR, Odd. z č. 255/46, Zb. č. 9, p. č. 103-156, Vel. 1. p. d., Čís.: 5.: 5.120/Dôv. 2. oddel. 1943, SV. 22. septembra 1943.; VHA, f. RD, šk. 5, Rozkaz vel. 1. peš. div., roč. III, 5. september 1943, č. 195.

27 VHA, f. RD, šk. 197, Panc. rota, MNO, Č. 257.409 Dôv. I/1943. Bratislava 9. apríla 1943.

28 AMO SR, Odd. z č. 255/46, Zb. č. 9, p. č. 103-156, Vel. 1. p. d., Čís.: 5.038 I Dôv. 2. odd. 1943, SV. 26. augusta

DOPŔĽNANIE VÝZBROJE, VÝSTROJA A DOPRAVNÝCH PROSTRIEDKOV

Paralelne s výcvikom dobiehala aj výmena mužstva a dopŕňanie výzbroje. Stav 1. PD stúpol z 10 758 (313 dôstojníkov, 88 rotmajstrov, 278 poddôstojníkov, 9 895 vojakov a 184 pracovníkov) k 19. júlu 1943 na **11 050** mužov (310 dôstojníkov, 99 rotmajstrov, 280 poddôstojníkov, 10 239 vojakov a 122 pracovníkov) k 21. augustu 1943. K tomuto dátumu bolo u divízie už len 68 mužov odvodového ročníka 1939 a 13 mužov starších odvodových ročníkov ako 1939.²⁹ Výzbroj divízie bola postupne doplnená na predpísané počty vďaka tomu, že *Wehrmacht* dodávkami zbraní pre 1. pešiu divíziu vykompenzoval zbrane prevzaté od *Rýchlej divízie* na Kaukaze. Ešte na začiatku júla 1943 sa Nemci zaviazali dodať divízii 60 ľahkých mínometov kalibru 50 mm, 18 stredných mínometov kalibru 81 mm, 4 protitankové kanóny Pak 40 kalibru 75 mm, 8 ľahkých húfníc vz. 18 (leFH 18), 12 ľahkých húfníc vz. 14/19, 8 ľahkých tankov PzKpfw. II, 8 polopásových ťahačov, 25 motocyklov s príviesným vozíkom, 45 sólo motocyklov a 529 koní.³⁰ Všetky prislúbené zbrane a vozidlá (okrem tankov PzKpfw. II) divízia, na rozdiel od 2. pešej divízie v Bielorusku, postupne dostala. Dňa 14. júla 1943 nemecké veliteľstvo v Simferopoli pridelilo divízii 18 ľahkých mínometov vz. 36 kalibru 50 mm (obidva pluky a PO 5 dostali po 6 kusov), 12 stredných mínometov vz. 34 nem. (8 kusov dostal peš. pl. 20 a 4 kusy peš. pl. 21), dva protitankové kanóny Pak 40 (pridelené PO 5), postroje a stajňový materiál pre jeden del. oddiel, asanačný a plynový materiál.³¹ Dňa 27. júla 1943 odoslal Divízny zbrojný park 11 (DZP 11) pre III/11 del. oddiel v Armjansku 2 nemecké húfnice vz. 18. Ďalšie 2 húfnice vz. 18 dostal III/11 oddiel o tri dni 26. júla od nemeckých dielní v Simferopoli, ale 1. augusta 1943 zasa odoslali do týchto dielní 2 pokazené hipomobilné húfnice vz. 18. Divízii tak pre III/11 oddiel zostali 4 bojaschopné húfnice vz. 18.³² V dňoch 14. až 19. augusta nemecké jednotky divízii dodali 42 mínometov vz. 36 kalibru 50 mm, 6 mínometov vz. 34 kalibru 80 mm, 12 ľahkých húfníc vz. 14/19 kalibru 100 mm, 8 nemeckých ľahkých motorizovaných húfníc vz. 18 kalibru 105 mm a rôznu muníciu do pechotných zbraní i diel. Ľahké mínometry vz. 36 dostali pešie pluky po 18 kusov a zvyšných 6 dostal PO 5. Peší pluk 20 dostal 4 kusy stredných mínometov vz. 34 a zvyšné 2 kusy získal PO 5. Všetky ľahké húfnice vz. 14/19 dostal III/11 del. oddiel a motorizované húfnice vz. 18 boli pridelené I/11 del. oddielu. Divízia tak mala spolu 12 húfníc vz. 18 (z toho 2 hipomobilné a 10 motorizovaných).³³ Na konci augusta 1943 slovenská 1. PD disponovala spolu **2 638** pištoľami (vz. 22 a vz. 24), **10 919** puškami (9 936 vz. 24, 977 Mosin vz. 1910/30 a 6 Mauser 98), **81** samopalmi (vz. 42), **477** ľahkými (vz. 26) a **94** ťažkými guľometmi (90 vz. 24 a 4 Maxim vzor 1910), **60** ľahkými mínometmi (vz. 36 kalibru 50 mm) a **40** strednými mínometmi (18 nemeckými vz. 34 kalibru 80 mm, 12 vz. 36 kalibru 81 mm a 10 sovietskymi vzor 1938 kalibru 82 mm), **10** protiletadlovými kanónmi *Oerlikon* kalibru

1943.; Tamže, Čís.: 5.039 Dôv. 2. oddel. 1943, SV. 25. augusta 1943.

- 29 VHA, f. RD, šk. 15, 42/1/15, Rádiogram č. 324, 19. 7. 1943, MNO.; Tamže, Rádiogram A-II-21/43, 21. 8. 1943, MNO.
- 30 VHA, f. MNO (dôv.), šk. 398, 1943, Abt. Ib, Zusammenstellung über deutsche Gerätelieferungen II/1943, Pressburg, den 8. Juli 1943. Ľahké tanky PzKpfw. II mali nahradiť zastarané obrnené autá OA vz. 30 v úlohu prieskumných vozidiel. Na Slovensko prišli až v októbri 1943, takže ich už nedostala ani 1. ani 2. pešia divízia. KLIMENT, CH. *Slovenská armáda 1939 – 1945*. Plzeň, 1996, s. 64.
- 31 VHA, f. RD, šk. 124, 20 p. pl., Vel. RD, Čís.: 11.743/Taj. 4. oddel. 1943, SV. 17. júl 1943.
- 32 VHA, f. RD, šk. 96, č. j. 318 – 604, p. pluk 20, Vel. 1. peš. divízie, Čís.: 100.039/Taj.4.oddel.1943, Operačný rozkaz 21, II. časť, SV. 6. augusta 1943, s. 2.
- 33 VHA, f. RD, šk. 96, č. j. 318 – 604, p. pluk 20, Vel. 1. peš. divízie, Čís.: 100.166/Taj.4.oddel.1943, SV. 24. augusta 1943.

20 mm, 48 protitankovými kanónmi (26 KPÚV vz. 34 a vz. 37 kalibru 37 mm, 16 sovietskymi PTK vz. 1937 kalibru 45 mm, 4 nemeckými Pak 38 kalibru 50 mm a 2 nemeckými Pak 40 kalibru 75 mm) a 53 delami (11 horskými kanónmi vz. 15 kalibru 75 mm, 4 protiletadlovými kanónmi Flak 37 kalibru 88 mm, 24 ľahkými hűfnicami vz. 14/19 kalibru 100 mm, 12 ľahkými hűfnicami vz. 18 kalibru 105 mm a 2 kanónmi vz. 35 kalibru 105 mm).³⁴ Divízia nemala 150 mm delá a málo bolo i samopalov a hlavne ťažkých protitankových kanónov (i keď na boj proti tankom sa dali využiť ťažké protiletadlové kanóny Flak 37). Napriek tomu bola 1. pešia divízia vyzbrojená a vstrojená veľmi dobre, čo sa o 2. pešej divízii nedalo povedať.³⁵

Divízia mala dostatok pechotných zbraní, najmä guľometov (571 kusov) a múnometov (až 100 kusov). Samopalov bolo málo (81 kusov), avšak neoficiálne boli používané aj nemecké MP 40 a sovietske PPŠ-41. Šéf DHM mjr. Brendel 23. augusta navyše žiadal pre divíziu aj 60 ostreľovačských pušiek s optickými mieridlami, ktoré 1. PD nemala.³⁶ Protitankových kanónov bolo dosť, ale z počtu 48 bolo iba 6 schopných boja proti sovietskym stredným a ťažkým tankom (4 Pak 38 a 2 Pak 40). Tu mohli pomôcť aj 4 kanóny Flak 37 od 9. ťažkej protiletadlovej batérie ťahané nemeckými polopásovými traktormi SdKfz. 7 (batéria mala ešte 2 autá Tatra 29 a 3 Tatra 82). Proti tankom mohli zasiahnuť aj 2 kanóny vz. 35, i keď nemali k dispozícii protipancierové strelivo. Spolu 12 kanónov účinných proti sovietskym stredným tankom bolo na divíziu málo. Sovietske PTK vz. 1937 boli účinnejšie ako KPÚV vz. 37, väčšinou však boli v skladoch. Protivzdušná obrana divízie bola dostatočná, dokonca lepšia ako u nemeckých peších divízií (10 kanónov 20 mm a 4 kalibru 88 mm). Nemecké pešie divízie totiž nemali vo výzbroji ťažké protiletadlové kanóny. Okrem 9. ťažkej batérie mala 1. PD aj 14. ľahkú batériu DPLP pod velením npor. del. Jozefa Balažovjecha. Táto batéria 10. júla 1943 vymenila 4. ľahkú batériu DPLP na veliteľstve letky 13 v Anape na Tamanskom polostrove.³⁷ Divízne delostrelectvo disponujúce 38 hlavňami bolo dostatočne silné, nevýhodou však bol nedostatok ďalekonosných kanónov (2 kusy) a absencia 150 mm diel. Del. pluk 11 dostal aj 2 polopásové ťahače SdKfz. 7. Divízia mala dostatok munície do všetkých druhov zbraní, výstroja i proviantu. Vojaci mali letné plátenné i štandardné súkenné rovnšaťy, k dispozícii však nebola zimná výstroj. Zásoby drobného proviantu boli na 30 dní a chleba na 5 dní. Mäso bolo každý deň, pretože divízia mala až 200 kusov dobytko o priemernej váhe 100 kg.³⁸

Bojové jednotky divízie boli silné a dobre vyzbrojené. Peší pluk 20 mal 2 631 mužov (z toho 54 dôstojníkov, 12 rotmajstrov a 41 poddôstojníkov z povolania), 144 ľahkých a 33 ťažkých guľometov, 10 stredných múnometov (8 vz. 34 nem. a 2 vz. 36), 12 protitankových ka-

34 VHA, f. MNO (taj.), šk. 22, i. č. 80, Vel. RD, K čís.: 8134/Taj. 3. oddel. 1943, Príloha čís. 4, Materiálne vybavenie a hlásenia správ u RD.; VHA, f. RD, 20. p. pl., č.j. 423/Taj. 1943.

35 2. pešia divízia mala 1 455 pištolí, 5 786 pušiek, 89 samopalov, 421 ľahkých a 75 ťažkých guľometov, 42 ľahkých múnometov kalibru 50 mm a 49 múnometov kalibru 81 mm, 8 protiletadlových kanónov Oerlikon, 33 protitankových kanónov (27 KPÚV vz. 34 a 37, 6 protitankových kanónov Pak 38) a 22 diel (14 horských kanónov vz. 15 a 8 hűfníc vz. 14/19). VHA, f. MNO (taj.), šk. 23, Veliteľstvo 2. pešej divízie, Stav k 1. septembru 1943 – Zbrane.

36 VHA, f. MNO (dòv.), šk. 398, 1943, MNO, č. 268.865/Dòv. III/7.1943, 23. 8. 1943.

37 ŠUMICHRAST, P. – KLABNÍK, V. *Slovenské letectvo 2 (1939 – 1944)*. Bratislava 2000, s. 109.

38 VHA, f. MNO (taj.), i. č. 80, K čís.: 8134/Taj. 3. oddel. 1943, Prehľad zbraní u RD, Prehľad munície, Intendačná správa. Polopásové traktory SdKfz. 7 boli 8-tonové vozidlá typu KMm11 (M Zgkw 8 – Tonnen Typ KMm11). Nemci ich dodali na Slovensko 6 kusov 13. marca 1943. Prevzal ich III. oddiel DPLP v Bratislave. Hneď na druhý deň sa so štyrmi strojmi prezentoval na vojenskej prehliadke v Bratislave. Automobilová správa MNO pôvodne požiadala OKW o dodanie 30 traktorov D-7 k ťahaníu 88 mm kanónov, OKW však uvoľnilo pre Slovensko iba 6 kusov. VHA, f. MNO (dòv.), šk. 303, č. 255.757 dòv. III/10-1943, 19. marca 1943.

nónov (10 KPÚV vz. 37 a 2 Pak 38) a 4 horské kanóny vz. 15. Peší pluk 21 mal 2 508 mužov (z toho 54 dôstojníkov, 6 rotmajstrov a 53 poddôstojníkov z povolania), 136 ľahkých a 36 ťažkých guľometov, 14 stredných mínometov (10 vz. 36 a 4 sovietske vzor 1938), 12 protitankových kanónov (10 KPÚV vz. 37 a 2 Pak 38) a 4 horské kanóny. Priežvedný oddiel 5 mal 1 006 mužov (z toho 26 dôstojníkov, 5 rotmajstrov a 27 poddôstojníkov z povolania), 30 ľahkých a 8 ťažkých guľometov, 6 stredných mínometov (4 nemecké vz. 34 a 2 sovietske vzor 1938), 9 protitankových kanónov (5 KPÚV vz. 37, 2 sovietske PTK vz. 1937 a 2 nemecké Pak 40) a 3 horské kanóny vz. 15. Del. pluk 11 mal 1 637 mužov (42 dôstojníkov, 12 rotmajstrov a 43 poddôstojníkov z povolania), 53 ľahkých a 4 ťažké guľomety (sovietske Maxim vzor 1910), 1 protitankový kanón (PTK vz. 1937) a 38 diel (2 kanóny vz. 35, 12 húfníc vz. 18 a 24 húfníc vz. 14/19). Veliteľstvo a I/11 del. oddiel boli motorizované, II/11 a III/11 del. oddiely boli hipomobilné (mali húfnice vz. 14/19). 9. ťažká batéria DPLP mala 211 mužov (5 dôstojníkov a 7 poddôstojníkov z povolania), 4 ľahké guľomety, 2 kanóny *Oerlikon* a 4 kanóny Flak 37. 14. ľahká batéria DPLP mala 159 mužov (4 dôstojníkov, 1 rotmajstra a 6 poddôstojníkov z povolania), 4 ľahké guľomety a 8 kanónov *Oerlikon*. V skladoch bolo 9 ľahkých a 13 ťažkých guľometov, všetkých 977 sovietskych pušiek, 563 slovenských pušiek, 4 sovietske mínometry vzor 1938, 1 KPÚV vz. 34 a 13 PTK vz. 1937.³⁹ Všetky poškodené zbrane sa mali od divízyoných jednotiek do 30. októbra stiahnuť do DZP 11. Zrejme z tohto dôvodu del. pl. 11 odovzdal 18. októbra 1943 do DZP 11 dve ľahké húfnice vz. 18 pre hipomobilnú trakciu. DZP 11 zasa 22. októbra odovzdal III/21 práporu 4 sovietske 45 mm PTK vzor 1937 s dvoma sledmi munície, ktoré podstatne posilnili protitankovú obranu peš. pluku 21, i keď pluk tak mal protitankové kanóny troch rozličných kalibrov. Je zaujímavé, že do sovietskych mínometov vzor 1938 kalibru 82 mm sa nemusela zháňať sovietska munícia. Všetky tieto mínometry sa totiž upravili na používanie nemeckých mín vz. 34 kalibru 80 mm. Táto unifikácia veľmi uľahčila zásobovanie mínometov municiou.⁴⁰

Divízia bola dobre vybavená motorovými vozidlami. K 21. júlu 1943 mala *Rýchla divízia* spolu 848 motorových vozidiel: 55 sólo motocyklov, 57 motocyklov s príviesnym vozíkom, 111 osobných, 588 nákladných automobilov, 4 pojazdné dielne, 6 zdravotníckych vozidiel, 2 cisternové autá, 3 dezinfektory, 13 rádiovozov, 6 polopásových delostreleckých ťahačov a 3 dielenské vlečky. Vozový park bol však mimoriadne pestrý. Osobných automobilov bolo až 9 rozličných typov (najviac bolo typu Škoda Populár – 29, Tatra 57 – 27, Praga Lady – 16 a Steyr 220 – 19 kusov), navyše len málo z nich bolo terénnych vozidiel. Nákladné vozidlá boli až 11 rozličných typov (najviac bolo Tatra 27b – 200 kusov, Tatra 27 – 129, Praga RN – 82 a Praga RV – 65 kusov). Terénnych nákladných áut bolo spolu len 221 (Tatra 27 – 129, Praga RV – 65, Škoda 6ST6-L – 17, Tatra 82 – 8 a Tatra 29 – 2 kusy).⁴¹ Nemci až do septembra 1943 dopĺňali divízii aj motorové vozidlá. Dňa 27. júla 1943 divízia dostala od veliteľstva Krymu v Simferopole 45 sólo motocyklov Puch 250.⁴² Do konca septembra 1943 Nemci v rámci kompenzácií za vozidlá prevzaté *Wehrmachtom* na Kaukaze dodali 1. PD ešte ďalších 60 motorových vozidiel: 6 motocyklov Puch 250, 2 motocykle s príviesnym

39 VHA, f. MNO (taj.), i. č. 80, K čís.: 8134/Taj. 3. odd. 1943, Prehľad zbraní.; Tamže, Čís. 8164/Taj. 3. oddel. 1943, 22. 7. 1943, Príloha 2, Výkaz počtu vojenských osôb v poli ku dňu 20. 7. 1943.

40 VHA, f. RD, šk. 96, č. j. 318 – 604, Vel. 1. peš. divízie, Čís.: 100.620/taj.4.oddel.1943, operačný rozkaz č. 27, časť II., SV., dňa 24. októbra 1943.

41 VHA, f. MNO (taj.), šk. 22, i. č. 80, K čís.: 8134/Taj. 3. oddel. 1943, Prehľad motorových vozidiel, Výkaz vozaťajského materiálu.

42 VHA, f. RD, šk. 96, č. j. 318 – 604, p. pluk 20, Vel. 1. peš. divízie, Čís.: 100.039/Taj.4.oddel.1943, operačný rozkaz 21, II. časť, SV. 6. augusta 1943, s. 4.

vozíkom BMW R 75, 18 osobných áut (6 Volkswagen VW 82, 6 Steyr DDAG, 2 Steyr 40 a 4 Mercedes-Daimler), 4 rádiotelegrafné autá Horch-Union, 20 nákladných áut Ford 3000 a 10 trojtonových polopásových ťahačov Sdkfz. 11 (HL kl 6). Všetky vozidlá dostali evidenčné čísla slovenskej armády a okrem jedného VW 82 a štyroch rádiovozov Horch-Union ich dostal del. pluk 11. Polopásové ťahače Sdkfz. 11 boli vyrobené v českej Škodovke a slovenská armáda ich označila ako „špeciálny pásový automobil Škoda HKL-6“ (dostali evidenčné čísla V-13701 až V-13710). Ťahače boli určené na ťahanie húfnic vz. 18. Počet polopásových ťahačov v divízii tak stúpól na **16** (6 ťažkých 8-tonových Sdkfz. 7 a 10 ľahkých 3-tonových Sdkfz. 11).⁴³ Dňa 12. septembra 1943 veliteľ divízie nechal odsunúť na Slovensko 10 v poli neopraviteľných motorových vozidiel. Išlo o 5 motocyklov (ČZ 175, Jawa 250, Jawa 350, Ogar 350 a DKW 350!), 3 osobné (Škoda Populár, Tatra 57 a Praga AV) a 2 nákladné autá (Tatra 29 a Walter PN).⁴⁴ Dovedna počet motorových vozidiel 1. pešej divízie tak dosiahol číslu **943** kusov! Z toho bolo 101 sólo motocyklov, 59 motocyklov s príviesným vozíkom, 126 osobných a 606 nákladných áut, 17 rádiovozov, 4 pojazdné dielne, 6 zdravotníckych vozidiel, 2 cisternové autá, 3 dezinfektory, 16 polopásových ťahačov a 3 dielenské vlečky. Divízia mala takmer trojnásobok motorových vozidiel ako 2. PD!⁴⁵

Osobných automobilov však bolo až 13 rozličných typov a nákladných vozidiel bolo až 12 rozličných typov. To vyvolávalo nemalé ťažkosti pri opravách a získavaní náhradných dielov. Po skúsenostiach s ruským bahnom, v ktorom sa len s veľkou námahou pohybovali aj terénne vozidlá, Nemci zistili, že okrem pásových vozidiel sa v ňom najľahšie pohybujú ľahké vozy ťahané koňmi. Tieto zdanlivo zaostalé dopravné prostriedky boli v ruskej „rasputnici“ mimoriadne účinné. 1. PD preto dostala spolu **171** kár a **556** vozov ťahaných koňmi. Z vozov bolo 225 kusov vz. 34, 199 ukoristených sovietskych, 89 ľahkých vojenských, 39 kusov vz. 25, 3 špeciálne nemecké a 1 ľahký rebrinový.⁴⁶ Koňom bola preto venovaná mimoriadna starostlivosť. Tie, čo prišli zo Slovenska, nechceli piť miestnu vodu, pretože obsahovala množstvo rôznych solí. Napájali sa preto odstátou vodou. Ochranu pred slnkom a horúcemu vzduchu mali vojaci koňom zabezpečiť „*zhotovením kruhovitých prikrývok na hlavu zo slamy, šachoriny s otvormi pre uši a motúzmi na prípravie k ohlavke, ďalej zhotovením letných prístreškov zo šachoriny, máčaním hláv koní vodou, vetraním maštali atď.*“ Malo sa tak predísť hlavne úpalu tých koní, ktoré pracovali.⁴⁷ Kone boli tiež otužované, aby boli plne spôsobilé pre poľnú službu. Držali ich mimo maštali, aby si zvykli na poveternostné podmienky a bez ťažkostí vydržali táborenie pod holým nebom najmä v zime. Kone sa nemali prehnane otužovať, ale ani nemiestne hýčkať. Tiež sa mala venovať zvýšená pozornosť kŕmeniu, napájaniu a celkovému zaobchádzaniu s koňmi, aby nevznikali zbytočné straty koní v dôsledku zažívacích porúch a zlomenín.⁴⁸

43 VHA, f. RD, šk. 96, č. j. 318 – 604, Vel. 1. peš. divízie, Čís.: 100.620/taj.4.oddel.1943, operačný rozkaz č. 27, časť II., SV., dňa 24. októbra 1943.

44 VHA, f. RD, šk. 96, č. j. 318 – 604, p. pluk 20, Vel. 1. peš. divízie, Čís.: 100.34/Taj.4.oddel.1943, operačný rozkaz 24, II. časť, SV. 24. sept. 1943, s. 3.

45 Počet motorových vozidiel 2. PD k 4. októbru 1943 bol spolu **318**: 24 motocyklov, 2 motocykle s príviesným vozíkom, 39 osobných áut, 226 nákladných áut, 16 špeciálnych vozidiel (6 zdravotných áut, 5 autocisterien, 2 telefónne vozy, 1 rádiovoz, 1 pojazdné dielne a 1 autobus) a 11 vlečných vozov. VHA, f. MNO (dôv.), šk. 302, 1943, Veliteľstvo 2. pešej divízie, Číslo: 58.317/Dôv.-VPO-1943, SV. 4. 10. 1943.

46 VHA, f. MNO (taj.), šk. 22, i. č. 80, K čís.: 8134/Taj. 3. oddel. 1943, Prehľad motorových vozidiel, Výkaz vozaťajského materiálu.

47 VHA, f. RD, šk. 96, č. j. 318 – 604, p. pluk 20, Číslo 649/taj. 1943 SV. 27. júla 1943, s. 3.

48 VHA, f. RD, šk. 96, č. j. 318 – 604, p. pluk 20, Vel. 1. peš. divízie, Čís.: 100.039/Taj.4.oddel.1943, operačný rozkaz 21, II. časť, SV. 6. augusta 1943, s. 4.

Primeraná pozornosť sa musela venovať aj výžive ľudí. Vojakov z povolania (gážistov) tešilo, že okrem cigariet dostávali v priebehu augusta i septembra prídely liehovín. Horšie to už bolo s obyčajnými vojakmi v niektorých jednotkách, ktoré nedbalosťou svojich veliteľov dostávali nekvalitné základné potraviny. Veliteľ divízie zistil, že u jednej jednotky bola dodaná „zápražková múka“ v skutočnosti „šrot neznámeho pôvodu, neznesiteľnej horkej chuti, premiešaný plevami“. Chlieb i zápražka z tejto „múky“ boli nepoživatelné. Soľ bola „tmavej farby, znečistená hručkami hlíny“, vajcia „zo 40% skazené, úplne nepoživatelné“. Čaj bol zasa iba „sušená tráva, obskúrnej proveniencie, bez vône čaju“. „Jednotky už celé dva týždne nedostali čerstvé mäso“, a boli odkázané na údené a mäsové konzervy. Cestoviny boli suché a plesnivé, bol nedostatok korením všetkých druhov. Po vykonaní kontroly sa zistilo, že zápražková múka „je vymleté zrno na 100%, teda i so šupkami“. Neboli v nej zistené žiadne plevy ani zdravotné nedostatky. Strava pripravená z nej, bola „veľmi dobrej kvality i chuti“, chlieb bol čerstvý a „na chuť veľmi príjemný chutný“. Nedostatky na kuchynskej (morskej) soli boli uznané s tým, že sa dajú odstrániť. Čaj dodávali Nemci. Bol zložený z rôznych bylín, najmä rumančeka. Čerstvej zeleniny bolo málo, vojaci ale dostávali ovocie (najmä čerešne a marhule). Plesnivá cestovina sa musela vymeniť (išlo o nevhodné skladovanie). Nahlásené nedostatky teda vôbec neboli z väčšej časti pravdivé. Gen. Jurech napriek tomu nariadil všetkým veliteľom venovať otázke stravovania vojakov „zvýšenú pozornosť“ a zistené nedostatky priebežne na mieste odstraňovať.⁴⁹ Niektorí vojaci si napriek tomu prílejšovali stravu z miestnych zdrojov. Príslušník spoj. práp. 2 des. Jozef Murčo napríklad dával rodine u ktorej býval, vyfasovanú suchú stravu a otcovi rodiny 5 z 10 fasovaných cigariet. Domáci mu za to každé ráno dávali pollitra mlieka a inú stravu. V nedeľu zasa na trhu vo Vojinke kúpil za nite (u miestnych boli veľmi žiadané) hus alebo kurča. Podobne si jedálny lístok spestrovala väčšina vojakov.⁵⁰

Vojaci si iniciatívne vylepšovali aj svoju osobnú výstroj. Des. Murčo napríklad dostal od veterána RD, ktorého prišiel na front vystriedať, nemecké pochodové čizmy (trištvrtové) výmenou za svoje slovenské. Murčo rýchlo zistil, že to bol dobrý obchod. Nemecké pochodové čizmy boli pohodlné a „dobre sa v nich chodilo“. Čizmy si zohnali aj vojaci služieb, ktorí ich vôbec nefasovali. Rovnako boli v móde aj jazdecké nohavice (tzv. „rajtky“) a nefasované zelené košeľe s dvoma náprsnými vreckami a výložkami na prsiach. Tieto výstrojné súčiastky si väčšinou nakúpili, alebo inak „zaobstarali“ sami vojaci. Tí, ktorí šli na Slovensko, ich väčšinou nechávali nováčikom v poli. Bolo im totiž jasné, že na Slovensku im to nikto tolerovať nebude. Na fronte však boli veliteľia benevolentnejší. Tolerovali vysúkané rukávy na košeľiach aj to, že vojaci nenastupovali v blúzach. Každý vojak mal pritom dve rovnošaty (bežnú súkennú a letnú platenú). Horúčavy však boli neznesiteľné.⁵¹ Letné rovnošaty boli jednotkám odoberané 25. – 30. septembra a odovzdané intendenčnému parku 11. Jedine kuchári, mechanici, šoféri a ich spolujazdci ich mali používať ďalej ako pracovný (aj v poplátanom stave). Nechali si ich však aj niektorí vojaci zbraní a služieb.⁵² Veľká pozornosť sa na začiatku jesene venovala aj pravidelnému odvšiveniu mužstva a osobnej hygieny. Vši totiž prenášali škvrnité tyfus, ktorý sa objavoval na Kryme a juhu Ukrajiny, najmä v zimných mesiacoch.⁵³

49 VHA, f. RD, šk. 5, Rozkaz vel. 1. peš. div., roč. III, 30. august 1943, č. 193.; AMO SR, Odd. 255/46, 1. ČSA, p. č. 103-156, Vel. 1. p. d., Čís.: 100.017/Taj. zdrav. 1943, SV. 4. augusta 1943.

50 Rozhovor s Jozefom Murčom. Rajecké Teplice 1. júna 2005.

51 Rozhovor s Jozefom Murčom. Rajecké Teplice 23. júla 2005.; ŤAŽKÝ, ref. 21, s. 162, 167.

52 VHA, f. RD, šk. 5, Rozkaz vel. 1. peš. div., roč. III, 19. septembra 1943, č. 199.

53 VHA, f. RD, šk. 96, č. j. 318 – 604, Vel. 1. pešej divízie, Čís. 100.535/Taj.4.odd.1943, operačný rozkaz č. 26, II. časť, SV. 9. okt. 1943, TAJNÉ.

Slovenskú 1. pešiu divíziu pozitívne hodnotil aj nemecký dôstojník u 1. PD mjr. Nechtritz⁵⁴ v hlásení svojmu nadriadenému gen. Schlieperovi. Podľa mjr. Nechtritzu bola reorganizácia divízie do konca augusta ukončená a jej členenie bolo „v rámci možností prispôsobené nemeckým zásadám“. Výcvik robil „za energetickej podpory nemeckých miest potešiteľné pokroky“, starostlivosť o vojakov (divadlo, rozhlas atď.) bola hodnotená ako postačujúca. Nálada a správanie nových slovenských vojakov Nemcami vnímali „všeobecne v poriadku“, zásobovanie divízie za „zaistené“ (s výnimkou streliva pre zbrane čs. pôvodu). Vybavenie 1. PD motorovými vozidlami (vrátane pneumatík a náhradných dielov) považoval mjr. Nechtritz za „veľmi dobré“ a spoluprácu so všetkými nemeckými úradmi za „dobrú“. Divíziu hodnotil ako „plne spôsobilú“ pre obranu pobrežia, ale pre frontové nasadenie mala podľa neho nedostatok ťažkých protipancierových zbraní. Tento „potešiteľný obraz“ 1. PD nemal byť „nijakým spôsobom zhoršený“ niekoľkými návrhmi na zlepšenie. Návrhy sa konzultovali s nadriadenými nemeckými veliteľstvami i s veliteľstvom 1. PD. Ich cieľom bolo zvýšenie bojovej sily divízie „na pokiaľ možno najvyšší stupeň“ a ušetrenie „slovenskej krvi“.

Nemci navrhovali vytvoriť tretie roty v III. práporoch obidvoch plukov. Obidve roty mali byť utvorené znížením počtu vojakov u ostatných rôt. Dôstojníci a poddôstojníci pre tieto roty sa mali vycvičiť priamo v poli. Vozidlá mali pre ne dodať Nemci, ľahké guľomety, poľné kuchyne a kone s postrojmi by muselo dodať Slovensko. Výzbroj pechoty mala byť zlepšená puškami s optickými zameriavačmi pre ostreľovačov a automatickými puškami. Pušky s cieľovými ďalekohľadmi mali byť dodané zo slovenských zásob. Nemci považovali vyzbrojenie každého práporu štyrmi strednými mínometmi za nedostatočné. Divízia mala toľko československých, nemeckých a sovietskych stredných mínometov, že každý peší prápor mohol podľa mjr. Nechtritzu dostať po 6 a PO 5 zasa 4 kusy týchto účinných zbraní. Nemci preto žiadali rozdeliť všetky stredné mínomety medzi bojové jednotky. Dôležité bolo aj zosilnenie protitankovej obrany divízie. Kvôli nedostatku stredných protitankových kanónov Nemci navrhli slovenskému MNO objednať 10 nemeckých kanónov Pak 40 kalibru 75 mm. Objednaných malo byť aj 20 polopásových ťahačov (10 pre protitankové kanóny a 10 pre húfnice I/11 del. oddielu). Divízii chýbali vycvičení velitelia autokolón a garážmajstri. Títo odborníci už boli vycvičení v Nemecku, ale neboli zaradení k 1. PD. Nemci preto urgovali ich vyslanie do poľa, aby sa dobrá výstroj divízie motorovými vozidlami nezhoršila kvôli nedostatku výcviku vodičov.⁵⁵

V oblasti zásobovania Nemci navrhovali vybaviť divíziu tromi hipomobilnými zásobovacími kolónami s nosnosťou po 30 t. Na to by bolo potrebných 330 koní a 150 vozov (110 koní a 50 vozov na kolónu). Hipomobilné kolóny boli totiž „na ruskom fronte za daždivých jesenných dní a na jar za odmäku nepostrádateľné“. „Ich nedostatok mal by pri zasadení divízie za následok závažné nevýhody v zásobovaní.“ Nemci tiež odporúčali odkúpiť 260 schopných koní, ktoré boli najaté a už používané tretími práporami obidvoch plukov. Postroje pre ne však malo dodať Slovensko. Nemci navrhovali vybaviť divíziu kompletnou kartografickou

54 Mjr. gšt. Nechtritz vymenil vo funkcii nemeckého dôstojníka u 1. PD pplk. Wilhelma Schäffera, ktorý mal tú istú funkciu u RD. Pplk. Schäffer bol vymenovaný napriek žiadosti veliteľa RD z 19. mája 1943 o jeho ponechanie v dovtedajšej funkcii. V žiadosti sa doslova písalo: „Spolupráca s ním bola vždy vzorná, bez najmenších nedorozumení... prispel v podstatnej miere ku korektnému a kamarátskemu slovensko-nemeckému frontovému pomeru.“ V ten istý deň bola nemecká strana požiadaná aj o znovupridelenie styčného dôstojníka kpt. Petra Schwarzhaupta, ktorému 22. mája 1943 vypršala dovolenka. Kpt. Schwarzhaupt vedel po slovensky, dobre poznal materiálnu situáciu RD a sám si želel zostať u slovenskej divízie. VHA, f. RD, šk. 12, 1. odd., Č.j. 1194/Dôv. 1. oddel. 1943, 19. máj 1943.; Tamže, Č.j. 1195/Dôv. 1. odd. 1943, SV. 19. máj 1943.

55 Archív Múzea SNP Banská Bystrica (AM SNP), f. Pozostalosť J. Šolca, šk. 11, S 119/86, Šéf Nemeckej voj. misie na Slovensku, Číslo 1442/43 taj., Bratislava 2. septembra 1943, Vec: 1. slovenská pešia divízia (Preklad).

stanicou s vycvičeným personálom, pojazdnou tlačiarňou pre veliteľa del. pluku 11, chýbajúcim spojovacím materiálom pre del. pluk (už bol zapožičaný nemeckými úradmi) a doplniť výstroj poľných jatiek. „S ohľadom na skúsenosti nadobudnuté pri transportoch v posledných rokoch“, Nemci navrhovali „započať už teraz s odoslaním zimného odevu“. Na záver však skritizovali morálnu starostlivosť:

„Výchova branného ducha chýba skoro úplne. Táto výchova musí byť najsamprv nasadená u dôstojníkov... Chýbajú podklady a materiál pre veliteľov k výchove dôstojníckeho zboru a taktiež smernice pre veliteľov rôť atď... Podľa názoru nemeckých miest mal tento nedostatok okrem doterajšej špatnej možnosti udeľovania dovolenej, čo sa však medzičasom značne zlepšilo, nepriaznivý vplyv na náladu a správanie sa starších ročníkov. Veliteľ roty musí dostať do ruky morálne zbrane, aby mohol náladu a chovanie svojich ľudí ovplyvňovať. Z vlastného podnetu nie je k tomu v stave. K tomuto je bezpodmienečne potrebné, aby sa vydávali rôzne časopisy ako napr. u nemeckej armády... a to čím skôr, aby nálada a chovanie mladého mužstva, ktoré sú toho času dobré, boli udržané a upevnené.“⁵⁶

Slovenské MNO vo svojej odpovedi na nemecké návrhy v úvode zdôraznilo, že divízii chýba záloha zbraní (najmä ľahkých gulometov, mínometov a diel) potrebná v prípade bojového nasadenia, nálada nižších dôstojníkov tiež nie je na výške pre boj (hovorilo sa o „znehutnení“), je nedostatok náhradných pneumatík pre autá (uznávalo ale dostatočný počet motorových vozidiel a náhradných dielov) a nedostatok „kónských poťahov“ (na predpísané počty podľa MNO chýbalo divízii 170 ton ložného priestoru). Muníciu čs. pôvodu mala dodať slovenská 2. PD a zvyšok nemecké sklady. MNO neodporučilo vytvoriť tretie roty u III. práporov, pretože je „lepšie mať dve silné roty riadne vybavené, ako 3 roty nesceľené“. Ostreľovačské pušky nebolo možné dodať, lebo „pušky s ďalekohľadom slovenská armáda v zázemí vôbec nemá“. Zbrojovka Brno zaslala na Vojenskú správu iba 1 kus na preskúšanie, ale zbrane ešte neboli objednané. Stredné mínometry boli rozdelené jednotkám okrem 10 sovietskych mínometov vz. 1938 adaptovaných na nemecké mínometné strelivo. Neboli totiž pre ne vozidlá, a „nosiť na chrbte sa nedajú“. Bojová škola ale dostala 1 kus pre zabezpečenie výcviku. Slovenská strana uznala nedostatok ťažkých protitankových kanónov a privítala návrh dodať 10 polopásových ťahačov (4 pre protitankové kanóny u PO 5, 4 pre štvrtú del. batériu s húfnicami vz. 18 a 2 záložné), ako aj 10 ďalších v prípade dodania kanónov Pak 40. Uznala sa aj požiadavka pre postavenie hipomobilných kolón. Každá mala mať 120 koní a 60 vozov (s nosnosťou 0,5 t). Akceptovaný bol aj návrh s kartografickou stanicou, ale MNO upozornilo, že 10 kresliacich súprav bolo v Nemecku už objednaných a stále nedodaných. MNO nemalo k nemeckým návrhom iné pripomienky. Rozhodlo sa dokonca dohodnúť aj dodanie zimnej výstroje.⁵⁷

Do konca septembra 1943 sa organizovanie, výcvik a dopĺňanie divízie zavŕšilo. Zloženie 1. pešej divízie bolo nasledovné:

Veliteľstvo – štábna rota, strážna čata, štábna autokolóna (ŠAK), oddiel poľného žandárstva, poľný súd, motocyklová čata;

Peší pluk 20 – I/20, II/20 a III/20 pešie prápory, rota kanónov proti útočnej vozbe (KPÚV) 20, rota horskej kanónovej batérie (HKB) 20;

Peší pluk 21 – I/21, II/21 a III/21 pešie prápory, rota KPÚV 21, rota HKB 21;

Delostrelecký pluk 11 – I/11, II/11 a III/11 del. oddiely (každý s tromi del. batériami);

56 Tamže.

57 AM SNP, f. Pozostalost' J. Šolca, šk. 11, S 119/86, Stanovisko 4. oddelenia k spisu nemeckého generála 1442/43. Geh.

Priezvedný oddiel 5 (PO 5) – štábná eskadróna, cyklistická eskadróna, ťažká eskadróna s mínometnou čatou a čatou HKB, KPÚV eskadróna;

9. ťažká batéria DPLP;

14. ľahká batéria DPLP;

Pioniersky prápor 41;

Spojovací prápor 2 – telegrafná rota, rádiorota, divízný spojovací park;

Asanačná rota;

Pracovná rota 45;

Nákladné automobilové kolóny (NAK) 311, 312 a 313;

Autodielne 2;

Správy 1. PD – intendačný park 11, poľné pekárne 11, poľné jatky 11, divízna zdravotnícka rota, zdravotnícka autokolóna, poľná nemocnica 11, veterinárna ambulancia 11, divízný zbrojný park (DZP) 11, poľná pošta, divízne automobilové dielne I a II, družstvo automobilových pohonných hmôt.

V porovnaní s nemeckou pešou alebo sovietskou streleckou divíziou bola slovenská 1. PD oslabená o jeden peší pluk. Nemecká pešia divízia mala v tomto období 3 pešie pluky (každý s tromi prápormi), del. pluk (s tromi oddielmi), prieskumný prápor, pioniersky prápor, protitankový prápor, spojovací prápor a jednotky služieb.⁵⁸ Sovietska strelecká divízia mala 3 strelecké pluky (každý s tromi prápormi), jeden delostrelecký a jeden húfnicový pluk, protitankový a protiletadlový oddiel, spojovací prápor, prieskumný prápor, automobilový prápor, ženijný prápor a jednotky služieb.⁵⁹ Slovenská 1. PD mala oproti nemeckým a najmä sovietskym divíziám veľmi málo samopalov, no v počte samopalov a poloautomatických pušiek sa sovietskej streleckej divízii nevyrovnala žiadna európska armáda. Výrazným nedostatkom slovenskej divízie bol nedostatok ťažkých protitankových kanónov a absencia 150 mm diel. Obrnené autá a obojživelné tanky zďaleka neboli štandardom ani v sovietskych streleckých divíziách. 1. PD mala podobné zloženie ako rumunské pešie divízie postavené na jar 1942. Tieto divízie mali tiež po 2 pešie pluky (každý s tromi prápormi), namiesto troch a motorizovaný prieskumný prápor. Dostali však samopaly, viac ľahkých guľometov, mínometov, protitankových a protiletadlových diel. Každá rumunská divízia dostala v roku 1942 po 525 samopalov (buď nemeckých MP 40 alebo talianskych Beretta M 38). Divízne delostrelectvo bolo zredukované na 4 batérie s húfnicami kalibru 100 mm. Palebná sila divízie tak zostala zachovaná. Takmer rovnaké zloženie mali aj maďarské ľahké divízie postavené na jar 1942. Každá mala 2 pešie a jeden slabý del. pluk.⁶⁰ Nemecké velenie sa

58 Tabulkový početný stav nemeckej pešej divízie bol 16 977 mužov, 4 689 koní, 1 405 motorových a 927 hipomobilných vozidiel. Vo výzbroji malo byť 432 samopalov, 444 ľahkých a 116 ťažkých guľometov, 39 protitankových kanónov Pak 36 kalibru 37 mm a 24 protitankových kanónov Pak 38 kalibru 50 mm, 84 mínometov kalibru 50 mm a 57 mínometov kalibru 81 mm, 36 húfníc kalibru 105 mm, 15 húfníc kalibru 150 mm a 4 kanóny kalibru 105 mm. Nemecké motorizované divízie mali po 2 pešie pluky a del. pluk s dvoma oddielmi. Nemali žiadne kone. Mali mať 14 319 mužov. Ľahké divízie mali rovnako ako mot. divízie po dva pešie pluky a jeden del. pluk. ELLIS, CH. *The German Army 1933 – 45*. Shepperton, 1993, s. 36 – 37, 40, 43.

59 Divízia mala mať tabulkový počet 14 483 ľudí, 3 039 koní, 673 motorových a 841 hipomobilných vozidiel, 1 204 samopalov, 3 307 poloautomatických pušiek, 392 ľahkých a 166 ťažkých guľometov, 9 veľkokalibrových guľometov 12,7 mm, 30 plameňometov, 84 mínometov kalibru 50 mm, 54 mínometov kalibru 82 mm, 12 mínometov kalibru 120 mm, 54 protitankových kanónov vzor 1937 kalibru 45 mm, 8 protiletadlových kanónov kalibru 37 mm a 4 protiletadlové kanóny kalibru 76,2 mm, 34 kanónov kalibru 76 mm, 32 húfníc kalibru 122 mm a 12 húfníc kalibru 152 mm, 13 obrnených autá a 16 obojživelných tankov. <http://www.rkka.ru/iorg.htm>

60 MIČIANIK, ref. 1, s. 16.

tak postupne snažilo organizačne unifikovať divízie svojich európskych spojencov nasadené na východnom fronte.

SNAHA SLOVENSKEJ VLÁDY O PRIDELENIE NEBOJOVÝCH ÚLOH PRE 1. PD

Minister NO gen. I. tr. Ferdinand Čatloš však nehodlal nechať zdecimovať najlepšie vyzbrojenú a vystrojenú divíziu slovenskej armády vo vojne, ktorú už považoval pre Nemcov za stratenú. Práve v čase formovania a výcviku 1. PD došlo totiž na frontoch k zásadnej zmene v neprospech *Wehrmachtu*. Dňa 5. júla 1943 Nemci začali v „Kurskom oblúku“ operáciu ZITADELLE, ktorá mala po stalingradskej porážke opäť vrátiť iniciatívu do ich rúk. Vyhliadky obidvoch bojujúcich strán boli pred touto bitkou nejasné. Červená armáda silnela početne i kvalitatívne, ale technickú nadradenosť *Wehrmachtu* stále neprekonal. Dôkazom toho bola stabilizácia južného krídla východného frontu po stalingradskej katastrofe a znovudobytie Charkova Nemcami. V júni sa preto stretli ministri zahraničných vecí ZSSR a Nemecka V. Molotov a J. von Ribbentrop v Kirovograde, ktorý ležal za nemeckými líniami, a rokovali o možnosti ukončenia vojny! Ribbentrop dal podmienku, že nová sovietska hranica povedie pozdĺž Dnepra. Molotov s tým ale nesúhlasil a žiadal obnovenie pôvodných hraníc ZSSR. Túto zásadnú prekážku vzájomnej dohody sa nepodarilo prekonať. Keď sa o rokovaníach do počuli západné veľmoci, boli prerušené a vojna pokračovala. Nemecká ofenzíva po počiatkových úspechoch uviazla v dobre pripravenej sovietskej obrane. Sovietske vojská prešli 12. júla do protiofenzívy proti severnému krídlu útočiacich nemeckých vojsk a 4. augusta aj proti južnému krídlu. Na druhý deň sovietske vojská dobyli mestá Orel a Belgorod. Napokon 23. augusta 1943 obsadili Charkov a Nemci sa museli stiahnuť z Donbasu. Nádeje na obnovenie letnej ofenzívy skrachovali. Červená armáda po prvýkrát zvíťazila v letnej bitke, i keď za cenu oveľa väčších strát. Neúspech pri Kursku bol znásobený vylodením anglo-amerických spojencov na Sicílii, keď 12. mája 1943 kapitulovali posledné nemecké jednotky na africkej pôde. Talianski vojaci sa na Sicílii masovo vzdávali prakticky bez boja. Mussoliniho režim túto krízu nevydržal a bol zosadený. Taliansko kapitulovalo a bolo vyradené z vojny, i keď na severe obsadenom Nemcami vznikol bábkový pronemecký režim.⁶¹

Gen. Čatloš si po týchto udalostiach jasne uvedomil, že Nemci už vojnu nemôžu vyhrať. Preto hľadal spôsoby ako zabrániť nasadeniu dobre vycvičenej a vyzbrojenej 1. PD do prvej línie. Keď už nebolo možné umelo predlžovať výcvik divízie na Kryme, snažil sa zabrániť jej bojovému nasadeniu politickou cestou. Gen. Čatloš presadil v slovenskej vláde uznesenie týkajúce sa obidvoch poľných divízií slovenskej armády (1. a 2. PD). Slovenská vláda na svojom zasadnutí 25. augusta 1943 prijala uznesenie, v ktorom žiadala nemeckú stranu, „*aby disponovanie 1. a 2. divíziou nemeckým velením dialo sa pri každej zmene situácie a pri pridelovaní úloh iného rázu, než práve konajú, len s predbežným súhlasom slovenského hlavného veliteľa, t.j. ministra NO*“; a „*aby slovenský minister národnej obrany neschvaľoval, prípadné zasadenie divízií do boja, ak nie sú náležité predpoklady pre dávané im úlohy, pokiaľ ide o materiálne, výcvikové a personálne ich zaopatrenie a zdokonalenie*“.⁶² Slovenská vláda tak Velkonemeckej ríši dala najavo, že o bojovom nasadení slovenských vojsk rozhoduje je-

61 LIDDELL HART, B. H. *Dějiny Druhé světové války*. Brno, 2000, s. 522-525.

62 PREČAN, V. (ed.): *Slovenské národné povstanie (Nemci a Slovensko 1944) – Dokumenty*. Bratislava, 1970, s. 26, Poznámka č. 3.

dine gen. Čatloš! Nemecké velenie teda malo v prvom rade získať jeho súhlas, aby mohlo 1. PD nasadiť do prvej línie! Slovenská strana tu prejavila veľkú odvahu voči svojmu mocnému nemeckému „ochrancovi“, sledujúc predovšetkým vlastný cieľ, ktorým bolo ušetriť čo najviac slovenských životov.

Toto uznesenie gen. Čatloš poslal 2. septembra 1943 nemeckému generálovi pri MNO gen. Schlieperovi. K uzneseniu mu Čatloš uviedol:

„Vzhľadom na dĺžku a tvrdosť vojny slovenské vojsko už nemožno nasadiť na fronte, keďže jeho skutočná morálna sila odporu by pri útokoch nevydržala. Zbehnutie, zajatie alebo ťažké vnútropolitické následky aj v slovenskej domovine. Mimoriadne nepriaznivé pre náladu doma by však bolo, keby sa skromné sily, ktoré Slováci môžu dať k dispozícii pre vojnu, zničili... Slovensko sa chce symbolicky zúčastniť na vojne, lebo slovenský osud je úzko spätý s nemeckým. Ale Slovensko nevydrží vážne obete...“⁶³

V hlásení do centrály vojenskej spravodajskej služby (*Abwehr*) gen. Schlieper pripomenul, že o „symbolickej“ účasti Slovenska na vojne hovoril 22. apríla 1943 A. Hitlerovi aj prezident Dr. Tiso. Uznesenie slovenskej vlády však podľa Schliepera súviselo „s pochybnosťami o nemeckom konečnom víťazstve“, ďalej „s pochybnosťami prinášať obeť za cieľ, ktorý – podľa slovenskej mienky – nemožno už dosiahnuť, a s vážnou obavou pred vnútropolitickými ťažkosťami, ktoré by mohli otriasť postavením slovenskej vlády“. Gen. Schlieperovi neušla skutočnosť, že „Slováci chcú zrejme ťažiť z terajších ťažkostí nemeckého rozpoloženia, aby presadili isté uvoľnenie závislosti od Nemeckej ríše.“

Podľa gen. Schliepera bola bojová hodnota obidvoch slovenských divízií „skutočne malá“. Hoci 1. PD bola „osobne a materiálne doplnená“, úroveň jej výcviku podľa neho nedostačovala „pre ťažké úlohy“. Hlavným problémom bol podľa neho nedostatočný „počet, vedomosti a postoj väčšiny dôstojníkov“. Pre ochranu morských úžin a pobrežia Krymu bola ale „plne spôsobilá“. 2. PD bola príliš personálne oslabená, slabo vycvičená, „dôstojnícky zbor ešte menej vyhovujúci ako v 1. divízii“. Pohyblivosť obidvoch divízií bola podľa neho nedostatočná. Jeho záver bol teda jednoznačný:

„Nasadiť slovenské divízie na bojovom fronte by pre nemecké velenie neznamenalo posilu, ale skôr nebezpečenstvo a z toho dôvodu sa nevyplatí... Snáď by sa pritom dalo aj vyhovieť opätovne vyslovenému slovenskému prianiu a umiestniť obe slovenské divízie neďaleko od seba; to by uľahčilo zásobovanie najpotrebnejším slovenským prísunom. Spoločné slovenské velenie nad oboma slovenskými divíziami nie je však uskutočniteľné, pretože je nedostatok veliteľov, dôstojníkov a potrebných vedomostí... navrhujem, aby sa uznesenie slovenskej vlády v terajšej forme odmietlo, pretože jeho formulácie by dávali Slovákovi možnosť zasahovať do príslušnosti nemeckého vojenského velenia. Navyše považujem uskutočnenie uznesenia za nemožné, keďže minister národnej obrany z Bratislavy nemôže mať dostatočne rýchly a jasný prehľad o vojenskej situácii... aj tak slabé velenie divízii by mohlo využiť závislosť od Bratislavy, aby sa vyhýbalo nepohodlným úlohám...“⁶⁴

S hlásením gen. Schliepera sa ihneď oboznámili príslušné zložky OKW a OKH, vrátane náčelníka štábu OKW generála poľného maršala Wilhelma Keitela. Ten súhlasil s návrhom gen. Schliepera odmietnuť uznesenie slovenskej vlády. Najvyššia rada obrany štátu SR sa 3. septembra 1943 pod predsedníctvom prezidenta J. Tisu a za prítomnosti predsedu vlády V. Tuku uzniesla, že obidve poľné divízie sa zreorganizujú na rovnaký početný stav po 7 500 mužoch s rovnakou výzbrojou. Aby bol tento zámer dosiahnutý, malo sa 2 500 mu-

63 Tamže, Dokument č. 1, s. 26.

64 Tamže, s. 26-27.

žov od 1. PD premiestniť k 2. PD. Výmena mužstva sa mala vykonávať raz do roka. Odev, výstroj a výzbroj nemala byť pre tieto divízie dodávaná zo Slovenska, ale mala byť dopĺňaná „dodávkami zo zahraničia“. Gen. Čatloš hneď oznámil Ministerstvu zahraničných vecí svoje stanovisko:

„Obe divízie dávajú sa ďalej pre vedenie vojny k dispozícii nemeckému veleniu pre úlohy zaistovacie na spôsob maďarských divízií. Od počiatku prízvukovanú tendenciu zo slovenskej strany, aby obe divízie boli spojené pod slovenským velením, prosíme pri najbližšej možnosti uskutočniť. Faktom je, že slovenské velenie nikdy nevzdalo sa práva velenia nad svojimi jednotkami.“⁶⁵

O uznesení Slovenskej vlády šiel minister NO gen. Čatloš osobne informovať gen. Jurecha na Krym. Gen. Jurech ohlásenú návštevu očakával 4. septembra 1943 popoludní a predpokladal, že minister sa pri divízii zdrží 3 – 4 dni. Na letisku vo Vojinke sa mal Čatlošovi hlásiť spolu so svojim náčelníkom štábu, posádkovým veliteľom, posádkovým dozorným dôstojníkom a čestnou rotou z mužstva spoj. práporu 2. Čestná rota mala nastúpiť v letných rovnošatách s puškami, bodákmi a prilbami o 12.30 h. Gen. Jurech nariadil udržiavať vo všetkých posádkach „najväčší poriadok a disciplínu“. Všetci museli byť riadne ustrojení (mužstvo v letných rovnošatách, dôstojníci mali mať súkenné khaki blúzy), ostrihaní, oholení a nikto sa v dobre zamestnania nesmel potulovať po ubikáciách. Všetky posádky mali byť pripravené na prípadnú návštevu ministra. Posádkoví velitelia mali preto zariadiť pozorovanie ministrovho lietadla, aby ho mohli privítať s čestnou rotou. Pre ministra mal byť pripravený slušný obed, avšak „žiadne nákladné a zvláštne prípravy“ sa nemali robiť.⁶⁶

Minister Čatloš odletel z Trenčína 4. septembra 1943 spolu s por. Bajačekom na lietadle Heinkel He 111 s označením S-81. Neozbrojené lietadlo pilotoval npor. let. Ján Hergott. Po medzipristátiach vo Lvove a Nikolajeve prileteli na druhý deň do Vojinky, kde ministra privítal gen. Š. Jurech a čestná jednotka divízie (velil jej stot. Viliam Pavlovič). Ešte v ten istý deň gen. Čatloš letel do Saki na inšpekčnú kontrolu letky 41. Zároveň navštívil pešie jednotky v Simferopoli, Sevastopoli a navštívil aj Jaltu. Späť na Slovensko odletel po oprave lietadla 8. septembra. Trasu cez Tiraspol a Kamenicou nad Cirochou stroj absolvoval bez problémov a všetci šťastne dorazili do Bratislavy.⁶⁷ Gen. Čatloš sa pre túto návštevu rozhodol potom, ako 2. septembra dostal rádiogram, že nemecké velenie chce 1. PD nasadiť do boja. Nemci mali údajne tri eventuality jej nasadenia. Uvažovalo sa o jej zasadení na obranu Krymu, prípadný protiútok v smere na Kerč, alebo o nasadení pri Melitopoli. Gen. Čatloš preto počas svojej návštevy 1. PD navštívil 6. septembra 1943 spolu s gen. Jurechom vojenského veliteľa Krymu gen. Förstera a jeho nadriadeného maršala Kleista v Simferopoli. Gen. Čatloš informoval maršala Kleista o uznesení slovenskej vlády a v jej mene ho žiadal, aby nerátal s bojovým zasadením slovenskej divízie. Mala plniť len úlohy pri ochrane pobrežia Krymu. Gen. Förstera zároveň informoval o slovenských rokovaniach s Berlínom. Čatloš schválne vzal so sebou aj gen. Jurecha, aby bol svedkom jeho intervencie u svojho priameho nadriadeného. Gen. Förster i maršal Kleist predbežne prisľúbili rešpektovať želanie slovenskej vlády. Nemecké stanovisko totiž ešte nemali k dispozícii.⁶⁸

65 Tamže, Poznámka č. 4, s. 27-28.

66 VHA, f. RD, šk. 15, Osobitné rozkazy, Vel. 1. PD, Čís.: 70.652/Dôv. 1. odd. 1943.

67 ŠUMICHRASŤ – KLABNÍK, ref. 37, s. 41, 121.; VHA, f. RD, šk. 15, Osobit. rozkazy, Vel. 1. PD, Čís.: 70.652/Dôv. 1. odd. 1943, 4. IX. 1943.

68 Archív literatúry a umenia Slovenskej národnej knižnice Martin (ALU SNK), f. F. Čatloš, sig. 129 J 17, s. 16-17.; AM SNP, f. Pozostalost' J. Šolca, pr. č. A24/88, ČATLOŠ, F.: *Slovenská armáda od 24. júna 1941 do konca vojny*. s. 8.

Gen. von Förster prevzal velenie Krymu 27. júla 1943. Pri príležitosti prevzatia novej funkcie zvlášť pozdravil „*hrdinské jednotky Rumunskej a Slovenskej armády*“, ktorým už velil: „*So Slovenskou rýchlou divíziou spájajú ma zvláštne spomienky na ťažké boje a blatívé počasie na Kaukaze od novembra 1942 až do januára 1943.*“⁶⁹ Veliteľ Krymu navštívil slovenské jednotky v dňoch 17. – 19. augusta, aby sa osobne oboznámil s úrovňou výcviku a výzbroje. Hoci veliteľ 1. PD nariadil všetkým príslušníkom divízie, aby boli vzorne ustrojení, ostrihaní a oholení, veľa neustrojených vojakov sa v čase von Försterovej návštevy potulovalo po ubytovacích miestach.⁷⁰ Napriek tomu mal gen. von Förster z divízie dobrý dojem. Ešte počas Čatlošovho pobytu navštívil krátko po ich spoločnom stretnutí aj poľný maršal Ewald von Kleist. Maršal Kleist navštívil peš. pl. 20, ktorý pri príležitosti jeho návštevy zorganizoval ukázkové taktické cvičenie.⁷¹ Peší pluk 20 pod velením plk. gšt. Štefana Tatarka s podporou II/11 del. oddielu stot. del. Júliusa Fleška uskutočnil pred maršalom von Kleistom ostrú strelbu zosilneného pešieho práporu. „*Tento vysoký nemecký vojenský hodnostár posúdil toto cvičenie ako vzorne pripravené a veľmi dobre prevedené, ktoré mu podalo dokument o výcvikovej vyspelosti slovenského vojska.*“ Veliteľ 1. PD všetkým dôstojníkom a vojakom obidvoch útvarov, obzvlášť riadiacemu cvičenia plk. Tatarkovi, vyslovil „*svoju veliteľskú pochvalu a vďaku.*“⁷² Maršal Kleist sa chcel osobne presvedčiť, či je situácia v slovenskej 1. PD naozaj taká zlá ako ju prezentovala slovenská strana, alebo či majú pravdu nemeckí pozorovatelia pri divízii, ktorí jej situáciu vôbec nepovažovali za nejakú obzvlášť zlú. Po svojej návšteve sa maršal von Kleist pravdepodobne priklonil k nemeckému stanovisku. Oddýchnutá, doplnená a dobre vyzbrojená slovenská 1. PD bola totiž v porovnaní s ťažko oslabenými nemeckými frontovými divíziami skutočne bojaschopnou a silnou.

Diplomatické úsilie slovenskej vlády zabrániť nasadeniu slovenských divízií na fronte pokračovalo aj po návrate gen. Čatloša z Krymu na Slovensko. Slovenské požiadavky boli zhrnuté do verbálnej nóty, s existenciou ktorej premiér Tuka oboznámil 7. septembra 1943 nemeckého vyslanca v Bratislave Hansa Ludina. Tuka mu povedal, že „*1. slovenská divízia následkom nedostatočnej výzbroje a výstroja nie je schopná splniť bojovú úlohu.*“ Vládli obavy, že „*by ich Rusi pri nasadení veľkej časti divízie zajali a neskoršie azda prinútili bojovať ako slovenskú légiiu proti Nemecku.*“ Tuka vyslanca presviedčal, že nejde o „*slovenský pokus odtriahnuť sa z aktívnej účasti na vojne*“, ale „*slovenská vláda len považuje za svoju povinnosť upozorniť včas na stav [veci] v divízii*“. V ten istý deň pricestoval do Bratislavy aj slovenský vyslanec v Berlíne Matúš Černák, ktorého Tuka hneď informoval a inštruoval o nóte slovenskej vlády. Černák bol už na druhý deň v Berlíne, kde sa snažil stretnúť s von Ribbentropom. Ten bol však zaneprázdnený situáciou v Taliansku. Černák bol preto prijatý iba štátnym podsekrétárom Henckem, a aj to až tri dni po jeho snahe stretnúť sa s von Ribbentropom. V sobotu 11. septembra 1943 vyslanec Černák tlmočil Henckemu želanie slovenskej vlády, aby kvôli materiálным a psychickým dôvodom bol slovenským jednotkám na východe „*ponechaný aj naďalej charakter zaistovaci*“. Argumentoval tým, že výzbroj slovenskej 1. PD „*je pre boj v prvej línii na skrze nevyhovujúca*“, munície „*má katastrofálne málo a okrem toho je to výzbroj a munícia niekdajšieho Československa, ktorej vôbec niet u nemeckých jednotiek na východe*“. Černák varoval, že „*pri terajšom systéme elastického boja sa veľmi ľahko*

69 VHA, f. RD, šk. 15, Osobit. rozkazy, Vel. 1. PD, Čís. 50.046/1. odd, 1943, SV. 4. august 1943.

70 VHA, f. RD, šk. 67, asanačná rota, Vel. 1. PD, Čís.: 100.120/Taj. 3. odd. 1943, SV. 17. august 1943.

71 VHA, f. RD, šk. 124, III/20 prápor, p. pl. 20, Denný rozkaz čís. 13, SV. 12. september 1943.

72 VHA, f. RD, šk. 4, Vel. RD, Döv. rozkazy, Dôverný rozkaz veliteľstva 1. pešej divízie, Ročník I, Číslo 37, 13. september 1943.

môže stať, „že divízia „nebude mať ani len s čím strieľať“. Navyše svoje jednotky z východného frontu v tom čase už úplne stiahlo Taliansko i Chorvátsko (nemali so ZSSR spoločné hranice rovnako ako Slovensko), väčšinu svojich vojsk stiahlo domov i Maďarsko, a svoje kontingenty redukovalo i Fínsko a Rumunsko. Slovenská RD zasadená v prvej línii od začiatku vojny „plnila svoje povinnosti dokázateľne príkladne, čím slovenský vojak vytvoril si u priateľa i nepriateľa dobré meno a slovenská vláda sa musí už aj z toho dôvodu vynasnažiť, aby tento vzácny kapitál nadobudnutého dobrého mena nebol ľahkomyselne zmárnenny“. M. Černák vyslovil obavu, že „pri dnešnej elastickej povahe obranného boja“ by sa 1. PD mohla dostať „do ‚kotla‘ a prípadne do zajatia, čím by Slovensko mohlo byť **vylúčené z aktívnej účasti na bojoch proti Sovietskom...**“, a navyše „ľahko by sa v prípade zajatia mohlo stať, že terorom by slovenských zajatcov nahnali do nejakej slovenskej alebo čs. légie a Slováci na strane nepriateľskej mohli by byť ‚reprezentovaní‘ ako účastníci odboja“. „Takýto vývin by bol pre slovenskú vládu zahranično- i vnútropoliticky neúnosný. Bojová možnosť slovenskej jednotky v porovnaní s celkovou zasadenou silou na východe je naskrze **nerozhodujúcou, kým jej vypadnutie by malo nepomerne ďalekosiahlejšie negatívne dôsledky nielen pre Slovensko samo, ale aj pre spoločnú vec, lebo tým by Slovensko, tedy jeden zo spojencov, vypadol.**“ Slovenská vláda nechcela „ľahkomyselným a tým nezodpovedným prevzatím úloh, ktoré by náš vojak za daných okolností nevedel úspešne zdolať, poškodiť dobré meno slovenské i spoločnú vec.“⁷³

Nemecká strana s vyjadrením k uzneseniu slovenskej vlády vyčkávala, kým nepríde ohlásená nóta slovenskej vlády. Zamietavé stanovisko k uzneseniu slovenskej vlády bolo pripravené 16. septembra, ale maršal Wilhelm Keitel ho podpísal až 25. septembra 1943. Stimulom mu bolo odmietnutie veliteľa slovenskej 2. PD plk. Karola Pekníka Hitlerovho rozkazu k presunu divízie k východnému valu na základe uznesenia slovenskej vlády z 25. augusta 1943.⁷⁴ Slovenská strana sa však nevzdávala. Predseda slovenskej vlády V. Tuka a minister NO gen. F. Čatloš rokovali o obidvoch slovenských divíziách s nemeckým generálom pri MNO genpor. F. Schlieperom ešte 27. septembra 1943 v Bratislave. Slovenskú vládu totiž znepokojili správy, že 2. PD má byť nasadená na fronte a 1. PD je rozdelená na dve časti (z toho jedna pridelená nemeckému útvaru). Predseda vlády i minister NO žiadali stiahnuť obidve divízie na Slovensko.⁷⁵ Gen. Schlieper bol prekvapený a namietal, že ho „udivuje čas tohto vyhlásenia, keďže teraz je na východe potrebný každý muž a každá zbraň...“ Podľa neho „slovenské divízie predsa prinajmenšom uvoľnili nemecké sily“ a navyše mala táto otázka „mimoriadny politický dosah pre vzťah medzi nemeckom a Slovenskom, ako aj pre účasť Slovenska na vojne“. Slovenskú stranu upozornil, že nie je nasadená na bojovú, „ale len na ľahkú zabezpečovaciu úlohu a je personálne a materiálne doplnená.“ M. Černák vysvetlil, že slovenská vláda si želá, aby slovenské divízie dostali ľahšie úlohy a keď to situácia dovolí, aby sa stiahli na Slovensko. Poukázal na stiahnutie iných spojeneckých vojsk v zime 1942/1943.

73 PREČAN, ref. 62, Dokument č. 2, s. 28-30.

74 Tamže, Poznámka č. 4, s. 31-32.

75 Slovenská vláda a velenie slovenskej armády sa prvý krát snažili o stiahnutie bojovej divízie z frontu ešte v roku 1941. O stiahnutí *Rýchlej divízie* sa rokovalo v priebehu návštevy slovenskej delegácie v Hitlerovom hlavnom stane Wolfsschanze vo Východnom Prusku v dňoch 19. až 22. októbra 1941. Pätnásťčlenná slovenská delegácia (J. Tiso, V. Tuka, gen. F. Čatloš, A. Mach, M. Černák, gen. A. Čunderlík a Nemci pôsobiaci na Slovensku na čele s vyslancom H. Ludinom a šéfom DHM genpor. P. von Ottom) pricestovala do Nemecka 20. októbra. Gen. Otto počas rokovaní s poľným maršalom Wilhelmom Keitelom navrhol stiahnuť *Rýchlu divíziu* na východné Slovensko, kde by bola doplnená materiálom, čiastočne prezborená a zdokonalil by sa výcvik. Maršal Keitel to rozhodne odmietol pre problémy s transportom divízie späť na Slovensko. BAKA, I. Účasť Slovenskej republiky v prvej fáze vojny proti ZSSR z pohľadu nemeckých vojenských orgánov. In *Vojenská história*, 2008, roč. 12, č. 3, s. 55-57.

Podobne argumentoval aj gen. Čatloš. Slovenskí predstavitelia ale neodmietli myšlienku gen. Schliepera poslať na východný front dobrovoľníkov. Gen. Schlieper zopakoval na záver stretnutia odmietavé stanovisko generála poľného maršala Keitela k uzneseniu slovenskej vlády, ktorým chcela spolurozhodovať o použití slovenských divízií na fronte.⁷⁶ Slovenské diplomatické úsilie tak neprineslo očakávané ovocie. Nemecké velenie si jednoducho nemohlo nechať zviazať ruky žiadnymi politickými obmedzeniami pri použití slovenských útvarov, keďže situácia na fronte sa po neúspechu nemeckej letnej ofenzívy pri Kursku zmenila v neprospech *Wehrmachtu*. Nemci už potrebovali na fronte doslova každého muža.

PRVÉ BOJOVÉ ÚLOHY

Na začiatku septembra 1943 už u 1. PD nebolo možné umelo predlžovať výcvikové obdobie. Nemci neboli takí hlúpi, aby takéto argumenty naďalej prijímali. Úspešná sovietska ofenzíva, ktorá sa začala hneď po bitke pri Kursku na južnom úseku východného frontu, navyše stále viac vyčerpávala nemecké frontové jednotky a pohlcovala ich skromné zálohy. Nemecké velenie preto oddýchnutú, doplnenú a solidne vyzbrojenú slovenskú divíziu nemienilo nechať donekonečna oddychovať v tyle. Početný stav 1. PD bol k 1. septembru 10 521 mužov (280 dôstojníkov, 104 rotmajstrov, 269 poddôstojníkov z povolania, 9 726 mužov a 142 pracovníkov). Pri divízii bolo ešte stále 68 mužov odvodového ročníka 1939 a 13 starších odvodových ročníkov ako 1939.⁷⁷ Ešte pred Čatlošovou návštevou dostala 1. PD rozkaz vykonať prieskum obranného postavenia na čiare Perekop – Geničesk s frontom otočeným na sever. O tomto rozkaze gen. Jurech 2. septembra 1943 informoval MNO. Gen. Čatloš hneď priletel k divízii a u veliteľa Krymu vybavil, že divízia do tohto priestoru nebola zasadená.⁷⁸

Gen. Jurech 4. septembra vytvoril v rámci 1. PD „motorizovanú bojovú skupinu“, ktorá by bola „na krátke avízo schopná presunu a k zásahu do boja“. Do tejto bojovej skupiny boli zaradené prakticky všetky motorizované časti divízie. Za jej veliteľa bol určený veliteľ peš. pl. 21 pplk. pech. Ján Pulkrábek, ktorý mal už bohaté skúsenosti s vedením manévrovacieho útočného boja z letnej ofenzívy v roku 1942. Oficiálne bola pomenovaná ako „bojová skupina ‚Pulkrábek‘“. Do skupiny patrili: II/21 prápor, HKB 20 a 21, KPÚV 20 a 21, PO 5, I/11 del. oddiel, 1/41 pion. rota, 9. ťažká protiletadlová batéria a kombinovaná spojovacia polrota. Konečná organizácia skupiny mala byť spresnená až pri jej konkrétnom zasadení.

76 PREČAN, ref. 62, Dokument č. 5, s. 33-36. Slovenská vláda ešte 22. septembra 1943 pripravila memorandum nemeckej vláde, v ktorom okrem dodávok zbraní (samopalov, mínometov a protiletadlových diel) požadovala stiahnutie 1. PD na Slovensko kvôli lepšiemu zaisteniu slovenských hraníc predovšetkým proti Maďarsku: „*Pritomnosť tejto divízie na Slovensku má veľký politický a praktický význam a upevní národné sebavedomie a vojenský postoj obyvateľstva a následkom toho podporí sa aj potrebný klúd. Naproti tomu pre nedostatočnú výzbroj jej upotrebenie v priamom boji skrýva v sebe možnosť zničenia, prípadne zajatia, a keďže ňou bola vytvorená vojenská tradícia dobrej povesti od začiatku boja proti Rusku, pôsobilo by to veľké škody na doterajšom získanom dobrom mene a na dôvere národa, udržanie čoho považuje slovenská vláda za podmienku ďalšieho úspešného plnenia svojich spojeneckých povinností.*“ Toto memorandum však slovenský vyslanec v Berlíne Matúš Černák nemeckej strane neodovzdal. „*Nepovažoval za únosné stupňovať takým spôsobom a v takom krátkom čase slovenské požiadavky, argumentáciu maďarským nebezpečím považoval za nedostatočnú a obával sa, že sa tým u Nemcov len posilní podozrenie, že sa Slováci od nich odťahujú, a to vtedy, keď Nemci na fronte ustupujú.*“ Tamže.

77 VHA, f. RD, šk. 15, 42/1/115, Rádiogram A4-1-43, MNO, 1. 9. 1943.

78 BYSTRICKÝ, J. Rýchla (1. pešia) divízia na Kryme a v bojoch na juh od Kachovky. In *Vojenská história*, 2003, roč. 7, č. 3, s. 58.

II/21 prápor mal od autosprávy veliteľstva 1. PD dostať pre vlastnú potrebu 10 nákladných áut a na presun autokolónu s 31 nákladnými autami. Peší pluk 21 mal pre veliteľstvo bojovej skupiny *Pulkrábek* zabezpečiť 3 sólo motocykle, 2 motocykle s prívesom, 2 osobné a 11 nákladných áut. Del. pluk 11 mal zasa doplniť chýbajúce vozidlá u I/11 del. oddielu. Skupina v tomto zložení by mala vyše 3 100 mužov, 33 protitankových kanónov (25 KPÚV vz. 37, 2 PTK vz. 1937, 4 Pak 38 a 2 Pak 40), 4 protiletadlové kanóny Flak 37, 16 stredných mínometov a 21 diel (11 horských kanónov vz. 15, 8 húfnic vz. 18 a 2 kanóny vz. 35). To by bola solídna pohyblivá sila schopná podporiť slovenské pešie jednotky prakticky kdekoľvek. Bojová skupina *Pulkrábek* ale napokon v tomto zložení postavená nebola.⁷⁹

Už 8. septembra totiž gen. Jurech na základe nemeckých nariadení vydal rozkaz peš. pluku 21 pplk. Pulkrábka a II/11 del. oddielu stot. Fleška, aby prevzali obranu pobrežia v priestore Jevpatorija – Sevastopol. Mali zlikvidovať každý sovietsky pokus o námorný alebo vzdušný výsadok, bojovať do posledného náboja a „v obrane vlastného miesta padnúť.“ Peší pluk 21 a II/11 del. oddiel (bez 6/11 batérie) sa v priebehu nasledujúcich dvoch dní rozmiestnili v určenom priestore na západnom pobreží Krymu. Veliteľstvo pluku sa usadilo v obci Bij-Eli, veliteľstvo I/21 práporu v Alma-Tarchan, veliteľstvo III/21 práporu v Topčinoji, HKB 21 a rota KPÚV 21 v Aseku. II/21 prápor vymenil nemecký II/257 prápor v úseku Jevpatorija – Karadža a II/11 del. oddiel bol umiestnený v meste Saki. Pluk bol tak fakticky oddelený od zvyšku divízie.⁸⁰ V novom priestore vystriedal v dňoch 10. – 12. septembra pluk osobitného určenia *Bergmann*, ktorý tam bol nasadený od začiatku augusta v podriadení nemeckej 153. poľnej výcvikovej divízie.⁸¹

Ostatné časti divízie dostali nové úlohy 9. septembra. Keďže sa rávalo s úmyslom sovietskych vojsk dobyť späť Krymský polostrov pomocou priameho útoku od mora alebo zo vzduchu, počítalo sa prirodzene aj so snahou Červenej armády „prerezať životne dôležitú spojovaciu líniu na Perekopskej úžine“ a železničné trate Džankoj – Melitopol a Džankoj – Cherson. Tak by bol Krym úplne odrezaný od pevniny. Úlohou 1. PD bola obrana Perekopskej šije a spojovacích línií s pevninou. Mala zabrániť prípadnému vylodeniu nepriateľa v priestore prístavov Geničesk a Port-Chorley, strážiť pobrežie a brániť morské úžiny vo svojom úseku. Keďže túto úlohu musel zvládnuť len jeden pluk, obsadené mohli byť len najohrozenejšie smery. Vedľajšie smery sa mali chrániť opornými bodmi a hliadkovaním. V prípade vzdušného alebo námorného výsadku sa každá jednotka mala brániť na mieste až kým veliteľ divízie nezorganizuje protiútok. Obranný úsek divízie bol rozdelený na dve časti. Úsek Azovského mora s podúsekmi Geničesk a Čongar dostal na starosti veliteľ peš. pl. 20 pplk. pech. Karol Heidler. K dispozícii mal I/20 a III/20 prápor, I/11 del. oddiel (2/11, 3/11 a 6/11 del. batéria) a 2/41 pion. rotu. Obidva prápory boli v prvom slede. Rozhranie úsekov práporov tvorila čiara Techurjuk – Tjup – železničná stanica Džinbuluk – Birjučij ostrov. I/20 prápor na severe mal k dispozícii 6/11 batériu a III/20 prápor 2/11 batériu. 3/11 batéria bola určená na obranu Geničesku, novoutvorená 10/11 batéria (mala húfnice vz. 18) na obranu Port-Chorley. Veliteľ I/20 práporu bol zároveň i bojovým veliteľom prístavu Geničesk. Veliteľstvo I/11 del. oddielu s 1/11 batériou zostali na mieste, rovnako aj 9. ťažká protiletadlová batéria. Úsek Čierneho mora s podúsekmi Perekop a Išum mal pod svo-

79 VHA, f. RD, šk. 23, taj. a dôv. spisy 2. oddel., Vel. 1. p. d., Čís.: 100.092/Taj. 3. odd. 1943, SV. 4. septembra 1943.

80 BYSTRICKÝ, ref. 78, s. 58.

81 Pluk osobitného určenia *Bergmann* tvorili tri prápory: azerbajdžanský, gruzínsky a severokaukazský. МАМУЛИА, Г.: *Грузинский легион 1943 – 1944 гг. (Последние бои на Восточном фронте)*. <http://ostba-taillon.fromru.com/georgleg.htm>, 13. 8. 2007

jim velením veliteľ II/20 práporu. Okrem svojho práporu disponoval III/11 del. oddielom a I/41 pion. rotou. II/20 prápor obsadil obidva podúseky. Pre podúsek Perekop boli pridelené 8/11 a 9/11 batéria a pre podúsek Išum 7/11 batéria. Oddielu podliehala aj 10/11 batéria v Port-Chorley. Velitelia úsekov si mali vytvoriť vlastné zálohy. Okrem toho im dal gen. Jurčech k dispozícii poplachové jednotky správ divízie ako miestnu zálohu. Zálohou veliteľa 1. PD zostal PO 5 (mjr. jazd. Zoltán Marcinka). Útvary mali nadviazať spojenie so susednými nemeckými jednotkami i s nemeckým veliteľstvom Krymu.⁸²

Jednotky 1. PD v nových obranných úsekoch zdokonaľovali obranné postavenia i výcvik. Na zlepšenie bojovej prípravy sa vydávali rozličné smernice. Išlo najmä o nemecké skúsenosti s vylodením nepriateľských vojsk a protiopatreniami obrancov. Upozorňovalo sa na zvýšenú aktivitu letectva (útoky na letiská, zásobovacie cesty, sklady, prístavy a veliteľstvá) a námorníctva (ostreľovanie pobrežných opevnení a ciest, vysadzovanie diverzných skupín). Obrana preto mala decentralizovať sklady, dôkladne maskovať všetky pozície a vybudovať telefonické spojenie mimo strategických miest (dedín, mostov, atď.). Pobrežie sa malo dôkladne kontrolovať, aby sa prípadné vylodenie nepriateľa včas zistilo a pokiaľ možno zlikvidovalo v priebehu 24 hodín. Okamžitý protiútok proti vylodeniu bol nevyhnutný, pretože dobre vybudovanú obranu vylodených vojsk bolo ťažké (a niekedy aj nemožné) zdolať. Nevyhnutné bolo včas koncentrovať na podporu protiútok silné delostrelectvo. Pozemné útoky ČA sa totiž vyznačovali silnou delostreleckou prípravou, po ktorej nasledoval útok tankov a pechoty. S obľubou používala umelú hmlu. Obrancovia preto museli vybudovať dôkladné okopy a bunkre nielen pre ľudí, ale aj pre ťažké pechotné a protitankové zbrane. Aby neboli hneď objavené a zničené, odporúčalo sa budovať aj klamné postavenia. Proti použitiu umelej hmly sa odporúčalo zasadiť protitankové zbrane do dvoch línií, aby druhá línia nebola hmlou zachytená a mohla zničiť tanky, ktoré prenikli pripravenými priehradnými palbami. Mínové polia a prekážky z ostnatého drôtu boli nevyhnutnosťou. Účinok umelej hmly sa odporúčalo eliminovať palebnými prepadmi na postavenia a pohyby zamlčujúcich jednotiek.⁸³

Veliteľ Krymu tiež slovenské jednotky upozorňoval na zvýšenú aktivitu sovietskych diverzných a partizánskych oddielov. Najnebezpečnejšie boli „*dobře ozbrojené a výborne vycvičené sabotážne skupiny, obyčajne v sile 4 – 6 mužov*“, ktoré ničili železnice a mosty. Agenti NKVD zasa ničili pomocou výbušnín sklady munície, benzínu a rôznych zásob. S obľubou pritom využívali nemecké a rumunské uniformy a motorové vozidlá. To im umožňovalo pohyb prakticky po celom polostrove. Postup ČA zároveň spôsobil, že miestni obyvatelia partizánov kryli a pomáhali im vo väčšej miere. Okupačné úrady strácali nad obyvateľstvom kontrolu. Veliteľ Krymu preto podriadené jednotky varoval, aby civilistom nedôverovali a zostrili jeho kontrolu (najmä podozrivých osôb, i neznámych dôstojníkov). Silne klesla aj spoľahlivosť dobrovoľných jednotiek z radov miestneho obyvateľstva. Zvyšoval sa u nich počet zbehov i kontakty s partizánmi.⁸⁴ Na zvýšenú aktivitu partizánov reagovalo velenie 1. PD vytvorením „pohotovostných jednotiek proti bandám“. Jednu čatu vyčlenil pre túto úlohu II/20 prápor. Čata bola motorizovaná, aby bola „*na krátke avízo schopná zasiah-*

82 VHA, f. RD, šk. 96, č. j. 318 – 604, p. pluk 20, Vel. 1. p. d., Čís.: 100.286/Taj. 3. odd. 1943, SV. 9. septembra 1943.

83 AMO SR, Odd. z. č. 255/46, Zb. č. 9, p. č. 103-156, Vel. 1. p. d., Čís.: 100.344/Taj. 3. odd. 1943, Sv. 20. septembra 1943.; Tamže, Čís.: 100.378/Taj. 3. odd. 1943, SV. 20. septembra 1943.; Tamže, Čís.: 100.527/Taj. 3. odd. 1943.

84 AMO SR, Odd. z.č. 255/46, Zb. č. 9, p. č. 103-156, Vel. 1. p. d., Čís.: 5.091/Taj. 2. oddel. 1943, SV. 13. septembra 1943.

nuť proti bandám podľa dispozícií“ veliteľstva divízie. Ostatné jednotky mali v každom ubytovacom mieste určiť „hliadku proti bandám“ a v rôznom zložení. Minimálna sila hliadky mala byť jedno družstvo a maximálna jedna čata.⁸⁵

Slovenské jednotky neprichádzali prakticky do žiadnych konfliktov s partizánmi. Slováci totiž s nimi uzavreli akési nepísané prímerie. S agentmi NKVD v nemeckých rovnošatách sa počas strážnej služby na cestnej komunikácii stretol napríklad príslušník mímometnej čaty peš. pl. 21 des. Ján Kromholc. Pri kontrole nákladného vozidla mu bolo podozrivé, že v kabíne sa tlačili šofér a štyria vyšší „nemeckí“ dôstojníci (kapitán, podplukovník a plukovník). Jeden z nich vystúpil z auta a Kromholca sa rovno po rusky opýtal: „*Služi tovarišč, chočeš do plenu?*“ Kromholc mu však rovno povedal, že do plenu (teda do zajatia) ísť nechce. Sovietsky rozviedčik mu preto povedal, aby sa opýtal svojich kamarátov. Po skončení stojky des. Kromholc povedal o svojom stretnutí i o návrhu sovietskych špiónov kamarátom. Ani z nich však nikto nechcel ísť do sovietskeho zajatia. Sovietski špióni šli medzitým na prieskum do Jevpatorije. Keď sa popoludní vracali, des. Kromholc bol opäť na stojke. Zastavili pri ňom a opäť sa ho pýtali či on alebo jeho kamaráti chcú ísť do zajatia. Kromholc opäť ich návrh odmietol. Do zajatia nechcel ísť „*ani za svet, nikto nechcel ísť*“. Des. Kromholc ich už nekontroloval. Tí mu preto len zakývali a pokračovali v jazde za svojimi úlohami.⁸⁶

Niektorí slovenskí vojaci s partizánmi priamo spolupracovali. Skupinka príslušníkov poľných pekárni 11 (por. Jozef Rečlo) okolo čtk. Jozefa Belka spolupracovala vyzvedačmi 4. partizánskej brigády v Geničesku. Ich „činnosť“ spočívala najmä v kradnutí ošipaných na Nemcami spravovanom kolchoze v Posolku. Po prvej úspešnej „akcii“, keď tam zabili dvoch nemeckých vojakov, sa tam vybrali aj druhýkrát. Nákladným autom dovezli 7 ošipaných. Nemci medzitým pátrali po zmiznutých vojakoch, ale mŕtvolu nenašli a miestni obyvatelia im povedali, že „*tí dvaja kdesi odišli*“. Všetky stopy po Belkových kamarátoch tak „*boli dobre zahladené*“. „Belkovci“ preto aj naďalej „*plnili úlohy ilegálnej organizácie*“ sovietskych partizánov. Z niekoľkých cisterien na železničnej stanici v Novoalexjevke a na neďalekom kolchoze vypustili benzín. Z akcie si opäť priviezli aj ošipané. Takúto činnosť „Belkovci“ vykonávali až do presunu poľných pekárni 11 z Geničeska do Chersonu.⁸⁷

Skupina čtk. Jozefa Belka však nebola jediná, ktorá sa zaoberala organizovaním lúpežných akcií. V priestore Geničeska slovenský vojak zastrelil 18. septembra „*nemecký bezpečnostný orgán*“ v čase, keď zisťoval krádež páchanú slovenskými vojakmi. Ďalší nemecký policajt bol napadnutý slovenským vojakom 30. septembra 1943 v priestore Skadovsk. Slovák ho „zákerne odzadu“ udrel pažbou pušky do hlavy a keď Nemeц spadol na zem, udrel ho pažbou do tváre ešte raz hoci už bol v bezvedomí. Policajt ležal dva dni v kóme a zrejme tiež umrel. Okrem týchto smrteľných prepádov sa vyskytlo viacero prepádov a zrážok medzi slovenskými vojakmi a nemeckými policajtmi, ktoré neskončili tak tragicky. Situáciou sa musel zaoberať už nový veliteľ 1. PD plk. del. Elemír Lendvay. Páchatelov týchto činov označil za charakterove tak špatných, že „*si nezaslúžia, aby nosili rovnošatu slovenského vojaka, ale aby bolo s nimi zaobchádzané ako so zločincami najnižšieho stupňa*“. Obidva prípady nariadil súdne vyšetriť a vinníkov potrestať najvyšším trestom aký pripúšťa zákon. Ak by sa takéto prípady vyskytovali aj naďalej, plk. Lendvay varoval všetkých príslušníkov divízie,

85 AMO SR, Odd. z.č. 255/46, Zb. č. 9, p. č. 103-156, Vel. 1. p. d., Čís: 100.375/Taj. 3. odd. 1943, SV. 24. septembra 1943.

86 Rozhovor s Jánom Kromholcom, ref. 18.

87 BELKO, J. *Zápisník z Východného frontu*. Bratislava, 1965, s. 86-87, 90.

že pre vinníkov použije i trest smrti. Zároveň všetkých vyzval, aby „*sa zasadili so všetkými prostriedkami a zabránili zločinom, ktorými je ohrozované meno celej divízie*“.⁸⁸

Plk. del. Elemír Lendvay prevzal velenie 1. PD od gen. II. tr. Štefana Jurecha 21. septembra 1943. Na stiahnutí gen. Jurecha z frontu na Slovensko sa generáli Čatloš a Jurech dohodli ešte na začiatku septembra počas Čatlošovej návštevy u divízie. Výmena však neprichádzala, a preto ju gen. Jurech viackrát urgovoal v rádiogramoch posielaných priamo gen. Čatlošovi do Bratislavy. Minister NO mal však nelahkú úlohu, pretože vyšším dôstojníkom bolo jasné, že Nemci vojnu nevyhrajú. Nikomu sa preto nechcelo slúžiť na exponovanom poste veliteľa bojovej divízie. Čatloš napokon horko-ťažko presvedčil prednostu personálneho oddelenia MNO plk. del. Elemíra Lendvaya. Čatloš mu sľúbil, že divízii bude veliť iba dočasne, nie viac ako jeden mesiac, kým sa mu nepodarí nájsť nového vhodného veliteľa. Plk. Lendvayovi navyše nariadil, aby útvary 1. PD podriadené nemeckým veliteľstvám dostal späť k divízii, a potom sa snažil celú divíziu dostať z Krymu na západ. Výmena bola nevyhnutná, lebo gen. Jurech sa už divízii prakticky nevenoval. Každý týždeň lietal na lietadle Fi 153 „Storch“ za svojou milenkou do Dnepropetrovska, až kým s lietadlom nehavaroval na letisku v Saki (august). Jurech sa len poudieral, no utrpel silný „duševný šok“. Preto na gen. Čatloša naliehal, aby ho čo najskôr vymenil.⁸⁹

Plk. Lendvay so svojou funkciou síce súhlasil, ale aby gen. Čatloša prinútil dodržať sľúb o jednomesačnej službe, pripravil si pre neho nepríjemné prekvapenie. Na Krym odletel so svojou manželkou, ktorú do lietadla tajne prepašoval preoblečenú za sestru červeného kríža! Lietadlo He 111 (S-81) pilotované opäť npor. J. Hergottom odletelo s obidvoma pasažiermi z Bratislavy 15. septembra. Odtiaľ pokračovali cez Krakov, Lvov, Nikolajev do Vojinky, kde pristáli ešte v ten deň. Na letisku čakali nového veliteľa gen. Jurech, náčelník štábu divízie mjr. gšt. Ondrej Hreblay, šéf DHM pri divízii mjr. Nechtricht a prednostovia jednotlivých oddelení štábu divízie. Všetci v pozore zdravili, keď na ich veľké prekvapenie z lietadla ako prvá vystúpila žena. „*Nastal menší zmätok, ktorý vyriešil gen. Jurech tým, že kyticu kvetov, ktorú mal pre Lendvaya na privítanie, daroval jeho manželke.*“ Vo Vojinke sa uskutočnil akt odovzdania a prevzatia velenia 1. PD a rozlúčková oslava. Gen. Jurech zároveň plk. Lendvayovi tlmočil zákaz slovenskej vlády použiť divíziu pre boj. Päť dní po odovzdaní velenia nad divíziou odletel gen. Jurech rovnakým lietadlom na Slovensko. Lietadlo odštartovalo 26. septembra zo Saki a cez Lvov priletelo do Trenčína. MNO zároveň hľadalo schopného dôstojníka na post „trvalého“ veliteľa 1. PD.⁹⁰

Plk. Lendvay nemal ľahkú úlohu. Deň predtým ako prevzal velenie divízie. boli totiž veliteľstvo del. pl. 11 s I/11 a II/11 del. oddielmi, I/20 prápor, PO 5 a pion. prápor 41 podriadené veliteľstvu nemeckej 6. armády. Bol to dôsledok stanovenia novej hranice medzi veliteľstvom Krymu a nemeckou 6. armádou. Tá prebiehala po čiare Salkovo – Čongarskij kut – Nabirkino – Čebinenko – Kostenko (južne od Geničeska). Uvedené jednotky sa zlúčili do „bojovej skupiny Vogl“, ktorej velil veliteľ del. pluku 11 pplk. del. Jozef Vogl.⁹¹ Napriek tomu sa plk. Lendvayovi čiastočne vydaril zámer spojiť celú divíziu. Dopomohol mu k tomu nečakaný incident pri Tatárskom vale. Nemecké auto tu prišlo k slovenskému strážnemu

88 AMO SR, Odd. z.č. 255/46 Zb, Zb. č. 9, p. č. 103-156, Vel. 1 p. d., Čís.: 5.170/Dôv. 2. oddel. 1943, SV. 4. októbra 1943.

89 ALU SNK, f. F. Čatloš, sigm. 129 H 10, Slovenská bojová divízia. s. 10.; Tamže, Dôkazy a vysvetlivky z Čatlošovho pobytu v poli v septembri 1943, List plk. Lendvaya zo 14. 5. 1964. s. 1-2.; VHA, f. RD, šk. 67, Asanačná rota, Dôverný rozkaz vel. 1 peš. div., roč. I, 21. 9. 1943, Číslo 41.; BYSTRICKÝ, ref. 78, s. 59.

90 ŠUMICHRASŤ, KLABNÍK, ref. 37, s. 121.

91 VHA, f. RD, šk. 42, Vel. 1 p. d., Č.j. 100.404/Taj. 3. odd. 1943, SV: 20. septembra 1943.

stanovisku. Slovenské stráže ho nepustili ďalej, a tak sa Nemci na noc utáborili pri slovenskej stráži. Práve v tú noc sovietsky motorový čln napadol palbou tamojšie pobrežie. Nemeckých dôstojníkov v aute strelba tak vyplašila, že „ufujazdili na juh a nezodpovedne hlásili na veliteľstve armády, že u Tatárskeho valu zúri boj“. Veliteľ Krymu gen. plk. Förster onedlho telefonicky volal plk. Lendvaya a rozčúlene sa ho pýtal, prečo mu nič nehlásil o „boji“ pri Tatárskom vale. Förster mu nariadil, aby sa osobne presvedčil čo sa tam deje. Lendvayovi tiež oznámil, že príde za ním osobne do Simferopolu. Stretli sa na veliteľskom stanovisku pplk. Heidlera. Keďže gen. Förster vopred ohlásil svoju návštevu, plk. Lendvay nariadil pplk. Heidlerovi, aby pre neho zariadil v dôstojníckej jedálni bohaté občerstvenie. Gen. Förster sa presvedčil, že správa o „boji“ bola falošná a Heidler sa vyznamenal ako hosťiteľ. „Generál len otváral oči, keď videl na stole také božské veci, o ktorých sa jemu len snívať mohlo.“ Pri pijatike „sa mu srdce otvorilo“, čo plk. Lendvay hneď využil a poprosil ho o presunutie 1. PD z Krymu do priestoru východne od Chersonu. Gen. Förster v slabej chvíľke súhlasil a prezradil, že už má avizované rumunské jednotky určené na prevzatie úseku slovenskej divízie. Plk. Lendvay dal hneď znamenie pplk. Heidlerovi, aby ho zastupoval pri stole. Vyšiel do plukovnej kancelárie a telefonicky nariadil presun všetkým jednotkám. Na druhý deň sa mu zo Simferopolu telefonicky ozval gen. Förster a oznámil mu, že včera „dal povolenie na presun slovenskej divízie bez dôkladnejšieho uváženia a bez dohovoru so svojim náčelníkom štábu“. S poľutovaním Lendvayovi oznámil, že „toto povolenie musí odvolať“. Plk. Lendvay mu „so zdanlivým poľutovaním hlásil, že divízia je už na presune a on ho nemôže zastaviť, pretože veliteľom neurčil ‚nocovacie stanice‘.“ Takýmto ľstivým spôsobom sa plk. Lendvayovi podarilo divíziu dočasne spojiť.⁹²

Písomný rozkaz k presunu bol vydaný 24. septembra 1943. Divízia mala zaujať obranný úsek na pobreží Čierneho mora východne od rieky Dneper. Na západe mala obsadiť obce Bechtery – Kelegei – Kostogrysovo – Bolšaja – Majačka a na východe obce Karga – Ptačovka – Belozerovka. Takto vymedzený úsek 1. PD bol rozdelený na úseky peš. pl. 20 (na východe) a peš. pl. 21 (na západe). PO 5 bol zasadený v úseku peš. pluku 21 a pion. prápor 41 v úseku peš. pluku 20 (len do príchodu I/20 práporu). I/11 del. oddiel bol určený pre peš. pl. 20 a II/11 oddiel pre peš. pl. 21. III/11 del. oddiel mal byť nasadený k ochrane pobrežia v priestore Krasnoje – Novo-Alexejevka. Všetky jednotky mali po príchode do určených priestorov vykonať prieskum obrany pobrežia. V úseku každého pluku mali byť v ťažiskách obrany nasadené 2 pešie prápory a del. oddiel. Presun sa mal začať 25. septembra. Pešie a hipomobilné jednotky mali denne prejsť 25 km, a to najmä v noci, aby vojaci i kone netrpeli horúčavou. Plk. Lendvay nariadil zabezpečiť pochodové kolóny proti prepadam zo zeme i zo vzduchu (upozorňoval najmä na nevyhnutnosť silnej protiletadlovej obrany vo dne). Za veliteľa nového úseku divízie určil do svojho príchodu pplk. Vogla.⁹³

Divízia bola na presune, keď 26. septembra 1943 dostala ďalší rozkaz. I/20 prápor dostal rozkaz chrániť železničnú trať Džankoj – Armjansk – Cherson v úseku Pavlovka – Novokijevka. Veliteľstvo práporu malo zostať v Kalančoku (severovýchodne od pobrežného mesta Skadovsk, kam sa malo pôvodne presunúť). PO 5 mal zastaviť presun na pobrežie a ubytovať sa pozdĺž železničnej trate v úseku Novokijevka – Radomskoje (severne od úseku I/20 práporu). Veliteľstvo sa malo ubytovať v Brilevke priamo na trati. Slovenská 1. PD musela do príchodu nemeckej 153. PD prevziať aj jej úsek pobrežia Čierneho mora. Do úseku Kar-

92 ALU SNK, f. F. Čatloš, sig. 129 H10, List plk. Lendvaya F. Čatlošovi zo 14. 5. 1964.

93 AMO SR, Odd. z. č. 255/46, Zb. č. 9, p. č. 103-156, Vel. 1. p. d., Čís.: 100.439/Taj. 3. odd. 1943, SV. 24. septembra 1943.

kinit Bucht – Skadovsk na juhu bol zasadený II/20 prápor s nemeckým II/23 del. oddielom. Veliteľom úseku bol určený veliteľ II/20 práporu mjr. pech. Walter Domes. Úsek od Skadovska na západ po Čurjum dostal na starosti pion. prápor 41. Ostatným jednotkám divízie sa úlohy nezmenili. Dôraz sa kládol najmä na ochranu železničnej trate, ktorá ako jediná spájala Krym s pevninou. PO 5 a I/20 prápor mali pozdĺž trate rozostaviť silné stále stráže a na celom úseku neustále hliadkovať. Obidva útvary mali vyčleniť po jednej pohotovostnej rote na boj proti parašutistom.⁹⁴

Zaujímavé je, že asi 80 slovenských vojakov sa už v tom čase dostalo do prvej línie. Odsľali ich na „bojovú exkurziu“ trvajúcu 10 dní. Vojaci a poddôstojníci vybraní z jednotlivých rôt peš. pl. 21 sa cez Simferopol dostali do prístavu Kerč. Odtiaľ boli vojenským člnom prevezení na Kubánske predmostie, ktoré ešte stále držali nemecké a rumunské jednotky. Vojakov prekvapila bohatá úroda ovocia i fungujúca železničná trať, ktorou boli prevezení na front. Slováci boli zadelení priamo do zákopov medzi nemeckých vojakov. V každej nemeckej čate boli dvaja slovenskí vojaci. Nemci si tak doplnili preriedené početné stavy (bolo ich len po 9 mužov na čatu). Sovietske zákopy boli vzdialené zhruba 60 m od nemeckých. Prvý masívny sovietsky útok zažili 30. septembra. Sovietsky útok bol očakávaný a stroskotal v nemeckej palbe. Slovenskí vojaci prežili v prvej línii na Kubáni ešte niekoľko dní, kým Nemci zo svojich postavení neustúpili. Slováci už ale s nimi do nových postavení nešli. Vrátili sa k svojim jednotkám, ktoré už boli v priestore južne od Chersonu.⁹⁵

Spravodajské oddelenie divízie na začiatku októbra 1943 už pozorne sledovalo vývoj na juhu východného frontu. Je zaujímavé, že hneď ako slovenské jednotky opustili prístav Geničesk, stal sa terčom sovietskych náletov. Rovnako bol bombardovaný aj Džankoj, Kubáň a komunikácie na severe Krymu. Sovietska *Čiernomorská flotila* bola síce silná (asi 140 rozličných lodí), ale trčala v prístavoch na východnom pobreží Čierneho mora a neprejavovala väčšiu aktivitu. Hlavná bojová línia sa tiahla východne od čiar Pereslav – Melitopol – Záporožie – Dnepropetrovsk – Kremenčug. 1. PD postupne obsadzovala obranný úsek na pobreží Čierneho mora. Na východe tvorila jeho hranicu línia Karga – Ptachovka – Belozukovka a na západe čiara Kelegei – Malyje Kopani – Kostognyzovo – Bolšaja – Majačka. Všetky uvedené obce obsadzovali slovenské jednotky. Okrem ochrany pobrežia proti vylodeniu slovenské jednotky zaistovali aj miestne komunikácie. Jednotky si museli zistiť najpravdepodobnejšie miesta možného vylodenia, cesty pre prípadné protiútoky vlastných jednotiek, prítomnosť partizánov a sovietskych diverzantov vo vlastnom priestore, i postoje miestneho obyvateľstva k partizánom a slovenským jednotkám. Medzi civilistami sa mala zriadiť sieť dôverníkov. Vzťahy s civilistami mali byť priateľské, aby sami civilisti pomáhali zneškodňovať sovietskych záškodníkov a partizánov. Slovenskí vojaci sa mali „*vyhnúť drsnému zaobchádzaniu s miestnym obyvateľstvom*“.⁹⁶

Napriek snahe plk. Lendvaya dostať pod svoje priame velenie všetky jednotky divízie, mu tento zámer nevyšiel. Dňa 8. októbra 1943 mu veliteľ armádnej oblasti A osobne oznámil, že preberá pod svoje velenie slovenské jednotky nachádzajúce sa v novom úseku až po staré hranice 1. PD. Priamym nadriadeným im bol veliteľ úseku *Westtaurien*, ktorý hraničil s úsekom 1. PD. Úsek *Westtaurien* bol rozdelený na Východný a Západný úsek. Východnému úseku velil veliteľ I/20 práporu mjr. Cisárik (podliehali mu všetky slovenské a nemecké

94 AMO SR, Odd. z. č. 255/46, Zb. č. 9, p. č. 103-156, Čís.: 100.459/Taj. 3. odd. 1943, SV. 26. septembra 1943.

95 POTANČOK, ref. 2, s. 1.

96 AMO SR, Odd. z. č. 255/46, Zb. Č. 9, p. č. 103-156, Vel. 1. p. d., Čís.: 5.163/Taj. Zprav. 2. oddel. 1943, SV. 2. októbra 1943.

útvary vrátane colníkov a pohraničiarov) a Západnému veliteľ pobrežného del. oddielu 145 mjr. Göttinger. PO 5 s ťažkou a KPÚV eskadrónou si veliteľ armádnej oblasti A nechal pod svojim velením ako zálohu.⁹⁷ O štyri dni prešla do podriadenosti veliteľa *Westtaurien* (Západnej Tauridy) prakticky celá 1. PD. Tento rozkaz sa netýkal jedine veliteľstva peš. pl. 20 s III/20 práporom, HKB 20 a rotou KPÚV 20. Tieto útvary boli podriadené štábu gen. Weinknechta. PO 5 sa stal zálohou veliteľa *Westtaurien*. Veliteľstvo divízie sa presunulo do mesta Čelbasy. I/20 prápor bol presunutý na pobrežie do mesta Skadovsk, kde dostal pridelený obranný úsek. II/20 prápor prevzal ochranu železničnej trate v úseku Novo Ivanovka – Armiansk a PO 5 v úseku Novo Alexandrovka – Boľšije Kopani.⁹⁸ Divízne jednotky tak boli rozdelené a roztrúsené na dosť veľkom území prifrontového pásma. To v prípade bojového nasadenia neveštilo nič dobrého, čo si na štábe 1. PD veľmi dobre uvedomovali. Udalosti nasledujúcich dní tieto obavy napokon plne potvrdili.

P. MIČIANIK: KAMPFAUSBILDUNG DER 1. INFANTERIEDIVISION DER SLOWAKISCHEN ARMEE AUF DER KRIM (AUGUST–OKTOBER 1943)

Der Aufsatz behandelt den Aufenthalt der 1. Infanteriedivision auf der Krim von August bis Oktober 1943. Die Division entstand durch eine Umgestaltung der *Schnellen Division*, die auf die Krim nach schweren Kämpfen in Kaukasus zwischen August 1942 bis Februar 1943 zurückgezogen wurde. Hier wurde ganz neue 1. Infanteriedivision ins Leben gerufen. Die Mehrzahl der Mannschaften bildeten die im Jahre 1942 mobilisierten Soldaten. Sie haben eine gründliche und allgemeine Ausbildung erhalten, die auf deutsche und slowakische Erfahrungen an der Ostfront in den Jahren 1941 – 1942 basierte. Man legte den Wert auf den Kampf gegen die Panzer. Infolgedessen wurde der Division auch ein rumänischer Panzerzug zugeteilt. Die 1. Infanteriedivision wurde zum Kampfeinsatz vorbereitet. Sie wurde deswegen sehr gut bewaffnet. Eine Ausnahme bildeten Hand- und schwere Anti-Panzerwaffen, da hier ein permanenter Mangel herrschte. Die Motorisierung der Division war jedoch auf einem sehr hohen Niveau. Die slowakische Führung kümmerte sich um die Soldaten von allen Seiten. Die Verpflegung war gut, es wurden verschiedene Vorträge sowie Kulturveranstaltungen durchgeführt. Die deutsche Führung bemühte sich solche gut vorbereitete Division möglichst schnell einzusetzen. Nach der Niederlage der Wehrmacht bei Kursk glaubte der slowakische Verteidigungsminister General Čatloš nicht mehr, dass die Deutschen den Krieg gewinnen konnten. Er bemühte sich deshalb mit Unterstützung des Präsidenten und Ministerpräsidenten zu erreichen, dass die deutsche Führung der 1. Infanteriedivision ausschließlich unkriegerische Aufgaben erteilen sollte. Die Lust auf Seite der Deutschen mitzukämpfen, sank unter den slowakischen Soldaten rapid. Die deutsche Führung setzte die Division zunächst als Küstenwache auf der Krim ein, aber Ende Oktober 1943 verschlechterte sich die Lage an der Front so erheblich, dass der Kampfeinsatz unvermeidbar wurde.

97 AMO SR, Odd. z. č. 255/46, Zb. č. 9, p. č. 103-156, Čís.: 100.537/Taj. 3. odd. 1943, SV: 10. októbra 1943.

98 BYSTRICKÝ, ref. 78, s. 59-60.

Jeden z dvoch kanónov vz. 35 nasadený na obranu pobrežia v priestore prístavu Geničesk. Kanóny tvorili 3. batériu del. pluku 11.

Novinkou vo výzbroji divízie boli nemecké ľahké mínomety leGrW 36 kalibru 50 mm (5cm leichter Granatenwerfer 36), označované v slovenskej armáde ako ľahké granátomety vz. 36. Divízia ich dostala spolu 60 kusov.

Slovenskí vojaci na Kryme sa zabávajú s miestnymi dievčatami.

Napájanie koní v 50-stupňových letných horúčavách. Mobilita oboch peších plukov 1. PD bola závislá od výkonu koní, a preto sa o ich zdravotný stav patrične dbalo.

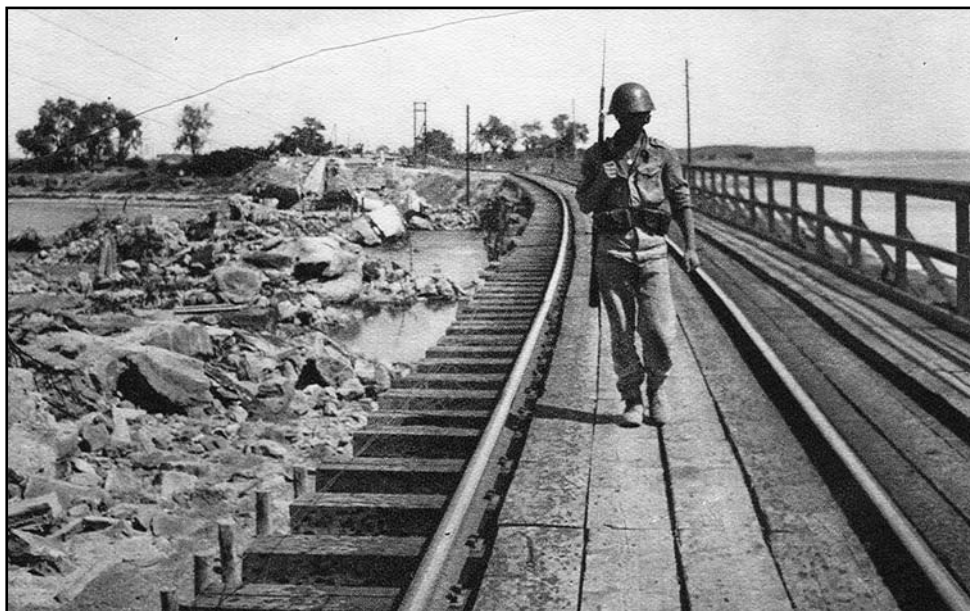
Výcvik pechoty sa zameriaval nielen na statickú obranu, ale najmä na rýchle protiútoky.

Nácvik obrany pobrežia proti sovietskemu vylodeniu. Cvičnú priamu palbu vedie kanón proti útočnej vozbe vzor 34 (KPŮV vz. 34).

Polný maršal Ewald Kleist navštívil slovenskú 1. pešiu divíziu v druhej polovici augusta 1943. Prvý zľava je veliteľ divízie gen. II. triedy Štefan Jurech.

Slovenský vojak na strážu mostu. Je oblečený v letnej plátenej rovnošate okrovej farby. Tieto rovnošaty dostali v lete 1943 všetci príslušníci 1. PD. Zdroj fotografií: CINCÍK, J.: Leto na Kryme. Bratislava : Čas, 1943.

O VZNIKU A ÚLOZE BRATISLAVSKÉHO VOJENSKÉHO UMĚLECKÉHO SOUBORU¹

VÁCLAV ŠMIDRKAL

ŠMIDRKAL, V.: On the Establishment and Task of the Bratislava Military Dance and Song Ensemble. *Vojenská história*, 2, 14, 2010, pp. 60–75, Bratislava.

This article deals with the establishment and tasks of the Ján Nálepka Military Dance and Song Ensemble (1951–2005, Bratislava, Slovakia). The first part explains the motives for its foundation in 1951 as an ensemble of the 2nd (later Eastern) Military District of the Czechoslovak (People's) Army. The following parts of the article examine the military, political and artistic tasks which the ensemble was entrusted with. The distinctive feature of this ensemble was the fact that it was deeply embedded in the Slovak cultural context. This found expression both in its repertoire and in its collaboration with well-known personalities of Slovakian culture. The ensemble luckily survived the political turbulences of the "Prague Spring" in 1968 and its suppression as well as the fall of communism in 1989 and the split up of Czechoslovakia in 1993. It was dismissed in 2005 on grounds of professionalization of Slovakian Armed Forces. In sum, throughout its 52-year history the ensemble ran more than 135 programmes in some 11 thousand performances for about eight million spectators.

Arts, Music, Slovakian culture, Czechoslovak People's Army.

Strategie sebeprezentace ozbrojených sil v uměleckých dílech nebyla sovětským „vynálezem“, ale právě v sovětské praxi byla pečlivě rozpracována a v případě československé nápodoby sovětského vzoru dovedena až *ad absurdum*. Odvěký myšlený i skutečný rozpor mezi surovostí armády a křehkostí umění zkoušely socialistické armády překonat mobilizací múz a demonstrací plodů tohoto spojení.² Ministerstvu národní obrany se za ministra Alexeje Čepičky (ve funkci 1950 – 1956) natolik podařilo prosadit záměry v oblasti výstavby vojenských uměleckých těles a kulturního zabezpečení vojsk, že část Hlavní politické správy začala připomínat kapesní ministerstvo kultury. Na vrcholu svých aktivit v této oblasti v roce 1953 spravovalo MNO tři činoherní divadla,³ čtyři umělecké soubory,⁴ operu, vydavatelství, nakladatelství, tiskárnu a knižní distribuci Naše vojsko, filmové studio

1 Tento článek vznikl s finanční podporou Grantové agentury Univerzity Karlovy v Praze, GA UK č. 20609.

2 Více viz NOWOSADTKO, Jutta – ROGG, Matthias. *Gedanken über Krieg, Kunst und Kultur in der Frühen Neuzeit*, in titíž (eds.), „Mars und die Musen“. Das Wechselspiel von Militär, Krieg und Kunst in der Frühen Neuzeit. Berlin, Hamburg, Münster: Lit Verlag, 2008, s. 7-30.

3 Armádní umělecké divadlo v Praze (Dnes divadlo Archa), Divadlo Československé armády v Praze (později Ústřední divadlo Československé armády, dnes Divadlo na Vinohradech) a Armádné divadlo v Martině (dříve i později Divadlo SNP, dnes Slovenské komorné divadlo).

4 Armádní umělecký soubor Víta Nejedlého v Praze, Soubor 1. vojenského okruhu (Umělecký vojenský soubor, později Vojenský estrádní soubor), Umělecký soubor letectva Vítězná křídla v Praze a VUS JN Bratislava.

a filmovou distribuční sítí,⁵ rozhlasové studio, výtvarné studio,⁶ Ústřední dům armády a větší počet okruhových a posádkových domů armády, ústřední hudbu a větší počet posádkových hudeb, historický ústav, vojenskohistorická muzea, knihovní síť a komplexní systém vojenských škol.⁷ Ústřední vojenská kulturní a umělecká zařízení však sídlila v Praze a byla jazykově i kádrově nadproporcionálně česká; vyloženě slovenský charakter mělo pouze Armádní divadlo v Martině. Vznik *Vojenského umeleckého souboru hrdinu Sovietského svazu partizána kapitána Jána Nálepku* (VUS JN)⁸ v roce 1951 byl tudíž vítán jako satisfakce pro slovenské vojáky a příležitost pro slovenskou kulturu.

Geerta Murmannová v knize o frontových divadlech poukazuje na skutečnost, že divadlo – ať už v jakémkoliv ze svých rozmanitých forem – doprovázelo válčící vojáky od starověku až po II. světovou válku.⁹ Stratégové vycházeli z prostého předpokladu, že i voják na frontě má právo na konzumaci kulturních produktů. Autorka však nezmiňuje jedinou situaci, kdy by armáda měla ve své struktuře divadelní soubory dlouhodobě i v době míru. Rovněž Frontové divadlo slovenské armády, které vystupovalo pro slovenské vojáky na okupovaných územích Sovětského svazu v roce 1943 bylo ustavené *ad hoc*.¹⁰ Z tohoto hlediska je rozhodnutí socialistických armád pokusit se o soběstačnost v oblasti kulturního zabezpečení vojsk a vybudování kulturních zařízení jako „zbraně“ jedinečné a zároveň pro svou dobu typické. Jedinečné tím, že v jiných armádách se s tímto úkazem nesetkáváme a typické pro dobu studené války, kterou socialistické státy interpretovaly jednak jako neustálý souboj ideologií a zároveň jako nutnost být kdykoliv připraven na proměnu studené války v horkou.

Po únorovém převratu roku 1948 se kultura, ostatně podobně jako ostatní součásti veřejného života, v českých zemích i na Slovensku rychle dostala do područí komunistické strany a státní byrokracie. Jiří Knapík přirovnává stranickou a státní soustavu ke „dvěma mlýnským kamenům, které vyráběly pomyslnou mouku pro koláče ‚socialistické kultury‘“ – strana si přitom díky své vedoucí úloze normativně i reálně držela primát nad státem.¹¹ Tyto dvě složky prostřednictvím svých početných zástupců nastavovaly (a přenastavovaly) parametry přípustného až žádoucího v oficiální kulturní práci a umělecké tvorbě. Kromě jednomys-

5 Více viz ŠMIDRKAL, Václav. *Armáda a stříbrné plátno. Československý armádní film 1951-1999*. Praha : Naše vojsko, 2009.

6 Více viz ŠMIDRKAL, Václav. *Dlátém a štětcem. Proměny Armádního výtvarného studia 1953-1995*. In *Dějiny a současnost*, 2008, č. 4, s. 21-23.

7 Více viz Kol. aut. *Okamžiky pro potlesk. Půlstoletí kultury v armádě*, Praha: Ministerstvo obrany ČR – AVIS, 2004; s. 7-8;

BÍLEK, Jiří – LÁNÍK, Jaroslav – ŠACH, Jan. *Československá armáda v prvním poválečném desetiletí: květen 1945-květen 1955*. Praha: Ministerstvo obrany ČR – AVIS, 2006, s. 174-184;

BÍLEK, Jiří – LÁNÍK, Jaroslav – MINAŘÍK, Pavel – POVLNÝ, Daniel – ŠACH, Jan. *Československá lidová armáda v koalicičních vazbách Varšavské smlouvy: květen 1955-srpen 1968*. Ministerstvo obrany ČR – AVIS, 2008, s. 100-111, s. 210-217;

ŠTAIGL, Jan – ŠTEFANSKÝ, Michal. *Vojenské dejiny Slovenska VI.:1945-1968*. Bratislava : Magnet Press, 2007, s. 132-134.

8 V období 1953-1957 byl soubor přejmenován na Umelecký vojenský soubor hrdiny Sovietského svazu partizána kapitána Jána Nálepku (UVS JN). Počátek jeho názvu byl tak sjednocen s názvem souboru 1. vojenského okruhu (UVS V1.VO). Zkratka VUS pražskému souboru nevyhovovala, protože by mohla být zaměněna s tamějším Vysokoškolským uměleckým souborem, který zkratku VUS již používal. V roce 1990 byl z názvu vypuštěn Ján Nálepka a soubor se nadále jmenoval Vojenský umelecký soubor. Od roku 1995 se jmenoval Armádní umelecký soubor.

9 MURMANN, Geerta. *Komödianten für den Krieg: Deutsches und alliertes Fronttheater*. Düsseldorf : Droste, 1992.

10 POLÁK, Milan. *Frontové divadla slovenskej armády (1943)*. Bratislava : Národné divadelné centrum, 1998.

11 KNAPÍK, Jiří. *V zajetí moci. Kulturní politika, její systém a aktéři 1948-1956*. Praha : Libri, 2006, s. 40.

lně odmítnutých a jednomyslně doporučovaných metod a výsledků umělecké tvorby existovala ovšem různě široká šedá zóna, kde se názory „dveřníků“ lišily – a to jak v otázce kulturního dědictví, tak v oblasti nově vznikajícího umění. Politizace a etatizace kulturní oblasti vedla na jedné straně k organizačnímu i ideovému potlačení nezávislé tvorby, ale na straně druhé vytvořila institucionální základnu se stálou finanční podporou. Režim tím nabízel poměrně pohodlnou existenci umělcům a uměleckým kolektivům, kteří přistoupili na politicko-byrokratické usměrňování kulturního provozu. Ti, kteří do požadovaného profilu nezapadli, riskovali svoji kariéru a ve vyhrocených případech i existenci.

Nové kulturní vzorce se uplatňovaly také v izolovaném, rychle početně rostoucím světě „lidové“ armády. V armádě byla přitom do určité míry sjednocena dvojkolejnost stranického a státního vedení: rozkaz velitele nepřislušelo stranickým orgánům měnit, pouze diskutovat. Vojenské replikace civilní kulturní praxe znamenaly její ještě pečlivější ideové vyhodnocení politickým aparátem a pokud možno přeorientování směrem k vojenské a branné tematice. Vojenská umělecká tělesa, ať už profesionální nebo amatérská, tak vznikala v překřížení snah o vybudování co nejsilnějších a soběstačných armád a zároveň prezentování jejich mírumilovných záměrů a zájmu na „družbě s lidem“. Velením československé armády na ně byly tudíž kladeny tři základní úkoly: podpora osvětové, resp. kulturně-výchovné činnosti (později též estetické výchovy) v armádě, prohlubování vztahů mezi armádou a civilní společností a reprezentace v zahraničí. Následující část článku se věnuje okolnostem založení souboru a v dalších třech částech je rozebrána vojenská, politická a umělecká úloha souboru.

VZNIK VUS JN BRATISLAVA

Počátky bratislavského vojenského uměleckého souboru sahají do výcvikového roku 1948/1949, kdy do československé armády narukoval Štefan Ladižinský.¹² S kádrovým profilem příslušníka rusínské menšiny, syna duchovního a zatím nestraníka přišel nicméně na vojnu jako zkušený organizátor hudebně pěveckých kolektivů odhodlaný pokračovat v této práci i v armádě. Z civilu si přinesl nejen talent a zkušenosti, ale také punc známé osobnosti, protože s orchestrem často vystupoval v rozhlase. Z doby jeho civilního působení ho znal i Viliam Šalgovič,¹³ tehdejší náčelník Oblastní správy výchovy a osvěty 4. vojenské oblasti. Tomu se tehdy novátorská myšlenka vojenských uměleckých souborů líbila a umožnil Ladižinskému, aby zformoval amatérský soubor umělecké tvořivosti. Ladižinský vzpomíná, že v počátcích byla nutná okamžitá a neustálá improvizace, kterou ale vyvažovalo nadšení. Soubor byl narychlo sestaven z vojáků, kteří měli umělecké sklony:

„(...) A tebe prečo poslali? Ja viem hrať na husle. Ja viem recitovať. A ja som spieval. A takto skade ruka skade noha sme sa tam zišli a rozmýšľal som, čo s tým urobiť. (...) A na druhý deň

12 Štefan Ladižinský (1925, Matysová, okr. Prešov), dirigent, textař, dramaturg a manažer rusínského původu. Studoval hru na housle na Hudební škole v Prešově (1933 – 1938) a ruské gymnázium tamtéž; 1936 – 1945 aktivní v amatérských sborech a orchestrech; 1946 – 1950 dirigent Orchestru slovenské hudby při Svazu československo-sovětského přátelství v Bratislavě; 1949–1953 zakladatel a náčelník bratislavského Vojenského uměleckého souboru (VUS JN); 1953 – 1960 dramaturg Armádního uměleckého souboru Víta Nejedlého Praha (AUS VN); 1960 – 1965 umělecký vedoucí Poddukelského ukrajinského lidového souboru (PULS), 1965 – 1969 šéfdramaturg Slovenského lidového uměleckého kolektivu (SLUK), 1969 – 1980 šéfdramaturg VUS JN, 1980 – 1989 zakladatel a ředitel Štúdia S v Bratislavě.

13 Viliam Šalgovič (1919–1990), slovenský voják a politik (KSS).

ráno prišli: (...) Zajtra po obede pôjdete tam, kde budú chlapci chystať večer táborák pre veliteľstvo, a budete tam vystupovať! – A kto? – No však ste tu ako súbor! – Toto nie je veselohra. Toto sa skutočne stalo. My sme postavili stany, druhý deň sme sa videli. Kto čo vie. Boli tam dvaja chlapci, čo so mnou spievali v zборе. Bol tam Farkaš, muzikant na harmoniku, ináč známy cimbalista, niekto tam, že ja som spieval, tak zaspievaj, tak zaspieval, Prídi, ty šuhajko, ráno k nám! a na druhý deň sme mali večer vystupovať s tým u táboráku. Chlapci nešťastní, hlava v peru, sadli sme, kto čo vie, a ukuli sme taký polhodinový program.“¹⁴

Navzdory improvizácii sa soubor pod vedením Ladižinského a s požehnaním politických miest vzhopil k pravidelné práci. Tvoril ho dvaadvacetičlenný mužský spevový sbor a štyri harmonikári a bol zaradený ako hudobná četa ve veliteľské rotě 39. pěšího pluku 9. pěší divize v Bratislave. V září 1950 byly zrušeny vojenské oblasti a vytvořeny vojenské okruhy. Druhý vojenský okruh zahrnující území Slovenska a většiny Moravy a Slezska měl sídlo v Trenčíně. Velitelské útvary přesídlily do Trenčína a Ladižinského soubor zůstal jako odloučená jednotka v Bratislavě. Na přání Šalgoviče se, stále ještě amatérský, soubor pojmenoval podle partyzánského velitele Jána Nálepky.

„Teraz, keď toto malo taký úspech, samozrejme, že sa našli ľudia, aj oficiéri, lebo neverím, že by to vojaci základnej služby, ktorý napísali na ministerstvo národnej obrany, že v Bratislave je jednotka, ktorá nič nerobí, len spieva, sú to vojaci, že by to trebalo zrušiť a tak ďalej. No samozrejme, že keď to prišlo na ministerstvo, tak ministerstvo to poslalo na veliteľstvo okruhu, na veliteľstvo okruhu, kto to mohol dostať do rúk jak náčelník politickej správy, a to bol Šalgovič. Ten nás mal rád, lebo my sme boli jeho kôň. Vybral sa do Prahy na ministerstvo národnej obrany. Na ministerstve národnej obrany bol vtedy sovietsky poradca generálmajor Danilov.¹⁵ A išiel tam na Hlavnú politickú správu a povedal, že by rad, aby toto ostalo, lebo to robí takú a takú...to bola reklama pre ich politickú prácu, to bola reklama pre výborný život v armáde, to bola reklama pre kulturalizáciu armády. A generálmajor Danielov tam povedal takú vetu, že (...) my máme v Sovietskej armáde pre každý okruh svoj súbor. Tak urobte aj vy pre slovenský okruh svoj súbor.“¹⁶

Poté Ladižinský vytvoril podľa tabulek mírových a válečných počtů Armádního souboru Víta Nejedlého (AUS VN) přiměřeně početně zmenšené tabulky pro soubor 2. vojenského okruhu (kolem 180 tabulkových míst, zhruba 60 % stavů AUS VN). Určitou dobu se pro nově ustavovaný soubor hledal odpovídající vedoucí a nakonec okruhovú politická správa rozhodla, aby se prvním náčelníkem VUS JN stal právě Ladižinský.

Profesionální VUS JN byl ustaven rozkazem k 1. říjnu 1951. Tím rozšířil nejen řady uměleckých těles československé armády, ale začal také plnit významnou úlohu na slovenské kulturní scéně. Tomu napovídal způsob, jakým byl soubor prezentován významným představitelům slovenské kultury.

„Veliteľ druhého vojenského okruhu [generál Janda] (...) objednal slávnostný obed asi pre dvadsať päť ľudí. Pozval tam Moyzesa,¹⁷ Cikkeru,¹⁸ Suchoňa,¹⁹ Kubánku,²⁰ Ťápaka,²¹ Mrlia-

14 Rozhovor se Štefanem Ladižinským, Bratislava-Rusovce, 2. května 2009.

15 Jde pravděpodobně o generálplukovníka M. M. Danilova, viz ŠTAIGL, Jan – ŠTEFANSKÝ, Michal. *Vojenské dejiny Slovenska VI., 1945-1968*. Bratislava: Magnet Press, 2007, s. 135.

16 Rozhovor se Štefanem Ladižinským, Bratislava-Rusovce, 2. května 2009.

17 Alexander Moyzes (1906-1984), hudební skladatel, pedagog a publicista.

18 Ján Cikker (1911-1989), hudební skladatel a pedagog.

19 Eugen Suchoň (1908-1993), hudební skladatel, pedagog a teoretik.

20 Juraj Kubánka, (1928), tanečník, choreograf, umělecký vedoucí SLUK.

21 Martin Ťápák (1926), režisér, herec, scénárista, choreograf.

na²², z poverenictva kultúry Bokesová,²³ Nováčka,²⁴ riaditeľa konzervatória, proste týchto ľudí na slávnostný obed, kde ma chcel predstaviť.“ U stolu posadil Janda Ladižinského na čestné miesto a v proslovu požádal přítomné o pomoc při zahájení práce VUS JN. „Potom bol prípitok a obed a už sa hovorilo, kto čo spraví. Čiže slovenská kultúrna verejnosť, najvyššie šarže, boli pri tom a vedeli, že armáda toto teleso chce a povedali sme si tam hneď vtedy, že tam máme možnosť (...) našich umelcov uplatniť, aby dva roky po osemročnom alebo desaťročnom štúdiu nemuseli strácať zo svojej profesie, do ktorej dělnická třída a tak ďalej a tak ďalej.“²⁵

Soubor byl systematizován do tabulek mírových a válečných počtů, těšil se podpoře místních vojenských i kulturních elit, ale do aktivní práce mu scházeli vlastní tvůrčí pracovníci, kteří by připravovali původní repertoár a zvyšovali zatím amatérskou uměleckou úroveň. Na zasedání armádní umělecké rady²⁶ 24. října 1951 musel náčelník Ladižinský konstatovat, že „umělecký profil v práci tohoto souboru je ve stavu zrodu“ a že se „první program připravuje ke dni 25. 3. 1952 pod heslem ‚Se sovětskou armádou do boje za mír!‘“.²⁷ Radou schválený repertoár byl zatím poměrně úzký.²⁸

V roce 1951 přibyl k VUS JN začínající dirigent a hudební skladatel Milan Novák,²⁹ který tehdy sloužil u protiletadlové obrany v Bratislavě (po redislokaci v Brně) a do VUS JN přijel navštívit svého bratra-hobojistu. „Ladižinský im přenášal kvetnaté frázy (...), a nebo, čo hrať. (...) Dal mi partitúru, volalo sa to Novikovova Víťazná kantáta, taká trojčiasťová skladba, tak som ju zinsťumentoval a jak boli prvé party rozdane už som počul jak to fidlajú muzikanti, lebo boli blažený, že môžu konečne niečo hrať.“³⁰ Milan Novák vstoupil do VUS JN víceméně neplánovaně (po vojně se chtěl vrátit k symfonickému orchestru bratislavského rozhlasu), ale záhy se stal jeho ústřední tvůrčí postavou, uznávanou osobností nejen v armádě, ale i v uměleckých kruzích. Na Novákova partnera v uměleckém vedení souboru se vypracoval tanečník a choreograf Ján Guoth.³¹

Předpremiéra I. programu VUS JN se konala v únoru 1952 u příležitosti otevření Okruhového domu armády v Trenčíně. Program se skládal z budovatelských, masových a lidových písní, vojenských častušek a skladeb sovětských autorů. Obsahově se program VUJ

22 Rudolf Mrlían (1916), divadelní vědec a pedagog.

23 Zdenka Bokesová (1911-1962), hudební vědkyně a publicistka.

24 Zdenko Nováček (1923-1987), hudební vědec a kritik.

25 Rozhovor se Štefanem Ladižinským, Bratislava-Rusovce, 2. května 2009.

26 Armádní umělecká rada fungovala několik let jako poradní orgán náčelníka Hlavní politické správy, v němž se scházeli zástupci armádních uměleckých těles (především divadel a souborů) a projednávaly se otázky umělecké práce.

27 Vojenský ústřední archiv–Vojenský historický archiv Praha (VÚA-VHA), f. MNO 1951, k. č. 345, Zápis ze zasedání Armádní umělecké rady dne 24. října 1951.

28 Tulikov: Přišli na návštěvu; Blantěr: Zlatá pšenice; Píseň o s. Gottwaldovi na slova M. Laičiska; Vlajka pluku; Tergelman: Píseň o Číně; Drejsl: Armádě zdar; Ladižinský: Vzorný voják; Novák: Sloužíme lidu; Ladižinský-Novák: Zpěv o Nálepkoví; Lidové zpěvy – Směs maďarských písní; Píseň z Horehronie; Zacharov: Oslavná píseň na s. Stalina; Tance: Cikker, Ľapák, Verbuňk, Moyzes – Tanec vzorných vojáků. VÚA-VHA, f. MNO 1951, k. č. 345, Zápis ze zasedání Armádní umělecké rady dne 24. října 1951.

29 Milan Novák (1927, Trakovice, okr. Trnava, plk. v. v., národní umělec /1988/), slovenský hudební skladatel a dirigent, na konzervatoři v Bratislavě studoval hru na klavír, dirigování a skladbu (1944–1949), dirigent SEUK (1949–1950), dirigent Symfonického orchestru Československého rozhlasu v Bratislavě (1950–1951), dirigent a posléze umělecký šéf VUS JN (1952–1988). Zastával funkce ve Svazu československých skladatelů a koncertních umělců, Svazu slovenských skladatelů, Slovenském hudebním fondu. Jeho záběr jako autora hudby sahal od masových vojenských písní přes divadelní, filmovou hudbu a muzikály až po komorní hudbu a operu.

30 Rozhovor s Milanem Novákem, Poprad, 9. května 2009.

31 Ján Guoth (1930–2009), tanečník a choreograf, celý svůj aktivní život zasvětil práci ve VUS.

JN vyjadřoval k tématům jako vojáci a zbraně lidové armády, „socialistické vlastenectvo“, „proletársky internacionalizmus“, „láska k Sovietskému svazu a k velkému Stalinovi“, „*nezmierna láska a vďaka nášho ľudu a armády k súdruhovi Gottwaldovi*“.³² Premiéra se potom uskutečnila v květnu 1952 v Národním divadle v Bratislavě jako součást oslav 7. výročí osvobození Československa od fašismu. Podle novinové recenze tvořilo program šestnáct čísel. Vedle písní jako byl pochod *Služíme ľudu* (hudba Milan Novák, slova Š. Klempa a G. Bartovič) nebo Novikovovy *Vítězné kantáty* zazněl také dvojzpěv z opery Jakobín Antonína Dvořáka.³³ Především o nových skladbách se recenzent vyjádřil skepticky, když některé texty označil za „*básnický málo hodnotné*“ a celkově doporučoval „*vyvarovať sa nežiaduce vyumelkovanosti, i pri svojej mohutnosti nech sa súbor drží línie, ktorú mu naznačili vojakmi neobyčajne obľúbení, nálepkovci*“.³⁴ I přes drobné výtky vstoupil VUS JN úspěšně na československou kulturní scénu.

VOJENSKÁ ÚLOHA VUS JN

„Voják-hudební skladatel“ označuje opakovaně Milana Nováka komentář filmového měsíčníku z produkce Československého armádního filmu.³⁵ K této ideální kombinaci měl ovšem Novák daleko: vojákem byl spíš jenom podle oděvu. I odznak absolventa vojenské akademie mu byl udělen jako *honoris causa*. Ani od dalších členů VUS JN, ať už v uniformě nebo bez ní, se víceméně neočekávalo, že by se v případě potřeby chopili zbraně.³⁶ Někdejší náčelník Eugen Kusenda (ve funkci 1977 – 1981) vzpomínal, že kromě pětítýdenního přijímacího výcviku u bojového útvaru se členové VUS JN vojenského výcviku neúčastnili. Rovněž v mobilizačních zásobách VUS JN nebyly v době jeho působení zbraně. Mobilizační plány ovšem s uplatněním umělců počítaly: „*Mali sa vytvorit' zábavno-kultúrne skupiny s flexibilným obsahom a formou vzhľadom na situáciu u jednotlivých bojových jednotiek*“.³⁷

Vojenským uměleckým jednotkám byla v socialistickém vojenském myšlení přisuzována důležitá role v péči o kulturní růst a politickou výchovu vojáka a v pozvedávání bojové (či pracovní) morálky. Žádný dobový teoretik sice netvrdil, že by šlo vyhrát bez zbraní a bojové techniky, málokterý si ale dovilil kulturní faktor zcela opomenout. Přesvědčení o vojenské potřebnosti a významu uměleckých jednotek vycházelo v československém případě ze sovětských zkušeností z „Velké vlastenecké války“.³⁸ Tehdy objížděli sověští umělci vojáky bojující na frontě a jejich vystoupení v extrémních podmínkách boje ulevovalo od napě-

32 *Prvé vystúpenie Vojenského uměleckého súboru, Dukla*, roč. 1, č. 16, 27. 2. 1952, s. 6.

33 MIKLUŠÁK, P. Premiéra Vojenského uměleckého súboru. In *Dukla*, roč. 1, č. 28, 9. 5. 1952, s. 1 a s. 6.

34 *Ibidem*.

35 Vojenský historický ústav Praha (VHÚ), Sbírká filmů, „Měsíčník Československého armádního filmu 1973/ VII“, Československý armádní film, 1973.

36 Po roce 1955, kdy došlo k hromadným převodům vojenských osob sloužících u uměleckých jednotek do stavu občanských zaměstnanců, zůstávalo u VUS JN pouze 5 důstojníků (náčelník, umělecký vedoucí, zástupce náčelníka pro věci politické, zástupce náčelníka pro věci týlového zabezpečení a velitel roty).

37 Písemná odpověď Eugena Kusendy z 30. srpna 2009. Plk. v. v. PhDr. Eugen Kusenda, CSc. byl náčelníkem VUS JN v letech 1977-1981.

38 Péče o kulturní zabezpečení vojáků na frontě byla a je starostí všech bojujících armád. Srov. např. POLÁK, Milan, *Frontové divadlá slovenskej armády (1943)*. Bratislava: Národné divadelné centrum, 1998; WYSZCZELSKI, Lech. *Oświata, propaganda, kultura w Wojsku Polskim w latach 1918-1945*. Warszawa Neriton, 2004; LECHOWSKI, Andrzej. *Placówki kulturalne Wojska Polskiego w Warszawie 1945-1949*. Warszawa Neriton, 2007.

tí a bolesti a posilovalo odhodlání vojáků k dalšímu postupu.³⁹ V té době se také zhodnotil kredit vzoru všech souborů, Alexandrovova souboru písní a tanců, jako uměleckého tělesa s bojovou zkušeností, které svou činností dokázalo přispět k vítězství SSSR nad Němcem a jeho spojenci.

Válečné zkušenosti Rudé armády převzaly také sovětizované armády zemí střední a východní Evropy. Vybudování alexandrovovských souborů v těchto armádách a podpora amatérské umělecké činnosti v masovém měřítku byly ospravedlňovány jednak jako cíl „socialistické kulturní revoluce“, jednak pozitivními výsledky ve výkonech vojáků. V dobové publikaci uvádí generálmajor Jaroslav Kučera, zástupce náčelníka Hlavní politické správy, příklad dobré praxe bratislavského souboru ze dne 23. září 1952. Úderka VUS JN jela na vystoupení k jednotce do vojenského výcvikového prostoru. Tato jednotka ale mezitím byla již odvelena a navíc auto s vojáky-umělci uvízlo v zácpě na křižovatce. *„Jednotky nehybně stály. Členové úderky sestoupili z auta, postavili se proti druhému autu, aby se kryli před větrem, který zanášel déšť do úst, a taktó kryti zazpívali píseň ‚Sloužíme lidu‘. Potom bylo duo harmonik. Následoval sólista s českou národní písní ‚Chovejte mě má matičko‘. Prvním výsledkem vystoupení úderky bylo, že ti, kteří reptali na to, že se zbytečně stojí, zapomněli na čekání i na déšť a soustředili se na poslouchání. Z dalších aut se ozvaly hlasy, že není slyšet. Tu se úderka rozdělila ještě dál. Harmonikář, sólista a čtyři zpěváci odešli k jednomu autu, lidový vypravěč k druhému, houslista koncertní mistr k třetímu a harmonikář se sólistou k čtvrtému.“*⁴⁰

Tato svědectví o „magické“ moci performativního umění na psychiku vojáků připomínají pro vypravěčskou naivnost epizody z pohádkové knížky (v jiném příspěvku téhož sborníku je přiznáno, že k tomuto ideálu má skutečnost daleko⁴¹), nicméně vliv hudby na lidskou psychiku je nezpochybnitelný a hudební psychologové se pouze přou o to, jakého charakteru je tento vliv.⁴² Jiná dobová „teorie“ předpokládala, že zapojení do kulturně umělecké činnosti zvýší vojákovu motivaci také k plnění jiných úkolů. Generál Kučera uvádí příklad amatérského souboru Jiskra z Českých Budějovic, jehož členové se stali nejlepšími vojáky u útvaru: *„75 % příslušníků kroužku bylo třídními radisty, z toho 30 % soudruhů radisty II. stupně. Všichni účinkující byli uchazeči o odznak vzorného spojaře a nositeli TOZ [Tyršova odznaku zdatnosti].“* Jiný příklad zmiňuje členy amatérského kulturně uměleckého kroužku Stráž mieru z Piešťan, kteří získali jak putovní vlajku náčelníka HPS, tak dosáhli výborných výsledků v bojové a politické přípravě.⁴³ Toto přesvědčení nevycházelo jen z prostého předpokladu, že je-li někdo aktivní v jedné oblasti vojenského života, bude pravděpodobně stejně aktivní i v jiné. Odborníci na problematiku „zájmové umělecké činnosti“ v armádě tvrdili, že osvojování si hodnot skrz uměleckou činnost je způsobem, jak vhodně doplnit a rozšířit výcvik založený na fyzických a racionálních výkonech.⁴⁴ Od profesionálních vo-

39 ZUBOV, K. A. *Malé divadlo ve dnech Velké vlastenecké války*. In *Divadlo na frontě*. Praha Umění lidu, 1950, s. 14.

40 KUČERA, J. *Za další zvyšování umělecké tvořivosti v naší armádě*. In BÍLEK, J. (ed.). *Na pomoc umělecké tvořivosti v armádě*. Praha Naše vojsko, 1954, s. 7-8.

41 MIKEŠ, J. *Repertoár kulturně uměleckých kroužků a souborů KVT*. In BÍLEK, J. (ed.). *Na pomoc umělecké tvořivosti v armádě*. Praha : Naše vojsko, 1954, s. 136.

42 Více viz např. FRANĚK, Marek. *Hudební psychologie*. Praha : Karolinum, 2007, s. 170-193.

43 KUČERA, ref. 40

44 VHÚ (Praha), *Sbírka filmů, Múzy a vojáci*, dokumentární film Československého armádního filmu, 1973, námět, scénář a režie Miroslav Burger.

jenských uměleckých souborů se v tomto směru žádalo, aby amatérům šli vzorem, případně poskytovali praktickou radu a pomoc.⁴⁵

Nasazení blízke bojovým podmínkám si VUS JN, opomeneme-li vojenská cvičení vojsk Varšavské smlouvy, mohl vyzkoušet v době „maďarských událostí“ na podzim roku 1956. Tehdy byly narychlo vyslány úderky všech vojenských uměleckých souborů na jižní Slovensko, kde ČSLA uzavřela hranice s Maďarskem. Vojenské umělecké skupiny zde vystupovaly pro vojáky i civilní obyvatelstvo s cílem upevnit jejich loajalitu k československému režimu.⁴⁶ Svůj úkol splnily úspěšně: „*Občania maďarskej národnosti v pohraničnej obci Veľký Kamenec, na záver vystúpenia úderky AUS-VN (vedúci kapitán Ladižinský) nadšene prevolávali slávu našej armáde a SSSR. V Strede nad Bodrogom program úderky, ktorý bol zameraný k mesiacu Československo-sovietskeho priateľstva, po každej sovietskej piesni vyvolal spontánny aplaus, ktorý prechádzal do skandovaného potlesku. Vystúpenia úderky na hraničnej čiare v obci Skaroš, Trstenná, Milhošť, bolo tak úspešné, že niektorí prítomní z radov vojakov plakali.*“⁴⁷ Projevíly se ale i nedostatky: lidová vypravěči a recitátoři, kteří neuměli maďarsky, se neuplatnili, umělci nebyli připraveni vystupovat v polních podmínkách, neměli dostatečnou zimní výbavu a nebyli ozbrojeni.

Izolace vojáků od jiných kulturních produktů a v zásadě pouze tematický rozdíl mezi vojenskou a civilní uměleckou produkcí mohl ve čtyřicátých a padesátých letech přispět k masové oblíbenosti vystoupení vojenských uměleckých souborů. Práce souborů se ale po několika letech částečně okoukala, částečně zprofanovala a navíc zde vyrostla silná konkurence v civilním prostředí, kde se prosadily nové hudební proudy jak domácí, tak zahraniční provenience. Představa o soběstačnosti armády v umělecké oblasti vzala za své: příslušní velitelé často raději nakupovali pro své vojáky pořady civilních umělců, které byli zpravidla laicnější, dostupnější a pestřejší.⁴⁸

Dobová oblíbená metafora o umění jako zbrani, zůstala jen básnickým příměrem. Místo písniček jste si měli raději přivést samopaly a kulometry, uvítal v roce 1961 na Kubě delegaci reprezentačního zájezdu AUS VN, který byl vyslán „na pomoc“ kubánské revoluci, Ernesto Che Guevara.⁴⁹ Vojenský význam uměleckých souborů tak možná nakonec byl hlavně v tom, že umožnil přežít vojnu lidem (např. v roce 1963 ve VUS JN sloužilo 45 vojáků základní vojenské služby⁵⁰), kteří se pro službu nehodili, ale neexistoval zákonný postup, jak se jí vyhnout (např. formou civilní služby): „*Možno, že z vojenského hladiska armáde viac záležalo na tom, aby talentovaní umelci mohli rozvíjať svoj talent, keď nebola možnosť sa le-*

45 VUS JN nejenže připravoval pořady nabízené v rámci kulturního zabezpečení vojsk, ale formou „instruktáží“ poskytoval pomoc a radu vedoucím amatérských kroužků lidové tvořivosti. Např. na rok 1963 měl naplánováno vedle 418 vystoupení také 40 těchto instruktáží. VHA Bratislava, f. 1037, k. č. 1, Zápis o převzatí funkce náčelníka Vojenského uměleckého souboru Bratislava (19. 09. 63), s. 2.

46 VÚA-VHA (Praha), f. MNO 1956, k. č. 60, sig. 9/2/1/2.

47 Tamže, s. 2.

48 Například z průzkumu o kulturním zabezpečení útvarů ve Středočeském kraji v roce 1965 vyplynulo, že pouze menší část útvarů je technicky vybavena pro pořady nabízené AUS VN a VUS JN. Celosouborový program VUS mohl být uskutečněn pouze v 11 posádkách (21 % celkového počtu v kraji) a skupinové pořady ve 25 posádkách (48 % celkového počtu v kraji). Z průzkumu jednoznačně vyplynulo, že pořady vojenských souborů jsou příliš drahé a mají technické nároky, které útvary nejsou schopny uspokojit. Ty si v takovém případě musí pronajímat civilní sály, čímž se cena vystoupení ještě více zvyšuje. VÚA Olomouc, f. 0278, k. č. 1, č. j. 0112/1967, Zpráva o průzkumu činnosti KKK Středočeského kraje, příloha 3, s. 2.

49 OPLUSTIL, Gustav. *Za humorem cestou necestou*. Praha XYZ, 2009, s. 128.

50 Vojenský historický archiv Bratislava (VHA), f. 1037, k. č. 1, Zápis o převzatí funkce náčelníka Vojenského uměleckého souboru Bratislava (19. 09. 63), s. 1.

*gálne vyhnúť vojenskej zákl.[adnej] službe a pri tom mohli byť čiastočne prospešní pre prezentáciu armády.*⁵¹

POLITICKÁ ÚLOHA VUS JN

VUS JN byl podobně jako ostatní kulturní zařízení v armádě podřízen politickému aparátu. Politické oddělení 2. (později Východního) vojenského okruhu bylo přímým nadřízeným orgánem, který řídil, kontroloval a vyhodnocoval činnost VUS JN v jejich základních směrech. Stranický vliv na každodenní provoz souboru potom uplatňovala základní organizace KSS přímo ve VUS JN, mezi jejímiž členy byli zpravidla všichni vedoucí pracovníci souboru. Například v roce 1963 měla základní stranická organizace 32 členů (mezi nimi všech 5 vojáků z povolání) a základní organizace Československého svazu mládeže 45 členů (většinou vojáci základní služby).⁵² Při normalizačních prověrkách po „krizovém“ roce 1968 „všech 25 členů Z[ákladní]O[rganizace] KSČS⁵³ prošlo pohovory a byly jim vydány nové legitimace“.⁵⁴

Přiřazení uměleckého souboru pod politický aparát odpovídalo logice uplatňované v komunistické ideologii na kulturu a umělce. Komunisté viděli v kultuře a umění prostor pro uplatňování politických názorů, pro agitaci a propagandu; a to jak pro svou vlastní, tak i pro „nepřátelskou“. Od umělců očekávali, že se ve své práci angažují ve prospěch politiky strany. V revolučně vyhraněné marxisticko-leninské ideologii bylo umění žádoucím partnerem tehdy, pokud posilovalo revoluční odhodlání, bdělost a ostražitost, pokud vychovávalo v souladu se základy politické věrouky k loajalitě. Umělecké soubory měly svou produkcí vychovávat, usměrňovat a propagovat. To se zrcadlilo ve statutech uměleckých souborů (vesměs všechny podobného znění v souladu se sovětským vzorem), které určovaly základní cíle umělecké práce: „vysoká ideovost“, „důsledná stranickost“, „výchova příslušníků československé lidové armády v duchu socialistického vlastenectví, národní a vojenské hrdosťi, bezmezná oddanost Komunistické straně Československa, vládě lidově-demokratické republiky, věrnost Sovětskému svazu a zemím lidové demokracie“ a podobně.⁵⁵

Tímto způsobem byla vymezována základní ideová linie práce, která platila bez velkých variací pro všechny soubory v armádě. Stěžejním principem dodržování této linie bylo obzavování rozhodujících míst spolehlivými lidmi a dále uplatňování dozoru nad prací souborů skrze nadřízené politické orgány a v padesátých letech také skrz Hlavní správu tiskového dozoru. „Najprv išlo o scenár a potom o naštudovanie. V scenári sa konzultovalo o detailoch. Niekedy sa objavili sporné posudzovania, ktoré bolo treba vydiskutovať, alebo prepracovať.“⁵⁶ Pamětníci tvůrčí práce VUS JN se ve svých vzpomínkách na vztahy mezi tvůrčími a politickými pracovníky často přiklánějí k nepsanému „mottu“ uměleckého vedoucího

51 Písemná odpověď Eugena Kusendy z 30. srpna 2009.

52 VHA, f. 1037, k. č. 1, Zápis o převzání funkce náčelníka Vojenského uměleckého souboru Bratislava (19. 09. 63), s. 1.

53 KSČS – Komunistická strana Československa, zkratka užívaná hlavně na Slovensku v reakci na federalizaci Československa v roce 1968.

54 VHA, f. 1037, k. č. 1, Správa o činnosti Vojenského uměleckého souboru Bratislava za I. polrok 1970 (18. 06. 70), s. 2.

55 VÚA-VHA, f. MNO 1955, k. č. 67, sign. 18/4/1, Vypracování statutu AUS VN, s. 1.

56 Písemná odpověď Tibora Grünnera z 10. června 2009. Tibor Grünner (1927), dramaturg a scénárista, ve VUS JN 1951-1968.

Milana Nováka: „*Na všetko som im [nadriadeným politickým pracovníkom] prikývol a urobil som to podľa seba. A myslím, že nie špatne.*“⁵⁷ Pro tento pragmatický prístup nedocházelo při přípravě nových programů k zásadním sporům. Svou roli zde přirozeně hrála skutečnost, že vojenští umělci „*nemali žiadne ambície robiť nejaký kontra[revolučný program]*“ a sporné momenty se týkaly podružností (např. slovo v textu písně, výběr kostýmu, melodie).⁵⁸ Převahy Milana Nováka v uměleckých otázkách si byli vědomi i vojenští náčelníci VUS JN. „*Generálom Kováčikom mi bolo odporučené moc nevstupovať do tvorby umeleckých programov. Za túto oblasť odpovedal plk. v. v. národný umelec Milan Novák, ktorý v tom to ohľade mal plnú dôveru a bol autoritou v umeleckých kruhoch ČSR.*“⁵⁹ Od roku 1958, kdy sobor začal pracovat na vlastních původních pořadech estrádního charakteru, nabízel VUS JN v celosouborovém programu – jakési „výkladní skříň“ své práce – vojensko-politickou estrádu, revue či muzikál s očekávanými atributy politické angažovanosti a ve vystoupení menších skupin si dovilil snižovat dávky propagandy někdy až k nule. Podle Jána Štrassera bylo politické poslání VUS JN nesporné, ale zároveň nevylučovalo, „*že sa to nedalo robiť aj trochu ľudsky prijateľne. (...) Spravidla jedno dve čísla v programe odovzdávali cisárovi čo je cisárovo a deväťdesiat percent programu bol v podstate zábavný program (...) s vojenskou tematikou.*“⁶⁰

Výjimečným obdobím zde v době komunistické vlády byla šedesátá léta, během nichž se politický dozor nad kulturním a uměleckým provozem v Československu pozvolna vytrácel. Ani v druhé polovině šedesátých let VUS JN nepřestal zpracovávat vojenskou tematiku, ale začal ji nahlížet z obecnější roviny a upustil od jednoduchých výkladových schémat. „*Dôležitú úlohu zohrali podujatia Vojenského umeleckého súboru v uplynulom roku na šírenie a popularizovanie myšlienok brannosti a to modernou formou, ktorej pričinením sa v povedomí širokého občianstva predstava o armáde, o nutnosti jej existencie a o jej kladoch intenzívne upevňuje.*“⁶¹ Náčelník oddělení kulturně-masové činnosti Hlavní politické správy Národní lidové armády Německé demokratické republiky, podplukovník Steurich, který byl pozván dne 30. dubna 1968 do Bratislavy na premiéru dvojprogramu *Balada o strome* a *Lysistratiáda* byl zneklidněn jeho nevojenským, netřídním a nesocialistickým charakterem. „*V obou částech programu se vzdali revolučního a socialistického charakteru umění. (...) Aktuální otázky jako válka a mír jsou odkázány do říše bájí a mystiky. Program neodpovídá třídnímu pohledu, který voják socialistické armády musí v případě takových otázek zaujmout.*“⁶² Československé argumenty, že na vojenskou tematiku je třeba nahlížet z větší šíře a že i takový program může přispět k výchově osobnosti socialistického vojáka a obohatit národní kulturu se s pochopením u „bratrů ve zbrani“ z NDR nesetkaly. Určitá shoda panovala jen v názoru, že takový program je určen pro „elitu“ vojáků a masa ho nepochopí. Pro Hlavní politickou správu východoněmecké armády byl tento zážitek dalším důkazem o rostoucím nebezpečí „polednového“ vývoje pro socialismus v Československu.

Projevy odporu proti okupaci ČSSR pěti spojeneckými armádami vzali ve vojenském prostředí rychle za své. Milan Novák si vzpomněl, že v kabaretním pořadu *Maškaráda*, si

57 Rozhovor s Milanem Novákem, Poprad, 9. května 2009.

58 Tamtéž.

59 Písemná odpověď Eugena Kusendy z 19. července 2009.

60 Písemná odpověď Jána Štrassera z 20. června 2009. Ján Štrasser (1946), básník, dramaturg, textař, překladatel, ve VUS JN 1977-1986.

61 VÚA-VHA, f. MNO 1967, k. č. 71, Příloha k č. j. 012/67, Komplexný kultúrno-ekonomický rozbor hospodárenia Vojenského uměleckého súboru Bratislava za r. 1966, s. 1.

62 Bundesarchiv-Militärarchiv (Freiburg i. Br.), VA-P-01/5921, Sonderinformation 08/1968, s. 213.

v posrpnové době moderátori Helena Tancíková a Ján Valentík aktualizovali jeden z výstupů: „*Na začiatok toho programu uviedli – keď prišli Sovieti – mali také balonky, asi osem balónov [červených], a on hovorí tej Tancíkovej: ‚Aké máte pekné modré balóniky.‘ A ona hovorí: ‚Červené! ‚Nie, modré!‘ ‚Červené!‘ A takto sa handrkovali. A ona potom povie po rusky: ‚Čert jeden, uhovoril ma!‘ Vždycky bol obrovský úspech, samozrejme. A z Plzne potom mi, keď boli na zájazde, telefonoval náčelník domu armády, Milan, počúvaj, keď môžeš, rob voľačo s tým programom, lebo veľmi sa NKVD zaujíma o teba. Tam s tými balónikmi. Tak som rýchlo volal a sme to zrušili, aby nebol pruser.*“⁶³ Na konci júna 1968 odešiel z vlastného rozhodnutia ze souboru jeho dlouholetý dramaturg Tibor Grüner. „(...) bolo to z časti z obáv, že sa rysovali tlaky proti voľnejšej tematickej orientácii hlavne v armáde. Vycítil som to aj z jednej banálnej epizódy: na predstavení *Hitparádna kanonáda* po vstupe vojsk som si dovolil do konferenciarskeho textu vsunúť asi toto: ‚*Čo je tu dnes taký zhon? A kde je ten chlapík s tou briadkou, čo hovorí po nemecky?‘ A na druhý deň som zachytil mimo súboru šušušu, že asi budem mať opletačky... Nemal som a ani VUS ich nemal.*“⁶⁴ Během roku 1969 se potom soubor ideově i prakticky rozloučil se zásadami práce platných v šedesátých letech. Ve zprávě o činnosti souboru v první polovině roku 1970 se už odrážel normalizační duch. Zpráva ujišťovala nadřízené o změně v umělecké práci souboru, která se zaměřuje „*na přípravu a provedenie nových, vysoko kvalitných, umelecky a politicky zaangažovaných programov a na ich kvalitné odvádzanie na predstaveniach pre príslušníkov našej armády a civilného obyvateľstva.*“⁶⁵

Zvláštní politické úkoly VUS JN dále plnil na zájezdech do zahraničí, kam byl vyslán, aby propagoval komunistické Československo a jeho armádu. Zájezdy VUS JN nebyly tolik pompézní a tak časté jako zájezdy AUS VN, a tak každé zahraniční turné bylo pro soubor a zpravidla i pro hostitelskou zemi událostí. Poprvé za hranice vyjel VUS JN v květnu 1954 na tři týdny do Bulharska.⁶⁶ „*Boli sme ohromení a dojatí. Bulhari si nás na každom kroku uctili ako by sme boli došli z Ameriky. (...) Naša expedícia ako prvá z Československa vzbudila veľký obdiv a záujem o Československo.*“⁶⁷ Následovaly zájezdy do Polska (1956), NDR (1956), Maďarska (1957) a opět do Bulharska (1963). Zahraniční zájezdy VUS JN však byly pouhým doplňkem k zájezdům AUS VN, který nesl hlavní zodpovědnost za reprezentaci Československa a jeho armády v zahraničí.

UMĚLECKÁ ÚLOHA VUS JN

Moderní ideál umění předpokládá nezávislost tvorby na ekonomických a mocenskopolitických podmínkách.⁶⁸ Finanční ani mocenský zisk nemá být motivací umělce pro tvůrčí práci, jejímž cílem má být umění *an sich*. Státní socialismus řešil problém ekonomické

63 Rozhovor s Milanem Novákem, Poprad, 9. května 2009.

64 Písemná odpověď Tibora Grünera z 10. června 2009.

65 VHA, f. 1037, k. č. 1, Správa o činnosti Vojenského uměleckého souboru Bratislava za I. polrok 1970 (18. 06. 70), s. 1.

66 VÚA-VHA, f. MNO 1954, k. č. 33, Vyhodnotenie zájazdu Umeleckého vojenského souboru Bratislava do Bulharskej ľudovej republiky v dňoch 2.-24. mája 1954.

67 Písemná odpověď Tibora Grünera z 10. 6. 2009.

68 Více viz NOWOSADTKO, Jutta – ROGG, Matthias. *Gedanken über Krieg, Kunst und Kultur in der Frühen Neuzeit*, in titíž (eds.), „Mars und die Musen“: Das Wechselspiel von Militär, Krieg und Kunst in der Frühen Neuzeit. Berlin, Hamburg, Münster : Lit Verlag, 2008, s. 12.

závislosti umělců centrálním plánováním a ignorací (latentních) tržních sil. Tím umělec osvobodil z jednoho jha, ale na druhou stranu o to víc tlačil mocenskými prostředky na politickou utilitárnost uměleckých děl. Straničtí a další zodpovědní pracovníci sice měli rozhodovací pravomoc, ale zpravidla neměli tvůrčí talent, aby dílo sami vytvořili. Na druhou stranu umělci byli ochotni se – každý do své vlastní míry – přizpůsobit, ale nehodlali pro politické cíle bezhlavě snižovat laťku kvality. Pro VUS JN tak rovněž platí slova východoněmeckého filmového režiséra Rolanda Gräfa o umění v socialismu, a sice že „*vždy vznikalo z rozmíšek, a nikoliv z pouhého přitakávání*“.⁶⁹ A to i v tak hlubokém nitru oficiálních struktur jako byl VUS JN.

VUS JN připravoval repertoár zpravidla v sezónním rytmu. Vlajkovou lodí byl celosouborový program, který byl složen z původních textů, hudby a choreografie a jeho cílem bylo uměleckými prostředky ztvárnit zásadní politické myšlenky. Účinkovaly v něm podle potřeby všechny složky VUS JN a měl být reprezentativní a nejdůležitější položkou repertoáru. Závažnost celosouborového programu ovšem neznamenala, že pořad musel být vážný – naopak, autoři usilovali alespoň z části o humor a o zprostředkování určitého poselství zábavnou formou (např. *Keby všetky opasky* /1965/, *Strýčko z Ameriky* /1966/, *Hit parádna kanonáda* /1969/). Někdy byl program rozdělen do dvou částí, vážné a prostopásnější, které od sebe oddělovala přestávka. Např. vážný pořad *Orlie hnezda nedobijú* tematicky řešící Slovenské národní povstání byl později uváděn společně ze scénkami z vojenského života *Veselá vojna*. Vojenský tisk byl z tohoto řešení nadšen: „*To je vojenský program! Rozveselí, zabaví i donúti rozmýšľať vojaka. A to dnes od vojenského umenia chceme – ,len' to.*“⁷⁰ I u angažovaného normalizačního programu *Sedem farieb dúhy* (1971), jehož leitmotivem byla „*myšlienka jednoty a priateľstva vojsk Varšavskej zmluvy, kde je tiež sediem armád a je to armáda jedného jediného srdca*“ dbali tvůrci Novák, Guoth a Ladižinský na to, aby „*to bol program atraktívny, aby to nebol program, na ktorý sa zle díva.*“⁷¹

Po roce nebo po dvou byl celosouborový program z repertoáru stažen (dočasně nebo úplně) a nahrazen novým. V letech 1952 až 1957 měl charakter hudebně-taneční estrády, v níž po sobě následovaly hudební, pěvecká a taneční čísla bez zřetelného leitmotivu a vzájemného provázání. Díla klasické hudby se zde střídala s lidovými melodiemi a novými budovatelskými a vojenskými písněmi. „*Pokiaľ zo začiatku sa naše programy podobali AUSA či ostatným vojenským súborom počnúc Alexandrovcami, dramaturg mohol ovplyvniť v záseade len výber samostatných speváckych, orchestrálnych alebo tanečných čísiel.*“⁷² Scéna byla upravena tak, že v zadním plánu stál na praktikáblech pěvecký sbor a v popředí byl orchestr a prostor pro tanečníky. V druhé polovině padesátých let byl pěvecký sbor VUS JN, základní stavební kámen vojenských uměleckých souborů, rozpuštěn a nahrazen vokálními skupinami. Toto radikální rozloučení s tradicí minulosti umožnilo VUS JN rychlý kvalitativní vzestup. Nadále se počítalo hlavně se symfonickým orchestrem, s baletem, sólisty a vokálními skupinami. Vojenský tisk tento obrat hodnotil pozitivně už v roce 1956 v tzv. páté premiéře. Dramaturgie VUS JN se rozešla „*s piesňami veľkých slov a malých myšlienok*“ a soubor „*sa stáva umeleckým zrkadlom radosti aj starosti, strasti i krásy vojenského života. V tomto predstihol i Armádny umelecký súbor Víta Nejedlého. Tento úspech nedosiahol vulga-*

69 SCHITTLY, Dagmar. *Zwischen Regie und Regime. Die Filmpolitik der SED im Spiegel der DEFA-Produktion.* Berlin : Ch. Links, 2002, s. 314.

70 „Len' to! In *Dukla*, roč. 7, č. 19, 9. 5. 1959, s. 5.

71 VHÚ (Praha), Sběrka filmů, „Magazín ČAF 11/1971“, režie Milan Růžička, Studio ČAF, 1971.

72 Písemná odpověď Tibora Grünnera z 10. června 2009.

rizovaním umenia, dunivosťou, upochodovanosťou, ktoré v minulosti ‚vojenské‘ umenie charakterizovali.⁷³

S programem *Orlie hniezda nedobijú* (1958) se prosadily princípy muzikálového divadla. Pořad měl poprvé jednoduchou narativní strukturu (texty napsal básník Ctibor Štítnický), která byla vyprávěna částečně tancem (baletem), částečně sborovým a sólovým zpěvem a hudbou a také mluveným (recitovaným) slovem. „*Bolo to nádherné objavovanie symbiózy hudobných, baletných a speváckych kreácií do nevyskúšanej javiskovej formy,*“⁷⁴ vzpomínal po letech dramaturg Tibor Grüner. VUS JN se tímto poměrně radikálním dramaturgicko-režijním obratem kvalitativně vymezil vůči jiným estrádním souborům. „*Treba to kvalifikovať ako vyššiu formu súborovej práce, či už pre vyššie nároky na účinkujúcich alebo aj preto, že postup tvorby od libreta cez piesne, tance až po réžiu dáva možnosť dokonalejšie doceliť zámer ideovej náplne charakteru programu k obecenstvu.*“⁷⁵ Vznikl tak formát „minimuzikálu“ (Milan Novák), který VUS JN začal uplatňovat v dalších celosouborových programech. Podle skladatele Milana Nováka se program *Orlie hniezda nedobijú* sklízel úspěchy až do dne, kdy byl uveden v bratislavském Národním divadle. „*(...) bolo tam naše ústredné byro, Lenárt, Bacilek a takýto kulturtrégri, si ma potom zavolali, že musím ten program stiahnuť. Zavolať nejaký takí Steiner na ústredný výbor, nadiktoval aké výhrady boli voči tomu programu. To sa odohrávalo na dedinke a chlapci spievali ‚Zbohom, mama, zbohom, otec, ti bohovia sa im nezdali, potom tam bolo také klakaní, no proste jednoducho tento program, hoci bol úspešný už asi rok, sme museli stiahnuť. Ale po dvoch rokoch zas bola nejaká príležitosť a šanca, tak sme ho obnovili a dostali sme za to cenu ministra národnej obrany.*“⁷⁶

Vedle celosouborových programů existovaly od počátku programy „úderek“ (*ad hoc* postavených malých uměleckých uskupení) a „skupin“, což byly menší mobilní skupiny schopné samostatné produkce. Jejich programy měly leckdy méně politicky významný obsah a nabízely zábavu, odreagování, případně náročnější hudební zážitek. Někdy šlo o čistě hudební náplň (ve VUS dlouhou dobu působila lidová muzika, tzv. Farkašovci nebo *ad hoc* ustavená komorní hudební tělesa, např. smyčcové kvarteto), někdy o divadlo malých forem někdy spíše o estrádu nebo kabaret. Cílem bylo nabídnout v programu skupin žánrově a obsahově odlišné pořady, které byly nabízeny tam, kde se celosouborový program svými rozměry nebo zaměřením nehodil, resp. tam, kde už celosouborový program diváci znali. Např. v roce 1961 bylo vytvořeno pět skupin: tři větší s orchestrem pro celovečerní program (satirické pásmo z vojenského výcvikového prostoru *Pozor, páll!*, režie a libreto Miloš Pietor; celovečerní zábavný pořad Milana Lasici o brancích, kteří odcházejí ze závodu na vojnu *Nerušte nočný klíč* a satira Petera Ševčoviče na nesmyslnost dobovačných válek *Panoptikon*) a dvě menší (satira na referenta domu osvěty *Referent má starosti* a estráda *Pestrá paleta*).⁷⁷

Z chronologického hlediska je možné rozdělit dobu existence souboru na čtyři odlišné etapy. V padesátých letech soubor hledal v přemíře sovětských vzorů svoji vlastní tvář, kterou poté vyprofiloval v šedesátých letech především do podoby revuálního, kabaretního a muzikálového divadla. Relativní ideová nezávislost, které se těšil v šedesátých letech vzala rokem 1969 za své. Soubor si uvědomil své poslání, kterým bylo „*umeleckou pracou pomá-*

73 KMEŤ, J. Zaslúžený úspech. In *Dukla*, roč. 5, č. 57, 15. 5. 1956, s. 5.

74 Písemná odpověď Tibora Grünera z 10. června 2009.

75 VŮA-VHA, f. MNO 1961, k. č. 123, Příloha k č. j. 30/1961, Komplexný ekonomický rozbor hospodárenia VUS Bratislava za rok 1960, s. 1-2.

76 Rozhovor s Milanem Novákem, Poprad, 9. května 2009.

77 Z estrády do estrády. In *Dukla*, roč. 9, č. 8, 25. 2. 1961, s. 5.

hať SPP [stranicko-politické práci] a KVČ [kulturně-výchovné činnost] v armáde“.⁷⁸ Konkrétním příkladem „nových, vysoko kvalitných, umelecky a politicky zaangažovaných programov“ byl celosouborový pořad na rok 1970: „Úvodná myšlienka piesne VŠETCI SME VOJACI MIERU uvádza umelecký obrázok oslobodenie a hovorí, že „...cengot prípitkov zdobí naše dni“. Tým predznamenáva atmosféru a vyznáva sa z lásky k radosti i k tomu, že práve armáda chráni mier. Po tomto úvode znejú slová vyznania lásky k rodnej zemi. Verše Dr. Milana Ferku majú mimoriadny úspech. Sú zamyslením nad krásou sveta, kde najkrajším miestom je práve naša vlasť. Dvořákov Slovanský tanec dokresluje v choreografii Jána Guotha povedanú pravdu a Novákova „Dúha belasá“ završuje slovo k jubileu vlasti. Do tejto atmosféry rodiaceho sa obrazu šťastia sú pridané texty, ktoré pripomínajú 100 ročnicu V. I. Lenina i 25. výročie [osvobození] tak, že bez týchto vecí by nebolo radosti. (...) Celok tejto časti uzatvára spev s tanečným obrazom v synkopickom rytme, v optimistickej nálade s myšlienkou „Žijeme najkrajšiu éru, najkrajší ľudský čas, všetci sme vojaci mieru...“ Druhá polovica je venovaná novej slovenskej populárnej a tanečnej piesni a piesňam našich spriatelých krajín. Maďarská vojenská pieseň sa tu prelína s východonemeckou piesňou, rumunská a naša so sovietskou, i českou pesničkou. „Program nesie piesne tak, ako vedľa seba žijeme, tak ako v našich srdciach žije priateľstvo.“⁷⁹ Vedle toho ale v programové nabídke VUS JN pokračovaly skupiny s oddechovými pořady, kde ale oproti minulé praxi „niet deštrukčných momentov, alebo narážok, ako to býva zvykom u skupín bažiacich po lacnom úspechu, niet tu nijakých politických dvojzmyslov.“⁸⁰ Poslední etapa práce se datuje lety 1990-2005, kdy se práce souboru depolitizovala a přeorientovala se na rychle se měnící společenské poměry.

Pro slovenskou kulturu plnil VUS JN dvě důležité úlohy: zaprvé tvořil a šířil hudební, taneční a pěvecké umění mezi široké vrstvy vojáků i civilních obyvatel (odhaduje se, že jeho pořady shlédlo kolem osmi miliónů diváků⁸¹); zadruhé umožňoval umělcům rukujícím na vojnu sloužit u své „zbraně“ a získat praktické zkušenosti. O zakotvenosti VUS JN ve slovenské kultuře dále svědčí jak častá spolupráce s externími autory, tak i třeba fakt, že jeden z původních pořadů, *Baladu o strome* (1968), z VUS JN převzal a nastudoval pod vedením Jána Guotha balet slovenského Národního divadla.⁸²

ZÁVĚR

Padesát dva let existence, více než 135 premiér, okolo 11 tisíc vystoupení, několik set uměleckých pracovníků.⁸³ Bratislavský VUS JN byl svým charakterem srovnatelný s jinými vojenskými uměleckými soubory socialistických armád. Jeho vojenská důležitost byla spíše teoretická a sebezpotvrzující a jádrem poslání souboru byla politická angažovanost umění v souladu s potřebami komunistické propagandy. Toto jádro bylo ale pořad od pořadu různě velké. Na něj se nabalovaly zábavná, estetická a osvětová funkce. Celkové hodnocení souboru se však spíše rozchází s jeho „starším bratrem“, pražským AUS VN. VUS JN se

78 VHA, f. 1037, k. č. 1, Správa o činnosti Vojenského umeleckého súboru Bratislava za I. polrok 1970 (18.06.70), s. 6.

79 Ibid., s. 4.

80 Ibid., s. 6.

81 LADIŽINSKÝ, Štefan (ed.). *Armádny umelecký súbor Bratislava 1951-2001: Bulletin k 50. výročiu založenia*. Bratislava: Armádny umelecký súbor, s. 9.

82 Dostupné na <http://www.snd.sk/?balet-2>, navštíveno 17. 10. 2009.

83 LADIŽINSKÝ, ref. 81.

od počátku profiloval jako slovenský soubor a byl také akceptován jako součást slovenské kultury. Jeho řadami prošla za dobu jeho existence podstatná část slovenských (a do roku 1993 také českých) uměleckých elit. Zásluhy o rozvoj slovenské non-artificiální hudby mu například v knize *Hudba, tanec, pieseň* připisují Pavol Zelenay a Ladislav Šoltýs.⁸⁴ Naproti tomu AUS VN byl a zůstává spíše symbolem sovětizace, komunizace a devalvace české kultury a armády. Jako takový byl AUS VN po sametové revoluci postupně redukován a v roce 1995 pod názvem Umělecké studio Ministerstva obrany zrušen.⁸⁵ VUS JN se po roce 1989, respektive 1993, jako „slovenský“ dařilo v armádě Slovenské republiky reformovat a zanikl až s profesionalizací slovenské armády jako nadbytečný v roce 2005. Jeho konec tudíž neso- uvisel až tolik se změnou politického režimu tak jako v případě českého AUS VN, ale spíše s dopadem revoluce ve vojenství (*revolution in military affairs*) na slovenskou armádu.⁸⁶

V. ŠMIDRKAL: VON DER ENTSTEHUNG UND ROLLE DES BRATISLAVAER ARMEEKUNSTENSEMBLES

Das Armeekunstensemble „Ján Nálepka“ (VUS JN) entstand 1951 in Bratislava als die Tschecho- slowakische Armee unter dem Einfluss der sowjetischen Vorbilder („Sowjetisierung“) und kommunistischer Ideologie schrittweise umgebaut wurde. Der damalige Minister für Nationale Verteidigung Alexej Čepička zeigte ein besonderes Interesse an Förderung von Kunst und Kultur in der Armee, was sich in Gründung von einer Reihe hauptberuflicher militärischer Kulturinstitutionen (Ensembles, Militärtheater, Armeefilmstudio, Studio der bildenden Kunst, Militärverlag u. a.) umsetzte. Das VUS JN knüpfte an die Erfahrungen des Prager Armeekunstensemble „Vít Nejedlý“ und des sowjetischen Alexandrow-Ensembles an, bekannte sich jedoch überwiegend zu den slowakischen Kulturtraditionen. Der Autor nimmt an, das die Ensembles, einschließlich des VUS JN, drei Grundfunktionen erfüllten: eine militärische, eine politische und eine künstlerische. Die militärische Funktion war eher deklarativ und selbstbehauptend; die Soldaten des Ensembles gingen keine militärische Ausbildung durch und besaßen keine Schusswaffen. Die politische Funktion war dagegen von größer Bedeutung. Das Repertoire wurde in der Regel konform mit der genehmigten und geforderten Ästhetik und Inhalt der Kunst ausgearbeitet. Dadurch wurde die künstlerische Funktion in den 1950er und wieder in den 1970er und 1980er ziemlich negativ beeinflusst: Kunst musste sich dem politischen Gebot fügen. Eine Ausnahme stellten die 1960er Jahren dar, als die politische Einmischung in die Kunst schwächer wurde. Trotz seiner politischen Rolle wurde das Ensemble nach der Wende reformiert und erst 2005 aufgelöst. Der Grund dafür sieht der Autor darin, dass das VUS JN mehr „slowakisch“ als „kommunistisch“ wahrgenommen wurde und sein Ende wurde durch die Aufhebung der Wehrpflicht und Professionalisierung der slowakischen Streitkräfte gekennzeichnet.

84 ZELENAY, Pavol – ŠOLTÝS, Ladislav. *Hudba, tanec, pieseň. Zrod a prvé roky slovenskej modernej populárnej hudby*. Bratislava: Hudobné centrum, 2008, s. 183.

85 Vojenský umělecký soubor Ondráš (Brno), přes snahu o zrušení, resp. převedení na jiný resort (Ministerstvo kultury nebo Ministerstvo vnitra), existuje jako součást Armády České republiky dodnes. Ačkoliv byl založen v roce 1954 a byl rovněž využíván komunistickou propagandou, vždy se profiloval jako „folklorní“ soubor a jako takovému mu byla umožněna další činnost.

86 Revoluce ve vojenských záležitostech je pojem, který označuje komplexní změny ve vojenství po skončení studené války, více viz LEONHARD, Nina – WERKNER, Ines-Jacqueline (eds.). *Militärsoziologie – Eine Einführung*. VS Verlag: Wiesbaden, 2005, s. 41.
Srov. též GALATÍK, Vlastimil – KRÁSNÝ, Antonín – ZETOCHA, Karel (eds.). *Vojenská strategie*, Praha : Ministerstvo obrany ČR – PIC MO, 2008, s. 216-217.

DOKUMENTY A MATERIÁLY

ČINNOSŤ SLOVENSKÝCH VZDUŠNÝCH ZBRANÍ NA PRELOME ROKOV 1942/1943 V DOKUMENTOCH NEMECKEJ LETECKEJ MISIE NA SLOVENSKU¹

IGOR BAKA - MAREK MEŠKO

BAKA, I.– MEŠKO, M.: Activity of the Slovak Air Forces in the break of the years 1942/1943 in the documents of the German Air mission in Slovakia. *Vojenská história*, 2, 14, pp. 75–98, Bratislava.

The published material refers to the report of the activity of the German Air Mission in Slovakia from 30th October 1941, issued in *Military History* 1/2010- *Slovak Air forces entry into the war against the USSR in the reports of the German Air Mission*. At the beginning the authors mention the historic background of the establishment of German counseling committees (missions) being active in Slovakia on behalf of Protective Agreement from 23rd March 1939.

Military History. Slovak Republic. WWII. Activity of the Slovak Air Forces. Documentation.

Nemecká letecká misia (Deutsche Luftwaffenmission – DLM) a spolu s ňou aj Nemecká vojenská misia (Deutsche Heeresmission)² pôsobili na Slovensku od novembra 1939.³ Ich činnosť nadväzovala na prácu Nemeckej vojenskej komisie (Deutsche Militärkommission), ktorá na Slovensko prišla už v máji 1939. Ich pôsobnosť sa odvodzovala od 3. článku ochrannej zmluvy z 18. – 23. marca 1939, ktorým si nacistické Nemecko zabezpečilo dohľad nad organizovaním slovenskej armády. Činnosti Nemeckej leteckej misie doteraz dodnes nebola venovaná väčšia pozornosť ani zo strany vojenských historikov.⁴

-
- 1 Materiál bol spracovaný ako súčasť grantu APVV č. 0352-07 Slovensko-nemecké vzťahy v rokoch 1938-1945 v dokumentoch.
 - 2 Pri preklade nemeckých názvov misií sa pridriavame dobových dokumentov slovenskej proveniencie. V skutočnosti termínom Heer sa označuje pozemné vojsko a termínom Luftwaffe vzdušná zbraň.
 - 3 Na čele Nemeckej vojenskej misie bol pôvodne genpor. Franz Barckhausen, začiatkom novembra ho vystriedal genpor. Paul von Otto. Na čele Nemeckej leteckej misie stál plk. Erhardt Krüger, od februára 1941 genmjr. Ludwig Keiper.
 - 4 Porovnaj: ŠUMICHRASŤ, P. *Slovenské letectvo na východní frontě 1941-1943*. Cheb 2006; RAJNINEC, J.: *Slovenské letectvo 1939 – 1944*. 1. zv. Bratislava 1997; ŠUMICHRASŤ, P. – KLABNÍK, V. *Slovenské letectvo 1939 – 1944*. zv. 2. Bratislava 2000; BYSTRICKÝ, J. – ŠUMICHRASŤ, P. *Letka 13 v dokumentoch a obrazoch*. Bratislava 2004; STANISLAV, J. – KLABNÍK, V. *Slovenské letectvo 1944–1945*. 3. zväzok. Bratislava 2003; Činnosťou

Podľa nemecko-slovenskej zmluvy z 9. októbra 1939 mali obidve misie pôsobiť ako poradné orgány pre slovenské Ministerstvo národnej obrany (MNO), nemali síce mať žiadne veliace právomoci, mohli byť však kedykoľvek „zasvätené“ do jeho nariadení. Už v roku 1940 sa letecká misia podieľala na reorganizácii slovenskej armády, resp. jej vzdušných zbraní (letectvo, protiletadlové delostrelectvo a vzdušné spravodajstvo). Výsledkom spolupráce s DLM bol okrem iného aj vznik Veliteľstva vzdušných zbraní (VVZ) podľa nemeckého vzoru, a to mimo rámec MNO v októbri 1940. Dôležitú poradnú funkciu však DLM plnila najmä počas aktívneho nasadenia slovenských vzdušných zbraní na východnom fronte. Treba povedať, že slovenské vzdušné zbrane neboli ani po stránke technickej, ani personálnej pripravené na bojové nasadenie na fronte. V predchádzajúcom čísle Vojenskej histórie sme priblížili nemecký pohľad na prvú etapu operačného nasadenia slovenských vzdušných zbraní na východnom fronte, ktorá trvala od júla do októbra 1941.⁵ Predložená edícia dokumentov voľne nadväzuje na citovanú materiállovú štúdiu a zachytáva nemecký pohľad na činnosť slovenských vzdušných zbraní v zime 1942/1943. Relevantný je najmä dokument 1, ktorý predstavuje správu o činnosti DLM za prvý polrok výcvikového roku 1942/1943. Teda ide o obdobie od 1. októbra 1942 do 31. marca 1943. Ďalšie dokumenty predstavujú prílohy k dokumentu č. 1. Originály dokumentov sú uložené v Spolkovom archíve – Vojenskom archíve (Bundesarchiv-Militärarchiv) vo Freiburgu (Spolková republika Nemecko), a to vo fonde RW 5 Oberkommando der Wehrmacht – Amt Ausland/Abwehr. Chceme zdôrazniť, že príloha 1 zaradená ako dokument č. 2 už bola v minulosti publikovaná v slovenskom preklade.⁶ Napriek tomu sme sa ju rozhodli znovu publikovať, keďže pôvodná správa DLM sa na tento dokument odvoláva ako na svoju prílohu, ktorá hlbšie analyzuje niektoré v nej načrtnuté hodnotenia.

Tu treba pripomenúť, že v októbri 1941 došlo k stiahnutiu Veliteľstva vzdušných zbraní aj spolu so zvyšnými leteckými silami na Slovensko. K opätovnému nasadeniu jednotiek vzdušných zbraní na fronte došlo v júni 1942. Publikované dokumenty zachytávajú činnosť vzdušných zbraní, včítane ich nasadenia na fronte od 1. októbra 1942, teda od začiatku výcvikového roku 1942/43 do konca marca 1943.

Pomocou edovaných dokumentov si čitateľ môže vytvoriť pomerne komplexný obraz o spôsobe nasadenia jednotlivých zložiek slovenských vzdušných zbraní (teda letectva, protiletadlového delostrelectva ako i vzdušného spravodajstva) na fronte v sledovanom období. Dokumenty obsahujú tiež zaujímavé informácie o problémoch, ktoré sprevádzali vzdušné zbrane v otázke dopĺňovania ich výzbroje, závislej predovšetkým od nemeckých dodávok. Veľa priestoru sa v správach venuje tiež činnosti meteorologickej služby, ktorá bola dôležitým podporným článkom činnosti slovenských vzdušných zbraní, ako aj budovaniu Civilnej protiletectvej ochrany.

Najzaujímavejšie sú, samozrejme, informácie o nasadení slovenského letectva v predmetnom období na východnom fronte. Tu treba zdôrazniť, že práve v novembri 1942 bola do operačného priestoru slovenskej Rýchlej divízie podieľajúcej sa na nemeckej letnej ofenzíve na južnom úseku frontu nasadená letka 13 vyzbrojená nemeckými stíhačkami Messer-

Nemeckej leteckej misie sa bližšie nezaobrá ani V. zväzok vojenských dejín Slovenska: CSÉFALVAY, F. a kol. *Vojenské dejiny Slovenska – V. zväzok (1939-1945)*. Bratislava 2008.

- 5 BAKA, I. – MEŠKO, M. Vstup slovenských vzdušných zbraní do vojny proti ZSSR v hláseniach Nemeckej leteckej misie. In *Vojenská história*, roč. 14, 2010, č. 1, s. 94-114.
- 6 ŠUMICHRASŤ, P. Pohľad nemeckého dôstojníka na bojovú činnosť príslušníkov 1. frontovej garnitúry letky 13, v období 9. 1942 – 22. 3. 1943. In *Vojenská história*, roč. 2, 1998, č. 4, s. 83-89; BYSTRICKÝ, ŠUMICHRASŤ, ref. 4, s. 44-45.

schmitt Bf 109 E. Začlenená bola ako 13. slovenská letka k II. Gruppe (skupine) Jagdgeschwader (stíhacia eskadra) 52 Luftwaffe. Publikované dokumenty zachytávajú hodnotenie jej činnosti nemeckými vojenskými orgánmi od jej príchodu na front až do konca marca 1943. Tieto hlásenia jednoznačne potvrdzujú už publikované tvrdenia o vysokej bojovej morálke, odborných kvalitách, ale aj vlastnej aktivite príslušníkov tejto letky pri plnení povinností po boku nemeckej armády. Príčiny takéhoto konania slovenských pilotov však publikované hlásenia neanalyzujú. V tejto súvislosti sa vynára otázka, do akej miery si príslušníci letky 13 uviedomovali vlastný podiel na nacistickej vojenskej agresii v ZSSR v širšom kontexte tohto vojnového konfliktu. Najmä, ak uvážime, že publikované dokumenty časovo zachytávajú obdobie, kedy prebiehala bitka o Stalingrad, ktorej výsledok znamenal veľký zlom v priebehu druhej svetovej vojny. Tieto udalosti výrazne determinovali aj premeny nálad slovenskej spoločnosti, ako aj armády. Podľa nemeckých hlásení sa však neúspech nemeckej ofenzívy na výkonoch slovenských pilotov a ich motivácii neodrazil. Tieto tendencie možno vysledovať až neskôr.

Pre úplnosť treba dodať, že v predmetnom období letka 13 absolvovala viacero presunov, bola prezbrojovaná na modernejšie typy stíhačiek Messerschmitt Bf 109 F a G (ktoré však nepatrili slovenskej armáde) a absolvovala aj množstvo bojových úloh. Od apríla 1943 (teda už mimo zachytený časový rámec) letka pôsobila na letisku Anapa na pobreží Čierneho mora, kde zotrvala až do výmeny 2. frontovou garnitúrou 7. júla 1943.⁷

Samozrejme, zostavovatelia nestrácajú zo zreteľa fakt, že ide o nemecký pohľad na problematiku, ten však bol vzhľadom na postavenie slovenskej armády relevantný.

Dokumenty sú publikované podľa zaužívaných pravidiel na vydávanie prameňov k novším dejinám. Sú uverejnené v plnom znení. Dokumenty sú uverejnené v slovenskom preklade. Preklady názvov útvarov a jednotiek sme prispôbili dobovej terminológii používanej v slovenskej armáde. V záhlaví dokumentov je obsahový regist, ktorý je dielom editorov.

DOKUMENT 1

Správa Nemeckej leteckej misie z 1. apríla 1943 o činnosti slovenských vzdušných zbraní na prelome rokov 1942 – 1943

Správa o činnosti z prelomu rokov 1942/43

I. Všeobecná časť.

- a) Výcvik.
- b) Nové dodávky.
- c) Udalosti na fronte.
- d) Vykreslenie morálky.

7 Počas celého obdobia svojho nasadenia vybojovala 206 vzdušných súbojov, pripísala si 154 potvrdených víťazstiev pri 4 stratách vlastného lietajúceho personálu. K jej činnosti bližšie pozri: ŠUMICHRAST, ref. 4; ŠUMICHRAST, KLABNÍK, ref. 4; BYSTRICKÝ, ŠUMICHRAST, ref. 4; RAJLICH, J. Tatranští orli nad Kubáni. Historie slovenské stíhací letky 13. Praha 2002. RAJLICH, J. Za boha a národ. Stíhací esa slovenských vzdušných zbraní ve 2. světové válce. Praha 2006

II. Jednotlivé správy.

- a) Letectvo.
- b) Protiletadlové delostrelectvo.
- c) Jednotka vzdušného spravodajstva.
- d) Meteorologická služba.
- e) Protiletcká ochrana.

I. Všeobecná časť.

- a) Výcvik.

Výcvikový rok 1942/43 začal 1. októbra 1942 prijatím nových odvedencov k jednotkám letectva, protiletadlového delostrelectva a oddielu vzdušného spravodajstva.

V rámci oddielov letectva a vzdušného spravodajstva sa výcvik následne realizoval na úrovni letiek a rôt, a v rámci protiletadlového delostrelectva sa konalo sústredenie (odvedencov – pozn. I. B. a M. M.) do 3 odvodných stredísk pre ťažké, ľahké protiletadlové delostrelectvo a pre svetlomety, zatiaľ čo sa väčšia časť batérií aj naďalej nachádzala nasadená v poli, alebo vo vojnových zónach na domácom území⁸.

Z celkového hľadiska je potešiteľné, že sa podarilo presadiť mierovú zásadu 16-týždňového výcviku pre odvedencov.

Tento časový rámec musel byť v prípade jednotiek, ktoré:

- a) boli práve zastihnuté novými dodávkami,
- b) boli dopredu určené ako náhrada za jednotky nasadené na fronte, skrátený.

Preto tieto jednotky mali preložené cvičenie v bombardovaní a termínov strelieb⁹ na skorší dátum. Skrátenú dĺžku základného výcviku sa však neskôr podarilo nahradiť.

Všade tam, kde sa mohli činiť nemeckí inštruktori, slovenská strana zistila a uznala, že nastal citelný posun vo výcviku a správaní sa danej jednotky. Podobne aj úspechy dosiahnuté na fronte a najmä uznania vyšších nemeckých veliteľských postov za bezchybné vystupovanie slovenských jednotiek je nutné ohodnotiť ako úspech spomínaného výcviku.

V súvislosti s protiletadlovým delostrelectvom došlo v januári k prideleniu personálu ľahkej a ťažkej batérii. Tento (personál – pozn. I. B. a M. M.) bol od novembra do 20. marca preložený do Linca, resp. do Viedne kvôli výcviku, aby sa najskôr vycvičil pri tamojších oddieloch protiletadlového delostrelectva, a aby potom mohol byť zodpovedne nasadený v rámci nemeckej protiletckej ochrany.¹⁰

Veliteľ DLM sledoval 2.2.1943 výcvik batérie nachádzajúcej sa v Linci priamo na jej palebnom postavení.

Vojenské vystupovanie celej batérie počas výcviku urobilo (na veliteľa DLM – pozn. I. B.

8 Asi sa myslia palebné postavenia protiletadlového delostrelectva v rámci protiletadlovej obrany dôležitých priemyselných závodov.

9 Pravdepodobne sa myslia ostré bombardovanie a strelby na leteckej strelnici v Kamenici nad Cirochou, resp. v Malackách.

10 Flakschutz

a M. M.) veľmi dobrý dojem. Vel. oddielov protiletadlového delostrelectva¹¹ plukovník¹² Fichter sa vyjadril o výkonoch a chovaní batérie s veľkým uznaním (pozri Príloha 2)¹³.

Po prevzatí kanónov sa na strelnici protiletadlového delostrelectva v Rust-Oggau konal výcvik v palbe proti vzdušným cieľom.

Po návrate na Slovensko boli obe batérie okamžite nasadené na protiletckú ochranu¹⁴ Bratislavy.

Všeobecné nahliadnutie na vystupovanie oddielu umožnila tiež vojenská prehliadka 14. marca, už tradične konaná pri príležitosti štátneho sviatku slov. nezávislosti, pričom význam tejto prehliadky v Bratislave podčiarkla práve účasť vzdušných zbraní. Úmyslom ministra obrany¹⁵ bolo verejne, pred diplomatickým zborom a v prítomnosti prezidenta štátu¹⁶ ukázať, že malá slov. branná moc¹⁷ nie je pre jej susedov protivníkom, ktorého je možné znevažovať. Tento úmysel sa očividne podarilo naplniť. Oddiel, ktorý popred premaširoval v nemeckom prehliadkovom pochode, pôsobil celkovo veľmi potešujúcim dojmom. Na leteckej prehliadke sa zúčastnilo 64 lietadiel, medzi nimi aj nedávno dodané stroje Caudron¹⁸, Heinkel¹⁹ a Messerschmitt.²⁰ Na pešej prehliadke v Bratislave zastupovalo vzdušné zbrane 5 batérií protiletadlového delostrelectva a jedna rota letcov.

b) Nové dodávky.

Ku koncu predchádzajúceho polroka sa zrealizovala už uvedená dodávka, keď po 1. októbri 42 prišlo k leteckej jednotke 8 strojov Caudron C 445²¹. Viaceré z týchto strojov sa už osvedčili na spojovacích letoch k jednotkám a jednotkám vzdušných zbraní nasadeným na fronte. S nadšením sa prijali ďalšie dodané 3 stroje Fi 156 (Bociany)²², ktoré sa okrem iných predviedli v letovej ukážke aj prezidentovi štátu.

V nadväznosti na dodávku zo začiatku roka 1942 nasledovala dodávka pre letku Me 109, ktorú doplnili ďalšie 4 Me 109 E.²³ Tieto stroje našli uplatnenie v pokračovacom výcviku pilotov v Leteckej škole.

Ďalej boli dodané dva He 111 H. Slov. vzdušné zbrane vyjadrili želanie, aby dostali ešte ďalšie He 111 ako bombardéry pre bombardovacie misie.²⁴

11 Flakgruppen-Kdr.

12 Oberst

13 Pozri dokument č. 3

14 Flakschutz

15 Myslí sa minister národnej obrany gen. I. triedy Ferdinand Čatloš (1895 – 1972).

16 Jozef Tiso

17 v origináli slov. Wehrmacht

18 francúzsky dvojmotorový jednoplošník Caudron C.445M Goéland (Morská čajka)

19 nemecký dvojmotorový bombardér Heinkel He 111H-10

20 nemecká stíhačka Messerschmitt Bf 109G-2 a G-4

21 Caudron C.445M. – na Slovensko koncom septembra nemecká strana dodala šesť typov tohto lietadla (jedno však bolo predvážacie, ostalo však na Slovensku). Začiatkom roku 1943 (február-marec) slovenská strana prevzala ďalšie tri lietadlá tohto typu. Ďalšie dve boli dodané v júli 1943, a to v sanitnej verzii. ŠUMICHRAS, KLABNÍK, ref. 4, s. 69-70.

22 Nemecký kuriérny a spojovací jednomotorový vzperový hornoplošník Fieseler Fi 156 Storch (Bocian). Slovenská strana ich prevzala v marci 1943. ŠUMICHRAS, KLABNÍK, ref. 4, s. 67.

23 Nemecká stíhačka Messerschmitt Bf 109 E-7. V tomto období boli tieto stroje už technicky zastarané a neodpovedali úrovni bojovej leteckej techniky na východnom fronte. Začiatkom júla 1942 slovenská strana prevzala 10 kusov tohto lietadla, do septembra 1942 ich počet narástol na 14, do marca 1943 bolo na Slovensko dodaných spolu 20 kusov verzii Bf 109 E-2, E-3, E-4 a E-7. Tamže, s. 73-74.

24 Na Slovensko lietadlá prišli v januári 1943. Viac strojov tohto typu už dodaných nebolo. ŠUMICHRAS,

Veľmi akútnou sa javí potreba nahradenia úplne zastaraných a, mimo iného v dôsledku nasadenia na východnom fronte v roku 1941 a 1942 olietaných, pozorovacích strojov typu Letov Š 328²⁵, ktoré sú vzhľadom na ich opotrebovaný stav z podstatnej časti zrelé na vyradenie. Z toho vyplýva, že výcvik a schopnosť nasadenia pozorovacích strojov klesli na kritickú úroveň. Kvôli tomuto nedostatku sa nasadené divízie, buď na fronte, alebo v zázemí pri potieraní bánd, ktoré sa sčasti dejú aj na rozsiahlych plochách, musia zaobiť bez dostatočnej podpory vzdušných zbraní. V súčasnej dobe už prebieha riešenie odpovedajúcej zmluvy o dodávkach, podporovanej aj zo strany DLM.

K protiletadlovému delostrelectvu sa zrealizovala dodávka 1 ťažkej a 1 ľahkej batérie, ktorú nasadili na posilnenie protiletectvej ochrany²⁶ Bratislavy.

c) Udalosti na fronte.

Ako vyplýva zo správy slov. stíhacej letky²⁷, zaslanej leteckým referentom²⁸ a pripojenej v prílohe, táto letka sa obdivuhodne zachovala v ťažkých obranných bojoch na Kaukaze a pri Kerči.²⁹ Veľavravným dôkazom leteckých a bojových vlastností slov. stíhačov je 50 zostrelov³⁰, ktoré dosiahli v krátkom čase od prezbrojenia na Me 109 G 2, resp. G 4.³¹ Citácie v hláseniach Wehrmachtu z 12., 14. a 16. 3., ako aj zmienky v tlači, najmä však uznanlivý telegram pána ríšskeho maršala³² z 25. 3. naplnili slov. vzdušné zbrane hrdosťou.

Podobne aj batérie protiletadlového delostrelectva (1 ťažká, 1 ľahká), ktoré boli na príhovor DLM nasadené do boja pri Rýchlej divízii, opakovane dostali možnosť, aby sa vyznamenali. Zároveň sú jedinými slov. jednotkami, ktoré zotrvali v nasadení aj so svojimi slov. obsluhami v boji na Východe.

Počas ústupu z oblasti Kubáne slov. stíhacia letka 13 opustila svoju operačnú základňu až vo chvíli, keď už tam dopadala nepriateľská M.G.- palba.³³

Organizácia jej pozemného sledu, ako aj osádky vozidiel jednej ďalšej batérie protiletadlového delostrelectva, a v rámci letky nasadená letecká hlásna rota, preukazovali počas pochodu po krehkom a puklinami vyplnenými vodou pokrytom zamrznutom povrchu Azovského mora pozoruhodné ukážky prezieravosti, chladnokrvnosti a smelosti.

d) Vykreslenie morálky.

V úplnom protiklade k spomínanému ohodnoteniu súčastí brannej moci bojujúcich na fronte stojí premena v náladách, ku ktorým sa v rámci svojho nestáleho zmýšľania utieka

KLABNÍK, ref. 4, s. 63.

25 československý pozorovací a ľahký bombardovací jednomotorový dvojplášnik Letov Š-328

26 Flakschutz

27 Myslí sa letka 13.

28 Fliegerbearbeiter

29 Kertsch

30 Jubilejný päťdesiaty zostrel dosiahol por. let. J. Gerthofer 21. 3. 1943. K 31. 3. 1943 mala letka na svojom konte už 68 priznaných zostrelov. ŠUMICHRASŤ, KLABNÍK, ref. 4, s. 98; Tiež ŠUMICHRASŤ, ref. 4, s. 147-148.

31 Messerschmitt Bf 109G-2 a G-4. Už od decembra 1942 bola letka postupne prezbrojovaná na lietadlá Messerschmitt Bf 109 vo verzii – F. Tieto lietadlá príslušníci slovenskej letky využívali do začiatku marca, medzitým boli postupne prezbrojované modernejšími verziami – G. Typy F a G však neboli majetkom slovenskej armády. ŠUMICHRASŤ, KLABNÍK, ref. 4, s. 99. Až v roku 1944 v rámci programu Eiche slovenská armáda prevzala 15 odkúpených moderných stíhacích lietadiel Messerschmitt Bf 109 G – 6.

32 Hermann Göring

33 M.G.-Feuer – guľometná palba

časť obyvateľstva, predovšetkým inteligencia. Tá s narastajúcimi úspechmi Rusov opustila svoj doterajší päťolizáčsky svetonázor a prejavuje čoraz výraznejší odmietavý postoj.

Názor, že by nemecká strana mohla z tejto skutočnosti vyvodit' určité dôsledky, si však spomínaná inteligencia zrejme nechcela pripustiť.

Tieto protichodné nálady sa začali výrazne prejavovať tak na verejnosti, ako aj v odmietanom postoji byrokracie rôznych ministerstiev.

V tejto súvislosti bol z psychologického hľadiska zaujímavý fenomén, že čechofilské kruhy síce nedokázali zakryť pocit triumfu nad domnelým bodom obratu (vo vojne – pozn. I. B. a M. M.), avšak zo strachu pred bolševizmom sami seba donútili k viere, že je predsa len lepšie priať nemeckému víťazstvu, lebo predstavuje menšie zlo.

Bolo zjavné, že aj časť dôstojníkov jednotiek, ktorí ešte vtedy mali nehatenú možnosť odpočúvať nepriateľské správy, sa prikláňala k porazeneckým náladám.

Naproti tomu je možné skonštatovať, že minister Čatloš, ako aj väčšia časť jeho dôstojníkov nie sú nijako ovplyvnení nemeckými, či ruskými úspechmi a pracujú na spoločnej veci, zatiaľ čo terajší veliteľ slov. vzdušných zbraní³⁴ spolu a aj mnohí jeho dôstojníci sú k Nemcom naladení v absolútne priateľskom duchu.

Následne preto s ministrom Čatlošom a so slov. Veliteľstvom vzdušných zbraní stále ešte pretrvávajú, podobne ako aj predtým, znamenité vzťahy.

II. Jednotlivé správy.

a) Letectvo.

I. Nasadenie: a) V sektore slov. Rýchlej divízie:

13. stíhacia letka, určená pre front a vycvičená v Grove³⁵, sa 14. októbra 42 presunula do poľa s 8 strojmi Me 109 E 7.³⁶ 4 stroje Me 109 E 7 boli poškodené počas nasledovného dokončovacieho výcviku na Slovensku.³⁷ Pri prelietnutí na front odpadli 2 Me 109 E 7, takže letka dorazila do Majkopu³⁸ so 6 strojmi schopnými štartu. Tam dôstojníci DLM pristúpili k nutným prípravným opatreniam. Letku podriadili ako 13. letku (eskadre – I. B. a M. M.) JG 52³⁹ a IV. leteckému zboru.⁴⁰

Na fronte sa ukázalo, že pre už zastaraný typ Me 109 E 7 tam nejestvuje žiadne praktické využitie, takže od DLM vzišla požiadavka prezbrojenia na Me 109 F⁴¹, resp. G.⁴² Opotrebované stroje Me 109 E, doručené ako náhrada, neboli schopné nasadenia a boli v nepoužiteľnom stave. Slov. veliteľ letky⁴³ zostavil hlásenie a navrhol, či by nemohol lietadlá prevziať na zapožičanie. Následne došlo k realizácii prezbrojenia na Me 109 G 2. Medzitým boli dodané na front aj stroje Me 109 G 4, ktoré vďaka svojim novým rádiostanicami umožňujú prevádzku rádiového spojenia aj na väčšie vzdialenosti. V dôsledku toho vzišla od DLM požia-

34 gen. II. tr. Štefan Jurech

35 správne Grove (v Dánsku)

36 Lietajúci sled sa na front (do Majkopu) presunul v dňoch 27. 10. 1942 – 4. 11. 1942. Skupinu tvorilo 7 stíhačiek Bf 109 E a jeden dvojplôšník predvojnovéj čs. výroby lietadlo Praga E-241. Ďalšie lietadlo Bf 109 E letelo na front ako predvoj, pre technické problémy však muselo zostať v Lvove. ŠUMICHRASŤ, – KLABNÍK, ref. 4, s. 91.

37 Myslí sa po návrate z Grove a pred presunom na východný front.

38 Maikop

39 Jagdgeschwader – stíhacia eskadra

40 IV. Fliegerkorps

41 Messerschmitt Bf 109 F-4

42 Messerschmitt Bf 109G-2 a G-4

43 stot. let. Ondrej Ďumbala

davka, aby sa slov. letka úplne prezbrojila na práve vyrobené stroje G 4, pretože Slovensko ich aj tak muselo zakúpiť. Veliteľ stíhacej eskadry⁴⁴ s prezbrojením na G 4 súhlasil, a to ešte v tejto chvíli stále prebieha.

Letka sa na fronte zachovala vynikajúcim spôsobom a vo veľmi krátkom čase, čiže odkedy došlo k jej vybaveniu novým typom, dosiahla do 30. marca 43 až 50 zostrelov⁴⁵. Tak v radoch lietajúceho, ako aj nelietajúceho personálu, bolo možné zaznamenať sotva niečím prekonateľnú radosť z nasadenia. Na nadriadených služobných postoch sa veľmi živo vyjadrovali o bezchybnom vojenskom vystupovaní dôstojníkov a mužstva. (pozri Príloha: Frontové hlásenie leteckého referenta⁴⁶.)

b) pri slov. Zaisťovacej divízii:

Počas nasadenia Zaisťovacej divízie v boji proti bandám⁴⁷ v priestore 180 km severne od Žitomiru boli využité 4 Avie 534⁴⁸ a 2 E 241⁴⁹ 11. stíhacej letky na útoky proti pozemným cieľom.⁵⁰ V blízkej dobe sa plánuje posilnenie tohto roja o ďalšie tri Letovy Š 328, ktoré môžu vďaka zhadzovaniu 50-kilových bômb účinne zasahovať do pozemných bojov.

II. Výcvik.

Slov. 12. stíhacia letka sa teraz preškoľuje z Avii⁵¹ na Me 109 E a po zakončení výcviku má v poli vystriedať (letku – pozn. I. B. a M. M.) 13./JG52.

V rámci 3 slov. pozorovacích letiek bola výcviková činnosť v priebehu polroka popísaného v správe mimoriadne intenzívna. Výcvik sledoval nemecké výcvikové smernice, a to v oblasti leteckého snímkovania, rádiovkej prevádzky, navigácie, strelby na vzdušné a pozemné ciele, cvičila sa spolupráca s delostrelectvom a tiež aj mierenej strelby. Ďalej sa realizoval výcvik doplnovacieho personálu a vodičov motorových vozidiel.

V leteckej škole v Trenčíne sa uskutočnili kurzy pre pilotov určených na lety v noci, pre dôstojníkov v zálohe – pilotov aj pozorovateľov, a pre poddôstojníkov z povolania – letovodov, palubných mechanikov a fotomechanikov. Ďalej sa vykonávalo preškoľovanie pilotov na dvojmotorové lietadlá a na Fi 156. Piloti, ktorí už túto školu absolvovali, vykazujú celkovo veľmi dôkladné vyškolenie a dobré letecké návyky.

Na C-škole⁵² Ōls práve prebieha školenie pre C-letecký výcvik, ako aj letecký výcvik pre lety bez vidu, na ktorom sa zúčastňujú 4 piloti, 2 palubní mechanici, a 2 palubní radiisti zo slov. vzdušných zbraní.

44 Geschwaderkommodore

45 Pozri poznámku 30.

46 Flieger-Sachbearbeiter

47 proti partizánom

48 československý jednomotorový stíhací dvojplôšník Avia B-534

49 československý jednomotorový cvičný dvojplôšník Praga E-241

50 K operačnému nasadeniu slovenských vzdušných zbraní na podporu Zaisťovacej divízie došlo nariadením veliteľa vzdušných zbraní plk. gšt. Š. Jurecha z 1. 6. 1942. Na front boli za týmto účelom vyslané: pozorovacia letka 1 (6 lietadiel Š-328), stíhacia letka 11 (12 stíhacích lietadiel Avia B-534), 4. batéria delostreleckého protiletadlového pluku spolu s dvomi spojovacími čatami a dielenským družstvom z leteckého pluku. Jednotky boli začlenené do Skupiny vzdušných zbraní pri Zaisťovacej divízii. Do poľa odišla aj letka 2, ktorá do 23. 10. 1942 vykonávala kuriérnu službu. Jednotky robili prieskum, ostreľovanie a bombardovanie pozemných cieľov, pričom bolo zasiahnuté civilné obyvateľstvo. Od októbra zostala v poli len letka 11 prispôbená zimným podmienkam, neskôr pôsobila ako Kombinovaná letka, a to až do októbra 1943. Blížšie pozri ŠUMICHRASŤ, – KLBNÍK, ref., s. 79-89.

51 zo strojov Avia B-534

52 C-Schule ???

III. Stav letky.

Frontové typy využívané slov. vzdušnými zbraňami, čiže Avia 534 ako stíhacie lietadlo a Š 328 – Letov ako pozorovací stroj, sú úplne zastarané, a ich používanie na fronte neprichádza v žiadnom prípade do úvahy. Tak ich rýchlosť, ako aj ich stúpavosť a výzbroj sú úplne nedostačujúce. Okrem toho tieto stroje vykazujú v dôsledku svojho veku také opotrebenie, že sa v poli rysuje okamih, keď slov. vzdušné zbrane, ktorým už chýbajú náhradné diely, nebudú disponovať žiadnymi staršími bojovými lietadlami.

IV. Nová dodávka.

Z nových lietadiel sa od 1. októbra 42 dodalo:

8 Caudronov. 2 Caudrony, ktoré sú vybavené ako sanitné stroje, sa čoskoro dodajú.⁵³

3 Fi 156 (Bociany);

z použitých:

2 He 111 H 1e,

3 Ar 96 a 1 Ar 96 A 0 s nastaviteľnou vrtuľou.⁵⁴

V najbližšej budúcnosti sa ukazuje ako veľmi naliehavá dodávka strojov FW 189⁵⁵ na pozorovanie, stíhačiek Me 109 G 4 na vytvorenie jednej ďalšej stíhacej letky, bombardérov He 111 na potláčanie bánd, a cvičný stroj Ar 96 B 1⁵⁶ na preškoľovanie pre Me 109.

V. Pozemná organizácia.

Pokračovali práce na budovaní poľných letísk. V najbližšom čase by sa malo letisko Sv. Peter⁵⁷, odteraz nazývané Mokrad', v urýchlennom tempe prebudovať na veľkú leteckú základňu a malo by ho obsadiť viacero leteckých jednotiek. Predbežne bol vydaný rozkaz, aby sa ešte pred ukončením stavebných prác presunul na letisko Mokrad' slov. Letecký park z Trenčína.⁵⁸

VI. Letecký zbor.

Slov. letecký zbor, ktorý bol doteraz vzhľadom na (význam – pozn. I. B. a M. M.) jeho osobnosti podriadený náčelníkovi slov. vzdušných zbraní generálovi Jurechovi,⁵⁹ by mal v blízkom čase splynúť a Aeroklubom.⁶⁰ V čase, keď sa generál Jurech ako veliteľ slov. Rýchlej divízie nachádzal v poli, ho vo velení Leteckému zboru zastupoval major Lisický⁶¹. Pod

53 pozri poznámku 21

54 Nemecký jednomotorový celokový cvičný jednoplošník Arado Ar-96A. Prvé tri lietadlá boli na Slovensko prietnuté 28. 8. 1942. Vo februári 1943 bolo prevzaté ďalšie Ar 96 A s nastaviteľnou vrtuľou.

55 Nemecký dvojmotorový celokový pozorovací stroj Focke-Wulf Fw 189A-2, ktorý letci prezývali „Rám“ pre jeho charakteristickú siluetu. Prvé lietadlá tohto typu slovenská strana prevzala v októbri 1943. ŠUMICHRAST, KLABNÍK, ref. 65-66.

56 Nemecký jednomotorový celokový cvičný jednoplošník Arado Ar-96B. Od verzie Ar-96A sa odlišoval najmä pozmenenou prednou časťou trupu, ktorá skrývala silnejší motor, štandardne zavedenou kovovou dvojlistou staviteľnou vrtuľou, a tým pádom aj vyššími výkonmi.

57 dnes Liptovský Peter

58 Letecký park bol z Trenčianskych Biskupíc na Mokrad' redислоkovaný v apríli 1943. Bližšie pozri VANĚK, O. Letisko Mokrad' v prevratových plánoch generála Čatloša. In *Vojenská história*, roč. 3, 1999, č. 3, s. 103-114.

59 gen. II. tr. Štefanovi Jurechovi

60 Podľa zákona z 10. 12. 1940 združoval Slovenský letecký zbor príslušníkov HG, Freiwillige Schutzstaffel, Hlinkovej mládeže a Deutsche Jugend, ktorí sa chceli dobrovoľne venovať leteckej výchove a výcviku. Vykonával predvojenskú a povojenskú leteckú výchovu, letecký výcvik a šport. Slovenský zákonník 1939, č. 312/1940 Sl. z.

61 mjr. let. Mikuláš Lisický

novým vedením sa spolupráca s leteckou skupinou etnických Nemcov⁶² v rámci leteckého zboru ukázala ako dobrá. Ak vyvstali problémy, tak len potiaľ, že zatiaľ nie je možné, aby sa pilotný dorast leteckej skupiny etnických Nemcov začlenil do stavu nemeckej Luftwaffe. Tých, ktorí sa prihlásili dobrovoľne, prideliť v Ríši k SS, lebo kvôli skutočnosti, že majú iba slov. štátnu príslušnosť, nemôžu sa prihlásiť ako dobrovoľníci do nemeckej Luftwaffe. RLM⁶³ a letecký zbor NSF⁶⁴ boli o tejto záležitosti informované, a spolu s vedením SS sa podniknú pokusy, aby sa dosiahlo želaného prísunu dobrovoľníkov aj do nemeckej Luftwaffe.

VII. Letecký park Trenčín-Biskupice.

V Leteckom parku Trenčín-Biskupice sa počas obdobia opisovaného v správe vykonali následné opravy:

	<u>Kabíny:</u>	<u>Motory:</u>
pozemná údržba	1	2
čiastková údržba	17	24
mimoriadna údržba	13	14
vyradovanie	11	6.

V súčasnej dobe prebieha preloženie parku do Mokrade (16 km severovýchodne od Lipt. Sv. Mikuláša). Zatiaľ tam sú pre potreby parku k dispozícii 2 malé letecké hangáre. Za účelom ubytovania, zabezpečenia služobných priestorov, dielní, atď. sa tam v súčasnosti budujú baraky. Plná pracovná kapacita by sa mala dosiahnuť v polovici mája 43.

VIII. Slovenská továreň na lietadlá, úč. spol.⁶⁵

Slovenská továreň na lietadlá, úč. spol. bude umiestnená do hangárov a dielní v Trenčíne-Biskupiciach⁶⁶, ktoré sa uvoľnia v dôsledku preloženia Leteckého parku.⁶⁷

V dňoch 10. a 11.11.42 sa za prítomnosti zástupcov generálneho leteckého vedúceho⁶⁸ ko-

62 volksdeutsche Fliegergruppe

63 Reichsluftfahrtministerium

64 Nationalsozialistisches Fliegerkorps (NSFK)

65 slowakische Flugzeugbau-A.-G.

66 Trenčianske Biskupice

67 Modernizovať svoj letecký park sa slovenská strana snažila odstránením závislosti slovenského letectva od nemeckých dodávok. Takým riešením bolo zriadenie továrne na výrobu lietadiel (Slovenská továreň na lietadlá, úč. spol.). Velenie slovenskej armády si vybralo pobočku protektorátnej firmy Ing. Mráz v Chocni. Pobočka vznikla Nitre v roku 1941 a niesla názov Továreň na lietadlá Ing. Mráz (venovala sa oprave, výrobe a údržbe športových lietadiel a športových vetroňov). Mrázova firma bola začlenená do koncernu Hermann Göring-Werke. V roku 1942 MNO rozhodlo pre firmu uvoľniť časť priestorov na letisku v Trenčianskych Biskupiciach. Došlo pritom k dohode, že v továrni sa budú vyrábať nemecké lietadlá Junkers Ju 87 Stuka. Štát tu získal väčšinu kapitálovú účasť, podnikateľ Mráz bol postupne odstavený, továreň však následne v roku 1943 oľavila nemecká strana. Maximálna výrobná kapacita továrne mala byť podľa predbežných kalkulácií 25 lietadiel mesačne. V novej konštelácii vlastníctva sa čiastočne zmenili aj výrobné plány. Lietadlá Junkers Ju 87 D-5 sa mali vyrobiť jednorázovo v počte 50 kusov, ostatná výroba sa mala sústrediť na produkciu cvičných lietadiel typu Arado Ar 96 B (150 mesačne). Výroba v továrni sa však rozbiehala pomaly a až v máji 1944 opustilo montážne linky prvé lietadlo – Stuka, väčšina však bola určená pre nemeckú armádu. Presný počet vyrobených strojov nie je známy. Podľa niektorých informácií sa začala tiež výroba (alebo skôr montáž) pôvodne uvažovaných cvičných stíhačiek Skoda – Kauba SK 257, ktorých sa však vyrobilo len niekoľko kusov. Nejasná je tiež otázka montáže typu Arado Ar 96 B. Zdlhavá príprava produkcie však pochovala plány MNO o prestavbe vzdušných zbraní na moderne vybavenú zložku slovenskej armády, nezávislú od nemeckých dodávok. Slovenská armáda postupne prevzala 10 lietadiel Ju 87D-5, po vypuknutí SNP ich však všetky zhabala nemecká armáda. CHYTKA, S. K pokusu o zavedenie vojenskej leteckej výroby v rokoch 1941-1943 na Slovensku. In *Vojenská história*, roč. 3, 1999, č. 4, s. 106-118.

68 Generalflugzeugmeister

nali v Bratislave a v Trenčíne rokovania o aktivácii Slovenských leteckých závodov, a.s. Pri tom sa dohodlo, že Slovenská továreň na lietadlá, úč. spol. bude mať najskôr kapacitu 50 lietadiel mesačne, avšak so zámerom, aby neskôr stúpila na 100 lietadiel mesačne. Slovensko zatiaľ vyšle, ako sa uviedlo vyššie, 4 000 pracovníkov do nemeckých leteckých tovární na zaškolenie. Po ukončení 2 až 4-mesačného školenia by mali pokračovať v práci v nemeckých závodoch tak dlho, až kým ich nebude môcť závod v Trenčíne zamestnať.

V rámci ďalšieho rokovania, ktoré sa konalo 7. a 8.3.43, sa dohodlo:

1.) Otázka pracovníkov: Vzhľadom na to, že zhromažďovanie 4 500 pracovníkov potrebných pre prvý stupeň stavebných prác je sprevádzané veľkými problémami – zatiaľ sa podarilo najat iba cca. 300 pracovníkov – sa na základe odporúčania DLM nábor zrealizuje za asistencie služobného miesta nemeckého generálneho zmocnenca pre pracovné nasadenie.⁶⁹

2.) Kapacita: Je nutné neodkladne zrealizovať výstavbu jedného leteckého hangára s plochou cca. 13 000 m² drevenej konštrukcie. Následná úprava pracovných priestorov uvoľnených Leteckým parkom sa pokryje zákazkami na prestavbu, ktoré bude udeľovať RLM.

3.) Otázka financovania: Zariadenia pre Ju 87 sa zapožičali Slovenskej továrni na lietadlá, úč. spol. Prostriedky na zabezpečenie obrábacích strojov – zatiaľ je potrebných viac ako 25 strojov mesačne – uvoľní RLM k dispozícii vo forme zálohy pri neskoršej dodávke lietadiel.

Licenčné poplatky sa stanovujú rokovaniami sprostredkovanými RLM.

Súbor dohovorov o spolupráci pri výstavbe závodu v Biskupiciach sa onedlho ustanoví v osobitnej písomnej dohode medzi RLM a MNO.

V záujme toho, aby sa už vopred odstránili nejasnosti a problémy, prevzala DLM dohľad (nad výstavbou – pozn. I. B. a M. M.) na mieste, ako aj styčnú funkciu medzi Slovenskou továrňou na lietadlá, úč. spol. a RLM.

Súčasne bude technický referent DLM až do odvolania monitorovať realizáciu stavebných prác.

b) Protiletadlové delostrelectvo.

a) Nasadenie na fronte:

Pri Rýchlej divízii sú aj naďalej nasadené:

- 1 - 8,8 cm batéria,
- 2 - 2 cm batéria Oerlikon⁷⁰,
- 3 - 2 cm batéria Oerlikon pri slov. letke⁷¹ Me 109.

Na základe rady veliteľstva divízie vo veci nasadenia protiletadlového delostrelectva bol nemecký inštruktážny dôstojník, ktorý doteraz pôsobil pri 8,8 cm batérii, prevelený k nemeckému spojovaciemu štábu pri Rýchlej divízii.

Pri Zaisťovacej divízii sa nachádza:

- 1 - 2 cm batéria Oerlikon

kvôli ochrane tam umiestnených slov. stíhačov a pozorovacích lietadiel.

Udalosti na fronte:

Po ústupe z Kaukazu mali batérie nasadené v rámci Rýchlej divízie (1 ťažká, 1 ľahká) v Ta-

69 Dienststelle des deutschen Generalbevollmächtigten für Arbeitseinsatz

70 20mm protiletický kanón švajčiarskeho pôvodu Oerlikon. Vďaka rozsiahlej licenčnej výrobe v krajinách Osi, ako aj na strane Spojencov patril k najrozšírenejším zbraňovým systémom 2. svetovej vojny.

71 letke 13

manskom predmostí opakovane príležitosť sa vyznamenať. Sú to jediné batérie so slov. ob-
sluhou, ktoré zostali na predmostí.

b) Domácia vojnová oblasť⁷²:

K protivzdušnej obrane domácej vojrovej oblasti sú v rámci Slovenska nasadené:

1 protiletadlová skupina Bratislava, ktorá pozostáva z:

2 ťažkých batérií (od 20. 3. – 3 ťažké bat.)

1 ľahkej batérie a

2 svetlometných batérií.

Obranné skupiny Považka-Bystrica⁷³ a Dubová⁷⁴, zmieňované v poslednej správe, boli po
znížení nebezpečenstva vzdušných útokov zakrátko stiahnuté.

Nemecké centrum pre hlásenie cieľov⁷⁵ pre protiletadlovú skupinu Bratislava – využíva-
né aj slov. lietadlami – bolo aj naďalej prevádzkované v zhode so Vzdušným oblastným ve-
liteľstvom XVII⁷⁶.

Pri príležitosti školenia slov. veliteľov protiletadlového delostrelectva zmieňovaného pod
c), nadviazal veliteľ protiletadlovej skupiny Bratislava kontakt s veliteľom protiletadlovej
brigády XVI Viedeň. Pritom došlo k výmene myšlienok a prerokovala sa situácia vo vzdu-
chu počas nepriateľských náletov.

c) Výcvik.

Odvedenci, ktorých povolali k 1.10.42, podstúpili v rámci 16-týždňového výcviku odve-
dencov školenie v 3 depozitoch⁷⁷ pre ťažké, ľahké protiletadlové delostrelectvo a pre svet-
lomety na východnom Slovensku (Spišská Nová Ves)⁷⁸, v údolí Váhu (Trenčín-Nemsova)⁷⁹
a v Bratislave za asistencie školiaceho personálu. Školenie v spomínaných cvičných depozí-
toch bolo nutné, pretože mierové počty slov. protiletadlového delostrelectva poklesli vzhľad-
om na nasadenie množstva batérií na fronte a v domácej vojrovej oblasti.

Osobitný výcvik sa musel popohnať do takej miery, aby sa už v januári mohli v Malac-
kách uskutočniť prvé cvičné pozemné streľby. Zimné streľby proti vzdušným cieľom sa ko-
nali v čase od 18.3. – 27.3.43, pretože na začiatku roka sa má uskutočniť stiahnutie batérií
nasadených na fronte.

d) Nové dodávky.

Dodávku prikázanú ríšskym ministrom vzdušnej dopravy a hlavným veliteľom vzduš-
ných zbraní pozostávajúcu z

1 - batérie 8,8 cm protiletadlového kanóna 36 a

1 - batérie 2 cm protiletadlového kanóna 30

sa podarilo vykonať v januári.

Pri príležitosti streliieb vykonal veliteľ protiletadlovej brigády XVI 17.3.43 v tábore Oggau
záverečnú inšpekciu batérií. Obe batérie, najmä ľahká batéria, zapôsobili na inšpekciu veľmi

72 Pravdepodobne sa myslí palebné postavenie protiletadlového delostrelectva v rámci protiletadlovej obrany.

73 Považská Bystrica

74 Správne Dubová

75 Deutsche Zielfarstellung – ???

76 Luftgaukommando XVII

77 v origináli „in 3 Depots“ – skladiská pre ťažké a ľahké delostrelectvo a svetlomety.

78 Zipser-Neudorf

79 Trenčín-Nemšová

priaznivým dojmom. Ukázalo sa, že slov. vojaci predstavujú dobrý materiál, ktorý je možné v rukách skúsených nemeckých inštruktorov vytvarovať do prijateľnej podoby.

Okrem získaných znalostí ohľadne protiletadlového delostrelectva pôsobila (batéria – I. B. a M. M.) dojmom ochoty a disciplíny. Ak sa má tento dobrý stav aj naďalej zachovať, budú jednoznačne potrebné ďalšie školenia a dozor vykonávané nemeckými inštruktormi.

Vďaka ústretovosti Vzdušného oblastného veliteľstva XVII sa v rámci školenia konaného od 11.1. do 30.1.43 vyškolili v [metódach – pozn. I. B. a M. M.] výcviku, velenia a nasadenia nemeckých protiletadlových jednotiek tí velitelia slov. protiletadlového delostrelectva, ktorých sa týkala nová dodávka. Spôsob realizácie a zabezpečenia mal maximálne mysliteľný dobrý propagandistický dopad medzi slov. protiletadlovým delostrelectvom.

e) Prehliadka v deň slov. nezávislosti – 14.3.1943 v Bratislave.

Na želanie slov. ministra obrany sa prehliadky pri príležitosti osláv 4-ročnej nezávislosti slov. štátu zúčastnila aj nedávno dodaná ťažká batéria.

Celkovo sa slávnostného pochodu zúčastnilo:

1 odd. pozostávajúci z: 2 ťažkých, 2 ľahkých a 1 svetlometnej batérie.

c) Jednotka vzdušného spravodajstva.

A. Oddiel vzdušného spravodajstva.

1.) Počas výcviku sa dostalo do popredia predovšetkým preškolenie poddôstojníkov a dlhšie slúžiaceho mužstva na nemecké prístroje, a to vo vzťahu k rádiovým, telefónnym a ďalekopisným prístrojom.

Dôstojníci a nižší velitelia, ktorých počas predchádzajúceho letného semestra školili nemeckí inštruktori v osobitných školeniach, a ktorí boli neskôr zhromaždení na kurze palubných radistov, sú teraz s úspechom využívaní v rámci oddelenia ako inštruktori.

2.) Odvedenci, povolani začiatkom októbra 1942, boli prijatí do výcviku v súlade so smernicami nemeckého predpisu. Napriek tomu, že všetci odvedenci sú z pohľadu predbežnej prípravy horší, ako tí minuloroční, z vojenského hľadiska dopadla inšpekcia odvedencov uspokojivo, z vedomostného hľadiska, najmä pri telegrafnej rote, veľmi dobre.

3.) Z absolventov kurzu palubných radistov, ktorí ukončili svoju teoretickú výučbu v júni 42, sa 10 dôstojníkom a poddôstojníkom do Vianoc podarilo si osvojiť pod vedením zručného nemeckého inštruktora palubných radistov z Halle také dobré znalosti a skúsenosti v súvislosti s leteckou službou, že ich už bolo možné nasadiť bez akéhokoľvek dozoru v lietadlách Caudron. Celkový dozor vykonával referent NVW⁸⁰ z DLM. Dvaja palubní radisti sa v súčasnosti nachádzajú na škole lietania bez vidu v Öls, aby sa preškolili na He 111. Ďalší 10 palubní radisti podstúpia praktický výcvik od 1.4.43.

4.) Pod vedením nemeckého nadrotmajstra⁸¹ telegrafistov sa na nemecké prístroje preškolilo 18 poddôstojníkov a príslušníkov mužstva v špecializáciách prevádzkových telegrafistov a telegrafistov-mechanikov. Výkony boli bez výnimky dobré.

5.) Do školy leteckého spravodajstva Poking boli prevelení 1 poddôstojník a 2 slobodníci⁸², aby sa zúčastnili na kurze radistov-mechanikov. Tam si osvojili dobré znalosti, ktoré

80 ???

81 Oberfeldwebel

82 Gefreite[r]

potom ďalej odovzdávali v oddiele vzdušného spravodajstva⁸³ v Silleine⁸⁴, v Leteckom parku Nove-Mesto⁸⁵ a medzi dorastom mechanikov v leteckej škole v Trencine⁸⁶.

6.) Poručík⁸⁷ Strasser bol od 1.8.42 do 15.12.42 prevelený, aby sa zúčastnil na kurze technických inšpektorov v Glatzi. Od 1.4.43 príde do Leteckého parku vo Viedenskom Novom meste, okrsk B 4 za účelom praktického zapracovania sa.

B. Letecká hlásna služba.

1.) Slov. letecký hlásny personál, ktorý z väčšej miery pozostáva zo záložníkov, sa na podnet DLM bude od 1.10.42 striedať nie po 3 mesiacoch, ale po 6 mesiacoch. Na leteckých strážnych veliteľstvách⁸⁸ stále zostávajú náčelníci a vyhodnocovatelia. Okrem toho sa vďaka podnetu DLM prevelili na každé letecké strážne veliteľstvo 3-4 karpatskí Nemci⁸⁹, alebo vojaci, ktorí hovoria po nemecky. Títo podstúpili výcvik v rámci nemeckých spojovacích jednotiek v leteckých strážnych veliteľstvách ako vyhodnocovatelia, takže po určitej dobe bude možné uvoľniť nemeckých vojakov a zároveň bude zabezpečené spojenie medzištátnej leteckej hlásnej služby s Ríšou, protektorátom, Generálnym Gouvernementom a Maďarskom.

Slov. letecká hlásna služba sa veľmi dobre zapracovala, takže je možné považovať Slovensko za dobrý spojovací článok v juhovýchodnej Európe, a z pohľadu ríšskeho územia (letecké strážne veliteľstvo Viedeň a Brno) za veľmi užitočné predpolie.

2.) Začiatkom októbra 42, keď sa na Kaukaze dočkala nasadenia slov. stíhacia letka⁹⁰, bolo nasadených tiež 7 leteckých hlásnych oddielov (mot.) – malý rádiový oddiel⁹¹ na Kfz.17⁹² spoločne s oddielom rádiového príjmu, určeného na vyhodnocovanie údajov.

Nasadenie týchto leteckých hlásnych oddielov sa uskutočnilo vďaka referentovi NVW z DLM na základe dohovoru s veliteľom leteckého spravodajstva IV. leteckého zboru, keď ho jednoznačne prijal aj veliteľ IV. leteckého zboru. Oddiely sa skladajú z vojakov leteckej hlásnej služby v aktívnej službe, ktorí predtým podstúpili výcvik podľa nemeckých predpisov. Plného operačného nasadenia dosiahli už v priebehu niekoľko málo dní a v úlohe zabezpečovania spravodajstva v celej oblasti IV. leteckého zboru vykonali cenné služby.

d) Meteorologická služba.

Úlohy stanovené odd. meteorologickej služby, ktoré na jednej strane slúžia vnútorným orgánom a uspokojujú potreby ríšskej meteorologickej služby, a na strane druhej pozostávajú z požiadaviek na výstavbu slov. meteorologickej služby a na podporu v podobe hlásení o počasí pre slov. vzdušné zbrane, sa plnili aj naďalej podľa plánu.

I. Organizácia.

83 Ln. – Abt.

84 v Žiline

85 Nové Mesto nad Váhom

86 v Trenčíne

87 Leutnant

88 Flukos

89 Volksdeutsche

90 letka 13

91 Kleinfunktruppe

92 Nemecký spojovací dodávkový automobil Kfz. 17 (Kraftfahrzeug 17), ktorého výrobcom bola firma Horch (továrenské označenie Horch 830 R). Posádku vozidla tvorilo zvyčajne 6 mužov.

Aby bolo možné po zrušení meteorologickej hlásky Spišská Nová Ves⁹³ ušetriť ďalší personál meteorologickej služby, pristúpilo sa v decembri 42 k nahradeniu všetkých nemeckých radistov (vysielajúcich správy o počasí – pozn. I. B. a M. M.) Slovákmi, ďalej v januári tohto roku došlo k preveleniu ešte jedného meteorológa a jedného technika meteorologickej služby. Týmto zostáva na Slovensku, okrem malého počtu tam umiestnených technikov meteorologickej služby, už iba jeden meteorológ.

II. Prevádzka.

1.) Meteorologická poradenská služba.

a) Letecká meteorologická služba.

Všetky slov. a nemecké lety v rámci Slovenska, ako aj von zo Slovenska (napr. operačné a kuriérne lety na Východ) sú poradensky zabezpečované z Bratislavy-Vajnorov.⁹⁴ V dôsledku častejšieho uplatňovania vplyvu na veliteľstvo slov. vzdušných zbraní sa dosiahlo, aby sa za účelom meteorologického zaistenia letov z cudzích lokalít využívanie meteorologického poradenstva nielen prikazovalo, ale aj preverovalo. K poskytovaniu týchto pokynov dochádza telefonicky cez slov. vojenskú linku.

b) Meteorologická služba pre hospodárstvo.

Aby bolo možné vyhovieť požiadavkám slov. štátnych úradných a hospodárskych miest ohľadne počasia, budú sa správy o počasí poskytovať v obmedzenej miere podľa dopytu; toto sa však bude diať iba pri udržiavaní úplného utajenia a v súlade so smernicami platnými na území Ríše.

Naopak, na vedení slov. Štátneho ústavu hydrológie a meteorológie sa podarilo dosiahnuť, aby sa na meteorologickej hláske v Bratislave-Vajnoroch okrem denných hlásení o stave vodnej hladiny odovzdávali od objavenia prvého ľadu na Dunaji aj denné hlásenia o stave ľadu za účelom posúdenia možností lodnej plavby na Dunaji, a tie aby sa ďalej zasielali OKM⁹⁵, spojovaciemu dôstojníkovi námorníctva WKK⁹⁶ XVII vo Viedni, ako aj nemeckej morskej stráži⁹⁷ v Hamburgu.

Štatistické údaje, vyžiadané od vlády Generálneho Gouvernementu, a od úradu vodného hospodárstva pre skúmanie povodní, týkajúce sa množstva vodných zrážok v slov. pohraničí, sa za pomoci tunajšieho slov. Štátneho ústavu spracovali a poskytli na ďalšie použitie. Súčasne sa kvôli zahusteniu pozorovacej siete na území Slovenska podarilo docieľiť umiestnenie ešte zopár zberačov vodných zrážok (zrážkomerov).

2.) Pozorovanie počasia a meteorologická spravodajská služba.

Na odstránenie príležitostných porúch a nepravidelností v slov. sprostredkovacej službe bolo nutné viackrát kontaktovať vedúceho slov. meteorologickej služby.

Ďalekopisné preposielanie slov. meteorologických hlásení a meraní rýchlosti vetra vo vysokých výškach zo Spišskej Novej Vsi meteorologickej pozorovateľne vo Viedni-Asperne a ZWG⁹⁸ v Berlíne sa uskutočňovalo pravidelne a zakaždým bez sťažností. Ríšskemu úradu pre meteorologickú službu sa tiež podarilo realizovať v súlade s termínmi mesačné odosielanie celkových meraní rýchlosti vetra vo vysokých výškach zo Spišskej Novej Vsi, ako

93 v origináli Zipsen-Neudorf

94 V origináli Preßburg-Weinern

95 Oberkommando der Kriegsmarine – Hlavné veliteľstvo vojnového námorníctva

96 Wehrkreis-Kommando – veliteľstvo branného okrsku

97 Deutsche Seewarte

98 ???

aj denných prehľadov meteorologických pozorovaní zo Spišskej Novej Vsi a Bratislavy-Vajnorov.

Aby bolo možné zabezpečiť meteorologické pozorovania na Lomnickom štíte, ktoré ohrozuje terajšie zastavenie lanovky v úseku Skalnaté pleso – Lomnický štít, prebehnú tak so Štátnym ústavom hydrológie a meteorológie, ako aj s Göringovými závodmi⁹⁹ v Plzni¹⁰⁰, od ktorých závisí oprava, rokovania na vyriešenie tejto situácie.

S dôrazom na zabezpečenie leteckej prevádzky, predovšetkým však lepšieho rozpoznávania všeobecného stavu počasia, sa pri tunajšom Štátnom ústave a pri Veliteľstve slov. vzdušných zbraní podarilo povzbudiť opätovné zavedenie vzdušných meraní za pomoci lietadiel v Spišskej Novej Vsi, ktoré sa od určitého času prerušilo kvôli poškodeniam leteckej techniky.

3.) Vyučovanie.

Na základe predošlých pozorovaní dôjde na základe dohovoru veliteľa slov. vzdušných zbraní a Ríšskej meteorologickej služby k tomu, že jeden slov. dôstojník, ktorý sa vyškolí za meteorológa, bude postupne zasvätený do poradenskej služby a do práce so synoptickými mapami z praktického aj teoretického hľadiska, a to za zachovania utajenia šifrovacích prostriedkov. Avšak vzhľadom na to, že ten, ktorého sa to bude týkať, by mal byť neskôr využitý aj ako meteorológ-školiťel, prebehne zároveň aj jeho zasvätenie do didaktických problémov spojených s vyučovaním meteorologickej vedy.

III. Rôzne.

Klimatologické vzdušné výskumy, spomínané v poslednej správe, sa už v podstate zavrhli. Údaje, ktoré vyžadoval Ríšsky úrad pre meteorologickú službu na vypracovanie nových máp podnebia v Európe, sa za pomoci tunajšieho Štátneho ústavu hydrológie a meteorológie podarilo zostavovať a pribežne odosielať.

Začalo sa so spracovávaním takzvaného kalendára vzdušných mäs Slovenska na rok 1943, ktorý by sa mal stať základom pre klimatologické výskumy na slov. liečebných a kúpeľných lokalitách.

e) Protiletecká ochrana.

1.) Realizácii sebaochrany¹⁰¹ a sebaochrany v širšom merítku sa venovala výnimočná snaha. Potom čo sa príslušníci spolkového vedenia Slov. zväzu protileteckej ochrany¹⁰² a 26 predstaviteľov úradov zúčastnili školenia na škole protileteckej ochrany RLB¹⁰³-krajinskej skupiny Dunaj-Alpy¹⁰⁴ vo Viedni-Grinzingu, kde sa vzdelávali nielen prakticky, ale aj organizačne, propagandisticky a administratívne, by sa dal očakávať významný impulz v realizácii úloh zväzu, prinajmenšom že by sa konalo viacnásobné dôkladné poučenie RLB-úradníkom, a že by sa do detailov sformuloval prepracovaný organizačno-služobný predpis.

Konali sa podrobné porady na tému priamejšieho riadenia zväzu. DLM predniesla návrh, aby sa realizácia sebaochrany na čas vyňala z kompetencie zväzu, s odôvodnením, že si podobný krok vynucuje vojnová situácia a nebezpečenstvo vzdušných útokov.

Vzhľadom na to, že Slov. zväz protileteckej ochrany nevyhovoval požiadavkám, nariadil

99 Göring-Werken – Škodove závody v Plzni

100 v origináli Pilsen

101 Selbstschutz

102 Slov. Ls-Bund, resp. Slov. Luftschutz Bund

103 ???

104 Donau-Alpenland

minister národnej obrany zrušenie zväzu a plnením jeho úloh poveril samotného náčelníka protiletectvej ochrany.¹⁰⁵ V septembri 41 sa v parlamente predložil tomu zodpovedajúci návrh zákona o zmene Zákona o protiletectvej ochrane a aj vládna vyhláška.¹⁰⁶ Je možné očakávať, že sa vďaka týmto opatreniam podarí zaviesť pevnejšie vedenie sebaochrany.

2.) V čase od 25. do 27.10.42 sa na pozvanie misie ORR¹⁰⁷ dostavil Dr. Darsov z inšpekcie protiletectvej ochrany v Bratislave, aby s náčelníkom LS¹⁰⁸ a jeho právnymi poradcami prerokoval otázky ohľadne legislatívy súvisiacej s protiletectkou ochranou. Výsledok týchto podrobných porad sa nachádza v správe s početnými komentármi a návrhmi, ktorá sa odovzdala náčelníkovi LS.

3.) Na pôde protiletectvej ochrany závodov vystupujú v dôsledku stupňovania výroby do popredia nevyhnutné opatrenia protiletectvej ochrany v rafinérii Apollo v Bratislave. Postupne sa konali viaceré porady, na ktorých sa okrem referentov Vzdušného oblastného veliteľstva XVII zúčastnil aj zástupca chem. závodov GEBE. Konzultácie vyústili previerkou ORR vykonanou v decembri 42 Dr. Schäferom z Inšpekcie protiletectvej ochrany a ním vypracovanou konečnou expertízou.

4.) Na požiadavku Ministerstva národnej obrany¹⁰⁹ ohľadne dodávky ochranných masiek pre civilné obyvateľstvo¹¹⁰ dokázala DLM pretlmočiť prísľub RdL. u. ObdL.¹¹¹ na dodanie obmedzeného množstva (týchto masiek – pozn. I. B. a M. M.).

5.) DLM zameralo osobitnú pozornosť na protipožiarnu ochranu. Rozpoznalo, že v úlohe vedúcej zložky protipožiarnej ochrany, najmä v Bratislave, musia byť nasadzované SHD¹¹²-oddiele (mot.). Návrh ich nasadenia nabral konkrétnejšiu podobu, keď sa rozkázalo zostavenie 4 oddielov. Mužstvo už podstupuje výcvik. Kvôli potrebným prístrojom sa DLM obrátilo na SBF¹¹³, na RLM¹¹⁴ a požiadalo o podporu už pridelených dodávok. Pre určitý počet prístrojov už dokonca aj dostalo povolenie dodávky. Ďalej iniciovalo prekontrolovanie požiarnickej činnosti v niektorých mestách a zbrojných prevádzkach na Slovensku pod osobitným dozorom protiletectvej ochrany. Na tomto zhromaždení požiarnikov z 22.-27.2.43 sa zúčastnili:

veliteľ SHD-oddielov (mot.),
referent protipožiarnej ochrany pri náčelníkovi LS,
krajskí velitelia slov. a nemeckých dobrovoľ. hasičov,
referent protipožiarnej ochrany inšp. poriadkovej polície a Vzdušného oblastného veliteľstva XVII vo Viedni,
referent pre protiletectkú ochranu závodov pri náčelníkovi LS a
referent LS od DLM

105 Samostatné Veliteľstvo CPO vzniklo dňom 1. 5.1942. Jeho prvým veliteľom sa stal plk. pech. Ján Imro.

106 Nariadenie s mocou zákona č. 224 zo dňa 24. 9. 1941. Doplnoval sa ním zákon č. 280/1940 Sl. z. a vydávali ďalšie predpisy o civilnej protiletectvej ochrane.

107 Oberregierungsrat – vyšší vládny radca

108 LS – Luftschutz

109 Ministerium für Landesverteidigung

110 Volksgasmasken

111 Reichsminister der Luftfahrt und Oberbefehlshaber der Luftwaffe – ríšsky minister leteckej dopravy a hlavný veliteľ vojenského letectva

112 Sicherheits-und Hilfsdienst – bezpečnostná a pomocná služba

113 ???

114 Reichsluftfahrtministerium – ríšske ministerstvo leteckej dopravy

Výsledok sa opätovne odrazil v expertíze, ktorá sa spoločne s osobitnými poznámkami DLM odovzdala ministrovi národnej obrany a ministrovi vnútra. Obzvlášť sa prejavilo, že je sebaochrana nerozlučiteľne spojená s protipožiarnou ochranou, a že tak jej realizácia, ako aj vylepšovanie protipožiarnej ochrany sú v súčasnej dobe prioritné.

6.) Čo sa týka protiletectvej ochrany zariadení Wehrmachtu a osobitných administratívnych miest, pre ne už sú smernice spracované, takže ďalší pokrok v praktickej práci nič neobmedzuje.

Taktiež stojí za zmienku, že DLM zorganizovala 3-dňový kurz LS¹¹⁵, za účelom vybudovania štruktúr sebaochrany v ubytovniach nemeckých služobných miest Wehrmachtu.

7.) Spolupráca s náčelníkom LS a jeho referentmi bola aj naďalej dobrá. Títo sa nachádzajú vo veľmi ťažkom postavení, ako sa už viackrát spomínalo v správach, pretože na vysokých miestach sa protiletectvej ochrane venuje veľmi málo pozornosti. Toto sa prejavilo aj v tom, že pre rozpočet protiletectvej ochrany na rok 43 vo výške 35 miliónov korún sa nakoniec uvoľnilo len 2,8 milióna korún!

115 Luftschutz – vzdušnej ochrany

DOKUMENT 2

Príloha 1pre DLM -Odd. I. – č. 280/43 g.Kdos.¹¹⁶Odpis.

Trenčín, 22.3.43.

SprávaPodplukovník¹¹⁷ Weh¹¹⁸ o lete ku 13./JG 52 (slov. stíhacej letke).

Na rozkaz náčelníka DLM mal podplukovník Weh preveriť pomery pri 13./JG 52¹¹⁹ (slov. stíhacej letke), ako aj k nej priradených jednotkách, 4 ľahkej batérii protiletadlového delostrelectva, ako aj pri leteckej hlásnej rote, a v prípade potreby mal požiadať o pomoc nadriadené služobné miesta Luftwaffe.

Odlet z Trenčína so strojom Caudron C 445, S 21¹²⁰ bol stanovený na 24.2.43, musel však byť, keďže z poveternostných dôvodov nebol možný prelet, resp. oblet Karpát inak ako bez vidu, odložený až na 4.3.43.

Dňa 4.3.43 vyštartovalo lietadlo o 14⁰⁰ z Trenčína do Krakova.

Dňa 5.3.43 pristálo lietadlo v Nikolajeve¹²¹, kde sa nachádzala hlavná časť jednotiek slov. vzdušných zbraní. Ešte toho istého večera sa s jednotkami nadviazal telefonický kontakt a DLM sa telefonicky zaslalo hlásenie, že stot.¹²² Ďumbala na Me 109 G 2 letel z Kerča¹²³ na bojovú misiu.

Dňa 6.3.43 sa na základe hlásení veliteľov jednotiek prítomných v Nikolajewe podarilo zistiť nasledovné:

13. JG 52:

Stot. Ďumbala je spoločne s 3 dôstojníkmi, 59 vojakmi a 9 Me 109 G 2 nasadený na základni Kerč 4. Do 6.3.43 nahlásil 24 potvrdených a 9 nepotvrdených zostrelov svojej letky. Personálne straty: padli 3 piloti a 1 muž pozemného personálu.

Materiálne straty: 1 Me 109 F vyhodенý do vzduchu, keďže nebol počas ústupu letuschopný, 4 nákladné autá¹²⁴, 1 sanitka, 1 cisterna, 1 kuchyňa, z toho jeden voz klesol do Azovského mora¹²⁵, ostatné sú neschopné presunu kvôli zlomeným osiam.

Na Tamanskom polostrove sa ešte nachádzajú 1 osobný automobil¹²⁶, 1 cisterna, 4 nákladné autá a jednotka v počte 25 mužov.

4. ľahká protiletadlová batéria (Oerlikon).

116 Geheime Kommandosache – tajná veliteľská záležitosť

117 Oberstlt. – Oberstleutnant

118 pplk. Ignacius Weh – prednosta leteckého oddelenia Nemeckej leteckej misie na Slovensku

119 Jagdgeschwader 52 – stíhacia eskadra 52.

120 Ide o trupové označenie daného stroja, v tomto prípade S-21.

121 V origináli Nikolajew

122 v originály sa v celom texte nesprávne uvádza Hauptmann – kapitán

123 V originále Kertsch

124 LKW – Lastkraftwagen

125 Pri ústupe po jeho zamrznutej hladine sa pod ním preboril ľad.

126 PKW – Personalkraftwagen

V Nikolajeve boli prítomní: 1. dôst., 45 vojakov, 5 nákladných áut a 2 kolopásové vozidlá.

V Kerči: 6 Oerlikonov v nasadení, 8 nákladných áut aj s potrebnou obsluhou.

V Tamani čakajú na odvoz loďou 2 Oerlikony, 13 nákladných áut a obsluha.

Personálne straty: 1 zosnulý (prasknutie žalúdka).

Materiálne straty: 1 osobný voz (Tatra).

Zostrely: 1 nepotvrdený.

Kanóny sú opotrebované strelbou, chýbajú náhradné diely (hlavne, vyhadzovače a vyfahovače).

Letecká hlásna rota.

V Nikolajeve prítomní: 1 dôst., 72 vojakov, 5 Kfz.17, 1 ťažký rádiový automobil, 1 ťažké nákladné auto.

V Tamani čakajú na možnosť prevozu:

1 Kfz.17 a 16 mužov.

Úplná strata: 3 zajatí, 1 Mercedes Kfz.2¹²⁷ (zlomená os), 1 Kfz.17 (zhorel), 2 rádiové automobily Opel Blitz (preborili sa do ľadu), 1 ťažký nákladný automobil Klöckner-Benz¹²⁸ (v čase ústupu v oprave, a tým pádom ho zničil požiar).

Chýbajúca výstroj vyžiadaná cez IV. letecký zbor.

Ústup.

prebiehal podľa plánu a bol organizovaný. Ústupová trasa viedla z Azova do Taganrogu po ľade s malou nosnosťou a s 2 – 3 m puklinami. Pukliny sa svojpomocne premostovali za pomoci hrubých dosiek, po ktorých potom za pomoci osádok pretláčali vozidlá. Z nákladných vozidiel, ktoré sa preborili do ľadu sa za pomoci ich mužstiev, ktoré sčasti stáli vo vode, podarilo všetko vyložiť, ako aj demontovať všetko cenné, ako vysieláče, prijímače, prístroje, atď, a opäť naložiť na druhé automobily. Ústup sa konal za zimnej noci so snehovými zrážkami, preto je potrebné výkony (mužstva – I. B. a M. M.) hodnotiť obzvlášť vysoko.

Lietadlo Me 109 E 7.

Zo Slovenska prišlo do Majkopu v rámci preloženia letky na front pôvodne 7 Me 109 E 7. Z toho 2 Me 109 E 7 boli doručené do závodu v Majkope ako neletuschopné, 1 Me 109 E 7 pre E-Kdtr. 9/II¹²⁹ poškodený, 1 Me 109 E 7 poškodený v dôsledku núdzového pristátia na 20 percent odvezený do frontovej opravovne v Nikolajeve a 1 Me 109 E 7 do závodu v Lembergu¹³⁰, zatiaľ čo 2 Me 109 E 7 už boli prepravené späť na Slovensko.

Na základe žiadosti podplukovníka Weha prisľúbili vo frontovej opravovni v Nikolajeve zrýchlenie opráv.

Po príchode lepšieho počasia mohol let pokračovať 10.3.43 do Dnjepropetrowska.¹³¹ Odtiaľ cestovali podplukovník Golian¹³² a major gšt. Hreblay¹³³ nákladným automobilom

127 Kraftfahrzeug 2, nemecký vojenský ľahký osobný automobil, väčšinou s pohonom všetkých štyroch kolies (podľa verzie).

128 Zrejme sa myslí nemecký stredný nákladný automobil Klöckner-Humboldt-Deutz A3000.

129 Ersatz-Kommandatur

130 Evov (dnes Eviv na Ukrajine)

131 V origináli Dnjepropetrowsk

132 pplk. gšt. Ján Golian

133 Ondrej Hreblay

k Rýchlej divízii. Major gš. Hreblay mal od MNO úlohu, aby preveril pomery v Rýchlej divízii.

Medzitým podplukovník Weh vykonal kvôli nevyhnutným požiadavkám návštevu veliteľského štábu IV. leteckého zboru, ktorý má na starosti zásobovanie 13. JG 52.

Pri nahlásení sa veliacemu generálovi a veliteľovi vzdušnej oblasti Rostov¹³⁴, povedal generál letectva V i e r l i n g¹³⁵ podplukovníkovi Wehovi:

„Nahláste svojmu náčelníkovi a slov. ministrovi obrany: Kdekoľvek som videl slov. letcov, alebo vojakov, vždy som si všimol ich bezchybné vojenské správanie. V celej mojej oblasti mi nie je známe, že by mi hlásili čo i len jeden prípad narušenia disciplíny, ktorý by nejakým spôsobom stál za povšimnutie. Títo ľudia na mňa robia bez výnimky dobrý dojem.“

Medzitým prišla do Dnepropetrovska správa od Rýchlej divízie, že major gšt. Hreblay bude na jemu pridelené vyšetovanie potrebovať viac času ako sa pôvodne predpokladalo. S jeho návratom do Dnepropetrovska sa nedalo rátať pred 16.3.43.

Preto podplukovník Weh pokračoval 14.3.43 v lete do Kerča. Pristátie v Kerči o 10,30 hodine.

Už pri pristáti bolo možné všade stretnúť tváre vyžarujúce priateľstvo.

Všetci príslušníci pozemného personálu hlásili slov. pilotom, že počet potvrdených zostrelov sa už zvýšil na 38.

Po podaní hlásenia veliteľom letky, stot. Ďumbala potvrdil toto náramne veľké operačné nadšenie, tak lietajúceho, ako aj pozemného personálu.

Výkony:

K významnému nárastu počtu zostrelov došlo iba v posledných dňoch, odvtedy, čo bola letka vybavená novými strojmi Me 109 G 2. Okrem voľného stíhania sa letka zúčastňovala aj sprievodných letov pre Štuky¹³⁶ počas ich útokov proti lodným cieľom a prístavným zariadeniam v Novorossijsku.¹³⁷ Počas nariadených hĺbkových útokov zničili vo viacerých náletoch obsluhu jednej delostreleckej batérie, množstvo konských povozov, 4 nákladné autá, 1 lokomotívu a 1 lietadlo na zemi.

Zostrelý do 12.00 15.3.43, 42 potvrdených,	
stot. Ďumbala	1
por. Gerthofer	6 + 1 zničené na zemi.
por. Krisko	1
zvk ¹³⁸ . Cyprich	3
zvk. Zelenak	2
zvk. Sveidik	1
čtk. ¹³⁹ Kovarek	8
čtk. Resnak	8
čtk. Bresina	4
čtk. Jancovic	3

134 V origináli Rostow

135 gen. let. Albert Vierling

136 Myslí sa tu nemecký jednomotorový strmhlavý bombardér Ju-87 Stuka.

137 V origináli Noworossijsk.

138 zástavník

139 čatník

čtk. Stauder	3
čtk. Vincur ¹⁴⁰	2

Stot. Dumbala bol po dodávkach nových strojov 3 týždne neschopný letu kvôli chorobe. Na nezvyčajné nadšenie pre operačné nasadenie poukazuje skutočnosť, že zo 42 zostrelých lietadiel bolo 13 stíhačiek Rata.¹⁴¹

Nemecké vyznamenania:

E.K. I ¹⁴²	stot.	D u m b a l a
E.K. II ¹⁴³	por.	K r i s k o
E.K. II	por.	G e r t h o f e r
E.K. II	čtk.	V i n c u r
E.K. II	čtk.	J a n c o v i c ¹⁴⁴

Pri slávnostnom odovzdávaní vyznamenaní generálom poľným maršalom von R i c h t h o - f e n o m¹⁴⁵, vyjadril veliteľ (vzdušnej – I. B. a M. M.) flotily¹⁴⁶ letke mimoriadne uznanie. Už 5 pilotov vlastní bronzovú frontovú leteckú sponu.¹⁴⁷ Medzitým už prebieha výber pre E.K. I, E.K. II, frontovú leteckú sponu a nemecký odznak pilotov.¹⁴⁸

Komodor JG 52, major R a b a g¹⁴⁹ sa tiež veľmi uznanlivo vyjadroval o správaní a výkonoch slov. stíhacej letky.

Tam sa z poverenia náčelníka DLM stanovila úloha, aby bola slov. stíhacia letka vyzbrojená najmodernejšími Me 109 G 4 priamo z továrne, keďže Slovensko lietadlá uhradí. Komodor zaistil realizáciu navrhovaného prezbrojenia. Verzia G 4, ktorá je ako G 2 vyzbrojená 3 kanónmi a 2 guľometmi, je v porovnaní s G 2 vybavená vysielaczkou na diaľkové vysielanie, ktorá je menej náročná na obsluhu a má väčší dosah (FuG 16). Komodor ďalej vysvetľoval, že už v priebehu nasledujúcich dní by mala byť 13./ JG 52 preložená aj s ostatnými jednotkami do Tamane.

Nálada v jednotke:

Nálada v jednotke je nasrže vynikajúca, stravovanie veľmi dobré, ubytovanie v budove školy usporiadané a čisté. Zdravotný stav dobrý.

Piloti sa motivovali¹⁵⁰ v letoch proti nepriateľovi a neustávali vo svojom bojovom nasadení počas ústupu dotedy, dokým na ich vlastné letisko nedopadali nepriateľské guľometné dávky.

140 Správne stot. let. Ondrej Ďumbala; por. let. Ján Gerthofer; por. let. Vladimír Kriško; zvk. František Cyprich; zvk. Pavol Zeleňák; zvk. Josef Švejdík; čtk. Izidor Kovárik; čtk. Ján Režňák; čtk. František Brezina; čtk. Jozef Jančovič; čtk. Jozef Štander; čtk. Jozef Vincúr.

141 „Rata“, slangové označenie nemeckých pilotov pre sovietske stíhacie lietadlá Polikarpov I-15 (Išak), alebo Polikarpov I-153 (Čajka).

142 Eisernes Kreuz, I. Klasse – Železný kríž, 1. trieda.

143 Eisernes Kreuz, II. Klasse – Železný kríž, 2. trieda.

144 Pozri poznámku 140

145 Wolfram von Richthofen

146 veliteľ Luftflotte 4 – 4. leteckej armády

147 Frontflugspange

148 deutsche Flugzeugführerabzeichen

149 mjr. Dietrich Hrabak

150 Die Flugzeugführer drängen sich...

Ošatenie:

V dôsledku činnosti v poli ošatenie, ako aj odev, trpeli, takže je potrebné rôzne doplnenie a výmena.

Skúsenosti:

Slov. výsostný znak, modrý trávový kríž obrúbený bielym lemom s veľkým červeným kruhom v strede môže byť v zápale boja ľahko zameniteľný s červenou sovietskou hviezdou, takže sa stalo, že slov. stíhači boli ostreľovaní vlastným, resp. nemeckým protiletadlovým delostrelectvom. Letka preto lieta s nemeckými výsostnými znakmi a slov. štátne farby nosí na vrtulovom kuželi: biela, modrá, červená.

Nemecký styčný dôstojník:

Letke bol pridelený nemecký styčný dôstojník:

kpt. Thim¹⁵¹ ako Flivo¹⁵²

1 rtm.¹⁵³ ako hlavný dielenský majster,

1 rtm. ako dielenský majster,

1 rtm. ako správca zariadenia,

1 slob.¹⁵⁴ ako pisár.

Kapitán T h i m bol inštruovaný, aby všetko dôležité ako napríklad zostrely, preloženia, straty a ďalšie dôležité zmeny priebežne hlásil DLM cez ďalekopis.

Dňa 15.3.43 nasledoval odlet do Nikolajeva. Tam sme vyzdvihli 2 pilotov slov. stíhacej letky, ktorí majú vyzdvihnúť G 4.¹⁵⁵

Dňa 16.3.43 pokračovanie letu do Dnetropetrovska. Z Nikolajeva do Dnepropetrovska s nami letel por. Filip slov. leteckej hlásnej roty. Pred vyšším Nafü¹⁵⁶ IV. leteckého zboru vysvetľoval v prítomnosti podplukovníka Weha ešte raz svoje požiadavky na doplnenie chýbajúceho materiálu.

Dňa 17.3.43 spiatočný let z Dnepropetrovska do Proskurova. V Umani v dôsledku snehovej metelice a poruchy na motore medzipristátie.

Dňa 18. 3. 43 let Umaň¹⁵⁷ – Krakov – Trenčín.

podp. Weh
podplukovník.

F.d.R.d.A.¹⁵⁸:
(nečitateľný podpis rukou)
M a j o r .

151 správne kpt. Karl Thiem

152 Fliegerverbindungsoffizier – letecký styčný dôstojník

153 Feldwebel

154 Gefreiter

155 myslí sa lietadlo Messerschmitt Bf 109 G-4

156 Nachrichtenführer – vedúci spojov

157 V origináli Uman

158 Für die Richtigkeit der Akten, der Abschrift – za správnosť dokumentov, odpisu

DOKUMENT 3

Príloha 2

pre DLM – Odd. I. – č. 280/43 g. Kdos¹⁵⁹.

Výňatok zo správy o výcviku

skupiny protiletadlového delostrelectva v Linci – Odd. I a/2 č. 120/43 taj. zo 17.3.43.

pp.¹⁶⁰

Tak dôstojníci ako aj poddôstojníci a mužstvo sa po celú dobu usilovne snažili, aby pomerne obsiahlu látku zvládli čo možno najrýchlejšie; potrebnú chápanosť k tomu mali. Vďaka tlmočníkom, čo boli k dispozícii, ako aj Slovákom hovoriacim po nemecky, bolo možné každú vyučovaciu látku poľahky a zrozumiteľne sprostredkovať. Taktiež nízky vekový priemer sa pri tomto prejavil veľmi pozitívne.

pp.

Spolupráca medzi skupinou a podskupinou na jednej strane a slov. batériou na strane druhej, bola veľmi dobrá, kamarátske vzťahy v dôst. zbore vynikajúce.

podpís. podpis.

F.d.R.:¹⁶¹

(nečitateľný podpis rukou)

M a j o r .

BA-MA Freiburg, Bestandssignatur RW 5 – Oberkommando der Wehrmacht – Amt Ausland/Abwehr, Archivssignatur 447.

159 geheime Kommandosache

160 ???

161 Für die Richtigkeit – za správnosť

DOKUMENT O ČINNOSTI FÜHRER BEGLEIT BRIGADE V ARDENÁCH

RÓBERT LAMOŠ

LAMOŠ, R.: Document on the activity of Führer Begleit Brigade in Ardennes. *Vojenská história*, 2, 14, 2010, pp. 99–110, Bratislava.

The presented document from the series ETHINT was discovered by the author when studying materials in the military archive in. It is a copy of the transcription of the dialogue between Otto Remer with an American investigator in English and it approaches Ardennes Offensive in December 1944, as the last German offensive at the west during the WWII. In the introduction the author states that German headquarters used the slump period of the Christmas of 1944 as well as the fact that the region of Ardennes was considered a calm location by the Allies Headquarters. It was the demanding terrain combined with extreme winter conditions, according to the Allies command, that did make Germans disable to lead any possible attacks. Those were the reasons why the region was considered at a low risk of German counter-attack. There was the area where the troops were sent to be reorganized and trained for battles.

Almost similarly to the example of Guderian attack from 1940, the German tank troops crossed the weak allies defense and attacked through Ardennes, passing across the Rive Maas and re/conquer the port of Antwerp. They aimed at the cut off of the allies supplies, soldier and material transports. German led the attack to isolate 4 allied armies presuming that it would lead to a disaster at the front and finally to the dialogues on piece.

Military History. Belgium. WWII. Documentation. Ardennes- December 1944.

Ardenská ofenzíva¹ v decembri 1944 bola poslednou nemeckou ofenzívou na západnom fronte počas druhej svetovej vojny. Nemecké velenie využilo obdobie stagnácie amerického postupu pred príchodom Vianoc roku 1944, ako aj fakt, že oblasť Arden bola spojeneckým velením považovaná za pokojnú. Náročnosť terénu v kombinácii s náročnými zimnými podmienkami, podľa spojeneckého velenia, zabraňovali Nemcom viesť akékoľvek možné útoky. To boli dôvody, prečo boli Ardeny považované za sektor s malým rizikom nemeckého protiútoky. Do tejto oblasti posielané jednotky na preskupenie² a takisto aj nové jednotky na zacvičenie³.

Takmer analogicky, podľa vzoru Guderianovho útoku z roku 1940, mali nemecké tankové jednotky preraziť slabú obranu spojencov, zaútočiť cez Ardeny, prekročiť rieku Másu a zno-

1 Známa je aj ako Bitka o Ardeny, Bitka o výbežok (Battle of the Bulge), alebo Operácia Stráž na Rýne (Unternehmen : Wacht am Rhein).

2 2. americká divízia (2. US Infantry Division).

3 99. a 106. americká divízia (99. US Division, 106. US Division).

vu získať prístav Antverpy. Spojencom by tak zabránili v transportoch vojakov, materiálu a pohonných hmôt. Útokom mali byť izolované štyri spojenecké armády, čo podľa nemeckých predstáv malo vyvolať na západnom fronte katastrofu a viesť k rozhovorom o uzavretí mieru.⁴

Úspech celej operácie však závisel od viacerých rôznorodých faktorov: nízkej oblačnosti a sychravého počasia, ktoré by zabránilo použitiu spojeneckého letectva, rýchleho prielomu frontu a zabrania amerických skladov pohonných hmôt, obsadenia dôležitých križovatiek, získania dôležitých mostov neporušených a v konečnom dôsledku rozšírenia vzniknutých koridorov jednotkami postupujúcimi v druhej vlne.

Podľa plánov nemeckého hlavného velenia, hlavnou úlohou ofenzívy bolo, aby 6. tanková armáda Josefa „Seppa“ Dietricha prekročila rieku Másu medzi mestami Huy a Liege. 5. tanková armáda pod velením Baróna Hasso von Manteuffela mala za úlohu obsadiť dôležité križovatky v St. Vith, Bastogne, prekročiť rieku Másu medzi mestami Dinant a Andenne a pokračovať na Antverpy cez Brusel.

Na vytvorenie chaosu za americkými líniami mali špeciálne vycvičené skupiny šíriť nedôveru a paniku medzi americkými jednotkami. Tieto špeciálne skupiny, ktorým velil skúsený veterán Otto Skorzeny, boli tvorené nemeckými vojakmi, dokonale ovládajúcimi angličtinu, ktorí sa v amerických uniformách a so získaným americkým vybavením pohybovali za nepriateľskými líniami.

Na zablokovanie príchodu amerických posíl zo severu do priestoru operácie, malo byť 800 parašutistov pod velením plukovníka Von der Heydteho vysadených v ardenských kopcoch tak, aby kontrolovali mosty a dôležité križovatky.⁵

Führer Begleit Brigade bola zaradená ako záloha 5. tankovej armády, no po úvodnej stagnácii bola nasadená do akcie, kde významne zasiahla do bojov o St.Vith, Vielsalm a neskôr aj o Bastogne.

* * *

Prezentovaný dokument zo série ETHINT⁶ som objavil pri štúdiu materiálov vo vojenskom archíve vo Freiburgu. Je to kópia záznamu rozhovoru Otta Remera s americkým vyšetrovateľom, v anglickom jazyku.

Dokument je preložený tak, aby sa čo najviac zachovala pôvodná výpovedná hodnota a štruktúra jazyka. V texte sa objavuje veľa skratiek. Tieto skratky som uviedol do poznámok tak, ako ich uvádza pôvodný text aj s vysvetlením. Poznámky vyšetrovateľa aj historického editora americkej armády sú zachované v texte.

Kópia strojového prepisu tohto rozhovoru sa nachádza ako dokument ETHINT – 80, pod signatúrou ZA 1/340 vo vojenskom archíve vo Freiburgu v Nemecku (Das Bundesarchiv-Militärarchiv (BArch-MA) in Freiburg im Breisgau).

4 K tejto problematike pozri: REYNOLDS, Michael. *Ďáblův pobočník*. Plzeň : Mustang, 1997; WHITING, Charles. *Ardeny, tajná válka*. Brno : Jota, 2002; BROŽ, Ivan. Vtedy v Ardenách. In *Historická revue*, roč. XV, 2004, č. 10, s. 3-5; zo zahraničných publikácií pozri: ARNOLD, James A. *Ardenes 1944*. London : Osprey, 1997; PAL-LUD, Jean Paul. *Battle of the Bulge, Then and now*. New Harlow : Battle of Britain International Ltd., 1984.

5 K problematike tajných operácií pozri: WHITING, Charles. *Ardeny, tajná válka*. Brno : Jota, 2002; SKORZENY, Otto. *Mé velitelské operace*. Praha : Naše vojsko, 1994.

6 The European Theater Historical Interrogations, skratka pre Historické výsluchy vo vzťahu k európskemu boju. Série ETHINT obsahuje dokumenty zo spravodajských výsluchov rôznych nemeckých dôstojníkov.

ETHINT 80

15. august 1945

Rozhovor s generálmajorom Ottom Remerom

Führer Begleit Brigade v Ardenách

EUCOM : HD : OHGB⁷

Kópia 1

Historická divízia

Sekcia armády
Špeciálny personál, Armáda USA
Washington 25, D.C.⁸

12. júl 1949

Poznámka k: ETHINT 80

od: Kenneth W. Hechler
major, pechota (záloha)

Toto bol jeden zo série rozhovorov o ardenskej ofenzíve, ktorý bol vedený poručíkom Merriamom počas jeho približne dvojtýždňovej cesty po nemeckých zajateckých táboroch v strede augusta 1945. Žiaden záznam v nemčine sa počas tohto rozhovoru nerobil, vzhľadom na to, že poručík Merriam si robil poznámky ako tlmočník, prekladal odpovede generála Remera. Poručík Merriam pripravil túto správu na základe poznámok, ktoré si robil v angličtine.

Spomínam si na rozhovor s poručíkom Merriamom, ktorý sa udial krátko po rozhovore s generálom Remerom. Poručík Merriam poznamenal, že aj napriek tomu, že generál Remer si nepamätal dátumy viacerých konkrétnych bodov, celkovo Merriama nadchol taktickými a operačnými detailmi, ktoré si generál Remer pamätal. Tak ako všetky z týchto rozhovorov o Ardenách i táto správa musí byť použitá v spojitosti s rozhovormi a písomnými odpoveďami iných veliteľov v oblasti.

7 Skratka pre The U.S. European Command: Historical Division: a pravdepodobne Operation Headquarters Great Britain; teda Americké veliteľstvo pre Európu: Historická Divízia: a pravdepodobne Operačné veliteľstvo Veľká Británia.

8 Pečiatka. Department of the Army, Special Staff, United States Army, Washington 25, D.C.

(Tieto informácie sú založené na vtedajších rozhovoroch s poručíkom Merriamom a na všeobecnej znalosti štýlu práce, aký nadporučík⁹ Merriam používal.)

-i-

ETHINT 80 – ()

Názov: Führer Begleit Brigade v Ardenách
 Zdroj: generálmajor Remer, Otto
 Pozícia: veliteľ, Führer Begleit Brigade
 Dátum: 15. august 1945
 Miesto: Zajatecký tábor č.26¹⁰, 3. americká armáda¹¹, Bad Aibling Nemecko
 Vyšetrovateľ: nadporučík Robert E. Merriam
 Tlmočník¹²: Generálmajor (vtedy podplukovník¹³) Remer, vek 33, dostal velenie brigády ako odmenu za jeho časť v zastavení pokusu o puč 20. júla 1944 (poznámka editora: pozri ETHINT 63¹⁴). V tom čase bol Remer majorom a velil ochrannému práporu¹⁵, špeciálnej garde strážiacej okolie Hitlerovho hlavného stanu v Berlíne.

-ii-

Predslov

Tento rozhovor je jedným zo série rozhovorov zorganizovaných Historickou sekciou, ETO-USA¹⁶, a jej nasledovníkmi. Žiaľ, k dispozícii je len strojom písaný záznam v angličtine. Nie je známe, či počas rozhovoru bol vyhotovený záznam v nemčine, alebo či bol záznam vyhotovený vôbec, z tohto dôvodu nemôže byť overená presnosť prekladu. Nie je preto možné úplne zaručiť pôvodnosť a celistvosť tejto verzie rozhovoru. Opravené boli iba očividné chyby v hláskovaní, interpunkcii a gramatike. Všetky komentáre a dodatky vyšetrovateľa a editora sú jasne označené.

Le Roy S. Stanley¹⁷

9 1st. Lt – 1st. Leutenant. V celom texte označuje R. E. Merriama hodnosťou „Lt.“ čo zodpovedá slovenskej hodnosti poručík, len v dvoch prípadoch je označený hodnosťou „1st. Lt.“, čo zodpovedá slovenskej hodnosti nadporučík.

10 PWE Camp # 26

11 Third US Army

12 Pravdepodobne ide o omyl. Malo tu byť „Okolnosti“ (v orig. Circumstances).

13 Obstlt.

14 Tento rozhovor pojednáva o príčinách zlyhania prebratia kontroly nad Berlínom z pohľadu Otta Remera.

15 Wach Bn (v angličtine Guard)

16 The European Theater of Operations, U. S. Army, Sekcia americkej armády pre európske bojisko.

17 Nad menom podpis.

kapitán, pechota
historický editor
21. jún 1948¹⁸

1. Po pokuse o puč 20. júla 1944 som naznačil túžbu byť preložený z Berlína priamo na front. Pred prevzatím velenia nad ochranným práporom som pôsobil ako veliteľ pluku obrnených granátnikov v divízii „Grossdeutschland“.¹⁹ Vodca sa do počul o mojej žiadosti o preloženie a zavolał si ma do svojho hlavného stanu, kde mi dal inštrukcie, aby som zorganizoval brigádu, ktorá sa mala volať „Brigáda Remer“²⁰. Pôvodne mala byť použitá v okolí jeho hlavného stanu v susedstve Rastenburgu. V tom čase bol vodca znepokojený nad správami, podľa ktorých ho nepriateľ plánuje zajať pomocou vzdušného výsadku na jeho hlavný stan. Moja brigáda mala byť použitá, aby sa zabránilo takejto udalosti.
2. Na začiatku sa brigáda skladala z Führer Begleit Battalion²¹, protiletadlového pluku Hermann Göring²² so 14 batériami rôznych protiletadlových kanónov, roty ťažkých zbraní (150 mm), roty útočných ženistov a roty 75 mm protitankových zbraní. Navyše, velil som B.V. (poznámka editora: pravdepodobne chybný preklad skratky z.b.V. (zur besonderen Verwendung) znamenajúca „pre špeciálne použitie“) 828 a 829, čo boli prápory starších mužov, ktorí strážili vodcov hlavný stan v jeho neprítomnosti. Keď bol vodca vo svojom hlavnom stane, kontrolu prevzal môj eskortný prápor.
3. Koncom novembra alebo začiatkom decembra 1944 odišiel vodca zo svojho hlavného stanu v Rastenburgu do Berlína a moja jednotka zostala nevyužitá. V tom čase som dostal rozkazy prestavať brigádu v rámci príprav na presun na západ, kde, ako mi bolo povedané, sa pripravoval útok. Hovoril som s vodcom aj s Keitelom, ale žiaden z nich v tom čase nespomenul pravú podstatu tohto útoku.
4. Moja reorganizovaná brigáda sa skladala z nasledujúcich jednotiek:
 - a. Velenie brigády, ktoré malo vlastné zloženie divízie. Predpokladalo sa, že brigáda sa rozšíri až na veľkosť divízie. Navyše, toto velenie malo aj spojovaciu rotu.
 - b. Vodcov eskortný pluk²³, zložený z:
 - (1). práporu obrnených vozidiel s piatimi rotami (väčšina obrnených vozidiel bola vybavená protiletadlovými zbraňami);
 - (2). motorizovaného práporu so štyrmi rotami;
 - (3). bicyklového práporu so štyrmi rotami;

18 Pečiatka

19 Pz Div „Grossdeutschland“

20 Brigade Remer.

21 Vodcovho eskortného práporu

22 Hermann Göring Flak Regiment

23 Führer Begleit Regt

- (4). roty pechotných diel (150 mm delá);
 - (5). protitankovej roty;
 - (6). ženijnej roty.
- c. Tankový pluk skladajúci sa z jedného tankového práporu od divízie „Grossdeutschland“, zloženého z piatich rôt tankov Panzer IV²⁴ (približne 45 tankov) a práporu útočných diel,²⁵ zloženého zo štyroch rôt s delami namontovanými na podvozku Panzer III²⁶ (približne 35 útočných diel).
 - d. Protiletadlový pluk Hermann Göring, zložený z jedného práporu ťažkých diel, skladajúceho sa zo štyroch batérií po šesť 88mm diel a jedného práporu samohybných ľahkých diel, majúcich jednu batériu štvorhlavňových guľometov, jednu batériu 20mm kanónov a jednu batériu 37mm kanónov.
 - e. Delostrelecký prápor zložený z dvoch ľahkých batérií, každej po šesť 105mm diel a jednej batérie so štyrmi 105mm delami.
 - f. Zdravotná rota.
 - g. Dve zásobovacie roty.
 - h. Dve muničné roty.
5. Asi osem dní pred začiatkom Ardenskej ofenzívy som sa dozvedel od Armádnej skupiny B²⁷ o samotnom pláne na útok. Moja jednotka bola v zálohe Armádnej skupiny B a mala byť nasadená tam, kde to bude potrebné. Bolo však povedané, že budem pôsobiť s 5. tankovou armádou²⁸. Brigáda bola vyložená z vlaku v oblasti Daun v čase od 10. do 12. decembra 1944.
 6. Počas prvých pár dní útoku som bol s generálom Manteuffelom (veliteľom 5. tankovej armády) v jeho hlavnom stane a 18. decembra 1944 mi dal rozkazy sa pohnúť vpred cez Prüm a Bleialf. Ráno 19. decembra 1944 bola naša brigáda rozťahaná na ceste medzi Schönberg a St. Vith, s čelnými jednotkami, asi päť kilometrov východne od St. Vith. Cesty boli upchaté rôznymi druhmi jednotiek z rozličných útvarov, pretože všetky uviazli kvôli ťažkostiam v St. Vith.
 7. Manteuffel pôvodne plánoval nasadiť nás až po prielome, ale pre úplne upchaté cesty som vyslal svoje obrnené vozidlá spolu s jednotkami, ktoré útočili na St. Vith 19. decembra 1944, aby som zistil, či sa mi podarí obísť mesto z juhu. Tento útok v podaní 18. divízie ľudových granátnikov²⁹ zlyhal kvôli silnému odporu nepriateľa a extrémne presnej nepriateľskej delostreleckej palbe. Neboli sme schopní nájsť južnú cestu okolo St. Vith, a tak boli vydané rozkazy, aby sa brigáda presunula severne okolo mesta a zaútočila na tylo nepriateľských línií. (poznámka vyšetrovateľa: Generálmajor Remer poznával, že žiaden z jeho tankov sa nezúčastnil frontálneho útoku na St. Vith, keďže 18. divízia ľudových granátnikov mala so sebou svoje vlastné útočné delá.) V tom čase

24 V origináli Mark IV. Anglická terminológia používa na označenie nemeckých tankov nesprávne slovo Mark, znamenajúce verziu.

25 Myslí sa samohybné útočné delo. V nemčine StuG (Sturmgeschütz).

26 V origináli Mark III. Ref. 13.

27 A Gp B

28 Fifth Pz Army

29 18. Volks Gren Div

sme boli pod LVXI. peším zborom³⁰, ale stále sme dostávali rozkazy priamo od Manueffela a Modela (poznámka editora: veliteľ armádnej skupiny B).

8. Odpoľudnia 19. decembra 1944 sme sa začali presúvať severne okolo St. Vith. Už nám začal dochádzať benzín kvôli obrovskému zmätku východne od St. Vith a taktiež kvôli tomu, že sme mali iba 1,4 dávky, namiesto 3 dávok, ktoré sme mali mať. Trvalo nám asi dvanásť hodín, kým sme sa pohli vpred pre veľmi slabo riadenú premávku a hrozne upchaté cesty. Vlastne, rozkaz pre náš postup vpred smerom na St. Vith bol vydaný príliš skoro a výsledkom bol zmätok. Cesty okolo St. Vith na sever boli v hroznom stave a napriek tomu, že som pôvodne odmietal postup tým smerom, Armádna skupina B trvala na mojom presune smerom na severozápad od St. Vith. Bolo to 48 hodín pred tým, ako celá moja brigáda tento presun uskutočnila.
9. V noci z 19. na 20. decembra 1944 sme vykonali útok zo severu smerom na St. Vith pozdĺž cesty z Büllingenu. Tento útok bol vykonaný s jednou rotou tankov a jednou rotou pechoty a jeho cieľom bolo zistiť silu nepriateľa. Nepriateľský odpor bol príliš silný a výsledkom bolo, že sme sa presunuli na sever k mestečku Born a potom do lesa hneď južne od Born a severne od Nieder-Emmelsu.
10. Môj zámer bol presunúť sa do Vielsalm a potom do Salmchateau s cieľom dostať sa na hlavné cesty smerujúce na západ. Bolo mi však nariadené presunúť sa viac na juh. Brigáda bola počas obchádzky St. Vith roztrhaná a pre nedostatok paliva sme prišli o viaceré tanky.
11. Na úsvite 20. decembra 1944 sme zaútočili s dvomi batériami útočných diel a práporom pechoty v smere na Nieder-Emmels a Ober-Emmels a obe mestá obsadili. Tento útok sa začal takmer okamžite, ako sme prišli na naše nové miesto zhromaždenia po presune okolo St. Vith.
12. 21. decembra 1944 som mal v zámere preskúpiť Brigádu severne od Nieder-Emmels a v tom istom čase som vyslal jeden prápor cez zalesnenú oblasť tesne na západ od Rodt (Sart-Lez-St. Vith) preveriť možnosti zablokovania hlavnej cesty zo St. Vith do Vielsalm a taktiež zistiť, či by bolo možné nájsť cestu pre naše tanky cez tieto lesy do Vielsalm. Ak by bol prápor úspešný, mali ho po tejto novej trase nasledovať tanky.
13. Úspešne sme vybudovali cestnú zátarasu a zistili, že na tejto trase bola značne veľká nepriateľská premávka. Myslel som, že nové jednotky zo 7. obrnenej divízie³¹ prichádzali smerom na St. Vith. Na tejto ceste sme zajali asi päť veliteľov jednotiek zo spomínanej divízie, ktorí potom pokračovali ďalej cez lesy juhozápadne od Rodt. Prápor sa potom pohol do bodu asi dva kilometre severne od Commanster (poznámka vyšetrovateľa: Bolo to od troch do piatich kilometrov za líniou 7. obrnenej divízie.), ale zistil, že cesty cez tieto lesy nie sú vhodné pre tanky.
14. Asi v rovnakom čase som dostal rozkaz zabrať mesto Rodt a potom sa pohnúť smerom

30 LXVI Inf Corps

31 7. Armd Div (US)

na západ. Prikázal som práporu v lesoch, aby sa vrátili späť zablokovať cestu St.Vith-Po-teau-Vielsalm. Cestou späť spozorovali pozície amerického delostrelectva blízko mesta Hinderhausen a z vlastnej iniciatívy ich jedna rota napadla. Nasledovala veľká prestrelka a potom konečne prápor pokračoval v ústupe. Keď sa dostali naspäť na hlavnú cestu, opäť sa stretli s nepriateľským odporom. (poznámka vyšetrovateľa: Prápor bol v tom čase veľmi rozptýlený a väčšina mužov sa presúvala na sever lesov po neúspešných pokusoch vytvoriť novú zátarasu na ceste do Vielsalm.) Dvanásť džípov, ktoré prápor získal pri prieskume južnej časti bojiska, bolo použitých, aby pomohli motorizovať bicyklový prápor. Tieto džípy boli znovuzískané americkými jednotkami počas presunu práporu na juh. Väčšina amerických veliteľov ušla počas bojov pozdĺž cesty. (poznámka vyšetrovateľa: Rozhovor s niektorými z týchto amerických veliteľov sa nachádzajú v záznamoch Historickéj sekcie, ETOUSA).

15. Po tom, čo väčšia časť našich tankov dorazila a zoskupila sa, dva prápory pechoty podporované asi dvadsiatimi piatimi tankmi zaútočili cez les na severozápad mesta Rodt. Môj plán bol presunúť jeden prápor pechoty s tankmi z Ober-Emmels smerom na Rodt a druhý prápor pechoty mal zablokovať cestu v zalesnenej oblasti na sever od Rodt. Tretí prápor mal útočiť na Rodt zo severu.
16. Jednotky útočiace z Ober-Emmels ráno 22. decembra 1944 boli zastavené značne silnou delostreleckou paľbou a boli nútené presunúť sa do lesov asi 700 metrov severovýchodne od Rodt. Prápor útočiaci zo severu sa dostal do mesta, ale počas útoku utrpel ťažké straty. Tento prápor nemal podporu ťažkých zbraní ani tankov, čo spôsobilo vysoké straty. Mnoho mužov bolo zajatých, avšak, títo muži boli oslobodení, keď sa tanky konečne dostali do mesta. Získanie mesta Rodt bolo potom úspešne dokončené. Myslím si, že útok na Rodt viedol k pádu St.Vith. (poznámka vyšetrovateľa: Vlastne, pád St.Vith nastal v noci 21. decembra 1944, ale útok na Rodt značne oslabil novú americkú líniu, ktorá sa sformovala na západ od St.Vith ráno 22. decembra 1944).
17. Ráno 23. decembra 1944 sme zaútočili smerom na Hinderhausen. Vedeli sme, že v okolí Vielsalm boli boje, ale neboli sme si istí ich rozsahom. Pri útoku na Hinderhausen sme stratili niekoľko tankov, ale úspešne sme zničili dva alebo tri americké tanky. Ako sa Američania stiahli, prenasledovali sme ich krycie jednotky až do Commanster a potom do Rogery a Cirreux. Podvečer sa naše Predsunuté jednotky zakopali blízko zalesnenej oblasti na sever od Rogery. Boli pritom napadnuté slabým americkým útokom. Neskôr sme napadli veľkú kolónu amerických vozidiel, ktorá bola zoradená na ceste južne od Samlchateau. Keď som túto kolónu uvidel, vydal som rozkaz nerozstrieľať ju, ale radšej ju tesne nasledovať. Američania nás však zbadali, a tak sme zaútočili a vyradili pár tankov Sherman. V ten večer sme zničili asi päť amerických tankov. Američania nakoniec vyskákali zo svojich vozidiel a pokračovali smerom na západ pešo. (poznámka vyšetrovateľa: Táto jednotka, o ktorej hovorí generálmajor Remer, bola Bojová skupina Jones³² zo 7. obrnenej divízie. Niektoré vozidlá zo skupiny boli schopné uniknúť, ale pravda je, že po útoku Remerovej brigády a ďalších nemeckých jednotiek postupujúcich od juhu a zo západu, ostalo na bojisku mnoho opustených amerických vozidiel. Kolóna bola zastavená nepriateľskými jednotkami, ktoré získali Salmchateau a bola od-

32 Task Force Jones

rezaná od ústupovej cesty. Generálmajor Remer nevedel, aká jednotka obsadila Salm-chateau, ale nebola to jeho Brigáda.)

18. Počas noci som zhromaždil Brigádu v oblasti na západ od rieky Salm, medzi Ottre a Provedroux a čakal som tam na ďalšie rozkazy. Organizácia mojej Brigády počas útoku príliš neutrpela, nakoľko sme zaviedli systém úderného hrotu³³, v ktorom bol čelný prápor nasledovaný ďalším práporom. Ak bol čelný prápor zničený, predbehol ho ten ďalší, ktorý bezprostredne pokračoval v útoku. Týmto spôsobom sme boli schopní sa posúvať dopredu postupne, bez dezorganizácie. Počas celej doby od 19. decembra 1944 som sa snažil dostať na juh na dobré cesty, ale bolo mi vždy rozkázané tlačiť ďalej na sever.
19. 24. decembra 1944 mi bolo prikázané pokračovať na západ a moje čelné jednotky dosiahli Regne a toto mesto obsadili. Ďalšia jednotka zabrala mesto Fraiture. Pôvodný plán pre moju Brigádu bol útok na sever od Fraiture. V tom čase sa však zbory úplne premiešali a nemal som potuchy, ku komu vlastne patrím. Aj keď sme boli pod velením Piatej tankovej armády, boli sme v oblasti Šiestej tankovej armády³⁴. Tento rozkaz, útočiť na sever, bol zmenený kvôli zmiešaniu armád a zborov, a namiesto toho moja Brigáda dostala rozkaz presunúť sa na západ k Ereeze. Neskôr som bol odklonený do Laroche rozkazom veliteľa LVIII. Tankového zboru³⁵. Bol som presunutý z oblasti Fraiture-Regne, kde už bolo priveľa jednotiek.
20. 25. decembra 1944 sme sa presunuli na západ a dorazili do Laroche, kde som dostal rozkaz v noci zhromaždiť jednotky na juh od Hotton a pripraviť sa na útok a dobytie mosta v Hotton nasledujúce ráno. Chceli sme preťať cestu Hotton-Marche, nakoľko sme vedeli, že americké jednotky ju používajú ako hlavnú trasu pre prísun posíl do oblasti. Moje rozkazy boli získať neporušený most v Hotton.
21. Ráno som zaútočil s dvomi prápormi pechoty a tankov z nášho zhromaždiska južne od Hotton na západnej strane rieky Ourthe smerom k mestu Hampteau. Úspešne sme obsadili Hampteau a pokračovali severne smerom na Hotton. V tom čase sme sa dostali pod ťažkú delostreleckú paľbu.
22. Práve vtedy, keď sa útok na Hotton začínal, dostal som rozkazy od veliteľa zboru, aby som sa okamžite presunul do oblasti Bastogne. Snažil som sa zmeniť tento rozkaz, pretože som nechcel prerušiť útok počas dňa. Takýto manéver je veľmi nebezpečný a môže viesť ku katastrofálnym následkom. Veliteľ zboru mi však nariadil presunúť sa okamžite, bez ohľadu na moju súčasnú situáciu a bol som nútený prerušiť môj útok. Stiahol som sa z línie a vyrazil smerom na Bastogne. Tanky zo 116. tankovej divízie³⁶, ktoré boli odrezané v oblasti Marenne, tam ostali naďalej uviaznuté kvôli môjmu odsunu. Presunul som moju Brigádu do Laroche a odtiaľ do Champlon a potom smerom na Bastogne. Naše zásoby benzínu boli veľmi malé a museli sme veľa našich vozidiel, ktoré ne-

33 Spearheads.

34 6. Pz Army

35 LVIII. Pz Corps

36 116. Pz Div

mali benzín, ťahať. Moje rozkazy v tomto čase boli útočiť južne od Bastogne a uzavrieť kruh okolo mesta.

23. 27. decembra 1944 sme sa pohli južne od Champlon na hlavnú cestu k Bastogne s úmyslom zaútočiť a získať mesto Sibret. Avšak predtým, ako sme sa dostali do Sibret, mesto bolo obsadené americkými jednotkami. Následne sa zmenili moje plány a namiesto toho sme postavili líniu protiletadlových diel³⁷ severne od Sibret pre prípad, že by sa americké tanky pokúsili pohnúť na sever. V tomto čase boli naše tanky a obrnené vozidlá odstavené na oboch stranách cesty Marche-Bastogne v Bois Herbaimont, kde boli nútené ukryť sa pred americkým letectvom.
- 23.³⁸ V tom čase sme zaujali obranné postavenie za spomínanou líniou protiletadlových diel ako našou hlavnou líniou (poznámka editora: hlavná línia obrany) a očakávali ďalší vývoj. Cez deň, preletela nad nami veľká skupina amerických transportných lietadiel smerom na Bastogne so zásobami a naše flaky deväť z nich zostrelili.
24. Americké jednotky vošli do mesta Chenogne, asi dva kilometre severne od Sibret, ale naše postupové jednotky tankov a pechoty sa pohli vpred a boli nasadené do útoku, ktorý vyhnal Američanov z Chenogne. Počas noci sa do Chenogne a do zalesnených oblastí severne presunul aj zvyšok Brigády. Našou úlohou bolo zaútočiť nasledujúce ráno na Sibret a odtiaľ juhovýchodne na Hompre, kde sme sa mali spojiť s kolónami 1. SS tankovej divízie³⁹ útočiacimi z východu, aby preťali cestu Bastogne-Arlon. (poznámka vyšetrovateľa: Odtiaľto generálmajora Remera opúšťa pamäť na dátumy a svoju výpoveď prezentuje len ako sériu udalostí.)
25. Náš útok postupoval do kopcov severne od Sibret, ale v tom istom čase sa Američania na západ od nás presunuli na sever s dvomi obrnenými kolónami. S jednou juhovýchodne od Sibret a druhou na hlavnú cestu do St. Hubert (30. decembra 1944). Náš prieskum zistil, že americké tanky sú v zalesnených oblastiach na západ a východ od Sibret. To v nás vzbudzovalo obavy, zvlášť keď útok nemeckej divízie na východ od Sibret nezaznamenal žiaden úspech. Myslím, že to bola 3. obrnená divízia⁴⁰. Počas dňa sme boli pod ťažkou delostreleckou paľbou.
26. Kým sme útočili smerom na Sibret, americká jednotka prerazila k našim západným pozíciám k mestu Hubermont, asi šesť kilometrov severozápadne od Sibret. Stiahol som časť mojej Brigády späť, aby som udržal mesto a úspešne sme zastavili americký prienik so stratou len troch alebo štyroch tankov v porovnaní s dvadsiatimi šiestimi americkými tankmi, ktoré sme vyradili. V tomto čase moje jednotky držali tri viac-menej susedné oblasti: pred mestom Hubermont smerom na juh; v Chenogne smerom na západ; a severne od Sibret smerom na juhovýchod. Mal som v každej oblasti prápor pechoty a väčšina tankov bola nasadená severne od Sibret.

37 Flak

38 Dva po sebe idúce odseky majú rovnaké číslo...

39 1. SS Pz Div

40 3. Pz Gren Div.

27. Americké jednotky sa presúvali na sever od nás na západe a taktiež aj na východe a myslieť som, že je to koniec pre moju Brigádu. Bolo to 30. decembra 1944. Vysielačkou som oznámil zboru, že bojujeme svoju poslednú bitku a že by mali poslať posily. Poslal som tanky naspäť do Chenogne, aby zastavili americký postup na toto mesto. Vyradili sme pár amerických tankov a zvyšok sa stiahol. Toto stiahnutie dočasne upokojilo našu situáciu. V tom čase som bol pod operačnou kontrolou 3. obrnenej divízie.
28. Išiel som na veliteľstvo, aby som dostal ďalšie rozkazy, a tam sa ma opýtali, čo si myslím o situácii. Povedal som, že moja Brigáda je stále dosť silná preraziť, ak by na mojom pravom krídle udržali americký útok. Avšak, žiadne jednotky neboli k dispozícii, aby zastavili tento útok. Napriek tomu som dostal rozkazy znovu v noci zaútočiť na juhovýchod, tentoraz na západ od línie Chenogne-Villeroux. Cieľom tohto útoku bolo zablokovať cestu Bastogne-Neufchateau a ak by to bolo možné, pokračovať juhovýchodne a obsadiť mesto Assenois, asi dva kilometre juhovýchodne od Villeroux. 3. obrnená divízia vystriedala moje jednotky v Chenogne, ale boli vytlačení z mesta americkým tankovým protiútokom a americké jednotky pokračovali severne, aby prefali cestu Bastogne-Marche. Toto bol koniec našich plánov znovu obkľúčiť Bastogne.
29. Počas prvých dní nového roka, celý náš sektor sa preskupoval. Proti nám stála najlepšia americká pešia divízia, s akou som sa kedy stretol. Boli to výborní bojovníci a mali aj špeciálne jednotky – mužov, ktorí hovorili po nemecky a prenikali za naše línie. Boli schopní odstrániť veľa našich hliadok. Počas toho obdobia sme zaujali líniu ležiacu približne na východ a západ v okolí Hubermont a v lesoch hneď na západ od Tillet.
30. V tom čase, zahájil nepriateľ ťažké tankové a pechotné útoky na naše línie, po sústreďnej delostreleckej palbe a leteckom bombardovaní. Napriek tomu, že americké pechotné útoky boli v tomto čase veľmi biedne organizované, stratil som celé dve roty jedného práporu v lesoch na západ od Tillet, keď americké špeciálne jednotky prenikli do lesa a odrezali ich. O niekoľko dní neskôr sme sformovali novú líniu, asi 1 500 metrov na sever, tiahnucu sa z pozície tesne na západ od Amberloup a na východ asi sedem kilometrov, kde sme sa spojili s 3. obrnenou divíziou, tesne na západ od cesty Bastogne-Marche. Udržali sme túto pozíciu počas niekoľkých dní, aj keď si presne nespomínam, koľko. Nakoniec sme sa presunuli na novú líniu, asi osem kilometrov východne od Bastogne pred mesto Longvilly, kde sme blokovali cestu idúcu z Bastogne do St. Vith. V tomto čase prešli pod moje velenie časti Vodcovej granátnickej brigády⁴¹.
31. Celý tento čas sme mali pohyblivú líniu a príležitostne sme museli poslať jednotky na pomoc susuednej divízii, ktorá držala líniu Bastogne-Vielsalm. Počas tejto doby sme postupne ustupovali, najprv na líniu jedného kilometra východne od Longvilly, stále blokujúcu hlavnú cestu, a potom na novú líniu západne od Clerf. Boli sme konečne stiahnutí niekedy v polovici januára 1945 do oblasti severne od Bitburg.
32. 22. januára 1945 som bol povoláný do Berlína, kde mi bolo povedané, že moja Brigáda bude reorganizovaná na divíziu a bude poslaná na východný front. 25. januára 1945 začal prvotný presun smerom do oblasti Frankfurt-am-Oder, ale boli sme odklonení na oblasť Stettin-Stulp. Dostali sme posily vo forme tankov a pechoty a moja jednotka sa

41 Fuhrer Gren Brig.

teraz nazývala Fuhrer Begleit Division⁴². Na východnom fronte sme zostali do konca vojny.

33. Počas celej Ardenskej ofenzívy zničili naše tanky približne 178 amerických tankov. Stratili sme asi osemnásť tankov a útočných diel v dôsledku nepriateľskej palby a asi devätnásť tankov a útočných diel kvôli mechanickým a technickým ťažkostiam. Na konci operácie nám ostalo teda asi štyridsať tankov a útočných diel. Straty na životoch predstavovali približne dvetisíc mužov a na konci operácie sme mali iba zostavu pluku. Stratil som pár mužov v doplňovacích miestach, keď som prichádzal do oblasti, pretože bol vydaný rozkaz, že žiadna rota nesmie presahovať určitý počet mužov alebo tankov. Keďže všetky moje jednotky boli nad požadovaný limit pre útokom, musel som nechať týchto mužov k dispozícii v zálohe. Mohol som ich stiahnuť zo zálohy počas operácie, ale neurobil som tak, lebo som veril, že ma stiahnu, a týchto mužov som chcel mať v tom čase k dispozícii.
34. Naše posily nám boli zaslané priamo od tankovej divízie „Grossdeutschland“. Keďže táto divízia bola sformovaná ako armádna protiváha k SS, mali právo na vlastné zdroje posíl, do ktorých boli sústavne vyberaní najlepší muži dostupní v armáde. Takto si táto divízia dokázala zachovať najvyšší štandard a ja som sa mohol spoľahnúť na zdroj mojich posíl. Ostatné divízie museli prijímať bežné posily, kvalita týchto mužov, z ktorých bolo veľa vojakov zo záloh, bola značne nižšia oproti zálohám tankovej divízie „Grossdeutschland“.

42 Vodcova eskortná divízia.

SOVIETSKE VOJNOVÉ HROBY NA ÚZEMÍ SLOVENSKA

PETER ŠUMICHRASŤ

ŠUMICHRASŤ, P.: Soviet war graves in Slovakia. *Vojenská história*, 2, 14, 2010, pp. 111–136, Bratislava.

The author stemming from the preserved sources and documentation in the domestic and foreign archives reflects so far not a well-known theme of war graves of the members of the Red Army in Slovakia who died in 1944 – 1945. Besides the brief overview of the military operations of the Red Army and their allies in Slovakia in 1944 – 1945, he also provides here one of the most detailed and systematic view of the topic – burying of the Red Army soldiers, the building of the war cemeteries, graveyards and tombs, as well as the legal development of the maintenance of the graves from the end of the WWII up to the present times.

Military History. Slovakia. WWII. Soviet graves.

Starostlivosť o vojnové hroby, t. j. o miesta, kde sú uložené pozostatky vojnovej obeť, ako aj náhrobok, pamätník, iný pietny symbol alebo pamätné miesto, ktoré pripomínajú vojnovú udalosť, je nielen otázkou cti každého civilizovaného štátu, ale aj jeho morálnou povinnosťou.¹

Úcta k zomretým patrí do mravného kódexu Slovenskej republiky a jeho občania do veľkého spoločenstva vyspelých európskych kultúrnych národov, národnostných menšín a etnických skupín. Zároveň je aj súčasťou jeho štátnej kultúrnej a sociálnej politiky a právneho poriadku. Povinnosť udržiavať vojnové hroby patrí k základným princípom medzinárodného humanitárneho práva, k dodržiavaniu ktorých sa hrdo prihlásila aj Slovenská republika. Úlohy, ktoré súvisia so zachovaním a udržiavaním hrobov a pamätníkov obeť vojnových konfliktov, sú na Slovensku dlhodobo v pozornosti vlády, štátnych orgánov, miest a obcí, ktoré sú vlastníčkami cintorínov a pietnych symbolov, organizácií poverených správou pohrebísk, cirkevných spoločností na cintorínoch, na ktorých sa vojnové hroby nachádzajú, a tiež zainteresovaných štátnych a spoločenských organizácií. Taktiež sú v pozornosti profesijných a občianskych záujmových skupín, aktivistov a tisícok neznámych jednotlivcov z vlastného presvedčenia a morálnych zásad starajúcich sa o prevažne osamelé hrobové miesta bezmenných vojnových obeť, ktoré sú mnohokrát značne vzdialené od oficiálnych pohrebísk alebo sa nachádzajú v neprístupných miestach.²

Na území Slovenskej republiky, ktorá sa svojou rozlohou 49 035 km² zaraďuje medzi menšie štáty Európskej únie, sa nachádza pomerne značné množstvo vojnových hrobov a po-

1 Zákon č. 130/2005 Z. z. o vojnových hrobch v znení neskorších predpisov

2 <http://www.civil.gov.sk/archiv/CASOPIS/2006/13/1314ho.htm>

chovaných obetí, ktoré sú výsledkom významných, avšak pre Slovensko tragických historických udalostí prvej polovice 20. storočia.³

Medzi takéto historické udalosti svetového významu sa radí aj druhá svetová vojna, ktorá zasiahla aj územie Slovenskej republiky. Bojová činnosť armád na území Slovenska počas druhej svetovej vojny si vyžiadala veľké množstvo ľudských obetí na oboch stranách, ako aj obrovské materiálne škody. Pre vedenie bojovej činnosti na území Slovenska v tomto historickom období bolo charakteristické, že boje boli vedené takmer nepretržite, a to mnohokrát v ťažkých terénnych a poveternostných podmienkach. Obete, ktoré si táto takmer nepretržitá bojová činnosť vyžiadala, nám dodnes pripomínajú hroby padlých vojakov. Podľa ústrednej evidencie Ministerstva vnútra Slovenskej republiky je na našom území pochovaných aj 60 659 príslušníkov bývalej sovietskej Červenej armády, ktorí svoje životy položili pri oslobodzovaní Slovenska počas rokov druhej svetovej vojny, predovšetkým však v rokoch 1944 – 1945.⁴

HISTORICKÉ SÚVISLOSTI BOJOV A VOJENSKÝCH OPERÁCIÍ

V letných mesiacoch roku 1944 malo územie Slovenska pre nacistické Nemecko mimoriadne veľký význam z niekoľkých dôvodov. Prvým z nich bol ten, že jeho územím prechádzali dôležité železničné a cestné komunikácie a jeho predĺžený tvar spolu s hornatým a zalesneným terénom rozdeľoval sovietsko-nemecký front na dva hlavné strategické smery: varšavsko-berlínsky a budapeštiansko-viedenský. V súvislosti s touto skutočnosťou priestor Slovenska tvoril dôležitý spojovací článok medzi zoskupením nemeckých vojsk, ktoré operovali severne a južne od Karpát. Slovenská komunikačná sieť umožňovala nielen presun síl a prostriedkov pozdĺž frontu, ale aj prepravu vojsk na front a odsun vojsk z neho.⁵

Ďalší prejav záujmu Nemecka o Slovensko vychádzal z povrchu značnej časti jeho územia, ktorý bol hornatý a zalesnený. Tento ťažký terén spolu s riekami tečúcimi väčšinou severojužným (poludníkovým) smerom tvoril prirodzené prírodné prekážky, ktoré s umelými prekážkami (ženijné vybudované obranné pásma) útočiacim vojskám enormne sťažovali bojovú činnosť v danom priestore.⁶ Zároveň vytvárali priaznivé predpoklady pre dlhodobé vedenie úpornej obrany celých oblastí, pri nasadení početne malých síl a prostriedkov.

Na území Slovenska sa nachádzali aj dôležité hospodárske zdroje, ktorých strata by oslabil vojenský potenciál nacistického Nemecka. Z tohto dôvodu politické a vojenské vedenie nacistického Nemecka malo eminentný záujem o udržanie slovenského územia čo najdlhší čas. V dobovej nemeckej tlači sa v tejto súvislosti uvádzalo: „*Slovensko zaujíma medzi krajinami juhovýchodného priestoru veľmi dôležité miesto. Hrá prvoradú úlohu v európskej doprave a dnes ovláda v mnohých smeroch kľúčové pozície spájajúce priemyselné oblasti strednej a západnej Európy s východom a juhovýchodom.*“⁷

3 Podrobnejšie pozri napr. <http://sk.wikipedia.org/>

4 BYSTRICKÝ, J. K charakteristickým črtám bojovej činnosti pri oslobodzovaní Slovenska. In ŠTEFANSKÝ, V. (zost.): *Záverečná fáza 2. svetovej vojny a oslobodenie Slovenska*. Zborník príspevkov a materiálov z medzinárodnej vedeckej konferencie v Bratislave 25. – 26. apríla 1995. Bratislava : Vojenský historický ústav, 1996, s. 33 taktiež CSÉFALVAY, F. a kol. *Vojenské dejiny Slovenska*. V. zväzok (1939 – 1945). Bratislava : Magnet Press Slovakia, 2008, s. 243 taktiež <http://www.civil.gov.sk/archiv/CASOPIS/2006/13/1314ho.htm>

5 BYSTRICKÝ, ref. 3, s. 25.

6 CSÉFALVAY, ref. 4, s. 243.

7 Tamže, s. 25.

Okrem postupu sovietskych vojsk ich zámer hatila skutočnosť, že na území Slovenska sa nezadržateľne rozširovalo národno-oslobodzovacie hnutie, ktoré vytváralo nepriaznivé podmienky pre ďalšie využívanie tohto priestoru v prospech nacistických vojsk.⁸

Východná časť územia Slovenska sa stala súčasťou operačného pásma nemeckých vojsk v auguste 1944, keď vojská Červenej armády dosiahli predhoria Karpát, kde vo vzdialenosti 40 – 50 km od slovenských hraníc prešli do obrany. Potrebovali čas na doplnenie a prípravu k ďalšej útočnej operácii na hlavnom strategickom smere – varšavsko-berlínskom.

Na hlavnom strategickom smere prechádzajúcom južne od hraníc Slovenska však aj naďalej pokračovala útočná bojová činnosť vojsk Červenej armády, pričom sa v nej využila aj skutočnosť, že v poslednej dekáde augusta 1944 došlo v Rumunsku k úspešnému protifašistickému povstaniu.

Situácia vojsk Červenej armády na oboch hlavných strategických smeroch vytvárala reálne predpoklady pre oslobodenie Slovenska bez náročného zdolávania opevneného horského masívu Karpát útočnou bojovou činnosťou s nasadením početných síl a prostriedkov. Úspešný postup vojsk Červenej armády na oboch hlavných strategických smeroch by nemecké a maďarské vojská nachádzajúce sa v Karpatoch dostal do situácie, že by im hrozilo obklúčenie a zajatie.

Velenie Červenej armády dňom 5. augusta 1944 vytvorilo 4. ukrajinský front, s menšími silami a prostriedkami a vkladilo ho medzi už spomínané dva hlavné strategické smery. Bol nielen spojovacím článkom medzi nimi, ale jeho poslaním bolo i viazanie síl a prostriedkov nemeckej a maďarskej armády nachádzajúcich sa v obrane v Karpatoch, aby nemohli byť nasadené do obrany na hlavných strategických smeroch.

Keď však 29. augusta 1944 vypuklo Slovenské národné povstanie a jeho vedúci predstavitelia požiadali sovietske politické a vojenské vedenie o poskytnutie rýchlej a účinnej pomoci povstalcom, velenie sovietskej armády sa rozhodlo okamžite uskutočniť – bez ohľadu na veľmi nepriaznivé podmienky (ťažký horský zalesnený terén, nedostatok komunikácií, daždivé počasie) – útočnú operáciu zo severu, prelomiť obranu nepriateľa vo východných Karpatoch a pomôcť povstalcom na Slovensku.⁹

Východokarpatskú útočnú operáciu začali už 8. septembra 1944 vojská 1. ukrajinského frontu maršala I. S. Koneva.¹⁰ Vojská Konevovho frontu tvorili sily a prostriedky 38. armády gen. K. S. Moskalkena a 2. leteckej armády gen. S. A. Krasovského. V rámci sovietskej 38. armády sa do bojov zapojil aj 1. československý armádny zbor v ZSSR.¹¹

Počas bojov posilnili 38. armádu o 14. gardovú streleckú divíziu (11. 9.), 4. gardový tankový zbor (14. 9.), 359. streleckú divíziu (15. 9.), 37. protitankovú brigádu (15. 9.), 31. tankový zbor (17. 9.), 127. streleckú divíziu (19. 9.), 12. mínometnú brigádu, 76. armádny zbor (5. 10.) a 287. streleckú divíziu (24. 10.). Od 38. armády v priebehu bojov odsunuli 30. gar-

8 PLUHAŘ, J. *Operace Sovětské armády při osvobozování Československa (září 1944 – květen 1945)*. Brno : VA-AZ, 1975, s. 3; taktiež MACÍK, C. *Osvobození Československa sovětskou armádou*. II. Zvláštnosti vojenského umění a straníckopolitická práce sovětských vojsk v operacích při osvobozování Československa. Bratislava : VPA KG, 1978, s. 7.

9 K dátumu vypuknutia Slovenského národného povstania sa jednotky sovietskej 38. armády 1. ukrajinského frontu a celý 4. ukrajinský front nachádzal na čiare Dembica – Krosno – Krasnoilsk (50 km južne od Černovic). Sovietsko-nemecký front bol od centra povstania vzdialený cca 200 – 300 km.

10 GREČKO, A. A. *Cez Karpaty*. Bratislava : Pravda, 1973, s. 111-113.

11 Krátko po začatí karpatsko-duklanskej operácie došlo k zmene vo velení 1. čs. armádneho zboru v ZSSR. Dňa 9. septembra 1944 velenie zboru odovzdal gen. J. Kratochvíl, nasledujúcim dňom velenie prevzal gen. L. Svoboda.

dovú mechanizovanú brigádu (15. 9.) a 2. čs. paradesantnú brigádu (18. 9.), ktorá sa letecky presunula na povstalecké územie.¹²

Napriek vyššie uvedenému posilneniu však mala sovietska 38. armáda, ktorá len skončila ťažkú Lvovsko-sandomierszku operáciu, nízke počty vojsk aj bojovej techniky. Dňa 9. septembra do útoku prešla aj 1. gardová armáda generála A. A. Grečka zo 4. ukrajinského frontu. Tento útok, vedený od poľského Krosna a Sanoku v smere na Prešov, vošiel do vojenských dejín pod názvom Karpatsko-duklianska operácia.

Dňom 13. septembra začal útočiť na fronte širokom asi 300 km celý 4. ukrajinský front gen. I. J. Petrova, a to 1. gardovou armádou gen. A. A. Grečka a 18. armádou gen. A. J. Gastiloviča. Podporovalo ich letectvo 8. leteckej armády gen. V. N. Ždanova. Začala sa tak Karpatsko-užhorodská operácia.¹³

Cieľom Karpatsko-užhorodskej operácie bolo prelomiť silnú nepriateľskú obranu vo východných Karpatoch zo severu i z východu, preniknúť rýchlo na Slovensko a spojiť sa tu s povstaleckými silami. Podmienkou pre splnenie tejto mimoriadne ťažkej úlohy bol moment prekvapenia a vysoké tempo útoku. Rýchly prielom opevneného karpatského masívu mal byť uľahčený ústretovým úderom dvoch slovenských divízií Východoslovenskej armády do tyla nemeckých vojsk a aktívnou činnosťou partizánov, ktorá mala obmedziť presun nepriateľských síl k pásmu prielomu.

Tieto náročné úlohy sa nepodarilo uskutočniť. Obidve slovenské divízie patriace do bojovej zostavy Východoslovenskej armády gen. A. Malára boli ešte pred začiatkom útočnej operácie Nemcami odzbrojené. Sily nepriateľa v pásme útoku sovietskych a česko-slovenských vojsk rýchlo narastali. Nevýhodný pomer síl sa ďalej zhoršoval, útok sa postupne menil na vlečúce sa boje o ovládnutie priečných horských hrebeňov a priesmykov. Dochádzalo k častému preskupovaniu síl a k zmenám smerov hlavných úderov.

Napriek veľmi nepriaznivým podmienkam sa sovietskym vojskám podarilo v pásme 1. gardovej armády dňa 20. septembra preniknúť na československé územie a 21. septembra oslobodiť prvú slovenskú obec Kalinov. Dňa 25. septembra sa na severovýchodné Slovensko prebojovali i jednotky pravého krídla 18. armády.

Vojská sovietskej 38. armády a 1. čs. armádneho zboru v ZSSR dosiahli do konca septembra hlavný karpatský hrebeň v priestore Duklianskeho priesmyku. Vojská 4. ukrajinského frontu bojovali vo východných Karpatoch o ďalších päť priesmykov. Zväzky 38. armády nachádzajúce sa na pravom krídle bojovej zostavy prekročili v prvých októbrových dňoch československé hranice západne od Duklianskeho priesmyku. Vojaci 1. čs. armádneho zboru v ZSSR ovládli 6. októbra Dukliansky priesmyk a vstúpili na územie vlasti.

Na prelome mesiacov september a október 1944 sa začalo bezprostredné oslobodzovanie Slovenska. Ťažké frontové boje, ktoré trvali do konca októbra, odčerpávali značné sily a prostriedky nepriateľa, ktoré nemohol účinne nasadiť nielen na iných úsekoch sovietsko-nemeckého frontu, ale ani proti povstalcom nachádzajúcim sa na území stredného Slovenska.

Koncom októbra 1944 dosiahli zväzy 1. a 4. ukrajinského frontu čiaru Dukliansky priesmyk – Habura – Ruské – Sobrance – Čop. Počas ťažkých bojov bola jedna nepriateľská divízia zničená a ďalších päť divízií stratilo 50 až 75 % živej sily a bojovej techniky.¹⁴

12 Oslobodenie Československa. Kol. aut. Bratislava : Vydavateľstvo politickej literatúry, 1966, s. 285-286.

13 Karpatsko-duklianska operácia spoločne s Karpatsko-užhorodskou operáciou tvorili Východokarpatskú operáciu, ktorá trvala od 8. 9. 1944 do 28. 10. 1944.

14 GREČKO, ref. 10, s. 548.

Podľa sovietskych údajov nepriateľ v bojoch počas Východokarpatskej operácie stratil viac než 66-tisíc mužov, do zajatia sa dostalo viac ako 31-tisíc vojakov. Sovietske vojská stratili takmer 21-tisíc vojakov a ďalších 89-tisíc ich bolo ranených.¹⁵

Vo Východokarpatskej operácii postúpili sovietske vojská spoločne s 1. čs. armádnym zborom v ZSSR na fronte širokom asi 400 km do hĺbky 40 až 110 km.¹⁶ Prvý raz v histórii vojen bol v bojoch prekročený na širokom fronte tak mohutne bránený horský masív. Otvoril sa nový, karpatsko-pražský strategický smer a vytvorili sa podmienky pre ďalšie oslobodzovacie operácie na území Slovenska.

Na výsledky skončenej Východokarpatskej operácie nadväzovali po krátkej trojtýždňovej prestávke, počas ktorej prebiehali miestne boje, pripravovali sa a preskupovali sa sily a prostriedky, Východoslovenská operácia.¹⁷ Začala sa 20. novembra 1944 a skončila sa v posledný deň roku 1944. Počas tejto útočnej operácie začlenili sovietsku 38. armádu s 1. čs. armádnym zborom v ZSSR do bojovej zostavy 4. ukrajinského frontu (29. 11.), v ktorom potom bojovala až do konca druhej svetovej vojny. Východoslovenskú operáciu uskutočnili tri vševojskové armády a jedna letecká armáda 4. ukrajinského frontu (38. armáda, 1. gardová a 18. armáda a 8. letecká armáda).¹⁸

Proti sovietskym a československým vojskám boli nasadené jednotky nemeckej 1. tankovej armády a 1. maďarskej armády.¹⁹ V živej sile bol pomer takmer vyrovnaný, v delostrelectve, tankoch a letectve mali útočiace sovietske a československé jednotky voči nepriateľovi miernu prevahu. Postupne sa však pomer síl zlepšoval v prospech útočiacich vojsk, a to vďaka priaznivým výsledkom bojovej činnosti 4. ukrajinského frontu, ako aj skutočnosti, že od polovice decembra začali v juhovýchodných pohraničných oblastiach Slovenska operovať vojská 2. ukrajinského frontu, ktoré svojou činnosťou viazali ďalšie sily a prostriedky protivníka.²⁰

Útok 4. ukrajinského frontu sa rozvíjal postupne. Dňa 20. novembra 1944 začala útočiť 18. armáda. Prelomila obranu nepriateľa medzi Užhorodom a riekou Tisou, prekročila rieky Východoslovenskej nížiny a dosiahla Slánske pohorie a údolie Hornádu južne od Košíc.

Dňa 23. novembra 1944 sa k útoku pripojili zväzky sovietskej 1. gardovej armády. Postupovali v smere na Michalovce, Humenné a Vranov nad Topľou. Do konca decembra taktiež dosiahli Slánske pohorie, kde zviadli ťažké boje najmä pri Dargovskom priesmyku.

Úspech 1. gardovej armády využili aj ľavokrídlové zväzky 38. armády s 1. československým armádnym zborom v ZSSR a prenikli k rieke Ondava. Vojská 38. armády sa potom začali pripravovať na januárový útok pri poľskom Jasle.

Vo Východoslovenskej operácii postúpili vojská 4. ukrajinského frontu na celej šírke východoslovenského územia do hĺbky 35 až 70 km. Dosiahli riekou Ondavu po Vranov nad Topľou, strednú a južnú časť Slánskeho pohoria a priestor južne od Košíc. V nastávajúcej zime bojovali vo veľmi rozmanitom teréne, v horách, na rovinách i na riekach.

Od polovice decembra začali do bojov na území juhovýchodného Slovenska zasahovať aj

15 Podľa iných prameňov boli straty bojujúcich armád za obdobie september – október 1944 nasledovné: sovietska 38. armáda vykazovala 85 000 padlých a ranených, 1. čs. armádný zbor v ZSSR mal 1 100 vojakov padlých, 4 330 ranených a takmer 1 000 nezvestných. Nepriateľské straty sa odhadovali na 52-tisíc padlých a ranených. *Vojenské dejiny Československa*. Kol. aut. Díl IV., 1939 – 1945, Praha : Naše vojsko, 1988, s. 578.

16 GREČKO, ref. 10, s. 547.

17 Východoslovenská operácia je v starších prameňoch označovaná aj ako Užhorodsko-ondavská operácia.

18 Oslobodenie, ref. 12, s. 287-288.

19 Podrobnejšie pozri napr.: CSÉFALVAY, ref. 4, s. 234.

20 MACÍK, ref. 8, s. 18.

vojská 2. ukrajinského frontu maršala R. J. Malinovského. V rámci Budapeštianskej operácie dosiahli zväzky frontu čiaru Turňa nad Bodvou – Rimavská Sobota – Levice a pozdĺž Hrona k Štúrovu. V rámci piatich vševojskových armád frontu bojovala v operačnej podriadenosti veliteľa sovietskej 40. armády aj 4. rumunská armáda a 1. rumunská armáda, ktorú dali do operačnej podriadenosti veliteľovi sovietskej 7. gardovej armády.²¹ V ďalších mesiacoch sa potom oslobodzovania Slovenska zúčastnili vojská dvoch frontov: 4. ukrajinského a 2. ukrajinského.

Počas Východoslovenskej operácie, ako aj bojov časti vojsk 2. ukrajinského frontu na území Slovenska počas Budapeštianskej operácie rozbili sovietske vojská 16,5 nepriateľských divízií, tzn. viac ako dve tretiny pôvodných nepriateľských síl. Zajali viac než 66-tisíc nepriateľských vojakov.

Na Východoslovenskú operáciu, ktorá sa stala najefektívnejšou vojenskou operáciou sovietskej armády a jej spojencov pri oslobodzovaní Slovenska, nadväzovala Západokarpatská operácia, ktorá sa postupne rozvíjala od 12. januára 1945. Skončila sa v posledný februárový deň roku 1945.

V porovnaní s predchádzajúcimi operáciami spojenými s oslobodzovaním Slovenska bola realizovaná v značne odlišných podmienkach. Neuskutočnila sa izolovane, ale bola súčasťou strategického útoku Sovietskej armády na sovietsko-nemeckom fronte od Baltického mora po Dunaj. Na ľavom krídle bola spätá s likvidáciou obkľúčeného zoskupenia nepriateľských síl v Budapešti a s odrážaním nepriateľských protiúderov, ktoré mali obkľúčené vojská uvoľniť a vyslobodiť. Preto sa ešte pred začiatkom Západokarpatskej operácie uskutočnila čiastková komárňanská operácia. Túto operáciu zo sovietskej strany uskutočnili sily a prostriedky 7. gardovej armády gen. M. S. Šumilova a 6. gardovej tankovej armády gen. A. G. Kravčenka z 2. ukrajinského frontu (6. 1. 1945 – 24. 2. 1945). Počas operácie útočili v smere od Hrona ku Komárnu do tyla tankového zoskupenia nepriateľských vojsk, ktoré viedli protiúder od Komárna k Budapešti. Táto operácia mala neskôr aj svoju obrannú fázu, v ktorej mimoriadne silné zoskupenie nepriateľských vojsk podporované 400 tankmi a samohybnými delami zatlačilo sovietske vojská späť za Hron v rámci príprav na rozsiahly nepriateľský protiútok pri Balatone.²²

Západokarpatskú operáciu začali vojská 4. a 2. ukrajinského frontu pri málo výhodnom pomere síl medzi 12. a 18. januárom 1945. Hlavnú úlohu plnili vojská 4. ukrajinského frontu. Sovietska 38. armáda, nachádzajúca sa na pravom krídle frontu, útočila vo výnimočne úzkom pásme (17 km) na poľskom území od Jasla v smere na Gorlicu a mesto Bielsko Biela. Susedná 1. gardová armáda s 1. čs. armádnym zborom v ZSSR vľavo postupovala na Prešov, Starú Lubovňu a Nowy Targ. Vojská 18. armády na ľavom krídle celého útočného zoskupenia oslobodili obchvatným i čelným útokom Košice a útočili na Spišskú Novú Ves, Poprad a Liptovský Mikuláš. V priebehu operácie boli hlavné sily 4. ukrajinského frontu postupne preskupované na sever a vychádzali zo Slovenska na poľské územie. Vojská 2. ukrajinského frontu uskutočnili rad čiastkových samostatných armádných operácií proti vojskám nemeckej 6. a 8. armády a časti síl maďarskej 1. armády.²³ Vojská 40. armády gen. F. F.

21 1. rumunskej armáde velil zbor. gen. N. Macici, neskôr ho vo velení vystriedal zbor. gen. V. Antanasiu. 4. rumunskej armáde najskôr velil zbor. gen. G. Avramescu, potom zbor. gen. N. Dăskălescu. Oslobodenie, ref. 12, s. 315.

22 Na hronskom predmostí v priestore Nových Zámkov nepriateľ nasadil časť jednotiek 6. tankovej armády SS, tankové divízie SS „Adolf Hitler“, „Hitler Jugend“ a „Totenkopf“. Osvobození Československa Rudou armádou 1944/1945. Praha: Naše vojsko, 1965, s. 370-371.

23 BYSTRICKÝ, ref. 4, s. 31.

Žmačenka so 4. rumunskou armádou útočili v ťažkých podmienkach na Rožňavu a Brezno nad Hronom, 27. armáda gen. S. G. Trofimenka oslobodila Lučenec a potom bola preskupená k Budapešti. Vojská 53. armády gen. I. M. Managarova s 1. rumunskou armádou postupovali v smere na Zvolen, a jazdecko-mechanizovaná skupina gen. I. A. Plijeva na Banskú Štiavnicu.

Do konca februára 1945 dosiahli zväzky obidvoch frontov čiaru Bielsko Biala – Liptovský Mikuláš – Brezno nad Hronom – Detva – Levice. V marci potom oslobodili Banskú Štiavnicu, Zvolen a Banskú Bystricu. Za úporné vlečúce sa boje v priestore týchto miest dostalo 10 útvarov čestný názov „Zvolenský“. V rámci celého sovietsko-nemeckého frontu sa Západokarpatská operácia 28. februára skončila.

Výsledkom Západokarpatskej operácie bolo oslobodenie veľkej časti územia východného a stredného Slovenska, v celkovej rozlohe vyše 17 00 km². Vojská 4. ukrajinského frontu zdolali nepriateľskú obranu takmer v celej oblasti Západných Karpát a priblížili sa k ostravskej priemyselnej panve. Zväzky pravého krídla 2. ukrajinského frontu sa prebojovali cez Slovenské Rudohorie do údolia Hrona. Sovietske vojská útočili vo veľmi ťažkých horských a zimných podmienkach. Prielom pri Jasle a Gorlici i oslobodenie Košíc, Prešova a Popradu pozdravila Moskva delostreleckými salvami, a 42 zväzkov a útvarov dostalo čestné pomenovania podľa týchto miest. Nepriateľ stratil takmer 150-tisíc vojakov. V zimných bojoch sa zrodili podmienky pre oslobodenie ostravskej, bratislavskej a brnianskej oblasti.

Na začiatku poslednej vojnovy jari sa sovietske vojská pripravovali na rozhodujúcu bitku o Berlín. Súčasťou príprav bola porážka silných zoskupení nepriateľa stojacich proti krídlam hlavných síl Sovietskej armády pred Berlínom. Jednou z operácií, ktoré plnili túto úlohu, bola Ostravská útočná operácia 4. ukrajinského frontu, prebiehajúca väčšinu času jej trvania súčasne s Bratislavsko-brnianskou operáciou 2. ukrajinského frontu.²⁴ Súčasťou Ostravskej operácie boli aj boje 18. armády (v jej rámci boli do bojov nasadené aj jednotky 1. čs. armádneho zboru v ZSSR) v hornatom teréne severozápadného Slovenska, pri Liptovskom Mikuláši a vo Veľkej a Malej Fatre, ktoré vyvrcholili 30. apríla oslobodením Žiliny. Za oslobodenie priestorov Ostravy a Žiliny dostalo 95 sovietskych a československých zväzkov a útvarov vysoké sovietske vyznamenania.²⁵

Boje 2. ukrajinského frontu na juhozápade Slovenska úzko súviseli s Viedenskou operáciou, na juhovýchode Moravy, najmä s Ostravskou operáciou, keď vojská 2. a 4. ukrajinského frontu, predtým rozdelené Nízkymi Tatrami, mohli po vstupe na Moravu bojovať v úzkej súčinnosti.²⁶

Bratislavsko-brnianska operácia sa uskutočnila v dvoch etapách, v období d 25. marca 1945 do 5. mája 1945. Prvá etapa trvala od 25. marca 1945 do 11. apríla 1945 a jej kulmi-
načnými momentmi bolo oslobodenie Bratislavy a vybojovanie predmostí na rieke Morave. Druhá etapa trvala od 12. apríla 1945 do 5. mája 1945 a vyvrcholila oslobodením Brna a útokom na sever k Olomoucu, tzn. v ústrety vojskám 4. ukrajinského frontu. Operáciu uskutočnili na území juhozápadného Slovenska a južnej Moravy sovietske a rumunské jednotky nachádzajúce sa na pravom krídle 2. ukrajinského frontu. Do bojov sa na začiatku

24 Pribeh Ostravskej operácie, ktorá trvala od 10. 3. 1945 do 5. 5. 1945, bol ovplyvnený skutočnosťou, že Nemci v ostravskom priestore vybudovali silnú obranu rozloženú do niekoľkých pásiem. Do obrany zakomponovali aj pôvodné čs. pohraničné opevnenia vybudované pred druhou svetovou vojnou, ktoré kryli ostravskú oblasť z východu a zo severu. Velenie 4. ukrajinského frontu malo síce dostatok síl a prostriedkov, ale pomer v počte síl a prostriedkov nebol z hľadiska útočiacich vojsk nijak zvlášť výhodný.

25 KOLLÁR, P. a kol.: Dejiny vojen a vojenského umenia. Praha : Naše vojsko, 1989, s. 279.

26 MACÍK, ref. 8, s. 35.

operácie zapojilo 28 sovietskych a 14 rumunských divízií, proti ktorým stálo spolu 11 divízií nepriateľa.²⁷

Prvá z týchto etáp – bratislavská, sa začala násilným prechodom rieky Hron jednotkami sovietskej 7. gardovej a 53. armády. Na urýchlenie útoku, ktorý sa začal rozvíjať do hĺbky i do šírky, bola nasadená 1. gardová jazdecká mechanizovaná skupina gen. I. A. Plijeva ako frontová rýchla skupina. Včasné prísuny ženijných prostriedkov umožnili rýchlo prekonávať rieky, na ktorých bola obrana nepriateľa zdolávaná z chodu. Počas bojov o priestory dnešného Štúrova, Komárna i Bratislavy podporovala útočiacu vojská Dunajská vojnová flotila kontraadmirála G. Cholostjakova, a to aj výsadbami námornej pechoty.

Na začiatku apríla 1945 sa pred vojskami 2. ukrajinského frontu naďalej bránili jednotky nemeckej 8. armády zo skupiny armád Juh a malá časť síl nemeckej 1. tankovej skupiny patriacej do skupiny armád Stred.

K Malým Karpatom a k Bratislave sa sovietske vojská prebojovávali Podunajskou nížinou 1. apríla 1945, keď za deň postupovali priemerným tempom 15 až 20 km. V tejto súvislosti treba konštatovať, že tempo postupu v tomto období bolo najrýchlejšie v celom dovtedajšom priebehu bojov za oslobodenie Slovenska. Posun hlavnej bojovej línie frontu však nebol rovnomerný, pretože postup útočiacich jednotiek na pravom krídle frontu spomaľoval horský terén.

Bratislava, dôležitý oporný bod na styku karpatských a alpských výbežkov, bola viac ako tri mesiace pripravovaná na obranu ako predsunutá súčasť obrany Viedne a tzv. Alpskej pevnosti. Obchvatným úderom 7. gardovej armády, 46. armády gen. A. V. Petruševského a 1. gardovej jazdeckej mechanizovanej skupiny, kombinovaným čelnými údermi, sa podarilo Bratislavu oslobodiť za cenu pomerne malých strát už 4. apríla 1945. Za zásluhy o oslobodenie hlavného mesta Slovenska dostalo 16 zväzkov a útvarov čestný názov „Bratislavský“.²⁸

Záver bojovej činnosti sovietskych a spojeneckých vojsk na území Slovenska sa viaže k 3. máju. 1945, keď boli oslobodené obce Makov, Klokočov a Korňa. Posledné boje s nemeckými vojenskými jednotkami na území Slovenska vybojovali jednotky patriace do bojovej zostavy 18. armády pod velením generálporučíka A. I. Gastiloviča, ktorú tvorili zväzky 17. gardového streleckého zboru generálporučíka N. V. Medvedeva a 1. čs. armádneho zboru v ZSSR.²⁹

STRATY ČERVEJ ARMÁDY POČAS BOJOV NA ÚZEMÍ SLOVENSKA A SPÔSOBY POCHOVÁVANIA JEJ VOJAKOV

Na základe výsledkov výskumu ruských vojenských historikov publikovaných v roku 2001 možno konštatovať, že počas piatich útočných operácií, ktoré sa uskutočnili aj na teritóriu Slovenska zahynulo 86 221 príslušníkov Červenej armády.³⁰ Ich počet však nemôže

27 BYSTRICKÝ, ref. 4, s. 31.

28 KOLLÁR, ref. 25, s. 281.

29 Jednotky sovietskej 18. armády v záverečnom období bojov o Slovensko oslobodili nasledovné mestá: Liptovský Mikuláš (4. 4. 1945), Ružomberok (5. 4. 1945), Martin (11. 4. 1945) a Žilinu (30. 4. 1945).

30 V texte sa používa názov Červená armáda. Oficiálny názov „*Robotnícko-roľnícka Červená armáda*“. Vznikla na základe Dekretu o založení Robotnícko-roľníckej Červenej armády. Dekrét prijal Zväz ľudových komisárov dňa 28. 1. 1918. V roku 1946 sa názov Červená armáda zmenil na Sovietska armáda. *Sovetskaja voennaja encyklopedija*. Kol. aut. Tom 2, Moskva : Voennoe izdatelstvo Ministerstva oboronny, 1976, s. 345-354 tak-

byť definitívny z dôvodu, že do tohto počtu neboli započítaní vojaci Červenej armády, ktorí zomreli na následky zranení, resp. chorôb v zdravotníckych zariadeniach všetkého druhu na území Slovenska, resp. mimo tohto územia a boli na začiatku vykazovaní v tzv. sanitárnych stratách. Ďalej treba zdôrazniť, že vyššie uvedený počet obetí vojny na strane sovietskej Červenej armády na území Slovenska skresľuje výpočet jej strát, ktoré utrpela v Bratislavsko-brnianskej útočnej operácii a Moravsko-ostavskej útočnej operácii, pretože tieto útočné operácie sovietskej Červenej armády sa len sčasti odohrali na teritóriu Slovenska. Vo výkaze strát figuruje Banskobystrická operácia vojsk 2. ukrajinského frontu, avšak absentuje Východoslovenská útočná operácia, ktorú vykonali vojská frontu 4. ukrajinského frontu a čiastočne 2. ukrajinského frontu.

Podľa údajov v ústrednej evidencii Ministerstva vnútra Slovenskej republiky je na území Slovenska pochovaných 60 659 príslušníkov Červenej armády, ktorí počas 225 dní trvajúcich bojov položili životy pri oslobodzovaní Slovenska. Tento údaj o počte pochovaných bol zistený na základe úradného šetrenia v roku 1984, keď sa pôvodne zistené počty padlých sovietskych vojakov na území Slovenska, vedené v ústrednej evidencii vojnových hrobov, zvýšili o 12 111 vojakov.³¹

Štatistický prehľad, ktorý by nám bližšie osvetlil vekovú, národnostnú alebo vzdelanostnú skladbu vo väčšine prípadov neznámych hrdinov, ktorí pri oslobodzovaní Slovenska položili svoj život, dodnes absentuje. Z tohto dôvodu nie je možné jednoznačne vyčíslieť ani to, koľko z celkového počtu padlých sovietskych vojakov na území Slovenska bolo mužov a koľko žien.

TABUĽKY: STRATY ČERVEJ ARMÁDY NA ÚZEMÍ SLOVENSKA V ROKOCH 1944 – 1945

a) Východokarpatská operácia (8. 9. – 28. 10. 1944)

Zväzy a zväzky zúčastnené na operácii	Počet nasadených vojakov	Straty v operácii (personálne)			
		Nenávratné straty	Sanitárne straty	Spolu	Priemerné denné straty
1. ukrajinský front	99 100	13 264	48 750	62 014	1216
4. ukrajinský front	264 000	13 579	50 618	64 197	1259
Spolu	363 100	26 843 7,4%	99 368	126 211	2475

KRIVOŠEJEV, F. G. i kol.: Rossija i SSSR v vojnach XX veka. Poteri vooruženych sil. Sta-

tiež KOL.: Sovetskaja voennaja encyklopedija. Tom 4, Moskva : Voennoe izdatelstvo Ministerstva oborony, 1977, s. 419 taktiež Sovetskaja voennaja encyklopedija. Kol. aut. Tom 7, Moskva : Voennoe izdatelstvo Ministerstva oborony, 1979, s. 411.

- 31 VÚA Praha, f. Válečné hroby, šk. 7; taktiež <http://www.civil.gov.sk/archiv/CASOPIS/2006/13/1314ho.htm>
Vyššie uvedený údaj o počte pochovaných príslušníkov Červenej armády na území Slovenska sponchýbňuje údaj o počte pochovaných sovietskych vojakov na území Slovenskej republiky získaný v roku 1953. V správe o stave cintorínov a pamätníkov padlých príslušníkov sovietskej armády na Slovensku sa uvádza, že podľa štatistického materiálu získaného prostredníctvom krajských národných výborov, je na území Slovenska na deviatich vojenských cintorínoch pochovaných celkom 63 173 príslušníkov Červenej armády. Spracovateľ správy však uviedol: "...*Toto číslo nie je ovšem celkom presné, lebo niektoré dáta, najmä pokiaľ ide o cintorín vo Svidníku, boli získané len odhadom /telesné pozostatky sú uložené v hromadných hroboch, pričom nie sú identifikované.*" SNA, f. PV – vojnové hroby, šk. 32.

tističeskoe issledovanie. Moskva : Olma-Press, 2001, <http://www.soldat.ru/doc/casualties/book/>, s. 36-37.

b) Západokarpatská operácia (12. 1. 1945 – 18. 2. 1945)

Zväzy a zväzky zúčastnené na operácii	Počet nasadených vojakov	Straty v operácii (personálne)			
		Nenávratné straty	Sanitárne straty	Spolu	Priemerné denné straty
4. ukrajinský front	267 500	12 316	45 836	58 152	1530
2. ukrajinský front	214 700	4 021	16 815	20 836	548
Spolu	482 200	16 377 3,4%	62 651	78 988	2 078

KRIVOŠEJEV, F. G. i kol.: Rossija i SSSR v vojnach XX veka. Poteri vooruženych sil. Statističeskoe issledovanie. Moskva : Olma-Press, 2001, <http://www.soldat.ru/doc/casualties/book/>, s. 39.

c) Bansko-bystrická útočná operácia (10. 3. 1945 – 30. 3. 1945)

Zväzy a zväzky zúčastnené na operácii	Počet nasadených vojakov	Straty v operácii (personálne)			
		Nenávratné straty	Sanitárne straty	Spolu	Priemerné denné straty
2. ukrajinský front	79 780	2104	9033	11 137	530

KRIVOŠEJEV, F. G. i kol.: Rossija i SSSR v vojnach XX veka. Poteri vooruženych sil. Statističeskoe issledovanie. Moskva : Olma-Press, 2001, <http://www.soldat.ru/doc/casualties/book/>, s. 43.

d) Moravsko-ostrovská útočná operácia (10. 3. 1945 – 5. 5. 1945)

Zväzy a zväzky zúčastnené na operácii	Počet nasadených vojakov	Straty v operácii (personálne)			
		Nenávratné straty	Sanitárne straty	Spolu	Priemerné denné straty
4. ukrajinský front	317 300	23 964 7,6%	88 657	112 621	1976

KRIVOŠEJEV, F. G. i kol.: Rossija i SSSR v vojnach XX veka. Poteri vooruženych sil. Statističeskoe issledovanie. Olma-Press-Moskva, 2001, <http://www.soldat.ru/doc/casualties/book/>, s. 43-44.

e) Bratislavsko-brnianska útočná operácia (25. 3. 1945 – 5. 5. 1945)

Zväzy a zväzky zúčastnené na operácii	Počet nasadených vojakov	Straty v operácii (personálne)			
		Nenávratné straty	Sanitárne straty	Spolu	Priemerné denné straty
2. ukrajinský front a Dunajská vojnová flotila	272 200	16 933 6,2%	62 663	79 596	1 895

KRIVOŠEJEV, F. G. i kol.: Rossija i SSSR v vojnach XX veka. Poteri vooružennyh sil. Statističeskoe issledovanie. Olma-Press-Moskva, 2001, <http://www.soldat.ru/doc/casualties/book/>, s. 44.

V súvislosti s konkrétnym spôsobom pochovávanía padlých, resp. zomretých sovietskych vojakov, treba uviesť, že ho podmieňovali okolnosti, za ktorých došlo k úmrtiu vojaka. Z tohto dôvodu sa vojnové hroby padlých sovietskych vojakov nachádzali na rôznych miestach: priamo na bojisku, resp. v jeho v tesnej blízkosti, na vyhradených častiach miestnych cintorínov, na čestných miestach na námestiach miest a obcí, v blízkosti kostolov, v parkoch, v neposlednom rade aj na dočasných vojnových cintorínoch zakladaných Červenou armádou...³²

Zber telesných pozostatkov padlých vojakov na bojisku, ako aj ich následné pochovávanie, buď do jednotlivých alebo hromadných hrobov na teritóriu Slovenska, vykonávali sovietski vojaci v súlade s Nariadením zástupcu Ľudového komisára obrany č. 023 zo 4. februára 1944. Podľa citovaného nariadenia tieto činnosti vykonávali špeciálne pochovávacie oddiely určené veliteľom pluku, resp. veliteľom samostatnej jednotky.

V citovanom nariadení bola náležitá pozornosť venovaná nielen „technickým“ otázkam pochovania mŕtvych vojakov na bojisku, ale aj vystrojeniu vojakov. Napríklad vojnový hrob, individuálny alebo hromadný mali príslušníci pochovávacieho oddielu vykopať na suchom mieste, s nízkou úrovňou spodnej vody, najlepšie v obývaných sídlach. Vojnové hroby mali tieto oddiely zriaďovať na cintorínoch, námestiach, parkoch, parčíkoch, ovocných sadoch, ale aj na vyvýšeninách, v lesíkoch a na križovatkách ciest. Nezávisle od konkrétnej dislokácie individuálneho, resp. hromadného (bratského) hrobu mal mať hĺbku nie menšiu ako 1,5 m s 0,5 m vysokým náhrobkom. Po jeho zasypaní mal byť upravený mačinou alebo ka-

32 Napríklad telesné pozostatky sovietskych vojakov, ktorí zahynuli v katastri obce Úbrež, najskôr pochovali v parčíku pri kostole v obci Úbrež, neskôr ich exhumovali a opätovne pochovali na miestnom cintoríne. Ani tu však nenašli miesto svojho posledného odpočinku. Z úbrežského cintorína ich pozostatky po ďalšej exhumácii prepravili na vojenský cintorín sovietskej armády v Michalovciach. <http://obecubrez.wetpaint.com/>
V okolí Šaštína a Stráži nad Myjavou padlo 48 sovietskych vojakov, ktorých dočasne pochovali na námestí v Šaštíne. Odtiaľto ich po exhumovaní previezli na vojenský cintorín sovietskej armády na Slavíne. <http://www.msu-sastinstraze.sk/o-meste/historia-sastina.html>
Sovietski vojaci, ktorí padli pri obci Korytárky v devianskom okrese, dočasne pochovali za miestnou školou. V lete roku 1945 ich exhumovali a previezli na vojenský cintorín vo Zvolene. <http://www.obce.info> – rubrika história – Korytárky – okres Detva – VÚC Banskobystrický.
Sovietski vojaci, ktorí padli v bojoch o Senicu, ako aj tí, ktorí podľahli zraneniam v nemocnici, pochovávali na miestnom cintoríne. Koncom januára 1946 ich pozostatky exhumovali a previezli do Bratislavy na Slavín. REPA, R.: Prítomnosť Sicherheitsdienstu v Senici a postup sovietskej armády. In: Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov. I. Zborník príspevkov z prvého sympózia Katedry histórie Filozofickej fakulty UCM Trnava v Modrovej 19. – 20. apríla 2002. Trnava : UCM, 2002, s. 179.
Počas 12 dní trvajúcich bojov o Gajary a okolie zahynulo 61 sovietskych vojakov, ktorých pochovali v miestnom parku pri soche sv. Floriána. <http://gajary.alian.info/index.php?s=gajaranov>

meňmi. Na náhrobku mal byť umiestnený nápis, ktorý by identifikoval mŕtveho vojaka (vojenská hodnosť, meno, meno otca, priezvisko, dátum smrti). Čo sa týka otázky vystrojenia pochovávaných vojakov, príslušníci mužstva a seržanti mali mať oblečenú vojenskú blúzu, nohavice a spodné oblečenie. Mŕtvym dôstojníkom okrem toho ponechávali obuv.³³

Náčelníci týchto špeciálnych oddielov, ktorých do tejto funkcie menovali velitelia plukov, boli povinní na základe zberu a následnej analýzy osobných dokladov, ktoré sa našli pri mŕtvych vojakoch, vyhotoviť zoznam (súpis) mŕtvych vojakov pochovaných v hrobe (vzor No 9/BP), so zákresom konkrétneho uloženia pozostatkov v individuálnom alebo hromadnom hrobe. Príslušný zápis mali následne vykonať aj do Knihy pochovaných (vzor No 10 BP).³⁴ Náčelník pochovávacieho oddielu pri príchode k svojej materskej jednotke odovzdával na štábe pluku zoznam pochovaných v hrobe, schému pochovania vojakov, ako aj popis miesta, v ktorom sa vojnový hrob nachádza.

Na základe analýzy dochovaných dobových prameňov možno konštatovať, že vyčlenené jednotky v mnohých prípadoch tieto činnosti realizovali za aktívnej účasti príslušníkov spojeneckých armád a miestneho obyvateľstva. Neboli však výnimočné prípady, keď celú túto činnosť po prechode frontu vykonávalo samostatne miestne obyvateľstvo podľa pokynov miestnych samosprávnych orgánov.³⁵

Raní vojaci, resp. chorí vojaci, ktorí podľahli zraneniam, resp. chorobe vo vojenských, ale aj civilných nemocniciach, boli pochovávaní v súlade s vyššie citovaným nariadením, resp. podľa miestnych zvyklostí, a to buď na cintoríne nachádzajúcom sa v blízkosti nemocnice, resp. na vyhradených častiach miestnych cintorínov alebo dočasných vojnových cintorínov.³⁶ Čo sa týka otázky vystrojenia pochovávaných vojakov, ktorí zomreli v zdravotníckych zariadeniach, príslušníci mužstva a seržanti mali mať oblečenú vojenskú blúzu, nohavice, spodné oblečenie, ponožky a obuté nemocničné papuče. Príslušníkov dôstojníckeho zboru pochovávali vo vojenskej blúze, nohavičkách, spodnom oblečení, ponožkách, papučkách a s prestieradlom, ktoré používali.³⁷

Poslednou skupinou boli zahynuvší sovietski vojaci, ktorých telesné pozostatky zostali z rôznych príčin ponechané bez pochovania na bojisku. Väčšinou išlo o sovietskych vojakov, ktorých telesné pozostatky zostali ležať v hlbokých slovenských horách, počas prebiehajúcich ťažkých bojov v neprehľadnom hornatom a zalesnenom teréne, v nepriaznivých klimatických podmienkach (dážď, blato, sneh), a to predovšetkým počas jesenných a zimných mesiacov roku 1944 a 1945. V mnohých prípadoch išlo o sovietskych vojakov, ktorí za-

33 Nariadenie zástupcu Ludového komisára obrany č. 023 zo 4. 2. 1944. http://ww2doc.pochta.ru/nko/1944/NKO1944_s_0023.html

34 Nariadenie zástupcu Ludového komisára obrany č. 023 zo 4. 2. 1944. http://ww2doc.pochta.ru/nko/1944/NKO1944_s_0023.html

35 V kronike obce Lysice sa k pochovaniu padlých sovietskych vojakov uvádza nasledovne: „...V tunajšom chotári padlo... 150 sovietskych vojakov. Sovietski vojaci boli pochovávaní v hromadnom hrobe pred školou v záhrade, pri kaplnke u Jančíkov a v osade Chabadovia.“... „Pochovávanie padlých vojakov bolo nariadené z povinnosti. Občania boli vyzvaní k pochovaniu ešte začiatkom mája 1945 (obec Lysice bola oslobodená 24. 4. 1945 – P. Š.), aby sa nevyskytli žiadne nákazlivé choroby.“... „V roku 1946 boli exhumovaní a od 15. do 25. marca 1946 odvezení na Bôrik pri Žiline, kde sú pochovaní.“ <http://frix.fri.utc.sk/~murko/Kronika/Kronika.swf>; Kronika obce Lysice, s. 29-31.

36 Napríklad telá zomrelých príslušníkov sovietskej Červenej armády boli pochované aj na nádvorí vojenskej nemocnice 7 v Ružomberku, v blízkosti zrušeného cintorína tejto nemocnice. Telá vojakov ležali v jednotlivých hrobách, v hĺbke 180 – 200 cm. Exhumácie boli vykonané komisionálne čs. armádou v apríli 1950. VHA Bratislava, f. Posádková správa Ružomberok, 1971, šk. S-4.

37 Nariadenie zástupcu Ludového komisára obrany č. 023 zo 4. 2. 1944. http://ww2doc.pochta.ru/nko/1944/NKO1944_s_0023.html

hynuli v rozsiahlych mínových poliach, kde zostali ležať nepochovaní, ešte aj niekoľko ďalších rokov po skončení druhej svetovej vojny.³⁸

V súvislosti s pochovávaním sovietskych vojakov treba zdôrazniť skutočnosť, že ich telesné pozostatky boli uložené do hrobov bez rakiev. V mnohých zdokumentovaných prípadoch sa pozostatky vojakov dostali do jednoduchých drevených rakiev až po exhumácii, ktorá bolo nariadená za účelom ich znovupochovania na iné, vopred určené miesto, predovšetkým však na sovietske vojnové cintoríny na území Slovenska zakladané Červenou armádou, resp. na „vojenské oddelenia existujúcich cintorínov“, a to v zvláštnych častiach týchto cintorínov a oddeleniach, ktoré boli vyhradené pre príslušníkov sovietskej armády.³⁹

EXHUMÁCIE, PREPOCHOVÁVANIE, VÝSTAVBA SÚSTREDENÝCH POHREBÍSK A PAMÄTNÍKOV

Napriek mnohorakým a každodenným ťažkostiam, ktoré súviseli s bezprostrednou konsolidáciou pomerov v povojnovej Československej republike, otázke dôstojného pochovania padlých sovietskych vojakov, ktorí svoj život položili pri oslobodzovaní Československa, venovali štátne orgány náležitú pozornosť.

Za účelom prijatia záväznej normy, ktorá by komplexne riešila problematiku vojnových hrobov padlých sovietskych vojakov na území Československa, sa dňa 26. februára 1946 uskutočnila 34. schôdza druhej vlády Československej republiky, na ktorej sa v rámci III. bodu programu prerokovala otázka „hrobov padlých príslušníkov Červenej armády na území ČSR“.⁴⁰

38 Obyvatelia Nižnej Pisanej, jednej z ťažko vojnou postihnutých podduklianskych obcí, vo svojich spomienkach uvádzajú aj toto: „Na každom kroku hrozilo nebezpečenstvo, lebo zem bola „posiata“ mínami. Míny síce pyrotechnici postupne odstraňovali, ale rozkladajúce sa mŕtve telá vojakov a trupy koní odstraňovali miestni obyvatelia, nevyvímajúc z toho ani deti. Telá vojakov sa ukladali do z dosák zbitých a zavápených truhel a odvážali sa do Svidníka, kde sa neskôr pochovávali do spoločných hrobov.“ http://sk.wikipedia.org/wiki/Ni%C5%BE-n%C3%A1_Pisan%C3%A1

V Správe komisie zdravotného výboru Dočasného národného zhromaždenia z jeho 22. schôdze konanej dňa 16. 1. 1946 sa k situácii v Svidníckom okrese uvádzalo aj toto: „Polia sú plné mín a mŕtvol. Na ceste, po ktorej sme sa viezli a ktorá bola pokrytá zmrznutým bahnom, sa nachádzajú ešte stovky mŕtvol a nevybuchnutých mín.“... „Počet nepochovaných ľudí sa odhaduje v okrese Svidník na 6 000 osôb.“ RODÁK, J. Rozhodujúci podiel čs. armády na odminovaní východného Slovenska po skončení druhej svetovej vojny (1945-1950). In *Vojenská história*, roč. 6, 2002, č. 2, s. 55.

Zástupcovia MNO ČSR v obdobnom zmysle informovali Úrad predsedníctva vlády Československej republiky v spise č. j. 49.942-IV/1.odděl.1946 z 24. 10. 1946. Medzi iným uvádzali: „...na výše uvedených 7 pohrebištích je pohřbeno 61.139 padlých příslušníků RA, z toho 1260 důstojníků. Předpokládáme však, že výše exhumovaných po odstranění mínových polí stoupne přes 70.000 těl.“ NA Praha, f. Úrad predsedníctva vlády, sign. 841/27, šk. 864.

39 Okolnosti spojené s pochovaním sovietskych vojakov padlých za oslobodenie Slovenska popisali v kronike obce Teplička takto: „V kostolnom dvore – za kostolom som 25. alebo 26. jan. pochoval 6 ruských vojakov. Asi o 5 dní som ich musel vybrať a znovu pochovať na cintoríne.“... „Asi o 2-3 týždne som ich vybral. Ruskí vojaci, aj civilisti boli medzi nimi, priviezli nákladným autom 6 jednoduchých rakiev z dosák, do ktorých sme mŕtvych uložili. Pýtal som sa, kde ich berú, jeden civilista mi povedal, že ich odvezú asi do Košíc.“ <http://www.teplicka.sk/download/kronika2.pdf>

40 NA Praha, f. ÚPV – nespracovaná časť, zápisy ze schůzí vlády, 34. schůze ze dne 26. 2. 1946. Riešenie tejto dozaista páľivej otázky na úrovni najvyšších vládných orgánov Československej republiky predchádzalo rozhodnutie predsedníctva vlády Československej republiky, ktoré bolo prijaté na jej 22. schôdzi konanej 19. februára 1946. V uznesení predsedníctva vlády pod por. č. 2 „Hroby padlých příslušníků Rudé armády na území ČSR“ sa uvádzalo: „Predsednictvo vlády se uznese uložití ministru národní obrany, aby v dohodě s ministrem vnitřní dal provéstí československými orgány vyhledání hrobů padlých příslušníků Rudé armády na území ČSR a jich sostrědění na nejbližším hřbitově a to rudoarměje do společného hrobu, důstojníky pak do hro-“

V rámci rokovania k tomuto bodu programu schôdze prečítali referát pre Z. Fierlingera, predsedu vlády Československej republiky, ktorý obsahoval aj návrh uznesenia. Po jeho prečítaní reagoval gen. L. Svoboda, minister národnej obrany, ktorý medzi iným uviedol, že zvláštne oddelenie vojnových hrobov pri Ministerstve národnej obrany už existuje, že príslušné práce sa začali už dávnejšie. Taktiež prítomných informoval o tom, že bola vypísaná súťaž na zriadenie príslušných pomníkov. Dodal, že sústreďovanie hrobov sa už realizuje a že príslušné práce budú v najbližšom čase skončené.

S obsahom jeho informácie vyjadril nesúhlas predseda vlády, ktorý uviedol, že je pravdou, že niektoré oddiely Červenej armády začali sami príslušnú prácu, bolo však zistené, že je to práca veľmi zložitá. Predseda vlády ďalej konštatoval, že zatiaľ bolo exhumovaných a znovu pochovaných iba 15 000 červenoarmejcov a že zostáva ešte ďalších 25 000 vojakov.⁴¹ V tejto súvislosti vyjadril stanovisko sovietskej Červenej armády, ktorej predstavitelia sa sťažovali na miestne národné výbory z dôvodu, že im robia problémy pri realizácii týchto prác. Problém spočíval v tom, že národné výbory tvrdili, že nemajú potrebné prostriedky. Predseda vlády na margo tejto výčitky konštatoval, že nie je možné, aby sa tieto činnosti robili neorganizovane a nehospodárnym spôsobom. Podľa názoru predsedu vlády sa musia exhumácie a znovuuloženie telesných pozostatkov sovietskych vojakov vykonať jednoducho, ale dôstojne. Žiadal ministra národnej obrany, aby oddelenie vojnových hrobov pri MNO nadviazalo kontakt s príslušnými sovietskymi predstaviteľmi a miestnou samosprávou. Predseda vlády ďalej konštatoval, že je nutné získať finančné prostriedky na realizáciu tejto veci, na ktorej sa nedá šetriť. Vyjadril presvedčenie, že by sa na tejto akcii mali zo svojich rozpočtov podieľať aj národné výbory.

Minister národnej obrany po tomto vstupe predsedu vlády opätovne uvádzal, že Červená armáda disponuje niekoľkými zvláštnymi oddielmi, ktoré tieto práce vykonávajú a že podľa jeho informácií budú čoskoro hotové.

Predseda vlády opätovne zareagoval. Vo svojej reakcii vyvrátil správnosť tvrdení gen. Svobodu, vychádzajúc zo zmeny rozhodnutia Sovietov. Podľa jeho vedomostí, mali byť tieto oddiely odvolané a všetky práce majú realizovať príslušné československé orgány.

Minister národnej obrany na to reagoval tak, že v tomto prípade muselo ísť o nové rozhodnutie sovietskej strany, o ktorej on nemá vedomosť.

Po krátkej výmene medzi vyššie uvedenými aktérmi vláda Československej republiky prijala uznesenie, v ktorom uložila ministrovi národnej obrany aby:

- h. oddelenie vojnových hrobov pri MNO vykonalo s najväčším urýchlením v spolupráci s ministerstvom vnútra, poverenictvom pre veci vnútorné a národnými výbormi zistenie všetkých hrobov príslušníkov Červenej armády na území Československej republiky;
- i. toto oddelenie taktiež vykonalo s najväčším urýchlením potrebné práce na okamžité vybudovanie vojenských cintorínov, resp. zvláštnych vojenských oddelení existujúcich cintorínov, a to za spolupráce skupiny architektov, ktorá by riadila príslušné práce z hľadiska technického a umeleckého;
- j. toto oddelenie ihneď, len čo budú takto dané predpoklady pre prevoz pozostatkov padlých červenoarmejcov, dalo vykonať na základe príslušných prípravných prác,

bu zvláštnich, opatrených jednotnými pomníky /list MNO ze 7.II.1946, č. j. 970 hkl.št.styč.46/. Provedou: ministři národní obrany a vnitra". NA Praha, f. ÚPV – nespracovaná časť, zápisy ze schůzi vlády, 22. schůze předsednictva vlády ze dne 19. 2. 1946.

41 NA Praha, f. ÚPV – nespracovaná časť, zápisy ze schůzi vlády, 34. schůze ze dne 26. 2. 1946.

ktoré je treba začať ihneď, exhumáciu a dôstojné umiestnenie telesných pozostatkov príslušníkov Červenej armády na novo vybudované vojenské cintoríny, resp. vojenské oddelenia cintorínov, a to vo zvláštnych častiach týchto cintorínov a oddeleniach, vyhradených pre príslušníkov Červenej armády, pričom sa taktiež zriadia padlým sovietskym vojakom dôstojné pomníky;

- k. sa oddelenie vojnových hrobov v rámci vyššie uvedených prác spojilo ihneď s národnými výbormi v Jihlave a Brne, kde vznikli určité problémy pri exhumácii a pochovaní telesných pozostatkov príslušníkov Červenej armády.⁴²

Československá vláda v súvislosti s vyššie uvedenými úlohami zdôraznila, že práce je potrebné urýchliť tak, aby sa exhumácie a prevozy pozostatkov mohli uskutočniť pred začiatkom teplého počasia. Pri realizácii všetkých stanovených opatrení bolo nariadené postupovať pri stálom kontakte a v zhode s príslušnými sovietskymi vojenskými miestami. Zároveň uložila ministromi národnej obrany, ako aj ministromi financií, aby „v rozpočte na rok 1946 počítali s nákladmi vo výške 10 miliónov Kčs, ktoré budú spojené s vybudovaním vojenských cintorínov a realizáciou exhumačných prác“.⁴³

Na záver rokovania k programu tohto bodu schôdze bolo uložené všetkým rezortným ministrom, poverencom, národným výborom a úradom, aby ministrom národnej obrany a vnútra poskytovali pri realizácii akcie všetku potrebnú pomoc, predovšetkým však pracovné sily a technické a dopravné pomôcky a prostriedky.⁴⁴

Ďalší postup štátnych orgánov a orgánov miestnej samosprávy vo veci naplňovania vyššie uvedeného uznesenia vlády Československej republiky na území Slovenska môžeme zdokumentovať na základe spisu Poverenictva vnútra z 12. marca 1946.⁴⁵

V spise sa ukladalo okresným národným výborom, aby „previedli exhumáciu na území okresu pochovaných príslušníkov ČA“.⁴⁶ Exhumácie mali byť vykonané v príslušných okre-

42 NA Praha, f. ÚPV – nespracovaná časť, zápisy ze schŕzí vlády, 34. schŕze ze dne 26. 2. 1946, s. 4.

43 Vyššie uvedená suma ani zďaleka nezodpovedala budúcim nákladom, ktoré vyplývali z uznesenia vlády Československej republiky. V tejto súvislosti je potrebné zdôrazniť, že vláda ČSR vychádzala pri stanovení tejto sumy z nepresného údaju, že na území Československej republiky padlo cca 40. 000 sovietskych vojakov. Avšak prednosta II. odboru Poverenictva vnútra už 1. 4. 1946 upozorňoval povereníka vnútra, že celkový počet padlých sa z pôvodne hláseného počtu 25.000 zvýši na počet 70 – 80.000 vojakov. Upozorňoval, že z tohto dôvodu sa zvýši aj suma na exhumácie pozostatkov vojakov z pôvodne určenej sumy vo výške 10.000.000, – Kčs upravenej na sumu vo výške 40. 000.000, – Kčs na sumu 70.000.000 – 80.000.000, – Kčs. Okrem toho bolo potrebné k sume za exhumáciu telesných pozostatkov sovietskych vojakov pripočítať aj čiastku vo výške ďalších 8. 000.000 – 10.000.000, – Kčs za výstavbu jedného ústredného vojnového cintorína Sovietskej armády (Bratislava, Parkán, Zvolen, Žilina, Košice, Michalovce a Vyšný Svidník). Rýchle vyčlenenie dostatočného množstva finančných prostriedkov na zabezpečenie vyššie uvedených prác sa javilo veľmi akútnym, a to vzhľadom na zámer sovietskej strany dobudovať tieto cintoríny v termíne do 1. 5. 1946. SNA, f. PV- NV, inv. č. 355, šk, 582.

Nesprávne počty padlých vojakov môžeme nájsť aj vo vtedajšej dobovej tlači. Napríklad v denníku Národná obroda z 15. 3.1946 sa v článku „Na území ČSR padlo 55.000 vojakov ČA. Zriaďuje sa 6 ústredných cintorínov.“ uvádzalo, že na území Československej republiky padlo 55.000 vojakov Červenej armády (z toho 35. 000 vojakov na Slovensku, 19. 000 na Morave, 1000 vojakov v Česku). Avšak už 28. 4. 1946 sa v denníku Hlas práce uvádzalo, že na Slovensku padlo 80.000 sovietskych vojakov. Ďalej sa oznamovalo, že práce spojené so zriadením ústredných cintorínov potrvajú dlhší čas. Exhumačné práce mali trvať do konca apríla 1946.

44 NA Praha, f. ÚPV – nespracovaná časť, zápisy ze schŕzí vlády, 34. schŕze ze dne 26. 2. 1946, s. 4.

45 V spise pod č. 745/11-II/1-1946 z 12. marca 1946 sa ukladali úlohy spojené s exhumáciou telesných pozostatkov príslušníkov Sovietskej armády nasledovným okresným národným výborom: Michalovce, Sobrance, Veľké Kápušany, Kráľovský Chlumeč, Trebišov, Vranov nad Topľou, Snina, Vyšný Svidník, Gíraltovec, Stropkov, Medzilaborce a Humenné. ŠOBA Prešov, Pobočka Svidník, F. ONV vo Svidníku I. (1945 – 1960), administratívne písomnosti, č. 5044/146.

46 ŠOBA Prešov – pobočka Svidník, f. ONV vo Svidníku I. (1945 – 1960), administratívne písomnosti, č. 5044/146.

soch Slovenska v stanovených termínoch (napr. v okresoch Michalovce, Sobrance, Veľké Kapušany, Kráľovský Chlumeč, Trebišov, Vranov nad Topľou, Humenné v termíne do 25. marca 1946; v okresoch Snina, Giraltovce, Stropkov, Medzilaborce, Vyšný Svidník do 1. apríla 1946) za účelom prevozu pozostatkov sovietskych vojakov na „ústredné vojenské cintoríny“. Exhumácia sa nemala týkať hrobov padlých generálov sovietskej armády a hrdinov Sovietskeho zväzu, ktorí mali byť neskoršie prevezení do Prahy.⁴⁷

V tomto spise sa po prvýkrát stretávame aj s presnými pokynmi, ktoré upresňovali postup, ako aj spôsob prác pri exhumácii telesných pozostatkov sovietskych vojakov. Okresným národným výborom sa v tejto veci nariaďovalo, aby vydali príkaz všetkým miestnym národným výborom, miestnym správnym komisiám a komisárom obcí, a to telefonicky, poslom alebo iným spôsobom, aby zaobstarali potrebný počet pracovných síl. Poučenie týchto osôb o vykonaní exhumácie mal vypracovať miestne príslušný okresný lekár, ktorý mal exhumácie aj riadiť. Exhumované telesné pozostatky mali byť uložené do truhli z obyčajných dosiek. Obyčajné drevené truhly mali byť zhotovené už pred vykonaním exhumácie miestnymi stolármi, ktorí boli podľa tohto príkazu povinní ich okamžite zhotoviť. Každá truhla mala byť po vložení exhumovaných pozostatkov označená menom v nej uloženého padlého sovietskeho vojaka. Odporúčalo sa, aby sa na truhly pribíjala tabuľka s menom z dreveného pomníka. V prípade, že meno mŕtveho vojaka nebolo známe, malo sa na truhlu napísať „*Neznámy*“. Počas týchto prác mali vyhotoviť zoznamy padlých vojakov podľa obcí, na ktorých územiach boli pochovaní.⁴⁸ Z dôvodu zabezpečenia čo najľahšieho odtransportovania truhli s exhumovanými telesnými pozostatkami mali byť truhly umiestnené na miestach prístupných pre nákladné automobily, ktoré ich mali z obcí odviezť na nakladaciu stanicu a odtiaľ na určený ústredný vojnový cintorín. Miestne orgány mali súčasne zabezpečiť dostatočný počet pracovných síl na nakladanie týchto truhli. Realizáciu tohto nariadenia mali kontrolovať príslušníci Národnej bezpečnosti, ktorí mali prípadne prekážky ihneď odstrániť. Čo sa týka finančného zabezpečenia tejto úlohy, že exhumácia a prevoz padlých sa mal realizovať „*na ťarchu štátnej pokladnice*“ a účty a výplatné listiny mali byť po ukončení prác predložené prostredníctvom Povereníctva vnútra Predsedníctvu Slovenskej národnej rady.⁴⁹

Povereník vnútra v závere apeloval na vykonávateľov nariadenia týmito slovami: „*Prevedeniu tohto nariadenia venujte mimoriadnu pozornosť, aby naša posledná služba hrdinom padlým za oslobodenie našej vlasti bola dôstojná veľkosťou ich obetí vyžadovanej piety.*“⁵⁰

Obraz o tom, akým spôsobom rozpracovali nariadenie Povereníctva vnútra z 12. marca 1946 ďalšie štátne orgány, ktoré sa podieľali na realizácii tejto úlohy, môžeme dostať aj na základe štúdia nariadenia prednostu odbočky revízného oddelenia Povereníctva vecí vnútorných v Košiciach z 15. marca 1946.⁵¹

V spise, ktorý bol určený 23 okresným národným výborom v rajóne východného Slovenska, boli rozdelené do I. – III. oblasti. Prednosta odbočky, odvolávajúci sa na obežník Po-

47 Tamže.

48 Sumárny zoznam za okres mal obsahovať poradové číslo (1.), meno obce (2.), meno padlého (3.), vojenskú hodnosť padlého (4.) a poznámku (5.). ŠOBA Prešov – pobočka Svidník, f. ONV vo Svidníku I. (1945 – 1960), administratívne písomnosti, č. 5044/146.

49 ŠOBA Prešov – pobočka Svidník, f. ONV vo Svidníku I. (1945 – 1960), administratívne písomnosti, č. 5044/146.

50 Tamže.

51 Tamže.

verenictva vnútra z 12. marca 1946, vydal totožné úlohy, ako boli nariadené v citovanom obežníku. Hlavné úlohy pre okresné národné výbory spresňoval takto:

1. vyhotoviť ihneď dvojmo zoznam hrobov s počtom pochovaných po obciach ich okrese,
2. zaistiť potrebné množstvo dosák na zhotovenie truhiel, klinčov,
3. okamžite zhotoviť zapojením stolárskych závodov, stolárov, pomocných síl potrebný počet truhiel z nehobľovaných dosák, štvorcového tvaru v rozmeroch dľa pokynov zdravotného referenta úradu ONV,⁵²
4. truhly sústrediť v obciach kde sú padlí pochovaní,
5. exhumáciu previesť za prítomnosti okresného zdravotného referenta a zástupcu ONV, mŕtvolu uložiť vápnom postriekané do nových truhiel,
6. zistiť totožnosť padlého podľa doterajších záznamov, zistené dáta uviesť a pripevniť na truhle, v prípade, že totožnosť nebola zistená, označiť truhlu „neznámy, padlý v / obec/.....“,
7. truhly podľa možností sústrediť na verejnom cintoríne v sídle okresu, v prípade, že sústredenie... (nečitateľné – pozn. Š. P.) je pravidelné, truhly majú byť bezpodmienečne sústredené najviac na dve, alebo tri miesta v okrese, pri hlavných cestách, prístupných nákladnými autami,
8. určiť úradníka, ktorý je osobne zodpovedný za presné prevedenie tejto akcie, ktorý bude stále v spojení s expertom Riaditeľstva štátnych železníc, ktorý sa postará o prepravu nákladnými autami,
9. zástupca ONV odovzdá príslušnému zmocnencovi Riaditeľstva štátnych železníc truhly „s dopravným listom“, ktorý obsahuje počet truhiel, meno mŕtveho prípadne neznámeho, hodnotu, iné dáta, ktoré opatrí podpisom zástupcu ONV a okresný lekár a odovzdá proti potvrdeniu,
10. postarať sa o liehoviny, cigarety, čo poskytuje v malom množstve šoférom nákladných aut a pracovným silám,
11. postarať sa o ubytovanie autoriadičov (vodičov – P. Š.), prípadných dozorcích (dozorných – pozn. P. Š.) orgánov,
12. postarať sa o potrebné dezinfekčné prostriedky pre pracovné sily ako jód, vata, obväzový materiál, atď.,
13. postarať sa o zakrytie mŕtvolu vezúcich nákladných aut s plachtami,
14. v dohode s veliteľom pracovných táborov použiť na exhumáciu zaistených práceschopných Nemcov,
15. spolupracovať so stanicami NB, ktoré obdržia aj zvláštny príkaz od príslušného oblastného veliteľstva,
16. exhumovať mŕtvolu príslušníkov ČA, ktoré sú pochované aj mimo verejných cintorínov, na poliach, v lesoch a pod., ovšem (samozrejme – P. Š.) nie na mýnových poliach,
17. ponechať na doterajších miestach len generálov ČA a hrdinov SSSR,
18. truhly dôstojníkov a príslušníkov /žien/ ČA nápadným spôsobom označiť,
19. 24 hodín pred možnosťou prepravy mŕtvol vyrozumieť experta Riaditeľstva štátnych železníc a dohodnúť sa s ním o presnom čase a mieste prevzatia mŕtvol. Experti ČSD

52 V dokumente je rukou doplnený zápis o rozmeroch truhiel: 190 x 60 x 40 cm.

budú v Poprade, Prešove, Michalovciach a na Riaditeľstve štátnych železníc v Košiciach. Experti svoje telefónne čísla oznámia všetkým príslušným ONV,
 20. *jestvujúce pomníky ponechať na terajších miestach, avšak mŕtvolu exhumovať.*⁵³

Prednosta odbočky Povereníctva vecí vnútorných na záver spisu upozornil predsedov a prednostov ONV, ako aj príslušných podriadených organizácií, že sú zodpovední za „*presné prevedenie*“ tohto nariadenia.

Tak ako nariadenie Povereníctva vnútra z 12. marca 1946 rozpracovala odbočka revízneho oddelenia Povereníctva vnútorných vecí dňa 15. marca 1946, tak toto nariadenie (obežník) rozpracovali aj orgány miestnej štátnej správy, ako o tom vypovedá nariadenie okresného národného výboru vo Svidníku z 15. marca 1946.

Na základe analýzy oboch dobových dokumentov je zrejmé, že do nariadenia svidníckeho okresného národného výboru sa premietli nielen pokyny Povereníctva vnútra, ale aj Povereníctva vnútorných vecí. Okrem toho nariadenie okresného národného výboru obsahovalo aj ďalšie konkrétne pokyny na vykonanie exhumácie a prevozu truhliel.⁵⁴

O tom, akým spôsobom bol napĺňaný stanovený harmonogram exhumáčnych prác a prevozov telesných pozostatkov, nachádzame zmienky v hláseniach okresných národných výborov, miestnych národných výborov, miestnych správnych komisií a komisárov obcí. Niektoré obce túto úlohu splnili v stanovenom termíne, iné žiadali o predĺženie termínu.⁵⁵

Napríklad v žiadosti prednostu okresného národného výboru v Trebišove z 27. marca 1946, ktorú adresoval Povereníctvu vnútra, predĺženie lehoty na vykonanie exhumácie telesných pozostatkov sovietskych vojakov zdôvodňoval nedostatkom pracovných síl.⁵⁶ Podľa jeho tvrdení potreboval na realizáciu týchto prác prídeliť Nemcov, pretože „*vlastné robotníctvo*“ je zamestnané jarnými poľnohospodárskymi prácami.⁵⁷ Nedostatok pracovných síl podnietil časť miestneho obyvateľstva k tomu, že za vykonanie exhumácie telesných pozostatkov sovietskych vojakov žiadali príliš vysokú odmenu. Prednosta okresného národného výboru v Trebišove z vyššie uvedeného dôvodu opätovne štátny orgán žiadal o pridelenie Nemcov, mínerov a vojsko zdravotnej služby, ktoré by miestnemu obyvateľstvu poskytlo pri nariadených prácach výpomoc. Vo svojej žiadosti taktiež poukazoval aj na nedostatky spojené s prevozom už exhumovaných telesných pozostatkov vojakov, ktoré sú v jednoduchých truhlách vystavené v zberných miestach nepriazni počasia.⁵⁸ Na záver spisu požiadal Pove-

53 ŠOBA Prešov – pobočka Svidník, f. ONV vo Svidníku I. (1945 – 1960), administratívne písomnosti, č. 5044/146.

54 V nariadení okresného národného výboru vo Svidníku z 15. 3. 1946 sa v časti Zdravotné opatrenia uvádzalo: „1./ Prístup pri exhumácii majú /vykopávkam/ len pracovné sily a dozorné orgány. 2./ Pri exhumácii potrebné veci, truhle, povraz, popol, ostružliny, pilovina a všetko to s čím sa pracuje bude dezinfikované 2 % lyzolom. Do truhliel v prípade rozsypania sa mŕtvolu dá sa na spodok truhle 10 cm piloviny, alebo popolu. Jama po mŕtvoľe ihneď opätovne sa zasype sa hlinou. 3./ Rozkladajúca sa mŕtvoľa zasype hlinou a poleje 5 % lyzolom, alebo karholom, alebo chlórovým nehaseným vápnom v truhle. 4./ Povozy po použití dobre umyjú pieskom, hlinou a 2 % lyzolom. 5./ Každý pracujúci si vezme k prácam mydlo, uterák a po skončenej práci sa úplne očistí (.) jak svoje šaty (.) tak aj náradie pracovné /lopaty a vidly!.“ ŠOBA Prešov – pobočka Svidník, f. ONV vo Svidníku I. (1945 – 1960), administratívne písomnosti, č. 5044/146.

55 Napríklad v okrese Svidník boli ukončené exhumáčne práce dňa 15. mája 1946. ŠOBA Prešov – pobočka Svidník, f. ONV vo Svidníku I. (1945 – 1960), administratívne písomnosti, č. 5044/146.

56 Povereníctvo vnútra v Bratislave zároveň informoval, že odpis žiadosti postúpil aj odbočke revízneho oddelenia Povereníctva vnútra v Košiciach. Pravdepodobne však odoslal odbočke revízneho oddelenia Povereníctva vnútorných vecí. SNA, f. PV – vojnové hroby, šk. 18.

57 SNA, f. PV – vojnové hroby, šk. 18.

58 V spise sa uvádzalo aj toto: „...V tunajšom okrese sa na základe príkazu povereníctva sa niektoré obce pustili hneď

reníctvo vnútra o zaslanie zálohy vo výške 4. 000. 000, – Kčs, ktoré mali byť využité na vyplatenie záloh pre robotníkov pracujúcich pri exhumovaní. Potrebu vyplácania záloh zdôvodňoval sociálnou situáciou týchto občanov.⁵⁹

Napriek skutočnosti, že nie je známe stanovisko Povereníctva vnútra k žiadosti prednostu okresného národného výboru v Trebišove z 27. marca 1946, na základe spisu velenia 4. vojenskej oblasti v Bratislave zo 17. apríla 1946 je zrejme, že žiadosť prednostu okresného národného výboru v Trebišove nezostala nepovšimnutá.⁶⁰

V spise sa uvádzalo, že vojenské veliteľstvo poskytlo Okresnému národnému výboru v Trebišove zdravotnú asistenciu prostredníctvom vojenskej nemocnice v Košiciach. Vyčlenený zdravotnícky personál však po príchode do posádky Trebišov neobdržal od Okresného národného výboru v Trebišove žiadne pokyny, a z tohto dôvodu sa vrátil do materskej posádky. Vo veci poskytnutia pomoci ženijným vojskom uviedol, že ženijné vojsko koná odminovacie práce na východnom Slovensku podľa presne vypracovaného plánu schváleného MNO, takže na exhumačné práce ich uvoľňovať nie je možné. Povereníctvu pre veci vnútorné bolo v súvislosti s exhumáciami odporučené, aby k týmto prácam použili „civilných pracovných síl“. Na záver spisu bol návrh velenia 4. vojenskej oblasti v Bratislave, aby pri žiadostiach o výpomoc vojska vysielalo Povereníctvu pre veci vnútorné dobre informovaného referenta, ktorý by osobne vec prerokoval. Po prerokovaní žiadosti o výpomoc vojska a zistení nutnosti účasti vojska na plnení dôležitých úloh, bol daný prísľub, že „veliteľstvo podľa svojich možností veľmi ochotne vyhovie Vašej žiadosti“.⁶¹

V súvislosti s vyššie spomenutými prevozmi exhumovaných telesných pozostatkov sovietskych vojakov z rôznych lokalít Slovenska na ústredné vojnové cintoríny Červenej armády na území Slovenskej republiky je potrebné uviesť relevantné skutočnosti viažuce sa ich k vzniku, pričom dôležité informácie nachádzame v úradnom zázname z porady predstaviteľov Sovietskej armády a Československej armády, ktoré sa uskutočnilo 2. mája 1946 v rakúskom Sant-Pöltene za účelom odovzdania a prevzatia „zriadených vojenských cintorínov na území Československého štátu, s pochovanými v nich zahynuvšími vojakmi ČA, v boji za česť a nezávislosť Sovietskeho zväzu a za oslobodenie Československej republiky zo pazúr nemeckých okupantov“.⁶²

Na porade sa zúčastnili gard. mjr. A. L. Jakovlev a kpt. S. V. Ležnev za sovietsku stranu a pplk. Janák a mjr. Zháněl. V úradnom zázname k spôsobu vzniku predmetných vojenských cintorínov sa konštatovalo, že vojenské cintoríny založili spoločnými silami sovietske vojenské jednotky s národnými výbormi Československej republiky. Zároveň vznikli aj na základe iniciatívy obyvateľov Československa. Z dôvodu zimného počasia, ako aj odchodu sovietskych jednotiek z územia Československa, boli odovzdávané vojenské cintoríny Červenej armády nedohotovené.

do práce. Tak sa stalo, že niektoré obce už majú exhumáciu prevedenú a k dnešnému dňu je už exhumovaných 74 príslušníkov ČA. Medzitým tunajší úrad dostal telefonické hlásenie z ONV v Michalovciach, aby v exhumácii nepokračoval, lebo nemajú pripravené hroby. Tunajší úrad sa drží podľa tohto, avšak prosil, aby za účelom odvezenia týchto 74 exhumovaných mŕtvov poslali auto, ktoré odoprelí zaslať a telefonovali, že tieto musia zostať v obciach do tých čias, kým oni nepošlú auto.“ Prednosta ONV ďalej v spise upozorňoval na hygienickú nevhodnosť ponechanie exhumovaných telesných pozostatkov na zbernom mieste: „Mŕtvoly sú na vzduchu, truhly sú z obyčajných dosák, prší na ne dážď, následkom čoho nastáva väčší rozklad týchto a zápach sa rozširuje po celej obci“. SNA, f. PV – vojnové hroby, šk. 18.

59 SNA, f. PV – vojnové hroby, šk. 18.

60 Tamže.

61 SNA, f. PV – vojnové hroby, šk. 18.

62 Tamže. šk. 32.

Sovietska strana odovzdala československej strane nasledovné vojnové cintoríny Červenej armády, ktoré sa nachádzali na území Slovenskej republiky:

1. Vojnový cintorín sovietskej armády v Bratislave na Slavíne so 6040 pochovanými sovietskymi vojakmi (243 dôstojníkov a 5797 poddôstojníkov a príslušníkov mužstva uložených v 275 jednotlivých a 6 hromadných hrobch);⁶³
2. Vojnový cintorín sovietskej armády v Žiline s 2790 pochovanými sovietskymi vojakmi (80 dôstojníkov a 2710 poddôstojníkov a príslušníkov mužstva);⁶⁴
3. Vojnový cintorín sovietskej armády vo Zvolene s 13. 942 pochovanými sovietskymi vojakmi (142 dôstojníkov a 13. 800 poddôstojníkov a príslušníkov mužstva. Z tohto počtu bolo 13. 650 nezvestných);⁶⁵

63 Vojnový cintorín na Slavíne založili na podnet Sovietskej armády zo dňa 17. 1. 1946 na tzv. Murmanskej hore. Podľa pôvodného zámeru malo na tomto vojnovom cintoríne nájsť dôstojné miesto posledného odpočinku cca 2000 sovietskych vojakov, ktorí padli počas oslobodzovacích bojov o Bratislavu a okolie. Výber miesta sa uskutočnil už o deň neskôr a po prezretí viacerých miest bol dňa 19. 1. 1946 vybraný Slavín. Už 21. 1. 1946 začali práce spojené s výstavbou cintorína. Výkopové práce realizovali zaistení Nemci a Maďari, ktorých zo sústredovacích táborov dodal V. odbor Povereníctva vnútra. Deň pred začatím týchto prác dorazila do Bratislavy jednotka Červenej armády v počte 5 dôstojníci, 40 poddôstojníkov a mužstva, ktorí mali za úlohu pomáhať pri exhumáciách a prevozoch pozostatkov padlých sovietskych vojakov na určené miesto na Slavíne. V priebehu týchto prác sa pripravovali náčrtky rozmiestnenia jednotlivých a hromadných hrobov. Budovanie vojnového cintorína nadobudol nový rozmer, keď technická sekcia Okresného národného výboru v Bratislave obdržala prípis Povereníctva vnútra z 28. 1. 1946, ktorý nariadoval exhumácie a prevoz telesných pozostatkov sovietskych vojakov pochovaných v okresoch Bratislava – mesto, Bratislava – vidiek, Malacky, Šamorín, Skalica, Senica, Trnava, Modra, Galanta, Dunajská Streda, Šaľa nad Váhom (dnes Šaľa – pozn. P. Š.). Exhumácie a prevoz telesných pozostatkov sovietskych vojakov na ústredný vojnový cintorín na Slavíne a ich pochovanie sa malo uskutočniť v termíne do 5. 2. 1946. Stanovený harmonogram prác sa nepodarilo realizovať. Začiatok prevozu pozostatkov sa realizoval až 7. 2. 1946. O tri dni neskôr však boli exhumácie v Bratislave, ako aj jej okolí pozastavené, pretože technická sekcia okresného národného výboru nadobudla presvedčenie, že „*veľkým dovozom mŕtvol z ostatných okresov by mohla vypuknúť epidémia*“. Vzhľadom na počet privázaných exhumovaných telesných pozostatkov sovietskych vojakov sa rozsah prác rozšíril do tej miery, že na cintoríne pracovalo cca 250 – 300 ľudí v troch pracovných zmenách. Výkopové práce neúmerne sťažoval fakt, že pod vrchnou časťou pôdy sa nachádzala hornina, do ktorej sa podarilo vyhlbiť hroby len s použitím výbušniny. Samozrejme, s väčším počtom pozostatkov sa muselo pristúpiť k zmene pôvodného plánu cintorína. Postup plánovaných prác riadených technickou sekciovú Okresného národného výboru v Bratislave negatívne ovplyvňovali zásahy predstaviteľov sovietskej armády, ktorí nebrali do úvahy technologické postupy stavebných prác spojených s výstavbou vojnového cintorína na Slavíne. Sovietska strana nástojila na tom, že vojnový cintorín na Slavíne musí byť dohotovený do 15. 3. 1946, t. j. necelé dva mesiace od výberu miesta na jeho vybudovanie. Samozrejme, tento termín dodržaný nebol. Napriek tomu bola 11. 4. 1946 spísaná zápisnica vo veci odovzdania vojnového cintorína sovietskych vojakov na Slavíne Okresnému národnému výboru v Bratislave, s novým termínom dokončenia cintorína dňa 25. 4. 1946. Stavebné práce na cintoríne pokračovali aj v ďalšom období, a do mája 1947 si vyžiadali náklad vo výške 2. 272.879, 45 Kčs. V tejto sume boli zakalkulované medzi iným aj odmeny zaistencom pracovných táborov vykonávajúcim zemné výkopové práce, ako aj finančné prostriedky použité na opravu viliek, ktoré boli poškodené pri trhacích prácach. SNA, f. PV – vojnové hroby, šk. 23.

Podľa údajov získaných krajských národných výborov bolo v roku 1953 na vojnovom cintoríne Slavín pochovaných celkom 6. 077 vojakov. SNA, f. PV – vojnové hroby, šk. 32.

Ani tento údaj o počte pochovaných sovietskych vojakov na bratislavskom Slavíne nebol konečný. V roku 1968 sa v publikácii „Slavín“ uvádza viac než 6 400 pochovaných vojakov Červenej armády na Slavíne a v roku 1984 sa počet pochovaných zvýšil na 6 845. VARÍNSKY, V. *Slavín*. Bratislava : Západoslovenské vydavateľstvo Slavín pre Mestské múzeum Bratislava, 1968, s. 7 taktiež Dejiny Slovenského národného povstania 1944. kol. aut. 5. Zväzok. Bratislava : Pravda, 1984, s. 475.

64 V čase odovzdania čs. vojenskej správe bol cintorín nedokončený. Na tomto vojnovom cintoríne bolo plánované pochovať ďalších 260 padlých sovietskych vojakov. SNA, f. PV – vojnové hroby, šk. 32.

Podľa údajov získaných KNV v roku 1953 bolo na vojnovom cintoríne Žilina pochovaných celkom 1786 vojakov. Podľa hodnotenia spracovateľa správy bol cintorín vybudovaný, udržiavaný a v dobrom stave. Pamätník však v tej dobe nebol postavený. SNA, f. PV – vojnové hroby, šk. 32.

65 Okrem sovietskych vojakov pochovaných na vojnovom cintoríne vo Zvolene sa priamo na námestí mesta Zvolen nachádzali hroby ďalších 156 sovietskych vojakov (21 dôstojníkov a 135 neznámych sovietskych vojakov).

4. Vojnové hroby sovietskej armády v Košiciach s 3 245 pochovanými sovietskymi vojakmi (89 dôstojníkov, 3 132 poddôstojníkov a príslušníkov mužstva a 24 bližšie neidentifikovaných vojakov sovietskej armády), boli umiestnené na osobitnej časti mestského cintorína a na námestí mesta Košice;⁶⁶
5. Vojnový cintorín sovietskej armády v Michalovciach so 6 096 pochovanými sovietskymi vojakmi (129 dôstojníkov a 5 967 poddôstojníkov a príslušníkov mužstva);⁶⁷
6. Vojnový cintorín sovietskej armády v Parkani s 5 376 pochovanými sovietskymi vojakmi (dnes Štúrovo – pozn. P. Š.);⁶⁸
7. Vojnový cintorín sovietskej armády vo Svidníku;⁶⁹
8. Vojnový cintorín sovietskej armády v Humennom so 170 pochovanými sovietskymi vojakmi (19 dôstojníkov a 151 poddôstojníkov a príslušníkov mužstva, z tohto počtu bolo 21 vojakov neznámych);⁷⁰
9. Vojnový cintorín sovietskej armády v Trebišove s 267 pochovanými sovietskymi

Počítalo sa, že vo zvolenskom okrese je pochovaných na rôznych miestach ďalších 1 000 vojakov sovietskej armády, ktorých telesné pozostatky budú postupne exhumované a prevezené na ústredný vojnový cintorín vo Zvolene. Podľa údajov získaných KNV v roku 1953 bolo na vojnovom cintoríne Zvolen pochovaných spolu 16 740 vojakov. Podľa hodnotenia spracovateľa správy bol cintorín a pamätník vybudovaný, vzorne udržiavaný a vo veľmi dobrom stave. SNA, f. PV – vojnové hroby, šk. 32.

- 66 KNV v Košiciach v roku 1953 vykazovali na vojnovom cintoríne Červenej armády v Košiciach 3 039 pochovaných sovietskych vojakov. Podľa hodnotenia spracovateľa správy bol košický vojnový cintorín udržiavaný a v dobrom stave. SNA, f. PV – vojnové hroby, šk. 32.
- 67 Pamätník na námestí Osloboditeľov v Košiciach postavili príslušníci sovietskej armády podľa projektu kpt. Ing. E. F. Gurjanova v roku 1945. Slávnostne ho odhalili v roku 1946. *Súpis pamiatok na Slovensku*. Kol. aut. Zväzok druhý K-P. Bratislava: Obzor, 1967, s. 107.
V roku 1975 bolo na tomto vojnovom cintoríne pochovaných už 3109 sovietskych vojakov. TRUDŇÁK, P.: *Ich mená budú večne žiť v srdciach nášho ľudu*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1975.
- 67 Podľa spisu z roku 1946 plánovali na tento vojnový cintorín dôstojne pochovať ďalších 8 000 – 10 000 sovietskych vojakov. Michalovský vojnový cintorín sa v tomto období nachádzal len vo fáze výstavby. Existovalo len 129 jednotlivých a 8 hromadných hrobov, ktoré boli označené len násypmi zeminy. Úprava cintorína v Michalovciach bola ukončená 26. 9. 1946. VHA Bratislava, f. VO-4, inv. č. 119, šk. 27.
V roku 1950 sa na tomto vojnovom cintoríne už nachádzalo 17 864 sovietskych vojakov. SNA, f. PV – vojnové hroby, šk. 18.
- 68 V 138 jednotlivých a 8 hromadných hrobách bolo z celkového počtu 5376 pochovaných spolu 4 678 neznámych. Počet pochovaných vojakov vykazovaných v roku 1953 na vojnovom cintoríne v Štúrovo dosiahol počet 6 800. Cintorín a pamätník bol vybudovaný a v dobrom stave. SNA, f. PV – vojnové hroby, šk. 32.
Konkrétne údaje o výstavbe tohto vojnového cintorína sú uvedené v spise Poverenictva vnútra z 29. 5. 1953. Prvá kolaudácia vojnového cintorína, ktorý vznikol na základe iniciatívy kpt. Leparského, príslušníka sovietskej armády, sa uskutočnila 17. 6. 1946. Komisia pri nej stanovila náklady na ďalšie práce spojené s výstavbou cintorína vo výške 456.653, 35 Kčs (náhrobné kamene, ohrada, plánovanie) a 620.172, 60 Kčs (výstavba pamätníka). Druhú kolaudáciu uskutočnili 12. 4. 1951. Počas nej vykvantifikovali náklady na exhumáciu telesných pozostatkov sovietskych vojakov vo výške 1. 288.114, 75 Kčs. Naprie týmto finančným nákladom nebol štúrovský vojnový cintorín v roku 1953 dokončený. Za účelom jeho architektonického dotvorenia sa navrhovalo „izolovať cintorín od rušivého prostredia vhodnou vegetačnou clonou“. Zároveň sa navrhovalo venovať väčšiu pozornosť údržbe tohto cintorína, so zreteľom na jeho umelecké a stavebno-technické stvárnenie, pri využití miestnych zdrojov. SNA, f. PV – šk. 29.
- 69 V čase odovzdania cintorína nebol na vojnovom cintoríne vo Svidníku vykazovaný žiaden pochovaný sovietsky vojak. Plánovalo sa však na ňom pochovať cca 10. 000 padlých sovietskych vojakov. Do tohto počtu neboli zahrnutí mŕtvi sovietski vojaci, ktorých telá sa ešte nachádzali v minových poliach. SNA, f. PV – vojnové hroby, šk. 32.
Situácia so zreteľom na dobudovanie vojnového cintorína a pamätníka sa nezlepšila ešte ani v roku 1953, keď na ňom vykazovali cca 10.000 pochovaných sovietskych vojakov. SNA, f. PV – vojnové hroby, šk. 32.
- 70 Ako zaujímavosť možno uviesť, že už v roku 1950 vykazovali menší počet pochovaných ako v roku 1946 (147 namiesto 170). SNA, f. PV – vojnové hroby, šk. 18.

vojakmi (34 dôstojníkov a 223 poddôstojníkov a príslušníkov mužstva, z tohto počtu 10 neznámych);⁷¹

10. Vojnový cintorín sovietskej armády v Levoči s 8 pochovanými neznámymi sovietskymi vojakmi⁷².

Na základe vyššie uvedených údajov možno konštatovať, že riešenie otázok výstavby vojnových cintorínov ako dôstojných miest posledného odpočinku padlých sovietskych vojakov na území Slovenska nebola v 50. až 60. rokoch minulého storočia vôbec jednoduchá, a to napriek tomu, že jej bola vo vtedajšej spoločnosti venovaná náležitá pozornosť zo strany štátnych, ako aj politických orgánov. O tejto skutočnosti existuje mnoho archívnych dokumentov, ktorých obsah reagoval na nedostatky, ktoré sprevádzali výstavbu vojnových cintorínov.⁷³

Jeden z takýchto spisov s veľkou výpovednou hodnotou je aj spis Dr. Daniela Okáliho, povereníka vnútra zo dňa 1. decembra 1950, v ktorom informoval Úrad Predsedníctva Zboru povereníkov o stave vojnových cintorínov, hrobov a pomníkov padlých príslušníkov sovietskej armády na Slovensku. Veľmi podrobná správa poskytovala Úradu Predsedníctva Zboru povereníkov plastický pohľad na predmetnú problematiku (podmienky vzniku cintorína, priebeh prác, výpočet finančných prostriedkov, informácia o plánovaných prácach v nasledujúcom období). Neboli poskytnuté len informácie o „*velkých*“ ústredných vojnových cintorínoch sovietskej armády, ale aj o hroboch nachádzajúcich sa v rôznych častiach Slovenska, pomníkoch a pamätníkoch postavených na počesť padlých príslušníkov sovietskej armády.⁷⁴ Citovaný materiál okrem informácie o stave cintorínov, vojnových hrobov, po-

71 V roku 1953 sa na vojnovom cintoríne nachádzalo 152 hrobov sovietskych vojakov, t. j. menej ako v roku 1946, t. j. v čase odovzdania vojnového cintorína. SNA, f. PV – vojnové hroby, šk. 32.

72 Už v roku 1951 sa tento cintorín v prehľade o počte vojnových cintorínov, hrobov, pomníkov a pamätníkov Sovietskej armády na Slovensku neuvádza. Vzhľadom na skutočnosť, že išlo o hromadný hrob situovaný na námestí, telesné pozostatky boli exhumované a prevezené na bližšie neurčený ústredný vojenský cintorín Sovietskej armády. SNA, f. PV – vojnové hroby, šk. 18.

73 Napríklad už 2. mája 1946 ministerstvo národnej obrany postúpilo list Slovenskej národnej rade, v ktorej ju informovalo, ako orgán štátnej správy poverený financovaním, kontrolou a evidenciou pohrebísk padlých dôstojníkov a vojakov sovietskej Červenej armády na území Československej republiky, o zistených nedostatkoch spojených so zadávaním prác spojených s výstavbou pohrebísk. Podľa zistení ministerstva národnej obrany boli ceny za dodané práce v jednotlivých prípadoch „*veľmi rozdielne, zadávané práce boli vykonávané z dôvodu naliehania predstaviteľov sovietskej armády často unáhlene, bez riadneho dodržania technologických postupov, čo viedlo k nerozvážnym výdajom a prehnaným cenám*“. Z vyššie uvedeného dôvodu si ministerstvo národnej obrany vyžiadalo súhlas od sovietskej strany s predĺžením jednotlivých prác spojených v miere zodpovedajúcej ich technickému vyhotoveniu. Slovenskú národnú radu informovalo aj o zmene postupu prác spojených s exhumáciami telesných pozostatkov padlých sovietskych vojakov, ako aj s ďalšou výstavbou vojnových cintorínov: „*1) exhumáčne práce mali ďalej pokračovať; 2) výstavba pomníkov sa mala prerušiť; 3) obkladanie hrobov sa nemalo robiť definitívne – mali sa použiť finančne menej nákladné materiály, resp. materiály, ktoré sa budú môcť použiť aj natrvalo; 4) všetky zadávacie miesta mali predložiť MNO-III/5. odd. doklady o spôsobe zadávania prác (užšia súťaž; verejná súťaž; zadanie z voľnej ruky; priame zadanie dôstojníkom Sovietskej armády); 5) oznámenie, kto stavbu zálohovo financoval; výšku vyplatených finančných prostriedkov; uvedenie finančnej čiastky, ktorá je potrebná na dokončenie prác.*“ SNA, f. PV – NV, 1947, inv. č. 355, šk. 582.

74 V tomto období sa hroby sovietskych vojakov nachádzali v nasledovných lokalitách: obec Stupava, okres Bratislava (3 neznámi sovietski vojaci pochovaní v hromadnom hrobe pri horárni „Boleška“, ktorých telesné pozostatky našli na jeseň roku 1945 v úplnom rozklade), obec Rožňové Mitice, okres Bánovce nad Bebravou (hromadný hrob 2 sovietskych vojakov), obec Kalná, okres Levice (hrob kpt. Sovietskej armády), obec Sučany, okres Turč. Sv. Martin (v hromadnom hrobe pochovaný hrdina ZSSR npor. G. Sološenko), obec Veľká Poloma, okres Rožňava (bližšie neurčený počet sovietskych vojakov). Pomníky a pamätníky postavené na počesť padlým sovietskym vojakom sa v tomto období nachádzali v 59 mestách a obciach Slovenska. Ich starostlivosť zabezpečovali miestne príslušné MNV. SNA, f. PV – f. vojnové hroby, šk. 18.

mníkov a pamätníkov obsahoval aj informáciu o prechode pôsobnosti vo veci starostlivosti o vojnové hroby, pamätníky a pomníky z ministerstva národnej obrany na ministerstvo vnútra, a to s účinnosťou od 1. januára 1951.⁷⁵

Povereník vnútra na záver správy navrhoval úlohy v oblasti starostlivosti o vojnové cintoríny, hroby a pomníky padlých príslušníkov sovietskej armády na Slovensku (kontrolná činnosť pri realizácii prác spojených s výstavbou a dobudovaním vojenských cintorínov, hrobov, pomníkov a pamätníkov; zaradenie týchto prác do investičného plánu na rok 1951; zistenie rozsahu prác nedokončených vojnových cintorínov aj s finančným vyjadrením nákladov na ich dobudovanie).⁷⁶

Napriek problémom, ktoré sprevádzali realizáciu uznesení vlády Československej republiky z 26. februára 1946 a z 20. júna 1950, boli v rokoch 1946 – 1954 na území Slovenskej republiky dobudované vojnové cintoríny, na ktorých našlo miesto svojho posledného odpočinku viac než 60-tisíc sovietskych vojakov. Táto úloha bola splnená, aj napriek už spomenutému prechodu pôsobnosti v oblasti starostlivosti o vojnové hroby, pamätníky a pomníky.⁷⁷ Je však potrebné zdôrazniť, že architektonické stvárnenie vojenských cintorínov padlých sovietskych vojakov pokračovalo aj v nasledujúcich rokoch.⁷⁸

PRÁVNÝ VÝVOJ STAROSTLIVOSTI O VOJNOVÉ HROBY

Starostlivosť o vojnové pohrebiská a udržiavanie vojnových hrobov a pamätníkov vojnových udalostí vyplýva pre Slovenskú republiku zo zmlúv a záväzkov uzatvorených v rámci bilaterálnych dohôd v oblasti humanitárneho práva. Zároveň vyplýva aj z medzinárodných zmlúv a záväzkov, ktorú na ňu prešli po jej vzniku, a to ako na jeden z dvojice nástup-

75 V súvislosti s riešením problematiky starostlivosti o vojnové cintoríny, hroby, pomníky a pamätníky je potrebné zdôrazniť, že od 1. januára 1951 táto povinnosť prešla z pôsobnosti ministerstva národnej obrany na ministerstvo vnútra, ktoré sa prostredníctvom príslušných miestnych národných výborov postaralo o ich definitívne dobudovanie, financovanie a udržiavanie. Dovtedy ministerstvo národnej obrany zabezpečovalo starostlivosť o vojnové hroby cestou posádkových veliteľstiev a stanic ZNB. Tieto boli povinné spravovať vojenské hroby a viesť riadnu a presnú evidenciu. Podľa pokynov veliteľstva 4. oblasti z 10. marca 1950 sa posádkovým veliteľstvám a staniciam ZNB vydali pokyny (usmernenia) vo veci zriadenia vojnového hrobu. V citovanom spise sa uvádzalo, že každý vojenský hrob musí byť umiestnený tak, aby bol chránený pred zničením a zneuctením. Miesto pochovania malo byť opatrené náhrobkom z hlíny, kameňa, alebo z inej trvanlivej hmoty, ktorá by ho chránila pred rozpadnutím. Miesto pochovania malo byť opatrené tabuľkou z dobrého materiálu s čitateľným a trvanlivým nápisom a eventuálne s náboženským symbolom (kríž, sionska hviezda...). Vojenskou správou vyčlenený paušál spravoval príslušný správca paušálu (posádkové veliteľstvo, stanica ZNB). Slúžil na udržiavanie vojenských hrobov, ktoré spočívalo v úhrade výdavkov za jeho zriadenie, udržiavanie a ošetrovanie. Taktiež slúžil aj na úhradu výdavkov spojených s výsadbou hrobov a výdavkov, ktoré vznikli pri pietnych aktoch. Náklady spojené so zriadením vojenských cintorínskych objektov (kaplniek, márníc, obradných siení), ako aj na ich údržbu sa hradili z úveru (paušálu) stavebnej služby, ktorý pridelovali vojenským správam budov. Ich činnosť priamo usmerňovala Správa pre evidenciu, udržiavanie a budovanie vojenských cintorínov na Slovensku, ktorú zriadilo ministerstvo národnej obrany výnosom č. 1095-Dôv./6 odd.1947. Na jej čelo ustanovili pplk. V. Andrejkoviča. SNA, f. PV – f. vojnové hroby, šk. 18 taktiež VHA Bratislava, f. Posádková správa Ružomberok, rok 1971, šk. S-4.

76 SNA, f. PV – f. vojnové hroby, šk. 18.

77 Zmena pôsobnosti sa realizovala na základe uznesenia vlády Československej republiky z 20. 6. 1950.

78 Napríklad vojnový cintorín sovietskej armády na Slavíne bol dobudovaný podľa projektu prof. Ing. J. Svetlíka až roku 1960. Má tri časti: nástupný priestor s monumentálnym schodiskom, cintorín so 6 hromadnými hrobmi a viacerými individuálnymi hrobmi a oslavný monumentálny pamätník. Na sochárskej výzdobe areálu pamätníka a vojnového cintorína sa podieľali L. Snopko, J. Kulich, T. Bártfay, R. Pribiš, A. Trizuljak a J. Kostka. *Súpis pamiatok na Slovensku*. Kol. aut. Zväzok prvý A-J. Bratislava – Obzor, 1967, s. 203-204.

nických štátov bývalej Českej a Slovenskej federatívnej republiky a vnútroštátnej legislatívy Slovenskej republiky.

Vzhľadom na historický vývoj starostlivosti o vojnové hroby treba zdôrazniť skutočnosť, že Československá republika po svojom vzniku postupne pristúpila k mierovým zmluvám, ktoré boli podpísané po prvej svetovej vojne. Povinnosť starať sa o vojnové hroby pre Československú republiku vyplývali z obsahu mierovej zmluvy Versailleskej, mierovej zmluvy Saint Germainskej a mierovej zmluvy Trianonskej.⁷⁹ Pre Československo z týchto zmlúv vyplynula povinnosť, aby sa postarala o hroby vojakov a námorníkov pochovaných na jej území a zároveň, aby tieto hroby boli chované v úcte a aby boli udržiavané. Československá republika mala uznať každú komisiu, ktorej bude niektorou vládou uložené zistiť, spísať, udržiavať alebo zriadiť primerané pomníky na dotknutých hrobách a budú nápomocné týmto komisiám pri plnení ich úloh. Zmluvne viazané štáty si mali poskytnúť všetky uľahčenia, ktoré by mohli prispieť k tomu, aby sa vyhovel požiadostiam o prenesenie pozostatkov ich vojakov a námorníkov s výhradou, že sa pritom vyhovie zákonodarstvu a že sa bude dbať na potreby verejného zdravotníctva.⁸⁰

Finančné prostriedky zo štátneho rozpočtu na starostlivosť o vojnové hroby sa vyčleňovali už počas prvej Československej republiky. V roku 1922 zriadili Ústredný inšpektorát vojnových hrobov pri Ministerstve národnej obrany Československej republiky, ktorý udržiavanie vojnových pohrebísk realizoval prostredníctvom zemských vojenských veliteľstiev, v súčinnosti s četníckymi stanicami. Plánované finančné prostriedky v rozpočte ministerstva národnej obrany sa členili na priame výdavky, ktoré súviseli s udržiavaním vojnových hrobov, cintorínov, pomníkov, ale aj technických prvkov, akými sú oplatenie alebo komunikačné priestory. Ďalej na mimoriadne výdavky, ktorými sa uhrádzali náklady na exhumáciu vojnových obetí, ich nové pochovanie a sústreďovanie na centrálné pohrebiská, vrátane prepravy pozostatkov vojnových obetí zo zahraničia, osadzovanie jednotných náhrobkov a ďalšie úkony. Takáto prax sa uplatňovala v Československej republike do roku 1939 a po druhej svetovej vojne, a to až do roku 1950. Vtedy, ako už bolo vyššie spomenuté, došlo k zmene uznesenia vlády Československej republiky a pôsobnosť v oblasti starostlivosti o vojnové hroby presunuli z ministerstva národnej obrany na ministerstvo vnútra, a to s účinnosťou od 1. januára 1951.⁸¹

V súčasnosti sa Slovenská republika v oblasti starostlivosti o vojnové hroby riadi ustanoveniami Ženevských dohovorov o ochrane obetí ozbrojených konfliktov z 12. augusta 1949 a ich dodatkových protokolov z 8. júna 1977, ako aj ďalšími normami medzinárodného humanitárneho práva. Vnútroštátna právna úprava tejto oblasti je vymedzená najmä zákonom č. 130/2005 Z. z. o vojnových hrobách v znení neskorších predpisov.⁸²

Slovenská republika v súlade s čl. 34 bodom 2 dodatkového protokolu (protokol I) z 8. jú-

79 SNA, PV- všeob., 1947, šk. 237.

80 BYSTRICKÝ, J. Dokumenty o vojnových hrobách z 1. svetovej vojny vo fondoch Vojenského historického archívu. In *Prvá svetová vojna – Boje v Karpatoch*. Zborník príspevkov z medzinárodnej konferencie. Humenné, 6. decembra 2007. Humenné – Redos, 2007, s. 29-30.

81 K zmene uznesenia vlády Československej republiky z 26. 2. 1946 došlo na základe iniciatívy Zboru povereníkov z 19. 1. 1950, ktorí na svojej schôdzi uložili povereníkovi vnútra, aby cestou rezortného ministra predložil vláde Československej republiky návrh na zmenu vyššie citovaného uznesenia vlády. Ministerstvo národnej obrany Československej republiky zaujalo k tomuto návrhu stanovisko z 5. 4. 1950, v ktorom navrhlo, aby do pôsobnosti Ministerstva vnútra Československej republiky bola odovzdaná celá agenda týkajúca sa všetkých vojnových hrobov, pomníkov a pamätníkov na území Československa., ako aj starostlivosť o ne, a to v súčinnosti s vojenskou správou. NA Praha, f. ÚPV, sign. 1283/9, šk. 980.

82 <http://www.nrsr.sk/Dynamic/Download.aspx?DocID=189427>

na 1977 uzatvorila osem medzivládnych dohôd o vojnových hroboch. V roku 1995 uzatvorila medzivládnú dohodu s Ruskou federáciou, v roku 2000 s Nemeckou spolkovou republikou, v roku 2003 s Českou republikou, v roku 2007 s Rumunskom, v roku 2008 so Srbskou republikou, v roku 2009 s Tureckou republikou, v roku 2010 s Kazachstanom a Talianskou republikou.⁸³

Ústredným orgánom štátnej správy pre vojnové hroby podľa zákona č. 575/2001 Z. z. o organizácii činnosti vlády a organizácií ústrednej štátnej správy je ministerstvo vnútra. Ministerstvu je zverený výkon štátnej správy vrátane dozoru na úseku vojnových hrobov aj podľa zákona č. 130/2005 Z. z. o vojnových hroboch v znení neskorších predpisov. Ministerstvo vnútra SR vedie ústrednú evidenciu vojnových hrobov a na náklady vyčlenené v štátnom rozpočte v súčinnosti s krajskými úradmi a prostredníctvom obcí zabezpečuje ich ochranu a udržiavanie.⁸⁴

Na základe zákona SNR č. 138/1990 Zb. o majetku obcí v znení neskorších predpisov vojnové cintoríny a obecné (mestské) cintoríny s hrobovými miestami vojnových obetí, rovnako ako pamätníky a pamätne symboly vojnových udalostí prešli z majetku štátu do majetku obcí. Podľa publikovaných údajov Ministerstva vnútra Slovenskej republiky je na území Slovenskej republiky registrovaných viac ako tisíc vojnových pohrebísk z obdobia prvej a druhej svetovej vojny, na ktorých je pochovaných viac než 200-tisíc obetí, z toho 159 293 verifikovaných. Na pamiatku obetí udalostí svetových vojen je na Slovensku vybudovaných 3 734 pamätníkov a iných pietnych symbolov.

Zákon č. 130/2005 Z. z. o vojnových hroboch v znení neskorších predpisov nahradil zákon č. 441/2002 Z. z. o vojnových hroboch a vyhlášku Ministerstva vnútra Slovenskej republiky z 12. decembra 2002 č. 710, ktorá ustanovila podmienky poskytovania finančných prostriedkov vyčlenených štátnym rozpočtom na zabezpečenie, udržiavanie a starostlivosť o vojnové hroby. Zákon komplexným spôsobom reglementuje problematiku vojnových hrobov. Predovšetkým:

- ▶ určuje právnu terminológiu v tejto oblasti,
- ▶ určuje obec ako subjekt verejnej správy zodpovedný zabezpečovať starostlivosť o vojnové hroby na svojom území v rámci výkonu samosprávy,
- ▶ upravuje poskytovanie finančného príspevku zo štátneho rozpočtu na starostlivosť o vojnové hroby, ako aj na ďalšie súvisiace úlohy,
- ▶ upravuje inštitút náhrady za obmedzenie vlastníckeho práva,
- ▶ ustanovuje pôsobnosť orgánov štátnej správy na úseku vojnových hrobov,
- ▶ rieši vzťahy zodpovednosti, ktoré vznikajú z porušenia zákona vymedzením skutkových podstát priestupkov a iných správnych deliktov na úseku vojnových hrobov a ustanovení sankcií za ich spáchanie.

Zákon č. 130/2005 Z. z. o vojnových hroboch v znení neskorších predpisov a niektoré ďalšie legislatívne opatrenia pozitívne ovplyvnili aj finančné vstupy na úseku starostlivosti a udržiavania vojnových hrobov a vojnových pamätníkov a hospodárske vzťahy v tejto oblasti. Na práce súvisiace so zachovaním a udržiavaním vojnových hrobov môžu obce ako ich vlastníci požiadať Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky v súlade s § 4 ods. 1 zákona

83 Slovenská republika taktiež prijala právne záväzky vyplývajúce zo zmluvy, ktorú v roku 1949 uzatvorila Československá republika so Spojeným kráľovstvom Veľkej Británie a Severného Írska. http://www.foreign.gov.sk/sk/zahranicna_politika/medzinarodne_zmluvy-vsetky_zmluvy

84 www.nrsr.sk/Dynamic/Download.aspx?DocID=189427

č. 130/2005 Z. z. o vojnových hroboch v znení neskorších predpisov o finančný príspevok zo štátneho rozpočtu na kalendárny rok na každý vojnový hrob v sume päťnásobku minimálnej hodinovej mzdy ustanovenej osobitným predpisom. Okrem toho ministerstvo vnútra Slovenskej republiky v súlade s § 4 ods. 2 zákona č. 130/2005 Z. z. o vojnových hroboch v znení neskorších predpisov poskytuje zo svojej rozpočtovej kapitoly aj finančný príspevok na obnovu vojnového hrobu. Príspevok poskytuje na zmluvnom základe, pričom je presne špecifikovaný účel použitia prostriedkov.⁸⁵

Na záver možno konštatovať, že Slovenská republika je medzinárodne uznávaným partnerom v oblasti starostlivosti o vojnové hroby. Má dostatočne prepracovaný právny systém, ktorý zabezpečuje starostlivosť o vojnové hroby v súlade s medzinárodne akceptovanými normami.

85 Zákon č. 130/2005 Z. z. o vojnových hroboch v znení neskorších predpisov

SPOMIENKY

SPOMIENKY RUSKÉHO LEGIONÁRA ANDREJA ŠIKURU Z MOŠOVIEC

BLAŽENA URBANOVÁ - FERDINAND VRÁBEL

VRÁBEL, F.: Memoirs of Russian legionary Andreja Šikura from Mošovce. *Vojenská história*, 2, 14, 2010, pp. 137–173, Bratislava.

The authors of the memoirs focus on a brief biography of the legionary and pinpoint the fact that he came from a family of a Slovak nationalist. Šikura recorded his experiences from Russian battlefields as a soldier- ambulance-man belonging to 71st infantry troop from Trenčín. He caught the events from his capture, his performance in Czechoslovak legions in Russia up to the comeback to his country in 1920. The memoirs value lies in the fact that he was an educated man with a good eye for details and analytical skills. He recorded all the experiences after his come back home so they reflect the information and experience that he as a soldier of the Austria-Hungarian army in the battlefield and a captive could not have. His remarks on the notaries as a disciplined part of the Hungarian administrative in Slovakia, the notes about the mood of the soldiers and captives, or their opinions on the entry of the legions, however, quit precisely reflect the situation. He provides valuable information on the internal political situation in Russia before the February revolution, and after it as well as after the takeover by the Bolsheviks. As a careful observer he mentions the life in Ukraine and Russia, provides the information on the contemporary situation and supplies, the form of the cities he went through. Additionally he remarks the details of the weather and the nature.

Military History. Russia. WWI. Memoirs of Russian legionary.

ÚVOD

Andrej Šikura (5. 5. 1891 Mošovce – 20. 4. 1978 Praha)¹, syn kožušničkeho majstra Štefana Šikuru z Mošoviec a Alžbety, rodenej Košíkovej, z Mošoviec, bol bratom známeho slovenského historika a pedagóga, účastníka SNP a člena Revolučného národného výboru v Martine, Jána Štefana Šikuru (1898 – 1945). Pochádzal z rodiny slovenských vlastníčov. Jeho starý otec bojoval v revolučných rokoch 1848 – 1849 v slovenskom dobrovoľ-

1 Za informácie o rodine Šikurovcov ďakujem aj Mgr. Zdenkovi Ďuriškovi zo Slovenskej národnej knižnice v Martine.

níckom vojsku a on sám sa prostredníctvom MUDr. Pavla Blahu dostal na štúdiá do Hlinska, pretože ako uvedomelému Slovákovmu v Uhorsku maďarizačná vládna politika štúdium neumožnila.

Šikura zaznamenal svoje zážitky z ruského bojiska ako vojak-sanitár 71. pešieho pluku z Trenčína, udalosti zo zajatia a svoje pôsobenie v česko-slovenských légiách v Rusku až po návrat do vlasti v roku 1920. Hodnotu Šikurových spomienok zvyšuje skutočnosť, že bol vzdelaný, mal dobre vyvinutý pozorovací talent a analytické schopnosti. Ako vojak sa zmieňuje o tom, že sa v Trenčíne stýkal s ďalšími slovenskými vlastencami a kupoval si tam aj Hodžov *Slovenský týždenník*.

V medzivojnovom období pôsobil ako notár v Prievidzi, odkiaľ musel po vyhlásení autonómie 6. októbra 1938 na zásah starostu odísť. „*Ste evanjelik, legionár, sokol a priateľíte sa s Čechmi, to je v Prievidzi neúnosné,*“ povedal mu vtedy starosta. Šikuru potom preložili do Púchova.

Legionár Šikura svoje spomienky zaznamenal až po návrate domov, a preto sa v nich iste odrážajú už aj informácie a skúsenosti, ktoré ako vojak rakúsko-uhorskej armády v poli, zajatec či prostý legionár vo vtedajšej dobe v teréne nemohol mať. Jeho postrehy o prístupe notárov ako poslušného súkolesia uhorskej administratívy na Slovensku, poznámky o nálade vojakov a zajatcov, či o ich postojoch k vstupu do légii však odrážajú zrejme dosť presne vtedajšiu situáciu. Takisto sú veľmi cenné informácie o vnútropolitických pomeroch v Rusku pred Februárovou revolúciou, po nej i pokiaľ ide o situáciu po prevzatí moci bolševikmi. Ako dobrý pozorovateľ si všíma život na Ukrajine i v Rusku, podáva informácie o vtedajších pomeroch v zásobovaní, podobe miest, ktorými prechádzal, zaznamenáva aj údaje o prírode a počasí. Keďže bol veriaci človek, viackrát opisuje nebezpečné situácie, v ktorých sa ocitol a vždy je jeho pevným presvedčením, že prežiť mu pomohla Božia pomoc. Z celého textu spomienok A. Šikuru veľmi jasne vyznieva odmietanie vojny a účasť v nej za cudzie záujmy, snaha zdôrazňovať vlastenectvo, slovanskú vzájomnosť, ale najmä blízkosť Čechov a Slovákov, jeho láska k Slovensku, oddanosť slobode, demokracii a humanite. Keď sa Šikura mohol pričiniť o oslobodenie národa aj so zbraňou v ruke nezaváhal, na rozdiel od mnohých iných (nie všetci českí a slovenskí zajatci chceli znovu riskovať svoje životy, aj keď už nešlo o boj za Rakúsko-Uhorsko, ale za slobodu vlastného národa) vedel, kde je jeho miesto.

O ČESKO-SLOVENSKÝCH LÉGIÁCH V RUSKU

Česko-slovenské légie v Rusku² začali vznikať už v auguste roku 1914, keď sa najprv vytvoril ich zárodok – Česká družina.³ Bola to dobrovoľnícka jednotka zložená z Čechov ži-

2 Z literatúry o légiách v Rusku: VANĚK, O. – HOLEČEK, V. – MEDEK, R. (ed.) *Za svobodu. Sv. 1 – 4. Česká Družina 1914-1916, Československá brigáda 1916-1917*. Praha : Památník odboje, 1925. *Pod vedením prof. T. G. Masaryka. Československý armádný zbor 1917 – 1918*. Praha : Památník odboje, 1926. *Anabase 1918-1920*. Praha : Památník odboje, 1926. *Od Volhy po Ural. Magistrála. Návrat do vlasti 1918-1920*. Praha : Památník odboje, 1929; ŠTEIDLER, F. *Naše vystoupení v Rusku v r. 1918*. Praha : Památník odboje, 1923, *tenže Československé hnutí na Rusi. Informační přehled*. Praha : Památník odboje, 1921. Spomienky spisovateľa a ruského legionára Janka JESENSKÉHO vyšli pod názvom *Cestou k slobode*. http://zlatyfond.sme.sk/dielo/823/Jesensky_Cestou-k-slobode/12

3 SLEPCOV, I. Česká družina na východnom Slovensku. In *Vojenská história*, roč. 8, 2004, č. 2, s. 78-86. Česká družina má pomník v Medzilaborciach. Jej príslušníci sa zúčastnili v prvej bitke pri Dunajci, ktorá sa začala 16. novembra 1914.

júciach v Rusku a neskôr aj z vojnových zajatcov. Vznik Českej družiny schválila 20. augusta vojenská rada. Hlavným dôvodom bola spočiatku snaha predísť deportáciám na Sibír, pretože ako rakúskym poddaným im hrozila internácia. Cieľom bolo, aby Česi neboli rozptýlení po ruských jednotkách, ale, aby vytvorili jednotku neskôr zaradenú pod Kyjevský vojenský okruh. Vznikol jeden prápor o dvoch čatách (540 dobrovoľníkov), ktorému velil podplukovník Lotocký. Neskôr sa prápor rozrástol na 4 roty a velil mu podplukovník Sozentovič. Príslušníci práporu zložili vojenskú prisahu 11. októbra 1914 a už 22. októbra boli poslaní na front.⁴ Okrem iného mali české jednotky za úlohu robiť aj prieskum a propagandistickou činnosťou získavať zajatcov z rakúsko-uhorskej armády. Tak sa k nej dostávali aj Slováci a príslušníci ďalších slovanských národov. Časom sa légie rozrástli na mnohotisícovú armádu.⁵ Odhaduje sa, že v Rusku žilo okolo 80 000 Čechov a 600 – 2 000 Slovákov. K niekoľkým stovkám členov pôvodnej Českej družiny (Starodružiníci) začali postupne pribúdať ďalší členovia z radov zajatcov z rakúsko-uhorskej armády (Novodružiníci). Po ustanovujúcom zjazde Zväzu česko-slovenských spolkov v Rusku v Moskve 7. – 11. marca 1915 došlo k zjednoteniu krajaných spolkov v Rusku. Zväz potom vystupoval ako jediná oprávnená organizácia našich krajanov v Rusku. Podľa rezolúcie, ktorú tam schválili, cárskemu Rusku sa prisudzovala osloboditeľská misia a hovorilo sa aj o „spoločných životných záujmoch československého národa a Ruska“.⁶

Už 3. apríla 1915 prešiel v oblasti Dukly do ruského zajatia pražský 28. peší pluk (Pražské deti) a na konci mája 1 500 vojakov mladoboleslavského pešieho pluku. Pribúdalo aj zajatcov – Slovákov. 5. apríla 1916 bolo v Paríži vydané memorandum „Naším krajanom v Rusku“, ktoré ich vyzývalo vytvárať „velké vojenské formácie našich zajatcov na Rusí“. Februárová revolúcia a pád cárizmu v Rusku postavili česko-slovenské jednotky do nových podmienok a už 2. apríla 1917 bolo schválené vytvorenie samostatného česko-slovenského vojska v Rusku. Jednou z najvýznamnejších kapitol česko-slovenských légii v Rusku bolo ich víťazstvo v boji 2. júla 1917 pri Zborove. Po tejto bitke bola čs. brigáda doplnená na divíziu a všetky česko-slovenské oddiely sa zlúčili do armádneho zboru. Ruské hlavné velenie 9. októbra rozhodlo o zriadení Československého armádneho zboru v Rusku. Bolševická revolúcia 7. novembra 1917 zásadne zmenila a skomplikovala postavenie našich vojsk na ruskom území. Po uzavretí Brest-litovského mieru 3. marca 1918 bolo česko-slovenské vojsko v Rusku vyhlásené za súčasť česko-slovenskej armády vo Francúzsku, kam malo byť prepravené. Preto sa vydalo z Ukrajiny na Sibír so zámerom vyhnúť sa zrážkam s bolševickou armádou. Pri Bachmači zvedli naši boj s Nemcami v dňoch 9. – 13. marca 1918. Neskôr, 26.

4 O bojoch v prvej svetovej vojne v Karpatoch pozri HRONSKÝ, M. – KRIVÁ, A. – ČAPLOVIČ, M. *Vojenské dejiny Slovenska IV. 1914 – 1939*. Bratislava : Ministerstvo obrany SR, 1996, *Oesterreich-Ungarns Letzter Krieg 1914-1918*, I. – II, Wien : Verlag der Militärwissenschaftlichen Mitteilungen, 1930 – 1931, *Prvá svetová vojna – boje v Karpatoch*. Zost. FEDIČ, V. – HUSTÁK, S. Humenné : Redos, 2007; DROBŇÁK, M. – KORBA, M. – TURIK, R. *Cintoríny prvej svetovej vojny v Karpatoch*. Humenné : Redos, 2007, Tíže: *Mementá prvej svetovej vojny. Diel I. Cintoríny v okresoch Humenné a Medzilaborce*. Humenné : Redos, 2008.

5 Podrobnejšie pozri: ČAPLOVIČ, M. Československé légie 1914 – 1918. In *Historická revue*, roč. 19, 2008, č. 12, s. 60–66; tenže: Prvá svetová vojna v dátumoch s dôrazom na zahraničný odboj, tamže, s. 67–69, KUBÍN, Z. *Osudy čtyř veteránů*. Praha : ČSOL, 2004, s. 9–12; MINÁŘÍK, P. *Československý zahraniční vojenský odboj v letech 1914-1918*, část II. Vystoupení československých legií v Rusku. In *Věda-Armáda-Společnost*, roč. 1992, č. 2, s. 94–107; IVIČIČ, V. *Tatraci. Dějiny 7. střeleckého tatranského pluku od jeho založení po návrat do vlasti*. Praha : Památník Odboja, 1924 a Památník Čestná vzpomínka na internete a VÁCHA, D. Těplušky a ešelony. Českoslovenští legionáři na cestě napříč Ruskem. In *Soudobé dějiny*, roč. 15, 2008, č. 3–4, s. 607–638. Vácha napísal a obhájil aj diplomatickú prácu: *Ostrovky v bouři. Českoslovenští legionáři a všednost let válečných 1918-1920*. Jihočeská univerzita: České Budějovice 2006, ktorá je dostupná na internete.

6 ČAPLOVIČ, ref. 5, s. 61.

marca, došlo v Penze k uzavretiu dohody so Sovietmi.⁷ Podľa nej sa čs. jednotky mali dobrovoľne odzbrojiť a bez zbraní odísť do Vladivostoku. Dohoda nebola dodržaná, lebo bolševici často bránili evakuácii, zdržiavali vlaky a podnikali sabotáže (napríklad 25. mája pri Marianovke). Velitelia preto vydali príkaz „neodzbrojiť“ a naši si museli voľnú cestu vy dobyť so zbraňou v ruke. Došlo k bojom v oblasti Irkutska, Zlatoust, Mariinska, Novonikolajeva, Čelabinska, Penzy, Bezenčuku, Marianovky, Samary, Buzuluky a na iných miestach. Boje s bolševikmi trvali prakticky až do odchodu legionárov domov koncom roku 1919. Vzhľadom na ťažkú situáciu na fronte vo Francúzsku rozhodla 2. mája 1918 najvyššia rada Dohody, aby čs. légie v Rusku boli čo najrýchlejšie prepravené na Západ. 14. – 17. mája došlo v Čelabinsku⁸ k bojom s maďarskými vojnovými zajatcami a odvtedy aj k častým zrážkam s bolševikmi. Komisár Lev Davidovič Trockij vypovedal légiiám vojnu 25. mája.⁹ Vedenie čs. vojska v Rusku vydalo rozkaz o postupnej evakuácii z Ruska. Veľké transporty legionárov začali odchádzať z Vladivostoku od decembra 1919 a odsun sa skončil až 30. novembra 1920.¹⁰

F. Vrábek

SPOMIENKY

ZAČIATOK PRVEJ SVETOVEJ VOJNY

Dňa 26. júla 1914 bola v Rakúsko-Uhorsku vyhlásená mobilizácia 8 armádnych zborov, t. j. polovice armády. Odvedencov z jari 1914 – a medzi tých som patril aj ja – sa netýkala, ale sa dalo očakávať, že čoskoro povolajú aj nás. Mňa mobilizácia zastihla v Čechách, v Rokycanoch, kde som praxoval na hospodárskej škole. Po vyhlásení mobilizácie som sa spojil s priateľom Jozefom Duchoňom, ktorý bol tiež z Mošoviec a po absolvovaní hospodárskej školy v Kuklenoch¹¹ vykonával prax v Litohlavoch.¹² S Duchoňom sme sa zhodli, že nám treba ísť domov, pripraviť sa na narukovanie.

Do Mošoviec sme prišli po príjemnej ceste 2. augusta. Doma som rodičom s dvoma mladšími bratmi pomáhal pri hospodárstve, ale nie dlho, lebo už 20. augusta mi zriadenec z notárskeho úradu oznámil, že 23. mám rukovať. Podľa mobilizačnej vyhlášky sme odvedenci z jari 1914 mali rukovať až 25. augusta, ale mošovský notár Topercer sa chcel vrchnosti zavdačiť a povolal nás o dva dni skôr. Takýchto nás v Mošovciach bolo do 22. Uvedomovali sme si, že nejdeme na vojenčinu, ale do vojny, a že sa iste všetci nevrátíme. Chceli sme sa teda s rodiskom rozlúčiť. Deň pred odchodom sme sa zišli v miestnom hostinci a radili sme sa, ako dať rodným Mošovciam zbohom, aby to zodpovedalo nášmu zmýšľaniu a nazera-

7 Podľa dohody, ktorú podpísal J. V. Stalin, ako ľudový komisár národností, mali mať légie zaručenú voľnú cestu cez Sibír do Vladivostoku, ale mali odovzdať väčšinu zbraní. HRONSKÝ, ref. 4, s. 62.

8 Tamže.

9 Rozkaz 1847R 193 o bezodkladnom odzbrojení čs. vojska.

10 V rámci lodných transportov sa z Ruska prepravilo 72 644 osôb. HRONSKÝ, ref. 4, s. 66.

11 Dnes súčasť Hradca Králové.

12 Dnes patrí obec do okresu Rokycany v Plzenskom kraji.

niu na situáciu. Dohodli sme sa, že za prechádzania obcou budeme spievať slovenské ľudové a české sokolské¹³ piesne. Tie ľudové neboli problémom, vedeli ich všetci, ale sokolské?

V uhorskej časti habsburského mocnárstva nebol Sokol povolený, ale z Mošoviec nás viac mládencov študovalo v Čechách alebo na Morave a tam sme chodili do Sokola.

Treba vysvetliť, ako sa z pomerne malej obce, akou Mošovce boli a sú, dostalo viac mladých ľudí na české školy.

Rakúsko-uhorské vyrovnanie (1867) znamenalo pre Slovákov potlačenie všetkých možností národného, kultúrneho i hospodárskeho rozvoja. V rokoch 1874 – 1875 boli zavreté jediné tri slovenské gymnáziá, na ktoré pri ich vzniku nedal štát ani halier, a 1875 bola zrušená aj Matica slovenská; jej majetok, vytvorený zbierkami po grošoch, použila vláda na činnosť maďarizačných spolkov na Slovensku. Všetky stupne škôl v Uhorsku (okrem cirkevných) boli nástrojom zúrivej maďarizácie. Uvedomelých slovenských študentov často vylúčili zo všetkých stredných škôl v Uhorsku, a tí potom odchádzali študovať na české školy.¹⁴ Niekoľkí mladí ľudia, vzdelaní na pražských a viedenských vysokých školách (MUDr. Pavel Blaho, MUDr. Vavro Šrobár, PhDr. Anton Štefánek) v duchu masarykovského realizmu a v opozícii proti konzervatívne-martinskému centru kultúrneho života, ktoré síce slovenské národné povedomie pestovalo, ale pre hospodárske povznesenie národa nič nerobilo, sa začali starať o vzdelanie nadaných chlapcov zo slovenských roľníckych a remeselníckych rodín. Tak som sa aj ja v roku 1910 prostredníctvom dr. Blahu dostal na dvojročnú poľnohospodársku školu v Hlinsku a v jeseni 1913 na prax na hospodársku školu v Rokycanoch. Za prázdninových pobytov doma v Mošovciach som svojim vrstovníkom rozprával, že pomery v Čechách sú neporovnateľne lepšie ako na Slovensku, a vyzdvihoval som pokrokové metódy českého poľnohospodárstva. Niekoľkí mládenci ma nasledovali a šli študovať na Moravu a do Čiech.

Nuž, keď sme sa odvedenci v predvečer svojho odchodu do vojny zišli v hostinci, mládencom, čo nepoznali sokolské piesne, sme ich rýchlo doučili. Nebolo to ťažké.

V Mošovciach sa najmä od roku 1868, keď vznikla Slovenská beseda, hodne spievalo a mládenci, zvyknutí na spevácke krúžky, si nové melódie rýchlo osvojili, texty si napísali a pri speve ich čítali. Ako však náš plán uskutočniť? Notár Topercer zaviedol po mobilizácii tuhý režim: po 21. hodine nesmeli byť na ulici pospolu ani traja ľudia; po celej obci hliadkovali žandári. Ako ich obalamútiť, aby nás nerozohnali? Bolo treba žandárom dokázať, že sme „lojálni“ a že to pri príležitosti rukovania chceme prejavíť. Padol návrh, aby sme najprv zaspievali maďarskú hymnu „Isten áld meg a magyart“.¹⁵ Mne sa však zdalo, že by sme v pretváрке zašli príďaleko, keby sme spievali po maďarsky, a navrhol som zaspievať rakúsko-uhorskú hymnu v českom znení. Maďari ju nemali radi, ale otvorene to nemohli dať

13 Šikura sa ich naučil na štúdiách a praxi v Čechách.

14 Mnohých slovenských študentov na štúdiách podporovala štipendiami Československá jednota. Keďže v čase pred prvou svetovou vojnou študovalo na rôznych školách v Čechách okolo 500 Slovákov, mnohé školy si najímali aj učiteľov slovenčiny i maďarčiny, aby sa Slováci vedeli po návrate domov uplatniť. O štúdiu Slovákov v Čechách pred 1. svetovou vojnou a ich podporovaní Československou jednotou pozri viaceré štúdie Nadeždy Jurčíšínovej, najmä: JURČIŠINOVÁ N. Miesto a úloha Československej jednoty pri rozvíjaní česko-slovenských vzťahov do 1. svetovej vojny (1896-1914). In *Zborník príspevkov z konferencie učiteľov dejepisu stredných škôl a metodikov dejepisu základných škôl Košického a Prešovského kraja*. Prešov : Metodické centrum 2000, s. 68-75.

O štúdiu Slovákov v Čechách informuje aj ŠROBÁR, V. *Moje spomienky na stretnutia s T. G. Masarykom*. Zvukový záznam z 25. 2. 1937, Archív Českého rozhlasu Praha. Podľa tohto zdroja v čase pred prvou svetovou vojnou študovalo v Čechách a na Morave asi 500 Slovákov.

15 Boh žehnaj Maďara.

najavo. Môj návrh bol prijatý a večer sme vyšli na námestie, zložili sme si klobúky a mohutne sme spustili „Zachovej nám, Hospodine, cisára a naši zem...“ Len čo sme začali, dobehli traja žandári; my sme však pokračovali, a keď si uvedomili, čo spievame, postavili sa do pozoru a salutovali. keď hymna doznela, pristúpil som k veliteľovi žandárskej hliadky a povedal som mu, o čo ide. Zrejme som zapôsobil, lebo bez námietok sa so svojimi druhmi pobral preč. My sme chodili v Mošovciach a spievali s veľkým elánom. Bol to na tie časy odvážny kúsok, ale sa podaril!

23. augusta 1914 bola nedeľa, krásny letný deň. Na vlak sme museli ísť do Diviakov. Všetci sme rukovali do Trenčína. Do kasární sme prišli pred polnocou. Vojenská stráž nás nechcela pustiť dnu, že máme prísť až 25. Keď sme však povedali, že nás mošovský notár z vlasteneckej horlivosti vyhnal o dva dni skôr, postarali sa nám o nocľah. Ráno nás kaprál (desiatnik) odviezol do skladu, kde sme si vybrali oblečenie. A tu sa ukázalo, že Topercerovo prehnané vlastenectvo malo pre nás aj kladnú stránku: z veľkého množstva sme si pochopiteľne vybrali, čo nám „padlo“. Ďalší odvedenci už takúto výhodu nemali, museli si obliecť, čo im kaprál dal.

Keď 25. augusta prichádzalo veľké množstvo regrútov, my Mošovčania sme si počínali ako starí vojaci, lebo deň predtým nás istý poručík naučil salutovať, zrolovať mantel (kabát), zabaliť tornistru (vojenskú torbu), a tak sme mohli učiť druhých. Vystráhanie¹⁶ regrútov trvalo dva dni. Potom bol náš náhradný prápor 71. pešieho pluku presunutý do Viedne. Vo Viedni som sa nemal zle, výcvik nerobil ťažkosti, obraty som dokonale ovládal zo Sokola. Práporčík dr. Belicai, Slovák pôsobiaci v Pešti, mi prezradil, že po výcviku budem povýšený na „frajtra“ (slobodníka). To mi samozrejme lichotilo, ale Mošovčan Vladimír Čajka, ktorému som sa pochválil, mi radil, aby som povýšenie neprijal, ak len nechcem ísť na front. Moja ctížiadosť bola vystavená skúške: stať sa po 6-týždňovom výcviku slobodníkom nebolo ani za vojny bežnou vecou, to štekľilo moju túžbu vyniknúť, ale rozum a slovenské národné cítenie prikazovali nedať sa zviest' pozlátkou hodnosti. Ohlásil som teda veliteľovi roty, že som chorľavý a preto prosím, aby ma bez povýšenia zaradili do náhradnej roty. Vedel som, že armáda sa s mojím vyhlásením neuspokojí. Lenže mne nebolo zatažko robiť chorého – 15, 16-ročný som prekonal pľúcnu tuberkulózu. Teraz som pred lekárskou prehliadkou vyfajčil desať cigariet, a keďže som bol nefajčiar, táto dávka stačila zo mňa urobiť „chorého“: bol som bledý až žltý a poriadne zachrípnutý. Pri prehliadke som mal aj šťastie, lebo som sa dostal k medikovi; ten sa na mňa pozrel a bez vyšetrenia ma uznal za „kompanymaróda“¹⁷. Mal som užívať prášky, a ak mi po nich nebude lepšie, prísť. Ja som prášky neužíval a o pár dní som išiel zase k medikovi, samozrejme náležite „pripravený“. Znova som dostal lieky, ktoré som neužíval, a keď som prišiel k nemu žltý a roztrasený, lebo mi od množstva cigariet bolo naozaj zle, poslal ma do „garnizonšpitálu.“¹⁸ Zase som mal šťastie: dostal som sa k plukovnímu lekárovi, o ktorom sa vedelo, že je Čech a vojakom pochádzajúcim zo slovanských národov pomáha, ako môže. Keď som k nemu prišiel, oslovil ma po nemecky; odpovedal som po česky. Opýtala sa ma – už po česky – či som Čech. Na moju odpoveď, že som Slovák z rodiska Jána Kollára a že som študoval v Čechách, reagoval: „Hľadme, Slovák z Kollárova rodišťa a študoval v Čechách!“ a oči mu priateľsky zasvietili. Potom ma riadne prezrel. Nakoniec konštatoval, že som v minulosti bol na pľúca chorý, ale že je to zahojené, na fronte však za psychického i telesného strádania by choroba mohla znovu prepuknúť. Má

16 Vystrojovanie.

17 Kompanie – rota.

18 Garnizón – posádka.

vraj dve možnosti: navrhnuť mi 1-ročnú zdravotnú dovolenku alebo ľahkú službu bez zbrane. Sám mi odporučil to druhé, lebo na dovolenke by mi vraj nedali pokoj, zvali by ma na kontrolné prehliadky a iný lekár ma neuzná za chorého. Pri odchode som mu úprimne ďakoval; lekár mi podal ruku a povedal: „Nikdy nezapomeňte, že jste Slovák a Slovan!“ Na to som ja nezabúdal. Zháňal som správy z frontov, ako sa dalo. Už spomenutý Vlado Čajka ma informoval o dobytí Lvova¹⁹ ruským vojskom, o porážke Rakúšanov pod Lublinom,²⁰ s ním sme sa tešili z ruských víťazstiev a žiaľili nad porážkami.

Asi tri dni po návšteve plukovního lekára mi oznámili, že sa mi priznáva ľahká služba bez zbrane. Krátko som pobudol ešte vo Viedni, ale koncom novembra 1914 som bol odvelený do vojenskej záložnej nemocnice v Trenčíne. Tam som sa dostal na chirurgiu, kde som posluhoval pri operáciách a prevážoch. V Trenčíne som sa skoro denne stretal s Mošovčanom Vilom Lilge, s Martinčanom Samuelom Miškócom a s Michalom Hodžom z Rakš. Pri pive alebo pohárikú vína sme preberali situáciu na frontoch a čakali od Rusov oslobodenie. Jasali sme, keď Rusi na jar 1915 značne postúpili v Karpatoch.²¹ Ale radosť netrvala dlho. Boje na Dunajci,²² gorlicko-tarnovská²³ bitka a boj na rieke San priniesli Rusom ťažké porážky. Keď padla Varšava, stratili sme všetku chuť na zábavu a žartovania, ktorým sme sa pri stretnutiach vždy oddávali.

Keď som slúžil v Trenčíne, viac rás som dostal dovolenku, aby som pomohol rodičom pri poľných prácach. Zakaždým som sa musel hlásiť na notárskom úrade a notár Topercer sa netajil údivom, že ešte nie som na fronte. Raz, keď som sa bol na úrade hlásiť, zase do mňa rýpal, ako to, že som doma, keď mám bojovať za vlasť. To ma už nahnevalo a reagoval som protiotázkou: „A oni, pán notár, už boli na fronte? Sú lepší, mocnejší chlap ako ja, z nich by uhorská vlasť mala lepší osoh.“ Od tých čias notár už nebol zvedavý, či som bol na fronte.

V Trenčíne som okrem priateľov Turčanov mal ešte jedného blízkeho človeka. Bol to obchodník Melfelber, evanjelik a roduverný Slovák. Kupoval som uňho Hodžov Slovenský týždenník a spolu sme rozoberali súčasnú situáciu. Mal štyri dcéry, všetky, boli národne uvedoméle; jedna z nich bola zamestnaná na pošte pri telefóne a dodávala nám najčerstvejšie správy.

Za môjho pobytu v Trenčíne bol nemocničný personál trikrát na lekárskej prehliadke; pri každej z nich boli niekoľkí zdravotníci uznaní za schopných služby so zbraňou a odkomandovaní k pluku. Ja som zatiaľ zostával v Trenčíne. Ale koncom februára 1916 som s niekoľkými inými vojakmi nastúpil cestu do Szászvárosa v Sedmohradsku, kam bol náš náhradný prápor 71. pešieho pluku z Viedne preložený.²⁴

19 V auguste – septembri 1914. O bojoch v okolí Lvova pozri HRONSKÝ, ref. 4, s. 14-15. PROCHÁZKA, Z. (hl. red. a kol.) *Vojenské dějiny Československa, II (1516 – 1918)*. Praha : Naše vojsko, 1986, s. 479, a *Pod císařským praporem. Historie habsburské armády 1526 – 1918*. Praha : Elka Press, 2003, s. 337 a nasl.

20 V auguste – septembri 1914. Podrobnejšie pozri HRONSKÝ, ref. 4, s. 14-15 a 18-22; PROCHÁZKA, ref. 19, s. 483-485.

21 Ruská ofenzíva začala v marci 1915. Rusi postúpili cez Pilsno, Jaslo až do Medzilaboriec.

22 Bitky na Dunajci, ktorá sa začala 16. novembra 1914, sa zúčastnili už aj príslušníci Českej družiny.

23 Ofenzíva v oblasti Gorlic, známa aj ako „malý Verdun“, sa začala 2. mája 1915. Padlo tam viac ako 20-tisíc vojakov. Tieto krvavé boje pripomínajú početné vojenské cintoríny v oblasti vrátane urnových hájov na Cintorínskej hore (Góra Cmentarna), na ktorých je pochovaných takmer 1 600 vojakov rôznych armád a národností. HRONSKÝ, ref. 4, s. 16, 23.

24 Dnes Orastie v Sedmohradsku, Rumunsko.

NA FRONT

V Szászvárosi žilo niekoľko českých rodín, zrejme zvyšok tých, čo sa sem prisťahovali po vyhnaní Turkov z Uhorska. Aj majiteľ hostinca – Urbánek, bol Čech. Chodievali sme k nemu hrať kolký; pri víne sme si neraz zaspievali aj hymnickú pieseň „Hej, Slováci“, čo by na Slovensku v tom čase nebolo možné bez zlých následkov. Urbánek ešte hovoril dobre po česky, ale jeho manželka a dcéra češtinu neovládali. V Szászvárosi som bol zadelený do sanitného kurzu, čo mi veľmi vyhovovalo, lebo som chcel robiť niečo, čo by nebolo v príkrom rozpore s mojím bytostným založením, keď už musím mať účasť na týchto ľudských jatkách. Po skončení sanitného kurzu zostavovali nový prápor na front a do toho som sa dostal aj ja. Pred odchodom na bojisko sme boli v kostoloch podľa vierovyznania. Evanjelici sme boli v krásnom nemeckom luteránskom chráme.

29. júna 1916 – na Petra a Pavla – sme ráno vypochoďovali na námestie, kde bola vojenská prehliadka nášho práporu. Tým sme sa rozlúčili so Szászvárosom a cez Kluž, Veľký Varadín,²⁵ Tokaj, Michalovce, Humenné, Przemysl a Lvov sme sa priblížili frontu. Usadili sme sa východne od Lvova v obci Kurovice po miestnych humnách a kôlnach. Po čase nás premiestnili do obce Olejov, 4 km od frontu. Obec sa sčasti rozkladala na nevelkom vršku a tam sme boli usadení aj my sanitári. Mali sme dobrý rozhľad po okolí, videli sme aj našu delostreleckú batériu na neďalekom fronte. Blízkosť bojiska sa poznala aj z toho, že sme mávali časté „alarmy“; zatiaľ síce sme po nástupe mali vždy „rozchod“, ale bolo jasné, že to tak dlho nepotrvá.

V Olejove som sa rozhodol pri prvej príležitosti prebehnúť k Rusom. Svitol 4. august. Bolo zamračené, v noci pršalo. Včas ráno bol alarm, bez rozchodu, naopak – s povelom „Do pochodu!“ Z dediny sme sa blížili k ceste, ktorá vpravo viedla na front. S napätím sme čakali, aký bude ďalší povel. Zaznelo „Vpravo!“ Ideme do boja. Cestou sme stretávali ranených, ktorým zranenie dovolilo prejsť do zázemia. My sme odbočili na poľnú cestu a dostali sme povel „Nabíjať!“, len zdravotníci mali odovzdať pušky blízkemu trénu. Prichádzali sme k dedine Troščenica, do ktorej padali ruské granáty; v poli za ňou sa prápor rozvinul v streleckú reťaz. Dostali sme sa na mierny vršok, a tým aj do paľby ruských pechotných zbraní. Hneď sme mali ranených i mŕtvych. Bežali sme po rozmoknutom poli; zle sa utekalo s blatom nalepeným na bagančiach, dva- trikrát som padol do zemiačnicka. Dobehol som k zákopu, kde boli ostatní sanitári. Prápor ležal pár metrov pred nami. Terén okolo bol zvlnený ako u nás v Turci. Ruský útok donútil náš prápor ustúpiť, to sme však my sanitári pri obväzovaní ranených nespozorovali a zostali sme v zákope, ktorý sa ocitol medzi ruským a naším postavením; guľky nad nami hvižďali z oboch strán, ba o chvíľu sme sa dostali pod paľbu nášho delostrelectva. Utiahli sme sa na ten koniec zákopu, kde granáty tak husto nedopadali. Našťastie delostreľba netrvala dlho. Keď utíchla, zbierali sme ranených a v celtách ich prenášali do zákopu, kde im bola poskytnutá prvá pomoc. Večer, keď sa zotmel, urobili sme z cielt a drúčikov z ostŕv, čo boli na blízkom datelinisku, nosidlá a ťažko ranených sme odnášali na obväzisko do Troščenice. Ešte s jedným zdravotníkom som niesol raneného v celte na drúčiku, z ktorého trčal veľký hrdzavý kliniec. Blysklo mi hlavou, že by som sa mohol na klinici poraniť, aby som sa dostal do zázemia. Ale myšlienku som hneď zapudil, viera v Boha mi to nedovolila urobiť. V Troščenici sme prenocovali pri ťažko ranených, z tých nám do rána mnoho zomrelo. Po mračnom predchádzajúcom dni svitlo naozaj krásne ráno 5. augusta 1916. My, sanitári, sme už včas ráno pochodovali na bojisko. Šli sme poľom, kde stálo obi-

25 Dnes Oradea Mare v Sedmohradsku, Rumunsko.

lie súce pod kosu. Ale tu bude o chvíľu kosiť krutý hospodár! Prešli sme popri našej batérii a dostali sme sa k streleckej línii 71. pešieho pluku.²⁶ Do úplného ticha razom treskol výstrel z dela, vzápätí druhý, tretí a začala sa paľba na všetkých stranách zo všetkých zbraní. Sanitári sa rozutekali po zákopoch; ja som sa schoval do opusteného zákopu. Bol plytký, preto som ho začal na jednom mieste prehlbovať. Pôda bola mäkká, poľnou lopatkou sa mi dobre kopalo. Urobil som podmoľu, vtiahol som sa do nej, aby som vyskúšal, či je dostatočná. Vtom sa nad zákopom roztrhol granát a dva úlomky dopadli na miesto, kde som kľačal pri hlbení zákopu. Ďakoval som Bohu, že som zostal živý a nezranený. Boj zúril s veľkou intenzitou, nepretržite som obväzoval ranených, ktorých som mal v dosahu.

Popoludní toho istého dňa spustili Rusi zase delostreleckú bubnovú paľbu, ktorá trvala dve hodiny, potom zaútočili na postavenie troch maďarských plukov, čo boli vpravo od nás. Postavenie Maďarov sa im podarilo prelomiť. Tušil som, že sa blíži rozhodný okamih pre mňa. Na fronte som sa modlil, aby som sa alebo zdravý dostal do zajatia, alebo ľahko ranený do zázemia, alebo aby ma na mieste zabilo. Báľ som sa len ťažkého zranenia. Keď Rusi prelomili front, prišlo do „môjho“ zákopu asi 30 vojakov s čatárom zo 72. pešieho prešporského pluku, samí Slováci. Nevieť, kde sa tam vzali, v najbližšom rajóne 72. pluk nebol. Videl som, že sú bezradní, a ich čatár sa na mňa obrátil s otázkou, čo majú robiť. Najprv som nemal odvahu poradiť im, aby zložili zbrane, veď som nepoznal ich zmýšľanie, ale keď čatár otázku zopakoval, povedal som im, že za danej situácie bude najlepšie, keď zložia zbrane a počkajú na príchod Rusov, lebo utekať pred nimi je nebezpečné, ako sme to pred chvíľou videli: niekoľkí Maďari chceli ustúpiť, vyšli zo zákopu, ale ruské guľomety ich skosili. Čatár na moju radu reagoval konštatovaním: „Ten sanitár má pravdu“, zabodol pušku z bajonetom do zeme, odpál opasok a zavesil na pušku. Ostatní vojaci ho nasledovali a odzbrojení čakali na Rusov. Po chvíli sa nad zákopom objavil ruský vojak. Pozrel sa na nás a zrejme bol spokojný s tým, čo videl. Zrazu sa však obrátil ku mne a zvolal: „Brosaj, brosj!“²⁷ Pochopil som, že to patrí mne, nevedel som však, čo odo mňa chce. Rus opakoval výzvu hlasnejšie, ale jeho „brosaj“ bolo pre mňa záhadou, či ho vyslovil ticho, či krikom. Rusovi svitlo, že nerozumiem; ukázal na môj opasok s bodákom a opakoval „brosaj“. Opasok som odpál a zahodil. Rus sa uspokojil a so slovami „Idite v eto napravlenie!“²⁸ nám ukázal smer, ktorým máme ísť. Vystúpili sme zo zákopu a uvideli sme masu ruských vojakov, ktorí sa k nám blížili. Bol som nevýslovne rád, že sa plní moje želanie, že idem do ruského zajatia. Poľom prechádzalo mnoho rakúsko-uhorských vojakov, teraz už zajatcov, a rakúska batéria – teda ich vlastná – do nich nemilosrdne páľila. Nechcel som sa stať obeťou tejto nezmyselnej delostrelby, tak som šiel pomaly určeným smerom v očakávaní, že postupujúce ruské vojsko umlčí strieľajúcu batériu. Bolo mi vhod, keď ma zavolať k sebe ruský dôstojník. Vyzval ma sadnúť si a sám sa posadil na medzu vedľa mňa. Vyzvedal sa, z ktorého pluku som, kde je delostrelectvo a či máme nemeckú rezervu. Keď som mu na otázku o mojej národnosti povedal, že som Slovák, reagoval konštatovaním, že sme slovanskí bratia. Dozvedel som sa, že je poručikom, že je z Kyjeva, v civile advokát. Náš rozhovor vyznieval celkom priateľsky, a hoci sme mali ťažkosti s dorozumením, predsa sme sa dohovorili. Prerušil nás ruský vojak, ktorý poručíkovi podal hlásenie o postupe ich vojska, obsadení nepriateľských záko-

26 O bojoch 71. pešieho pluku z Trenčína a 72. pešieho pluku z Bratislavy, ktoré bojovali v rámci bratislavskej 27. brigády 14. pešej divízie V. zboru (ten bol zaradený do 1. armády gen. Viktora Dankla) pozri HRONSKÝ, ref. 4, s. 28.

27 Odhoď, odhadzuj! (rus.)

28 Chodte týmto smerom! (rus.)

pov, zajatí mnoho „Avstrijcov“ (Rakúšanov) a zbraní. Po tomto hlásení sa poručík so mnou rozlúčil. Medzitým rakúsko-uhorská batéria prestala strieľať. Pobral som sa do dediny, kde bolo ruské asi divízne veliteľstvo. Na kraji dediny v ovocnom sade pri ceste sa zbíhali linky poľného telefónu zo všetkých strán. Prechádzal sa tam vysoký a statný generál. So záujmom som ho sledoval, nik z ruských vojakov, ktorých tam bolo hodne, mi v tom nebránil. Na druhom konci dediny bola delostrelecká batéria. Páčilo sa nám, ako jej veliteľ dával šablou pokyn vystreliť salvu. Na ďalšej ceste sme stretli škadrónu (eskadrónu) kozákov. Boli to statní chlapi, bojovného výzoru. Mal som radosť, že vidím kozákov, o ktorých som už doma ako chlapec toľko počul a čítal.²⁹

V ZAJATÍ

Nocoval som v poli v ovse. Okolo bolo mnoho zajatcov, ktorí tak ako ja spali spokojní so svojím osudom. Ráno nás zhromaždili na námestí blízkej dediny.

Boli tam zajatci z viacerých rakúsko-uhorských plukov. Náš trenčiansky 71. peší pluk mal na blúzach červené výložky, a tak som v nastúpenej formácii hľadal vojakov s červenými výložkami. Našiel som ich na pravom krídle a tam som našiel aj bratanca Janka Košíka. Obaja sme sa tešili z nečakaného stretnutia. Našli sme i ďalších Mošovčanov a Turčanov. Od tých čias sme sa, pokiaľ to bolo možné, držali spolu, ja najmä s Jankom Košíkom. Zo sústreďenia na dedinskom námestí sme vyrazili na púť nedozerou ukrajinskou rovinou za pekného, ale horúceho počasia po prašných cestách. Kto sa na nás díval z odstupu, videl iba veľké mračno prachu, v ktorom sa pochodujúci úplne strácali.

Sprevádzali nás starší ruskí vojaci; boli voči nám celkom zhovievaví. Spávali sme na etapových staniach, tam sme dostali aj jesť – raz za 24 hodín. Niekedy sme nocovali pod holým nebom, niekedy pod stanmi, raz v ovčiarni, kde nám síce podstlali čistú slamu, ale na hnojnicu od oviec a tá presakovala. Najhorší nocľah za celé 7-dňové putovanie bol na mokrej lúke; bola zima a mokro k tomu.

S bratancom Jankom sme sa tísli k sebe, aby sme sa aspoň trochu zahriali. Siedmy deň sme prišli do Starého Konstantinova, kde sme nocovali v kasárňach. Na druhý deň sme nastúpili cestu do Kyjeva; tam sme prišli dopoludnia krásneho slnečného dňa. Zlaté kopuly Pečorskej lavry (väčší pravoslávny kláštor) sa v slnku priam jagali.

Po niekoľkých hodinách odtiahli náš vlak cez most nad Dneprom do Darnice, kde sa sústreďovali rakúsko-uhorskí zajatci. Ubytovali nás v zemľankách (jednoduché obydlie čiastočne zapustené pod úroveň terénu). Čechov a Slovákov dávali spolu, ale oddelene od zajatcov iných národností. Na dverách jednej zemľanky som prvý raz videl mapu budúceho Československa. Prekvapilo ma to, ale aj veľmi potešilo.

Na druhý deň nás dobrovoľník, pochádzajúci z Liptova, informoval o Družine – vojenskom uskupení, utvorenom z Čechov a Slovákov usadených v Rusku. Jeho cieľom bol boj v rámci ruskej armády proti Nemcom, Rakúšanom a Maďarom za oslobodenie Čechov a Slovákov a utvorenie spoločného štátu. Zástupcovia imigrantskej kolónie, skladajúcej sa asi zo 60 000 Čechov a Slovákov³⁰, už v auguste 1914 sa dostali k ministrovi zahraničia, ba

29 Vychýrení mošovskí kožušníci chodievali do Ruska so svojimi výrobkami – kožuchmi, tam ich predali a kúpili nové, ešte nespracované kožušiny a podobne aj olejkári a šafraníci z Turca. Veľkosť územia a počet Rusov im, prirodzene, imponovali, a tam sú zrejme korene turčianskeho rusofilstva – Ján Kollár a ďalší.

30 Počty Slovákov v Rusku sa odhadujú na 600 – 2 000 a počet Čechov na okolo 80 000. Na konci vojny bol po-

i k cárovi, aby im ponúkli služby dobrovoľných ozbrojených skupín. Členmi Družiny zo začiatku mohli byť iba tí Česi a Slováci, ktorí už boli ruskými občanmi. Vývoj udalostí však toto prekonal. Družina sa postupne menila z armády ruských štátnych občanov na revolučnú armádu rakúsko-uhorských štátnych príslušníkov. Od spomenutého Liptáka sme sa dozvedeli, že aj v Darnici sa robí nábor do česko-slovenských légii, momentálne je však zastavený, lebo súčasná ruská vláda nie je naklonená vojenským akciám zajatcov. Náš informátor ale vyslovil nádej, že sa vec vyrieši a nábor bude obnovený. V Darnici nás v tom čase bolo asi 30 000, zväčša rakúsko-uhorských zajatcov. Ješť sme dostávali raz za 24 hodín Jedlo sa začínalo vydávať o 10. hodine a výdaj sa obyčajne pretiahol až do 16. hod. Hodne pred desiatou nás ruskí vojaci vyhnali zo zemľaniek a stávali do 8 až 10-stupov. Vďaka členom Družiny sme Česi a Slováci boli vždy vpredu a v priebehu hodiny sme všetci dostali ješť. Tí, čo stáli na konci nekonečného radu, čakali na jedlo 4 až 6 hodín na slnkom rozpálenom priestranstve, čo bolo hotovým utrpením. Nádoby na jedlo sme brali z hromady, na ktorú sa zase po použití odložili, nik ich neumýval. Dostávali sme nechutnú, ba priam odpornú žbrndu. Jedol som ju so zavretými očami, lebo sa mi i jedlo i špinavá nádoba hnusili. V darnických zemľankách nebol život ľahký. Okolo bol sypký piesok a tým doslova hýbali vši, ktoré vytriasli zajatci zo svojho oblečenia. V zemľankách boli aj blchy a štípali tak, že sa nedalo spať. Hľadali sme spôsob, ako zdolať krvilačných príživníkov. Pred spaním sme prične poriadne vydrhli kefami, čím sme blchy zmietli na zem, tak sa zvečera dalo zaspáť, ale nie nadhlo, lebo blchy si nás našli. V noci sme vychádzali pred zemľanky a košelou i spodkami mlátili o stromy, aby blchy vyskákali. K takémuto trápeniu treba ešte prirátat trvalý hlad.

V auguste 1916 vypovedalo Nemecko a Rakúsko-Uhorsko vojnu Rumunsko.

Pri tej príležitosti bola v Darnici oslava, na ktorej sa zúčastnili skoro všetci zajatci zo slovenských národov. Sám som si od vstupu Rumunska do vojny na strane Dohody mnoho sľuboval, ale moje očakávania sa nespĺnili. Rumunsko vojensky moc nezavážilo a už v septembri a októbri utrpelo ťažké porážky. Za pobytu v Darnici sme sa dozvedeli, že v Rusku sa najlepšie majú tí zajatci, ktorí ovládajú dáke remeslo. Keď teda brali zajatcov na rozličné práce, nehlásili sme sa v nádeji, že sa uplatníme ako remeselníci. Ja som sa doma u otca vyučil kožušníctvom, ale zatiaľ, čo bratanca Janka Košíka ako stolára vzali, o kožušníkov nemali záujem. Chcel som však z darnickej blchárne a všivárne rozhodne odísť.

V JEKATERINOSLAVE

Pri najbližšom náboře do práce sme sa viacerí Mošovčania prihlásili, hotoví robiť čokoľvek, len aby sme sa dostali z Darnice. Boli sme odtransportovaní do Jekaterinoslavu (Dnepropetrovsk). Zo stanice sme šli peknými ulicami do veľkých železiarní – Brianskeho závodu. Tam sme sa najprv poriadne okúpali, dostali sme čistú bielizeň a pracovný oblek. Potom nás zadelili do jednotlivých pracovných cechov. Bývali sme v novopostavených tehlových barákoch, v priestranných, vykurovaných, elektricky osvetlených miestnostiach, teda celkom slušne. V Brianskom závode som bol zaradený spolu s Mošovčanom Jankom Chorvátom do dominského cechu – k vysokej peci. Práca sa nám začala na nočnej zmene a trvala od 18. hod. do 6. hod. ráno. V Rusku sa vtedy pracovalo 12 hodín denne. Ani jeden sme o práci pri vysokej peci nemali potuchy a všetok ten sykot, hukot, buchot, dunenie vyvoľávali v nás hrôzu. Nazdali sme sa, že sme dostali tú najhoršiu robotu. Časom sme si však

čet legionárov v Rusku okolo 71 000, z toho bolo asi 6 000 Slovákov. HRONSKÝ, ref. 4, s. 65-66.

zvykli. V dominskom cechu bolo možné vybrať si ľahšiu alebo ťažšiu prácu. Za ľahkú dostal zajatec 5 rubľov mesačne, za ťažkú 20. Za prvý mesiac sa neplatilo. Chcel som si kúpiť civilné šaty, prihlásil som sa teda na ťažkú prácu, aby som zarobil. Ešte s dvoma zajatcami som vozil rudu. Tú sme najprv naložili do železného vagóna, tzv. „vaganetky“. Vagón sme potom zatiahli na váhu, a pretože rudy muselo byť určené množstvo, podľa potreby sme alebo pridávali, alebo uberali. Z váhy šiel vagón nad otvor veľkého železného koša, do ktorého sme obsah vysypali otvorením dna vagóna. Elevátor vyniesol kôš nad vysokú pec a ruda sa do nej vysypala. Za 12-hodinovú zmenu sa muselo naložiť okolo 30 vagónov rudy. Bola to naozaj ťažká robota. Vydržal som to štyri mesiace, potom som prešiel na ľahšiu prácu pri kokse. Každý zajatec pracujúci v Brianskom závode bol očíslovaný. Číslo bolo plechové, každý mal svoje prísité na pracovnom obleku. Na začiatku zmeny boli vyvolané čísla zajatcov, ktorí mali na zmenu nastúpiť. V Brianskom závode sme Česi a Slováci vytvorili tajnú revolučnú organizáciu, príslušníci ktorej boli ochotní nastúpiť do boja proti Ústredným mocnostiam (Nemecko, Rakúsko-Uhorsko, Turecko), keby to Rusi povolili. Už som spomenul, ako som sa tešil z ruských víťazstiev i z toho, že som sa dostal do ruského zajatia. A nebol som sám. Po víťazstvách však prišli ťažké porážky, a to, čo sme poznávali v Rusku, bolo studenou sprchou na naše nadšenie: neboli cesty na prísun zásob a vojenského materiálu, priemysel bol zastaraný, výroba málo výkonná. A už vonkoncom sme nemohli pochopiť, prečo nebol povolený nábor zajatcov českej a slovenskej národnosti do armád, hoci ho cár Mikuláš II. i minister zahraničných vecí sľúbili už v r. 1914. Februárovú revolúciu a abdikáciu cára (v noci z 15. na 16. 3. 1917) sme my organizovaní prijali s úľahčením. Bola vyhlásená sloboda tlače, zhromažďovania, sloboda náboženského vyznania i všeobecná amnestia pre politických väzňov. Lenže prechod z tvrdého cárskeho absolutizmu do slobody bol príliš náhly nato, aby sa prerodil jednoduchý, nevzdelaný, často negramotný ruský mužik a robotník. Zo žalára vyšlo mnoho takých, čo boli ochotní skôr borit, než budovať. Do Februárovej revolúcie boli jednotky česko-slovenskej brigády neoddeliteľnou súčasťou ruskej cárskej armády. Revolúcia to zmenila. Česi a Slováci usadení v Rusku i zajatci mohli budovať svoju armádu (neskôr zvanú légiami). Dočasná vláda povolila obnoviť nábor do tejto armády. Jej príslušníci sa zakrátko – 2. júla 1917 – vyznamenali v bitke pri Zborove. O hrdinstve našich vojakov v tejto bitke písali s veľkým uznaním skoro všetky ruské noviny. Zrejme i dočasná vláda poznala, že takí bojovníci vo vojne zavážia, a nábor do česko-slovenského vojska povolila bez obmedzenia. Nábor bol veľmi úspešný: za krátky čas sa utvorilo 8 peších plukov a príslušné delostrelecké a technické oddiely. Aj z Brianskeho závodu odišlo asi 150 dobrovoľníkov. Tiež som chcel odísť s týmto transportom, ale ostatní Turčania ma prehovorili, aby som počkal, kým sa dvaja z nás uzdravia, že potom pôjdeme spolu. Hneď, ako som sa dostal do zajatia, začal som sa učiť azbuku, aby som mohol čítať v ruštine, a tak sa učiť jazyk. Kúpil som si noviny, ktoré predávali pri východe z Brianskeho závodu. Za pomerne krátky čas som mohol čítať z ruských novín správy aj kamarátom. Turčania sme sa totiž vo voľných chvíľach schádzali a spomínali na domov. Keď sa blížil 29. september – sviatok Michala – deň mošovskej „hostiny“ (hody), urobili sme si aj my hostinu. Kúpili sme si múku a tvaroh a niekoľko dní predtým sme každý odložil slaninu, ktorú sme denne od závodu dostávali. Na hostinu sme mali výborné tvarohové halušky, sypané škvarkami z ušetrenej a vyškvarenej slaniny. Spomínali sme na rodný Turiec a na svojich drahých. Práca pri kokse bola rozhodne ľahšia ako predošlá, ale tiež nie bez nebezpečenstva. Keď sme (okrem mňa ešte dvaja zajatci) urobili, čo bolo treba, sadli sme si k piecke, v ktorej sa kúrilo koksom. Raz som tam zaspal. Moji spolupracovníci odišli, mňa nechali spať. Keď sa vrátili, nemohli ma zobudiť. Podarilo sa im to až po dlhšom čase a rôznych zásahoch a ani potom som sa nemohol udr-

žať na nohách; bol som otrávený plynom z pecky. Dlhو trvalo, kým som sa dal do poriadku. Ale ako už toľkokrát, znovu som poznal ochranu a pomoc Božiu, o ktorú som vždy prosil a na ktorú som sa neprestal spoliehať. Po Februárovej revolúcii sa pomery v Brianskom závode veľmi zhoršili, najmä pre nás zajatcov. Už sme na obed nedostávali výdatnú polievku a mäso. Polievky boli cítiť starým tukom, kaša bývala nemastená, na raňajky často chýbal chlieb a cukor, mäso a slanina ustali celkom. Práca nebola ťažká, ale bolo tam hodne plynu, ktorý mi po spomenutej otrave nerobil dobre, strácal som chuť do jedenia a očividne som slabol. Rozhodol som sa z Brianskeho závodu ujsť. Na krátky čas sme na všetky trampoty, starosti a všetky dôsledky ruských zmätkov zabudli 1. mája, ktorý sa v Rusku slávil prvý raz. A slávil sa veľkolepo! Národ sa veselil, spieval, plesal, volal slávu 1. máju a februárovej revolúcii. Obdivovali sme Rusov, že sa vedia tak spontánne tešiť za nie veru priaznivej situácie. Aj my – organizovaní – sme sa zaradili do sprievodu a mali sme radosť, keď nás prizierajúci sa pozdravovali „Da zdravstvujut Českoslovaki!“³¹ Aký rešpekt sme vtedy mali v Rusku, vidieť z tejto príhody. Účasť na prvomájovej oslave ohlásili aj zajatci nemeckej a maďarskej národnosti. Usporiadatelia boli ochotní im účasť povoliť, kým im zástupcovia našej odbojovej organizácie nevysvetlili, že ide o príslušníkov národov deptajúcich iné národy, aj Čechov a Slovákov. Potom zajatcov – Nemcov a Maďarov – na oslavu nepustili. Keď som sa rozhodol v záujme zdravia z Brianskeho závodu ujsť, hľadal som nejakú prácu. Martinčan Koreň, ktorý tiež chcel zo závodu odísť, sa dozvedel o veľkých záhradníctvach na konci mesta. Sám si v jednom zaistil prácu. Ja som šiel do druhého, ktoré patrilo ruskému bojarovi.³² Správcom bol Poliak Kučinský, ten ma bez ťažkostí prijal. Robil som v kvetinárstve, na zdravom vzduchu, aj strava bola dobrá a rýchlo som sa zotavoval. Po príchode na nové pracovisko som sa prihlásil do okrskovej organizácie Čechov a Slovákov, utvorenej už na základe direktív kyjevského zjazdu Zväzu čs. spolkov v Rusku, ktorý bol v apríli 1916. Zakrátko som bol za Slovákov zvolený za podpredsedu organizácie. Príjemne ma prekvapilo, že tam bolo viac Slovákov so zdravými názormi a ochotných pracovať pre našu vec.

V Brianskom závode väčšina zajatcov – Slovákov boli zaťatí maďarofili, ktorí vytvárali ovzdušie nášmu oslobodzovaciemu hnutiu naskrze nepriateľské. Začiatkom novembra 1917 priateľa Koreňa a mňa náborový emisár Viest,³³ čo prišiel na schôdzku našej okrskovej organizácie, poveril, aby sme vyvíjali agitačnú činnosť medzi Slovákami, ktorí pracovali na stavbe železničného tunela v Jekaterinoslave. Ale hoci sme sa naozaj usilovali, nemali sme úspech. Znova sme sa presvedčili, ako u nás postúpila maďarizácia. Mnohí ani nevedeli dobre po maďarsky, zmýšľaním však boli maďaróni, a ak nie celkom, neverili vo víťazstvo našej veci a báli sa, že by doma za prejav slovenskosti boli potrestaní. Po tomto neúspechu sme s Koreňom chceli odísť do armády, narazili sme však na neprekonateľnú prekážku. Pre boje medzi „hajdamákmi“ (ukrajinskí nacionalisti) a boľševikmi bola prerušená železničná doprava, neostávalo teda, iba čakať na jej obnovenie. Cez Vianoce sa strhli boje o Jekaterinoslav, ktorý po troch dňoch obsadili boľševici a nastolili vládu soviетov.

V marci 1918 prišiel do Jekaterinoslavu brat Kysela, s ktorým som sa zoznámil už v Brianskom závode. Mal za úlohu postarať sa o to, aby sme sa – organizovaní Česi a Slováci – dostali do nášho vojska, ktoré už malo odchádzať z Ukrajiny na východ, ako to dohovorili zástupcovia Národnej rady československej v Paríži so sovietskou vládou v Moskve. 19. marca

31 Nech žijú Českoslováci! (rus.)

32 Bojar i bojarin (rus.) – šľachtic v starom Rusku.

33 Rudolf Viest.

som vedúceho „sadovodstva“³⁴ Kučinského požiadal o prepustenie. Najprv nemohol pochopiť, že opúšťam bezpečie a idem do neistoty, ale keď som mu osvetlil svoje pohnútky, úprimne mi zaželal veľa šťastia.

V posledné dni v Jekaterinoslave sa mi stala veľmi nepríjemná vec. Nieкто mi ukradol peňaženku so všetkými zarobenými peniazmi, tak som odchádzal s 5 rublami, čo mi dal Kučinský. Ešte jeden boľavý zážitok. Na vstupe do čs. dobrovoľníckeho vojska sme už dávno boli dohovorení viacerí Turčania. Teraz, keď sa dohodnuté malo uskutočniť, niektorí si to rozmysleli. Darmo som ich prehováral a poukazoval na to, že nám slobodu nikto nedá, že si ju musíme vy dobyť.

Kamarátov som opúšťal s pocitom trpkosti nad hriešnou nedbalosťou Slovákov o osud národa.

V LÉGIÁCH

Na jekaterinoslavskej stanici sme mali zraz 20. marca o 10. hodine, odchod vlaku bol ohlásený na 14. hod. Pri panujúcich neporiadkoch nám vlak pristavili až o 22. hod. Nastúpilo okolo 300 dobrovoľníkov a asi 600 zajatcov, ktorých presúvali ruské úrady. Zo stanice sme vyšli okolo 23. hod. Zunovaní nekonečným čakaním sme si vydýchli. Ja som toto veľké ukrajinské mesto, kde som bol skoro 19 mesiacov, opúšťal so zmiešanými pocitmi: 11 mesiacov v Brianskom závode bolo veru krušných. V záhradníctve bolo omnoho lepšie a hlavne som tam bol slobodnejší, práca v okrskovej zajateckej organizácii ma naplňovala uspokojením.

Vlak nás 22. marca doviezol do Charkova, kde bolo o poznanie chladnejšie ako v Jekaterinoslave. Radi by sme sa boli pozreli do mesta, ale zostali sme vo vlaku z obavy, aby nám neušiel. V ceste sme pokračovali do Balašova. Tam sme dostihli všetky vlaky našich legionárov, z čoho sme mali veľkú radosť, a nazdali sme sa, že nás zadelia medzi nich. Ale nestalo sa tak, cestovali sme ďalej do Rtiščeva. Tu sme prestúpili do vlaku novobrancov, a to sme považovali za medzník, keď sme sa stali legionármi. Cestovanie z Jekaterinoslavu do Rtiščeva bolo pre mňa obdobím, keď som zase poznal, čo je hlad. Ruská vojenská správa nám dávala na deň 90 kopejok, ale funt čierneho chleba stál 2,50 rubľa (250 kopejok). Skoro na každej stanici, kde sme stáli, bola možnosť kúpiť potraviny. Bratia, čo mali peniaze, to samozrejme využívali. Ja som peniaze nemal. Raz si brat Čapek, ktorý prišiel k nám za kamarátom z iného vagóna, všimol, že nejem. Opýtal sa ma, či som chorý. Odpovedal som mu, že by som jedol, ale nemám si jedivo za čo kúpiť, lebo som bol okradnutý o všetky peniaze. Brat Čapek sa obrátil na ostatných vo vagóne, či o tom vedia. Keď prisvedčili, pustil sa do nich a vyčítal im, že ma nechali hladovať.

Vzal čiapku, vložil do nej 3 ruble a vyzval ostatných, aby aj oni prispeli, ba zašiel aj do iných vagónov a doniesol mi vyše 50 rubľov. Dojal ma tento prejav opravdivého bratstva a Čechov som si ešte viac obľúbil. V Rtiščeve sme sa dozvedeli o víťazstve Nemcov na bojisku vo Francúzsku. Keď boľševici – bez ohľadu na záväzky voči spojencom z Dohody – 3. marca 1918 uzavreli s Nemcami separátny Brest-litovský mier, vrhli Nemci svoje vojská z už nejestvujúceho ruského bojiska na západ s cieľom zmocniť sa Paríža. Pochopiteľne, táto situácia nám robila starosti, ale vieru v konečné víťazstvo našej veci sme nestrácali. Z „teplu-

34 Záhradníctvo (rus.).

šiek“ (nákladné vagóny s pieckami a s lôžkami z dosák – pričňami)³⁵ zaznievali piesne i žarty a smiech. Hnevalo nás však zbytočné vyčkávanie v Rtiščeve, keď naším cieľom bol Vladivostok, momentálne vzdialený tisíce kilometrov. Odtiaľ nás lode spojencov mali dopraviť na francúzske bojisko. Konečne, 30. marca popoludní sa náš vlak pohol smerom na Penzu. Náš „ešalón“ (vojenský vlak, transport) jachal krajinou ešte zasneženou ako u nás vo vrcholnej zime. Od 2. do 4. apríla sme zase stáli pred Penzou. Príčiny týchto podľa nás zbytočných postávaní sme sa nikdy nedozvedeli, tým viac nás to hnevalo. Neporiadky boli nielen v doprave, ale aj v zásobovaní.

Naša strava bola nedostatočná, museli sme si prikupovať potraviny, ktoré boli vtedy už drahé. V Penze som predal v bazári civilné oblečenie, aby som mal peniaze na prilepšenie stravy. Čas zbytočného státia sme si viacerí krátili čítaním „Československého deníka“, ktorý mal prílohu „Slovenské hlasy“.³⁶ Denník nás informoval, čo sa deje vo svete a nemalou mierou udržiaval v legionároch bojového ducha. Poskytoval aj dobré rady, ako sa chovať k obyvateľstvu, s ktorým sme prichádzali do styku. Penza bola dosť veľké mesto s množstvom výstavných kostolov. Mestský ráz mala však iba hlavná ulica, ostatné mali drevené chodníky a vozovky plné blata. Život v meste nám prichodil akýsi zakríknutý, čo sme pripisovali jestvujúcemu chaosu a neistote z budúcnosti. My sme si tiež na Penzu neodnášali najlepšie spomienky: museli sme tu Rusom odovzdať značnú časť výzbroje.

Brestlitovským mierom sa totiž boľševická vláda zaviazala odzbrojiť vojenské útvary Dohody. Nemohli sme teda vystupovať ako vojsko. Odsun čs. armádneho zboru do Vladivostoku dostal názov „odsun skupín slobodných občanov“, a tí mohli mať iba 100 pušiek a 1 guľomet ako ochranu ešalónu, ostatnú výzbroj museli práve v Penze odovzdať. Nato boli nútení pristúpiť aj zástupcovia Národnej rady československej, keď chceli, aby sa legionári dostali domov. Legionári však tušili, že cesta dlhá skoro 8000 km za súčasnej situácie v Rusku nebude jednoduchá. Zbrane v Penze síce odovzdali, ale súčasne si od ruských vojakov utekajúcich z bojiska zadovážili nové a dobre ich ukryli. Jakaterinoslavskí dobrovoľníci sme sa dostali do 14. ešalónu, ja s priateľom Koreňom som bol zadelený do 3. roty. Náš veliteľ ešte v Penze v príhovore k vojakom zdôraznil potrebu bezpodmienečnej disciplíny a tých, čo sa prísny predpisom nemienia podrobiť, vyzval, aby odišli – ešte beztriestne, lebo neskôr sa budú považovať za dezertérov so všetkými dôsledkami dezercie z armády. Neodišiel nikto. 8. apríla včasráno sa náš vlak konečne pohol z Penzy smerom k Volge. Prvýkrát sme túto ospevovanú ruskú rieku videli v meste Syzraň; jej vody boli ešte pod silnou vrstvou ľadu. Cez Volgu sme prechádzali Alexandrovským, poldruha kilometra dlhým mostom, ktorý vtedy platil za technický zázrak. Na ľavom brehu Volgy leží veľké mesto Samara (Kujbyšev), kde sme stáli len krátko. 10. apríla sme prechádzali mestom Buguruslan, kde bolo vidieť už aj minarety, znak, že v kraji sú mohamedáni. V tepluške som mal miesto na „poschodí“, a keďže okná boli vysoko, mal som dobrý výhľad na kraj. Bratia, čo mali prične na „prízemí“, mnoho nevideli, lebo dvere teplušky nemohli byť pre zimu dlho otvorené. Keď sme pre tromi týždňami opúšťali Jekaterinoslav, tam už boli teplé jarné dni a tu ešte ľad a sneh. Za Ufou sme sa dostali do predhoria Uralu, nasledujúce priemyselné mesto Zlatoust' (železorzudné bane) je už na Urale a Čelabinsk v predhorí Uralu, ale na východnej strane, teda už na Sibíri – v Ázii. Poriadok na stanici a pomerná čistota v tomto meste uro-

35 O slove tepluška a ďalších legionármi z ruštiny prevzatých a používaných slovách pozri: TRÁVNÍČEK, F. Příspěvek k mluvě naší sibiřské armády. In *Naše řeč*, roč. 4, 1920, č. 6-7, VÁCHA, ref. 5.

36 Slovenské hlasy redigovali V. Hurban, J. Jesenský, J. Gregor-Tajovský, I. Markovič a ďalší.

bili na nás dobrý dojem. V bazári nás prekvapili nízke ceny potravín a ich hojnosť. Funt³⁷ chleba tu stál 30 kopejok. Už v mestách na Volge bola požíveň o hodne lacnejšia ako na západe. V Povolží sa za funt chleba platilo 60 – 70 kopejok, ďalej na západ 200 – 250. V Ázii sme teda mohli podľa vôle kupovať lacný chlieb a iné potraviny a dopĺňovať nedostatočnú stravu, ktorú sme dostávali vo svojom vojenskom útvare. Na raňajky sme dostávali vrecúško s čajom, vodu sme si naň brali na staniach, kde boli tzv. „vodogrejky“³⁸ s „kipiatkom“ (vriaca voda). Zавсе sa stalo, že vlak stál v stanici iba krátko, nestačili sme si všetci kipiatak nabrat a bolo treba čakať do ďalšej stanice, čo niekedy veru trvalo dlho, lebo Sibír bola ešte málo obývaná. V Kurgane sme si mohli kúpiť maslo vynikajúcej kvality, ktoré sa vo veľkých množstvách vyvážalo do Európy. 16. apríla sme zastavili v Barabinsku, v stepi plnej jazier a močiarov. Ďalej na východ bolo maslo ešte lacnejšie, ale chlieb drahší, lebo ubúdalo rovín a úrodnej zeme, pribúdali pastviny a lesy, kde sa choval dobytok vo veľkom. Na staniach, kde sme dlhšie stáli, sme sa dávali do reči s miestnymi obyvateľmi. Prejavovali nám úprimné sympatie a obdiv nad tým, že sme hotoví podniknúť ďalekú a nebezpečnú cestu do Francúzska (vtedy to bolo ešte v pláne) pre svoju vlasť. Lamentovali nad Ruskom, zmietajúcim sa v chaos a bezmocnosti. 17. apríla 1918 sme prišli do Novonikolajevska (Novosibirsk), kde sme si mali odpočinúť od stáleho drgania a drnčania vo vlaku a venovať sa v blízkych kasárňach hygiene. Zašli sme aj do mesta, na počet obyvateľov zrejme veľkého, ale v uliciach plného blata, s drevenými chodníkmi. Zato však sme obdivovali poschodové drevené domy, majstrovsky postavené a zdobené umnou rezbárskou prácou. Pokračovali sme pahorkatým krajom, plným krásnych lesov, zväčša ešte pod snehom. Anžero-Sudžensk je známy kameňouhoľnými baňami, v ktorých pracovali hlavne trestanci. Na stanici Mariinsk som hovoril s niekoľkými Slováckmi, zajatými už v r. 1914 a do tých čias pracujúcimi po sibírskych dedinách na gazdovstvách, kde chýbal muž. Nemali potuchy o československom odboji. Usiloval som sa získať ich pre našu vec, ale len dvaja boli národne uvedomelí. Tí mi sľúbili, že keď príde 7. – Tatranský pluk, pridajú sa k nemu. To isté mi neskôr sľúbili aj niekoľkí Gemerčania. Či sľuby splnili, nemal som možnosť zistiť. Z vlaku sme pozorovali, ako „Sibiriaci“ vyhánajú dobytok na ešte zasnežené pastviny. Dobytok bol však otužilý, lebo aj v zime bol v zruboch s otvormi, ktoré mali namiesto strechy iba hrubšiu vrstvu raždia, čo zvieratá pred tuhou sibírskou zimou veľmi nechránilo, majú však dlhú, hustú a mäkkú srst. 19. apríla sme sa dostali do Krasnojarska na rieke Jenisej, vtedy ešte zamrznutej.

V meste sme neboli, ale aj z vlaku sme poznali, že má krásnu polohu. Po 3-dňovej ceste sme pristáli na veľkej stanici Inokentievskaja, 7 km od centra strednej Sibíri – Irkutska, s ktorým mala spojenie zvláštnym vlakom – „peredačou“. Tak som sa dostal na irkutskú stanicu aj ja s priateľom Holátkom. Irkutsk leží na pravom brehu rieky Angara, ktorá mohutným prúdom vyteká z Bajkalského jazera. Železničná stanica je na ľavom brehu, s mestom je spojená pontónovým mostom. Angaru volajú Rusi „sibírskou krásavicou“ a je hodna toho mena. Má čistú a priezračnú vodu, dobre jej vidieť na dno, hoci je 5 – 8 m hlboká. Aj v lete je vraj studená, nedá sa v nej kúpať, zato pri rieke Irkut, ktorá sa za mestom vlieva do Angary, býva v lete veľmi živo.

Angara je zvláštna tým, že zamrzá zväčša až v januári, keď ostatné sibírske rieky sú už dávno pod ľadom. Ešte pred mrazmi sa pontónový most musí rozobrať, potom sa o spojenie stanice s mestom starajú parníčky. Mrazy vytvoria taký ľad, že po ňom možno bezpečne prechádzať aj s povozom. Keď sme s Holátkom 23. apríla boli v Irkutsku, Angara bola už

37 Funt, stará váhová jednotka; asi 330 gramov.

38 Zariadenie na zohrievanie vody.

bez ľadov, ale pontónový most ešte nestál. Irkutsk bol už vtedy veľkým mestom, jeho centrum, najmä hlavná ulica „Boľšaja“ (Veľká) mala európsky ráz s množstvom výstavných obchodov. Potraviny tam boli hodne drahšie ako v iných sibírskych mestách, chlieb bol dokonca na lístky. S priateľom sme si pochutnali na polievke, zvané „boršč“ (zeleninová polievka s mäsom a červenou repou). Medzi nami boli v ešalóne aj veľmi šikovní chlapci – maliari a rezbári.

Teplušky sme mali pomalované heslami a obrázkami. Naša tepluška niesla ozdobným písomom vyhotovený nápis „Mošovce, Turčiansky Svätý Martin“.

Na strechách teplušiek boli pripevnené drevené figúry nemeckého cisára Viliama a rakúsko-uhorského Františka Jozefa v životnej veľkosti do 3/4 tela, ako pília či rúbajú drevo a pod. „Pracovali“ silou vetra, prípadne prúdu vzduchu, keď sa vlak hýbal. 26. apríla prišiel do stanice Inokentievskaja na vedľajšiu koľaj vlak s rakúsko-uhorskými dôstojníkmi. Bolo vetrisko a naši cisári pílili o dušu. Dôstojníci zazerali, ale nikto sa neopovážil nič povedať, mali z nás rešpekt. Našou ďalšou zastávkou bol Bajkal na južnom konci jazera rovnakého mena, ktoré bolo ešte zamrznuté. Dostali sme sa tam 39 tunelmi železnice, zvané „Krugobajkalskaja železnaja doroga“³⁹. Vedie úzkym pásom brehu, ohraničeným zalesnenými vrchmi. Len čo sa rozvidnelo, boli sme všetci pri oknách teplušky a kochali sme sa krásou „svjaščenogo“ (posvätného) Bajkalu. Brehy vysoko nad hladinou jazera sa jagali ako diamanty. V jeseni totiž bývajú na Bajkale veľmi silné vetry, tie rozvlnia vodu a vlny zaplavujú strmé brehy, voda na nich zamrzne a ľad sa v slnku leskne.

30. apríla sme včas ráno prišli do Čity, už vtedy veľkého mesta, ale ako v tých časoch väčšina ruských miest za sucha plného prachu, za mokra blata. Od krajana som sa dozvedel, že tam žije bohatý veľkoobchodník z turčianskej Blatnice – Duchaj. Hneď po príchode do Čity som ho vyhľadal, čo bolo celkom ľahké, lebo mu patrili štyri veľké domy, zaberajúce celý „kvartál“ (štvrť). Prijal ma i s manželkou veľmi priateľsky. Duchaj je vzorom obchodníka, ktorý vytrvalosťou, obdivuhodnou energiou a schopnosťami vybudoval naozaj veľký obchod. Rozprával o ťažkých začiatkoch, keď chodil po tovar do Moskvy na saniach⁴⁰, čo bolo veľmi nebezpečné, lebo poštové sane a vozy prepádali banditi. Jeho mimoriadne podnikateľské a obchodné schopnosti ocenili aj ruské najvyššie miesta – mal 5 zlatých vyznamenání od cára a dokonca od japonského mikáda. Duchaj preukázal, že aj Slováci za priaznivých podmienok mnoho dokážu a vedia dôsledkami svojich schopností vzbudiť pozornosť korunovaných hláv. Ja i Martinčan Koreň, ktorého som druhý raz vzal k Duchajovcom, sme mali z toho veľkú radosť. Duchaj sa vedel ubrániť aj tlupe banditov, ktorí ho dvakrát prepádli v kancelárii a dokonca po ňom strieľali. Z Čity sme odchádzali 4. mája. Cestou do Chabarovska sme videli horieť celé stráne lesov, ba miestami sa plamene dostali až k železnici a začínali horieť podvaly. Museli sme vystúpiť a oheň blízko železnice zhasiť pieskom. Často sme postávali aj na malých stanicach, lebo neboli lokomotívy. Pred Chabarovskom sme prešli nad riekou

Amur, po ktorej sa plavia aj veľké lode. Sám Chabarovsk je veľké a živé mesto.

Z neho sme odbočili na juh popri rieke Ussuri na rusko-čínske hraniciach, okolo jazera Chanka a konečne 14. mája 1918 sme sa dostali do Vladivostoku. Z vojakov z nášho ešalónu bol utvorený IV. prápor 8. – Sliezskeho pešieho pluku; boli sme ubytovaní v kasárňach dosť ďaleko od Vladivostoku. Ubytovanie bolo vyhovujúce. Zo dvora kasární bol pek-

39 Bajkalská okružná železnica. (rus.)

40 Transsibírska železničná magistrála sa začala stavať až v roku 1891a definitívne bola dokončená len v roku 1916.

ný výhľad na šire more. Do Vladivostoku denne prichádzali nové ešalóny. Všetky legionárske útvary boli ubytované v kasárňach po okolí, ktorých bolo ešte z čias rusko-japonskej vojny (1904 – 1905) veľmi mnoho. Tu sme mali čakať, až dostaneme od spojencov loď, čo nás dopraví do Európy.

Vladivostok bol mesto sotva 100 rokov staré a mal už 100 000 obyvateľov, najviac Rusov, ale aj Číňanov, Kórejčanov a Japoncov. Na lekárskej prehliadke, ktorej sme sa vo Vladivostoku všetci museli zúčastniť, som bol uznaný za schopného na ľahkú službu a pridelený strážnej rote, ktorá bola v kasárňach bližšie k mestu, v časti zvanej „Gniloj ugol“ (Hnilý roh). Tam som sa spriatelil s učiteľom Janom Mádlom a študentom Karlom Chyboom z Maloměříc pri Brne. Koncom mája začali do Vladivostoku prichádzať správy, že naši sa dostali do boja s bolševikmi, ktorí nedodržali dohodu, uzavretú medzi Národnou radou čs. v Paríži – odbočkou v Rusku a sovietskou vládou ⁴¹ a nepúšťali naše vlaky na východ do Vladivostoku. Zjazd legionárov, zvolaný do Čelabinska, rozhodol vynútiť si prechod na východ silou. Tak došlo 25. mája k boju v Penze aj inde. 29. júna naše bojové útvary, nachodiacie sa vo Vladivostoku a na okolí, obsadili Vladivostok. Stalo sa tak skoro bez boja, červeným gardám sa už nechcelo bojovať a vzdávali sa bez odporu. Len v budove štábu pri stanici sa bránili, ale aj tam bol odpor rýchlo zdolaný a budova obsadená. Mali sme jedného mŕtveho. Boj potom pokračoval severne od Vladivostoku.

V prvej polovici júna sa uskutočnilo vo Vladivostoku sokolské cvičenie, ktoré nám urobilo veľmi dobré meno. Už plagáty, ktoré ho oznamovali, budili pozornosť. Boli naozaj pekné. Štadión, kde sa cvičilo, bol medzi miernymi vyvýšeninami, svahy ktorých ozdobili naši umelci mozaikami z farebných kamienkov a zeme a vytvorili obrazy Hradčian, rozsievачa, českého leva a i. Rusi sa v skupinách chodili na to pozeráť a nevedeli dosť vychváliť toto „isskustvo“ (umenie). Na cvičenie prišlo veľmi mnoho amerických, anglických, francúzskych, japonských námorníkov i Vladivostočanov a samozrejme necvičiacich legionárov. Číslo vystúpení boli pestré, všetky boli odmeňované búrlivým potleskom. Cvičenie vyvrcholilo prostnými zo VI. všesokolského zletu (bol v r. 1912 v Prahe) a divákov priviedlo do varu. Cvičilo 800 mužov a po skončení sa všetci stali predmetom ovácií.

Spojeneckí námorníci vnikli medzi nich, dvíhali ich na plecía, vyhadzovali čiapky a každý svojím jazykom im volal na slávu. Naši chlapi tiež porazili do tých čias neporazitelných anglických futbalistov, síce až v odvetnom zápase, ale predsa, čím si získali ostatných spojencov. Po víťaznom skončení bojov s bolševikmi severne od Vladivostoku, k čomu prispeli Japonci, odchádzali čs. bojové útvary na západ a náš štáb i so strážnou rotou prešiel do Charbinu v Mandžusku. V jeho uliciach behali so svojimi dvojkolkami rikšovia (ľudia, ktorí ťahajú ľahký vozík na dopravu ľudí). Sú na svojom nedôstojnom zamestnaní natoľko závislí, že sa vraj búrili, keď mesto chcelo vybudovať električku. Po 6 týždňoch pobytu v Charbine sme sa vrátili do Vladivostoku. Tam sme sa dozvedeli preradostnú správu, že Rakúsko-Uhorsko kapitulovalo a vznikla Československá republika, čo sme prijali s veľkým nadšením. Po Rakúsko-Uhorsku kapitulovalo aj Nemecko a vojna sa skončila. To bolo treba osláviť. Vo Vladivostoku sa podľa dohody spojencov 12. novembra uskutočnila slávnostná prehliadka všetkých prítomných spojeneckých vojsk a námorníkov. Pred budovou nášho štábu sa zhromaždili vojenský hodnostári a diplomatickí zástupcovia spojencov, aby sledovali prehliadku. Ruské obyvateľstvo defilujúce oddiely hlučne pozdravovalo, a keď sa ukázali čs. dobrovoľníci s výbornou vojenskou hudbou, prepuklo v jasot a nadšenie a zasypávalo nás kvetmi.

41 Pozri ref. 7.

S MUNIČNÝM VLAKOM NAZAD DO ČELABINSKA

Jedného decembrového dňa nám – Chybovi, Mádlovi a mne – bolo oznámené, že budeme sprevádzať muničný vlak do Čelabinska. Veru sme neboli nadšení! Vracat sa z vytúženého Vladivostoku 8000 km späť na západ sa nám nechcelo, ale rozkaz je rozkaz. 12. decembra 1918 sme sa nastahovali do teplušky – predposledného vagóna muničného vlaku, pozostávajúceho z 24 vozňov, v ktorých bolo 22 000 šrapnelov (delostreleckých striel) a granátov. Sprievod tvorilo 14 legionárov. Na cestu sme sa dávali s obavami, veď stačil malý podnet a celý vlak letel do vzduchu a my s ním. Pozorovali sme prípravy železničiarov; tí nafahovali nevyhnutné laná od lokomotívy k poslednému vagónu, aby v prípade potreby bolo možné upozorniť rušňovodiča, ktorý na takýto signál zastavil vlak. Keď sa zotmelo, zaznel prenikavý piskot lokomotívy a náš vlak sa dal do pohybu. Bolo nám smutno, keď sme opúšťali mesto, kde sme zažili toľko silných dojmov a mali nádej, že sa dostaneme domov.

Ráno nás našlo na stanici Nikoľsk Ussurijskij (Ussurijsk). Museli sme tam preložiť náklad z jedného vozňa do iného, lebo sa na ňom veľmi zahrievali osi a hrozilo, že sa chytí olej, od toho vagón, a čo by to urobilo s výbušnami, vie si každý predstaviť. Išlo zrejme o sabotáž, namierenú na likvidáciu nášho vlaku. To zvýšilo našu ostrážitosť: dôkladne sme pozatvárali okná na vagónoch, už aj preto, aby nemohla dnu vletieť iskra z lokomotívy. Na každej zastávke – i v noci – službukonajúci mal povinnosť obísť celý vlak a všímať si železničný personál.

15. decembra sme prišli do Charbinu, veľkého mesta v Mandžusku, kde som ja už v auguste a septembri 6 týždňov bol. Legionári-fajčiari o ňom vedeli; bola tam tabaková továreň, v ktorej sa vyrábali „Aničky“ – cigarety pre légie.

Keď sme sa v Charbine zásobili potravinami, vydali sme sa na ďalšiu cestu. Na stanici Cicihar (Qiqihar) sme videli obrovské stohy vriec pšenice, čakajúcich na odvezenie. To svedčí, že ide o veľmi úrodný kraj. Ďalej sme šli oblasťami, kde tľupy domorodých mongolských kmeňov prepadávali vlaky, nám sa to však nestalo. 19. decembra (v Rusku vtedy 6. – podľa juliánskeho kalendára) bol jasný, mrazivý deň.

Bližili sme sa k stanici, keď sme zrazu pocítili veľmi prudký náraz a temný treskot. Kto stál, padol. Chopili sme sa pušiek a vyskákali z teplušky. Naskytol sa nám strašný obraz: predné vagóny boli úplne rozbité a medzi troskami sa kotúľali uvoľnené náboje. Čakali sme detonáciu a svoj koniec. Ale Božie riadenie určilo inak. Bol priam zázrak, že munícia nevybuchla a nikomu sa nič nestalo. Vyšetrovaním sa zistilo, že náš rušňovodič oslavoval Mikuláša a opitý si nevšimol, že má semafor na „stoj“, ani kameň, čo mu hodil do lokomotívy strážnik, aby ho upozornil, že nemá voľnú koľaj. Náš vlak narazil na iný, naložený uhlím, ktorý bol primrznutý a nemohol sa pohnúť. Najprv sme boli bezradní, ale keď sme sa ako-tak spamätali, začali sme muníciu zbierať a ukladať mimo koľaj. Neporušené a málo poškodené vozne sme poslali do stanice Cagan, kam odišlo aj 10 bratov. Na mieste nešťastia sme zostali štyria. Na stráži sme sa striedali po polhodine, lebo v 35-stupňovom mraze sme dlhšie nevydržali. Po strašnej noci sa ráno dvaja z nás vybrali na blízke japonské veliteľstvo, teda v tom čase k spojencom, žiadať o pomoc. Japonci nám s nečakanou ochotou dali 25 vojakov, ktorí nám pomohli opraviť debny, uložiť do nich muníciu a naložiť do pristavených vozňov, takže sme mohli tiež odísť do stanice Cagan. Tam nás zastihol aj Štedrý večer, lebo sme nedostali lokomotívu. Nemali sme radostné Vianoce. Spomínali sme na svojich doma; ja som vrúcne ďakoval Pánu Bohu za ochranu a milosť, ktorej sa mi hojne dostávalo. Na druhý deň sme konečne pokračovali v ceste. Zakrátko sa však ukázalo, že sme dostali chybné vagóny, zase sa zahrievali osi a hrozil požiar. Zo 4 vozňov sme museli náklad pre-

kladať do iných vagónov. Aj my – sprievodcovia muničného vlaku – sme dostali novú teplušku. Po už tretom zostavení vlaku sme opustili Mandžusko a ocitli sme sa zase na Sibíri v Zabajkalsku. Kraj je tam hodne členitý a lokomotívy, čo sme dostávali, nás často nemohli na kopec vytiahnuť, museli najprv na rovine nabrať hodne pary a potom sa pustiť do prekonávania výšok. Ale ani pri prudkom klesaní neboli naše rušne spoľahlivé, brzdy nestačili na taký ťažký vlak. O tom sme sa mali čoskoro presvedčiť. Jedného rána sme sa zobudili na zúfaly piskot lokomotív (mali sme vtedy dve) a mimoriadne hádzanie tepluškou. Bolo jasné, že sa rútime z vysokého hrebeňa a že rušňovodiči vlak už neovládajú. Stačila prudšia zákruta a vlak sa musel vykoľajiť, čo by sa určite neobišlo bez explózie munície. Najbližšiu stanicu sme doslova preleteli. Kus za ňou sme však zbadali, že vlak spomaľuje a po chvíli sa zastavil. Bolo to tesne pred ďalším, ešte prudším klesaním. Dozvedeli sme sa, že sa kuričovi na prednom rušni podarilo opraviť pokazené zariadenie na posypávanie koľají pieskom, a tak nás zachrániť. Od tých čias sme veľmi starostlivo kontrolovali posýpače. Pri večernej modlitbe som opäť vŕucne ďakoval Bohu za záchranu a prosil o ďalšiu milosť. Na ceste sme sa ešte viac ráz dostali do nebezpečenstva pre nevyhovujúce lokomotívy, slabé mosty, zlyhávajúce brzdy, ale aj pre sabotáž železničiarov. Na stanici Karymskoje sme sa napojili na Transsibírsku magistrálu, ktorou sme už raz šli cestou do Vladivostoku.

29. decembra popoludní sme prišli znova do Čity. Zase som navštívil slovenskú rodinu Duchajovcov. Opäť ma prijali neobyčajne priateľsky a strávil som u nich veľmi príjemné chvíle. Silvester sme prežívali na ceste v tepluške v dobrej nálade. S rokom 1918 sme sa rozlúčili zaspievaním hymny.

Na Nový rok 1919 sme sa dostali na východný breh jazera Bajkal. Svojimi krásami znova upútal našu pozornosť, stále sme boli v oknách, ba napriek veľkej zime sme otvárali aj dvere, aby sme čo najviac videli. Zažili sme aj strašnú metelicu, ktorá vyvrcholila v zúrenie živlov, čo v okolí jazera nie je zriedkavé. Často sme stáli, aby lokomotíva nabrala paru na ďalšie napredovanie. Raz sme uviazli v snehu a všetky pokusy dostať sa z neho boli márne. Vlak sa musel rozdvojiť a tak dopraviť do stanice Sluďanka na južnom konci jazera. Stáli sme aj v Kultuku, mieste pamätnom pre légie víťazným bojom, ktorým si vynútili na boľševikoch cestu do Vladivostoku.

V stanici Marituj sme sa dozvedeli, že tu budeme dlhšie stáť, tak sme viacerí vyšli na vysokú, príkru stráň po serpentíne, ktorá viedla k veľmi peknému drevenému kostolu. To, čo sme videli, nás doslova uchvátilo. Pred sebou sme mali ako na dlani skoro celú južnú časť Bajkalu, vtesnaného medzi vysoké vrchy. Drevený kostol za nami musel projektovať stavitel' neobyčajne nadaný, s mimoriadnym zmyslom pre umiestnenie stavby v teréne. Domnievam sa, že je len málo chrámov na svete, ktoré sa mu môžu práve svojím dokonalým zapadnutím do krajiny rovnať. Hlboko zasiahnutý krásou, ktorá ma obklopovala, strhol som si pokrývku hlavy a v duchu som velebil Stvoriteľa. Bol som vždy veriaci, tak nie div, že som takto vyjadroval mimoriadne pohnutie, o chvíľu však aj moji spoločníci (bolo ich 6) stáli s obnaženými hlavami. Večer toho istého dňa sme prišli do stanice Bajkal. Tam železnica opúšťa jazero a smeruje na severozápad do Irkutsku. V Bajkale pripravovali boľševici našim vlakom pascu – podmínovať 14 tunelov a plánovali ich vyhodiť do vzduchu. Ruský železničiar však v poslednej chvíli prerazal zápalnú šnúru a tak tunely a životy mnohých legionárov zachránil. Keby sa boľševikom bol plán podaril, odsun našich vojsk do Vladivostoku by bol na dlhý čas znemožnený. Oprava 14 tunelov v takom teréne – medzi vysokými vrchmi a jazerom, na trati zasekanej v prudkých svahoch – bola veľmi náročná a vyžadovala dlhý čas. Skutok ruského železničiara-záchrancu dokazoval, že nie všetci „rabočije“ (robotníci, pracujúci) podľahli boľševickej propagande, ktorá vyhlasovala o našich légiiach, že

sú nástrojom západných imperialistov a že chcú zotročiť ruský ľud. My sme však túžili po jedinom – dostať sa domov. Keby bolševici boli dodržovali dohody a zmluvy a neznemožňoval i nám cestu na východ, veru by sme sa neboli zdržiavali často veľmi krvavými bojmi s nimi. Medzi pospolitými Rusmi boli ľudia, ktorí nám chceli všemožne škodiť, ale aj ľudia, ktorí nám veľmi pomáhali.

Večer 2. januára 1919 sme sa rozlúčili s jazerom Bajkal aj so stanicou toho mena v dobrej nálade a za živého hovoru o nevšedných krásach jazera, do ktorého sa vlieva 336 riek a potokov a vyteká jediná – Angara. Železnica z Bajkalu do Irkutsku ide malebným údolím Angary, ktorým sme prešli v noci. Ráno sme zostali stáť asi 6 km pred Irkutskom. Boli sme zvyknutí na takéto nečakané „peredyški“ (prestávky), ale vždy sme sa usilovali zistiť ich príčinu. Tento raz sa lokomotíva odtrhla od vlaku a bez neho odjachala do Irkutsku. Nebolo nám príjemné stáť s muničným vlakom mimo stanice v mori snehu, kde sa z teplušky nedalo vôbec vystúpiť na obhliadku vlaku. Poznali sme ruské „sejčas“ (ihneď, okamžite) a nemali sme tušenie, kedy a ako sa do Irkutsku dostaneme. Tesne pred poludním prišla po nás lokomotíva, ktorá nás slimačou rýchlosťou tam odtiahla.

Po obede sme sa s bratom Chybom chceli ísť do Irkutsku pozrieť, dozvedeli sme sa však, že stanica, ktorá je na ľavom brehu Angary, je už 3 dni bez spojenia s mestom na pravom brehu rieky. Oba brehy spája jediný – pontónový – most. Ten sa musí rozobrať, než začnú po Angare plávať ľady; vtedy spojenie stanice a mesta obstarávajú malé parníčky. Keď sa však ľady zmenia na kryhy, prestanú premávať aj parníčky a 3 – 4 dni, kým rieka poriadne nezamrzne a nemôžu sa na ľad položiť koľaje, je stanica bez spojenia s mestom. Tak to bolo aj teraz. Irkutsk bol už v tom čase čulým obchodným a kultúrnym strediskom so zámožným ruským obyvateľstvom a početnými Burjatmi (mongolský kmeň). Mal krásne divadlo, múzeum a iné kultúrne inštitúcie. V r. 1919 bol aj sídlom štábu légii a sídlom Odbočky Československej národnej rady. Tam vychádzal aj „Československý deník“ s prílohou „Slovenské hlasy“ i humoristický časopis „Houpačky“. Na brehu Angary v parku bola v nadživotnej veľkosti socha cára Alexandra II. Niektorí fanatickí revolucionári chceli sochu strhnúť, omotali ju silným lanom, ktoré pripáli k páru volov. Volky sa však darmo namáhali, socha sa nepohla. Revolucionári naraz „zistili“, že ide o mimoriadne umelecké dielo a sochu nechali na mieste.

Z irkutskej stanice vedie železnica mostom nad riekou Irkut, ktorá sa vlieva do Angary. Asi 7 km od Irkutsku je zriaďovacia stanica Inokentievskaja s veľkými železničnými dielňami. Keď sme zistili, že tu budeme dlhšie stáť, vybrali sme sa s bratom Chybom prezrieť si stanicu a železničné dielne. Všade bol veľký neporiadok a chaos. Znova sme si uvedomili, že za tejto situácie sa légie môžu spoliehať jedine na seba a že za panujúcich zmätkov musíme vzhľadom na nebezpečný náklad nášho vlaku bdelosť ešte zvýšiť. Už sme nevenovali toľko pozornosti krásam Sibíri, ale sme sa sústredili na vlak a priam sme sledili po každom pohybe rôznych indivíduí, potulujúcich sa po staniach. Zavádzali sme s nimi rozhovor a tak získavali informácie o situácii v tom-ktorom mieste. Ale ani tak našej pozornosti neušli sibírske zajace, teraz v zime úplne biele, v snehu ťažko viditeľné a teda chránené pred číhajúcim predátorom. S príchodom jari sa im kožušok zase začne meniť na zafarbenie typické pre poľné zajace. Zimná kožušina je veľmi hustá, teda teplá a je i pekná, preto sa v zime zajace hodne strieľajú. V noci zo 4. na 5. januára 1919 sme prešli po moste nad riekou Bielaja. Tam sa nedávno francúzskemu delostreleckému vlaku prihodilo veľké nešťastie. Pokazená lokomotíva nemohla vytiahnuť ťažký vlak na prudký kopec, vzdialený od mosta asi 3 km. Pri opakovaných pokusoch sa pretrhla reťaz na druhom vozni od lokomotívy a vlak sa pohl stále sa zvyšujúcou rýchlosťou dolu svahom, na moste vykoľajil, to zavinilo výbuch

delostreleckej munície a smrť francúzskych vojakov, sprevádzajúcich vlak. Stopy tejto tragédie sme na moste ešte videli a nebolo nám pri tom príjemne, veď aj my sme viezli muníciu. Tejže noci sme prechádzali krajom, kde sú uhoľné bane (Čeremchovo). Trať ide hustými lesmi tajgy (obrovské plochy zväčša ihličnatých lesov), v ktorých sa skrývali banditi, číhajúci na vojenské vlaky. Uvoľňovali koľaje a vlakom tak pripravovali skazu. Ak niekto zo sprievodnej ochrany vlakov zostal nažive, banditi ho bez milosti zlikvidovali. To nás nútilo k najvyššej ostražitosti.

Nabité pušky a ručné granáty sme mali stále poruke a pri každom zastavení vlaku sme vychádzali na jeho dôkladnú prehliadku a skúmanie okolia. Vystupovali sme rázne a okoliu sme dávali na vedomie, že sme odhodlaní a pripravení brániť sa do krajnosti. Ráno 5. januára sme zastali na stanici Zima, ležiacej na rieke Oka, ľavom prítoku Angary. Zima je 2831 verst⁴² od Čelabinska, cieľa našej cesty, čiže sme mali ešte viac ako tretinu cesty pred sebou, čo nebolo príjemné konštatovanie v tomto kraji, plnom záškodníkov, ktorí majú v tajge dobrú skrýšu, kde môžu zostať utajení do poslednej chvíle pred prepadnutím vlaku. Preto sme vlak na každej stanici znova a znova podrobili dôkladnej prehliadke. Často sme museli prevážaný materiál prekladať z vozňa len málo poškodeného do iného, hoci poškodený vagón bolo možné opraviť za pár minút, zatiaľ čo prekladanie chúlolistivého materiálu trvalo hodiny a vyčerpávalo naše sily; lenže také maličkosti, ako sú klince, klíny, matice, nebolo možné zohnať a bez toho sa nedalo nič opraviť. Pre nedostatok petroleja a sviečok sme vlak mávali zväčša neosvetlený, čo nám nepridávalo na nálade. Na stanicach sme sa dozvedali o stále sa množiacich prepadnutiach vlakov a na trati sme videli žalostné stopy po týchto útokoch. Na zničenie vlaku nebolo moc treba, stačilo na koľajach uvoľniť matice a klíny; to nebolo z lokomotívy vidieť, ale stačilo, aby vlak vykoľajil a zrútil sa väčšinou z prudkého násypu. Často by sme sa boli radšej videli na bojisku, tam vojak vie, kto a kde je jeho nepriateľ.

Mali sme však aj šťastie. Medzi nami bol brat Straka z Prahy – neprekonateľný vtipkár, z ktorého sa vtipy len sypali. Bolo naozaj málo situácií, z ktorých by neurobil humornú historku, a to sme potrebovali: smiechom sme zaháňali chmúrne myšlienky i strach. Od miestnych obyvateľov sme sa dozvedeli, že súčasná zima je mierna, lebo teplomer neklesol pod – 20° C, čo je vraj v januári na Sibíri málo. My sme si to nemysleli. Zo stanice Zima sme sa po 24 hodinách dostali do Nižneudinska, to znamená, že sme prekonali iba 240 verst, tj. Iba 10 verst (ani nie 11 km) za hodinu, čo je rýchlosť určite nie imponujúca, vysvetliteľná len nepredstaviteľnými neporiadkami na magistrále, živenými aj sabotážou železničiarov, ktorí prejavovali tak odpor voči kolčakovskému despotickému režimu. Z Nižneudinska nás vypravili až podozrivo rýchlo, skoro sme si nestačili na stanici nabráť „kpiatok“⁴³, bez ktorého sme si už nevedeli svoju existenciu predstaviť. Zrejme nechceli mať náš nebezpečný vlak cez noc na stanici. To tiež vypovedá niečo o miestnej bezpečnosti. V tomto kraji prichádzali cez deň banditi v preoblečení až na stanicu, tam si zistili, kedy pôjdu aké vlaky, a pripravili sa na ich prepadnutie. V Tajsete sme žiadali prednostu, aby nás cez noc nechal v stanici, predsa nás vypravil do tmavej noci, možno v presvedčení, že sa staneme korisťou záškodníkov, ktorých bola plná tajga. Na noc sme sa ani nevyzliekli, nabité pušky sme mali pri sebe a spala nás vždy len polovica, druhá bdela. Ráno sme vítali s uspokojením, že jeden z najnebezpečnejších úsekov máme za sebou. Keď sme sa napili dobrého čaju a náš komik – brat Straka nás pobavil svojimi neprekonateľnými vtipmi, vrátila sa nám dobrá nálada a opti-

42 Stará ruská dĺžková miera. Versta = 1066,78 m.

43 Vriaca voda na čaj.

mizmus. To bolo 7. januára 1919. Od toho dňa sme šli už bezpečnejším krajom, i keď tiež nie bez prekladania nákladu z jedného vagóna do druhého, často pre nepatrnú chybu, ktorú vtedy v Rusku nebolo možné opraviť pre absolútny nedostatok najbežnejších predmetov dennej potreby. Naša ďalšia cesta už nevedla hustými lesmi, ale otvorenou kotlinou, obkolesenou nevysokými vrchmi. Dostali sme sa do údolia veľrieky Jenisej a na stanicu v Krasnojarsku. Ten bol už vtedy významným a na Sibír výstavným mestom. Na svoju veľkú ľútosť sme sa ani tento raz do mesta nedostali. Staničný úrad nás hneď po výmene lokomotívy vypravil ďalej na západ. Po krasnojarskej kotline sme sa zase ocitli v lesoch, zväčša ihličnatých, premiešaných typickou sibírskou brezou. Miestami sme videli stopy po veľkých lesných požiaroch. Stanica i obec Černoriečenskaja je tak šťastne položená v lese, že je chránená pred severným vetrom, býva tam teda bezvetrie a tak sa tuhá sibírska zima pomerne dobre znáša. U nich, ako vravia domorodci, proti mrazu stačia váľanky (teplá plstená obuv), kožuch, papacha (kožušinová čiapka) a kožuštinové rukavice, čo inde pravému sibírskemu severáku nebráni, aby prenikol do kostí.

Zvláštnosťou Sibíri je krátke vegetačné obdobie. Napr. jarná pšenica (oziminy sa nesejú), zasiata v prvej polovici mája, sa žne v druhej polovici júla, príp. začiatkom augusta. Ale nie len obilie, aj iné plodiny po zasadení rýchlo schodia a rýchlo zrejú.

Náš vlak prešiel riekou Kiju a dostal sa do Mariinska, kde v júni 1918 légie dosiahli nad boľševikmi výrazné víťazstvo, čo umožnilo získať ďalší úsek magistrály a teda priblížiť možnosť dostať sa do Vladivostoku a odtiaľ po mori do Európy, čiže domov. Stáli sme na stanici Tajga, z ktorej železnica odbočuje na sever do Tomska, jedného z kultúrnych stredísk Sibíri s najstaršou sibírskou univerzitou, s technikou, bakteriologickým ústavom a inými ustanovizňami. Tamojší rozvinutý obchod umožňovala jednak železnica, jednak splavná rieka Tom, ktorá sa vyššie na severe vlieva do Obu. 11. januára 1919, t.j. po mesačnom putovaní, sme sa dostali z Vladivostoku do Novonikolajevska, kde sme už tiež boli pred 9 mesiacmi cestou z Čelabinska na východ. Aby sme oživilí spomienky z prvého pobytu a získali nové skúsenosti, vybrali sme sa s bratom Chyboom do mesta. U zástupcu nášho vojska na stanici sme si zistili, že vlak nepôjde ďalej pred 16. hodinou. Bolo práve poludnie, mali sme teda 4 hodiny času. Po zbežnej prehliadke mesta sme pre zimu zašli na bazár (orientálny trh, tržnica s mnohými predajňami pod jednou strechou), kde bolo predsa teplejšie. Bazár nás prekvapil veľkými rozmermi. Ale zrejme v dôsledku vojny a revolúcie boli mnohé krámy zavreté a tie, čo boli otvorené, boli poloprázdne, len obchod s rybami neutrpel ujmu, celý bazár nimi rozváňal. Nevieť ako v mieri, ale za vojny boli ryby a čaj obživou všetkých vrstiev ruskej spoločnosti. Na bazári najviac zaujala našu pozornosť „tolkučka“⁴⁴, kde sa najrozličnejšou formou vybíjali kupecké vášne. Predavači sa prekonávali vo vychvaľovaní svojho „tovaru“, čo boli často najfantastickejšie a naskrze nepotrebné veci. Presvedčili sme sa, že v žilách „Sibiriakov“ prúdi obchodnícka krv; mnohí zrejme kupčia skôr pre ukojenie vášne než z potreby. Pobavene sme pozorovali túto kramársku horúčku, až o pol štvrtrej sme sa spamätali, že treba ísť na vlak. Na stanici nás však čakalo neprijemné prekvapenie: vlak bol preč. To bola zúfalá situácia. Na Sibíri v tom čase osobných vlakov chodilo málo a nepravidelne, nedalo sa predpokladať, že by sme tak mohli dohoniť muničný vlak. Vyzeralo to, že sa k svojim dostaneme až v Čelabinsku. Boli sme však bez peňazí, bez jedla, bez teplých prikrývk, vystavení sibírskej mrazom. Rozbehli sme sa za zástupcom nášho vojska na stanicu, ktorý nás napoludnie informoval, že vlak pred štvrtou hodinou neodíde. Teraz nám povedal, že vlak odišiel o vyše pol hodiny včasnšie, poradiť nám však nevedel. Šli sme za pred-

44 Pôvodne tlačienica, v prenesenom zmysle slova trh s použitým tovarom (rus.).

nostom stanice, ale ani ten nevedel, kedy pôjde najbližší vlak; kázal nám prísť o 2 hodiny, že snáď už bude múdrejší. Zúfali sme chodili za treskúceho mrazu po peróne a napnuto pozorovali, čo sa na stanici robí. Do čakárne sme sa neodvážili ísť, mohlo sa totiž stať, že štvrt-hodinu po rozhovore s prednostom pôjde vlak na západ. Mráz bol taký, že sme museli stále žmurkať, aby sa nám nesčiepila očná vlaha. Kamaráta Chybu upozornil železničiar, že mu omŕza nos, a poradil mu, aby si ho opatrne trel snehom. Chyba poslúchol a nos zachránil. Asi po hodine prišiel od východu vlak a dozvedeli sme sa, že pôjde ďalej na západ. Skladal sa zo samých nákladných vozňov, medzi ktorými bolo niekoľko teplušiek.. Pokúšali sme sa do niektorej dostať, ale boli preplnené a nikde nás nechceli pustiť. Nakoniec nás predsa do jednej vzali; boli tam piati ruskí práporčáci, dve slečny, legionársky poručík a jeho sluha. V ten večer sme sa postili, poručík so sluhom sa starali len o seba a ruské „bárišne“ (slečny), nie o bratov spolubojovníkov. Tak to bolo aj v noci – poručík a sluha sa zabalili do kožuchov, prikrývky prepustili dámam a my sme sa celú noc triasli zimou, lebo uhoľný prach v nie dobre fungujúcej peckezle horel, takže bola sotva teplota.

Celú noc sme okolo nej poskakovali, a predsa nám od zimy drkotali zuby. Ráno sa nám spoucestujúci smiali, že vyzeráme ako kominári, lebo sme boli začiernení od nepodarenej pecky. Keď sme sa trochu dali do poriadku a zohriali sa čajom od poručíka, zlepšila sa nám nálada. Na najbližšej stanici sme sa však dozvedeli zase nemilú zvesť: vzdialenosť medzi naším „domovským“ vlakom a terajším sa nezmenšuje, ale naopak – zväčšuje. Z okna sme videli len pustý kraj, ani na stanicach nebolo ľudí. Zrejme aj otužilým „Sibiriakom“ mráz -38° C bol prisilný. Prekvapilo nás, že v krajoch, kde nebolo moc snehu, sa aj v takejto zime prehánal dobytok po stepi za zvyškami suchej trávy. Prechádzali sme rozsiahlou rovinnou, hodne močaristou, ktorej centrum je Barabinsk. Miesta bez močiarov majú humusovitú pôdu, ktorá dáva bohatú úrodu. Inak prevládajú lúky a pastviny s množstvom dobytky a koní. Na jednej stanici sme dostihli ruský delostrelecký vlak a dozvedeli sme sa, že bude vypravený pred tým, ktorým sme cestovali. Rozlúčili sme sa so spoucestujúcimi a prešli sme do delostreleckého vlaku. Tam nás prijali priateľsky, ba nás i gulášom pohostili. V noci nám však aj tu chýbali prikrývky, i keď pecka hriala omnoho lepšie ako tá v predošlom vlaku. 13. januára sme prišli do Omska, najvýznamnejšieho mesta západnej Sibíri. V tom čase bol sídlom admirála Kolčaka.⁴⁵ Tento „verchovnyj praviteľ“ (zvrchovaný vládár) po násilnom zvrhnutí tzv. direktória (pomernie demokratickej vlády) ako zaprisahaný nepriateľ bolševikov mal zo začiatku značnú podporu dohodových štátov. Dokonca Milan Rastislav Štefánik s ním rokoval a legionársky generál Radola Gajda⁴⁶ bol určitý čas so Štefánikovým súhlasom v jeho službách. Kolčak sa však ukázal byť despotickým diktátorom a stratil podporu Dohody, teda aj légii.

V Omsku sme – Chyba a ja – museli opustiť ruský delostrelecký vlak, lebo nepokračoval naším smerom. Po dlhšom čase na stanici v tuhom mraze, keď nám ani prednosta sta-

45 Alexander Vasilievič Kolčak (1874 – 1920), ruský admirál, jeden z hlavných predstaviteľov ozbrojeného odporu proti bolševikom. Kolčak si znepriatelil po čase ruských demokratov, štáty Dohody aj česko-slovenské légie. V novembri 1918 sa po puči v Omsku zmocnil vlády na zaviedol tam despotickú moc. Už v roku 1919 začal strácať pôdu pod nohami a po bolševickej ofenzíve sovieti obsadili Ufu aj Omsk. Kolčak ušiel po Transsibírskej magistrále, ktorú ovládali legionári. V Irkutsku odovzdal moc v prospech admirála Denikina, ktorý bojoval s bolševikmi na Ukrajine. Veliteľom bývalých Kolčakových jednotiek sa stal kozácky ataman Semjonov. Kolčak dal údajne zlikvidovať až 110 000 ľudí. Nakoniec ho bolševici v roku 1920 tiež popravili. O Kolčakovi pozri FINK, P. *Bílý admirál. Profil kolčakovštiny. Poznámky a dokumenty ze zápisníku válečného zpravodaje. Družstvo moravských spisovatelů* : Brno 1929.

46 Generál Radola Gajda (vlastným menom Rudolf Geidl 1892 – 1948), istý čas bojoval aj na strane bielogvardejcov. V medzivojnovom období hlavný predstaviteľ fašistického smeru v politike v českých krajinách.

nice nevedel s istotou povedať, kedy najbližšie pôjde vlak na západ, dme sa večer dostali do prázdnej teplušky takého vlaku; tam síce bola pec, ale bez ohňa a kuriva Nezostávalo nám nič iné, ako rozlámať zariadenie teplušky – prične a tými zakúriť. Lenže mäkké drevo nedávalo dostatočné teplo a rýchlo horelo, muselo sa stále prikladať, na spánok nebolo ani pomyslenie. Trápil nás aj hlad. Nad ránom Chyba zaspal, ja som sa usiloval udržiavať oheň. Bol som zúfalý. Na poslednej stanici sme sa dozvedeli, že náš muničný vlak odišiel pred 5 hodinami, čo znamenalo, že ho nemôžeme dosiahnuť skôr ako v cieľi našej cesty – Čelabinsku. Na svitaní zastavil vlak, ktorým sme momentálne cestovali, v Marianovke. O chvíľu na našej tepluške niekto otváral dvere. Neveril som vlastným očiam – vo dverách bol brat Krkavec, jeden zo štrnástich, čo sprevádzali muničný vlak. Mal za úlohu, ako sme sa dozvedeli, pátrať po nás v každej stanici. Zobudil som Chybu, ten si však myslel, že si robím nemiestne žarty, ale brat Krkavec ho vyviedol z omylu, keď naňho zavolať. Chyba vyskočil, aby sa presvedčil, či sa mu nesníva, Krkavca skoro zadusil, ako ho objímal.

V našej zelenej tepluške sme boli radostne uvítaní. Hneď sme dostali ešte a obľúbeného čaju toľko, že sme sa poriadne zahriali. Dozvedeli sme sa aj, ako sa stalo, že sa naše trojdňové utrpenie nečakane mohlo skončiť. Lokomotíva mala takú poruchu, že musela byť z premávky stiahnutá a vlak v Marianovke čakal na novú. To za daných pomerov v Rusku vyžadovalo značný čas a tak bol zlikvidovaný aj náš päťhodinový rozdiel medzi muničným vlakom a tým, v ktorom sme cestovali s bratom Chybo. Ukázalo sa, že aj ruské zmätky môžu byť užitočné. Lokomotívu sme dostali pred poludním. Pokračovali sme rozhodne bezpečnejším krajom ako východná a najmä stredná Sibír. Tu neboli záškodníci prepadávajúci vlaky, ani sabotáže ruských železničiarov neboli také časté. Nemuseli sme byť v neustálom strehu, vyčerpávajúce napätie povolilo a vrátila sa nám dobrá nálada a optimizmus.

Na úsvite 16. januára sme sa dostali do Petropavlovsk na rieke Išim, ktorá je ľavým prítokom Irtyša. Zdalo sa nám, že čím viac sa blížime k cieľu, tým náš vlak ide rýchlejšie. Ani kolesá na vagónoch sa nám nezavárali a nemuseli sme ťažký a nebezpečný náklad prekladať do iných vozňov. V rovinatom kraji západnej Sibíri, v tom čase už dosť kultivovanom, s pomerne častými veľkými stanicami, kde nebol taký problém získať rušeň, keď súčasný zlyhával, sme naozaj dosiahli rýchlosť dosiaľ nevídanú. 17. januára 1919 popoludní sme po päťtýždňovej ceste vystúpili v Čelabinsku. Vrúcne som ďakoval za veľkú milosť Božiu, že sme – ja i moji priatelia – zdraví mohli vykonať, čo nám bolo prikázané. Mali sme dobrý pocit, že napriek mnohým prekážkam a veľkým nebezpečenstvám na vyše 8000 km dlhej ceste sme doviezli muničný vlak v poriadku do cieľa. Pri odovzdávaní vlaku sa ešte vyskytli zmätky: ktosi tvrdil, že vlak treba odovzdať v Omsku, že teda máme ísť späť do Omska. My sme však trvali na tom, že v rozkaze, ktorý sme dostali vo Vladivostoku, je za cieľ cesty určený Čelabinsk. Kompetentné orgány sa nakoniec dohodli a vlak prevzali.

ZNOVA DO VLADIVOSTOKU

Naša tepluška bola pripojená k vlaku, ktorý šiel do Jekaterinburgu (Sverdlovsk).

Tam sme sa hlásili na štábe II. československej streleckej divízie, ktorej velil plk. Krejčí. Zadelili nás do strážnej rotý tejto divízie. Jekaterinburg leží v uralských lesoch, v oblasti, kde vietor fúka veľmi zriedka, preto sa tu zima dobre znáša, i keď mrazy bývajú tiež silné. Je centrom oblasti známej nerastným bohatstvom a bankským priemyslom. 17. júla 1918 bol tu na priamy príkaz bolševického vedenia zastrelený posledný ruský cár Mikuláš II. z rodu Romanovcov s celou rodinou. Koncom februára štábný vlak II. čs. streleckej divízie i so strážnou

rotou, teda s nami, opustil Jekaterinburg a prešiel do Tomsku, kde sme zostali do konca novembra na stanici Tomsk II. Našou úlohou bola ochrana niekoľko kilometrov širokého pásu, ktorým viedla Transsibírska magistrála, aby legionárske esalóny mohli bez väčších prekážok postupovať na Vladivostok a odtiaľ spojeneckými loďami do Európy. V Tomsku sme sa nemali zle. Krátko po príchode sme síce prišli o 3 legionárov, ktorých zastrelili miestni nespokojenci, ale inak sme žili pokojne, bez incidentov. Radi sme chodili do čajovne „strýčka Sama“ (americkej), ktorá bola vo vagóne amerického vlaku. „Strýčko“ zriadil pre nás aj prírodné kino a premietal nám americké filmy. Chodili sme aj do mestského divadla. Keď nastala jar, chodil som na prechádzky do pekného okolia Tomsku a divil som sa zázračne rýchlej sibírskej vegetácii. Zoznámil som sa s dievčaťom Varvarou a jej sestrou, učiteľkou Margitou. Bolo mi vhod, že môžem hovoriť s rodenými Ruskami; záležalo mi na tom, aby som sa naučil dobre po rusky. Kúpil som si učebnicu, čítal som noviny, a čo som naštudoval „doma“ v tepluške, usiloval som sa uplatniť na prechádzkach s Varvarou a jej sestrou. Sestry ma učili ruštinu a ja som im „prednášal“ o pohnútkach, ktoré spôsobili, že sme tam, kde sme – na Sibíri. Zo začiatku totiž obe sestry sa na nás legionárov dívali ako na nepohodlných cudzincov, ba zavše až votrelcov. I keď rozhodne neboli komunistky, podliehali komunistickej propagande a videli v nás „vykorisťovateľov ruského ľudu“. Naša situácia nebola jednoduchá. Keď boli legionári nútení vybojovať si na boľševikoch nejaké územie, miestni obyvatelia ich často oslavovali ako hrdinov-osloboditeľov, ale sa hnevali a podozrievali ich zo zrady, keď legionári z miesta odchádzali, veď ich cieľom bolo čo najskôr nastúpiť cestu domov a nie bojovať s boľševikmi. Časom sa mi podarilo sestry presvedčiť, že légie nemôžu za ruské ťažkosti. Najmä Varvara sa na nás začala dívať veľmi priateľsky. V jednu septembrovú nedeľu usporiadali legionári v Tomsku verejné sokolské cvičenie a Varia šla naň so mnou. Cvičenie bolo hojne navštívené a malo veľký úspech. Aj mojej spoločníčke sa veľmi páčilo a zrejme vyvolalo u nej zmenu v nazeraní na Čechoslovákov. V Tomsku som sa stretol aj s dvoma Mošovčanmi – Jánom Ižipom a Pavlom Hrivnákom. Bolo veľmi príjemné môcť sa porozprávať s rodákmi.

Najmä s prvým sme hodne hovorili o domove, učil sa totiž u môjho otca kožušníctvo, dobre sme sa teda poznali a mali sme na čo spomínať.

V novembri 1919 pohyb legionárskych vlakov na východ veľmi zintenzívnal a koncom novembra prišiel rad aj na nás. V predvečer odchodu z Tomsku som sa šiel rozlúčiť s Variou a jej sestrou. Poďakoval som im za to, že mi boli milými spoločníčkami a hlavne, že ma učili po rusky. Odchod z Tomsku bol radostný, veď dával nádej, že sa v dohľadnom čase dostaneme domov. Lenže cesta bola zase veľmi zdĺhavá, na stanicach sme postávali celé dni, ba v Ačinsku skoro 3 týždne.

Po mesiaci, čo sme odišli z Tomsku, sme sa dostali do Inokentievskej, 7, 8 km od Irkutska, ktorý v tom čase obliehali demokrati, v meste boli stúpenci cárskeho režimu.

Na Silvestra popoludní prišiel do našej teplušky veliteľ poručík Marek; hľadal dobrovoľníka, čo by šiel s depešou na štáb légii do obliehaného Irkutska. Prihlásil som sa, hoci som prišiel zo služby. „Peredačou“ (zvláštny vlak) som sa dostal na irkutskú stanicu a odtiaľ parníčkom po Angare do mesta. Kráčal som ulicou Boľšaja, keď sa ozvali sirény, oznamujúce letecký poplach. Hneď sa objavilo lietadlo a začalo zhadzovať bomby. Nemal som sa kde schovať, ale našťastie Boľšaja nebola zasiahnutá a na štáb légii som sa dostal bez úhony. Depešu som odovzdal a mal som čakať na zásielku pre štáb II. streleckej divízie. Keď som ju dostal, už sa zvečerievalo.

Utekal som k rieke, ale toho dňa posledný parník už mal zdvihnutý mostík, podarilo sa mi však skokom sa naň dostať. Tento môj „telocvičný“ výkon osadenstvo parníka kvitova-

lo obdivným „Vot, molodec!“ (Hľa, junák). Na stanici som sa dozvedel, že najbližšia predača pôjde až ráno. Čo robiť? Na štáb légii do mesta som sa nemal ako vrátiť, lebo parník už nepremával, zostať na stanici v čakárni, kde sa cez noc nekúrilo, neprichádzalo do úvahy, rozhodol som sa teda ísť do Inokentievskej peši. Šiel som vedľa koľají k mostu nad Irkutom; most bol hodne poškodený, ale peši sa po ňom dalo prejsť. Niekolkokrát ma zastavili stráže obliehatelov mesta, ale keď som im na otázku „Kto takoj?“ (kto je?) odpovedal „Čechoslovák“, vždy ma bez problémov pustili ďalej. Na štáb II. streleckej divízie som sa dostal v hlbokoj noci. Na štábe i v tepluške sa bratia divili, že som sa za tmy odvážil ísť cez líniu obliehatelov, i keď to neboli naši nepriatelia. Po tejto príhode mi na dobré 3 mesiace zostala kuriérska služba.

Z Inokentievskej sme sa prepravili na stanicu do Irkutsku, kde sme zostali dlhší čas. Mesto obsadili demokrati, monarchisti odtiahli na východ. Angara nebola ešte celkom zamrznutá, plávali po nej ľadové kryhy, parník nemohol premávať a medzi stanicou a mestom nebolo spojenie. Bolo však treba odnieť depešu na štáb légii.

Vystúpil som na brehu rieky na vyvýšené miesto, aby som obzrel situáciu. Asi 500 m po prúde prechádzali ľudia po kryhách tak, že pevnou tyčou skúmali ľad, na ktorý mali stúpiť. Pobral som sa tam, ale než som došiel, ľady priam zahrmeli a pohli sa po rieke. Traja ľudia padli do ľadovej vody a utopili sa. Zase som mal dôvod ďakovať Bohu za milosť a ochranu.

Vrátil som sa do kancelárie, v ktorej som dostal depešu, a oznámil som, čo sa stalo. To bolo ráno. V ten istý deň popoludní sa ľady znova zastavili a ja som sa zase vybral do mesta. Na brehu som našiel tyč, pomocou ktorej som skúmal pevnosť ľadu, a i keď medzi jednotlivými kryhami bolo vidieť vodu, podarilo sa mi šťastne sa dostať na druhý breh. Depešu som odovzdal a pred večerom som sa zase vracal cez Angaru na stanicu. Od druhého dňa bol prechod cez rieku celkom bezpečný, lebo kryhy mráz spojil tak, že vytvorili veľmi pevný povrch, ktorý udržal aj ťažké nákladné autá, a ja som mohol pomerne bezpečne vykonávať službu kuriéra. Jedno nebezpečenstvo pominulo, bolo tu iné. V tom čase chodiť v noci po meste v Irkutsku bolo najmä pre nás Čechoslovákov veľmi nebezpečné. Po uliciach sa potulovali ozbrojení tlupy „revolucionárov“ a všelijakých indivíduí. Prepadávali chodcov a predovšetkým nás, lebo sme mali zbrane. Takáto tlupa zastreliла nášho dôstojníka, keď sa vracal z divadla na stanicu, kde stál náš ešalón. Velenie rozhodlo, že na pohreb na irkutský cintorín príde naše vojsko v plnej zbroji. Cieľa tohto rozhodnutia sa zrejme dosiahlo, lebo jeden brat vypočul cestou z pohrebu rozhovor niekoľkých indivíduí, že by nebolo rozumné začať si niečo s takýmto disciplinovaným a dobre ozbrojeným vojskom.

V jeden neskorý večer som dostal príkaz zaniest list bielogvardejskému (bojujúci proti bolševikom) dôstojníkovi. Vedel som meno ulice a číslo, ale kde ulica je, mi nebolo známe. Mesto bolo pusté, chodili po ňom iba tlupy „revolucionárov“ a tých opýtať som sa neodvážil, ba som sa pred nimi schovával. Názvy ulíc sa mi veľmi ťažko lúštili, lebo neboli osvetlené. Ale nakoniec sa mi potvrdila pravdivosť príslovia: „Vytrvalá práca ovocie prináša“, hľadanú adresu som našiel, list som odovzdal. Na stanicu som sa vrátil spokojný, že som aj za nepriaznivej situácie splnil zverenú úlohu.

Ako kuriér som zažil aj úsmevné príhody. Raz som niesol list predsedovi mestského sovietu. Keď som prišiel k budove, kde sídlil, zastavili ma dvaja po zuby ozbrojení gardisti; povedal som im, že idem k predsedovi, zasalutovali a pustili ma ďalej. To sa opakovalo pred každými dverami a bolo ich hodne. V kancelárii bol predseda sám, a keď som mu povedal, odkiaľ prichádzam, zjavne zneistel a list preberal a otváral trasúcou sa rukou. Asi čakal od Čechoslovákov nejaké ultimátum, z ktorého nemohol mať radosť. Po prečítaní listu sa mu vyjasnila tvár a stal sa veľmi zhovorčivým, ba priateľským. Usadil ma do kresla, ponúkol mi

čaj a cigarety – a že kvalitné, som poznal aj ako nefajčiar. Keď som odchodil, vypravdal ma až ku schodom. Príhodu som rozprával bratom a dobre sme sa pobavili pri konštatovaní, že soviety majú z nás nielen rešpekt, ale aj strach.

Státia na irkutskej stanici sme začínali mať dosť a potešilo nás, keď sme sa 18. februára 1920 pohli smerom na východ. Štrnásti bratia, čo sme sprevádzali muničný vlak do Čelabinska, sme už tretí raz šli touto traťou a tretí raz sme sa opájali krásou rieky Angary a Bajkalského jazera. Náš štábny vlak bol posledným vlakom II. streleckej divízie. Za nami boli už len vlaky III. streleckej divízie. Tie napadali postupujúci boľševici, ale pluky III. divízie im odolávali až do uzavretia príméria.

V Sludľanke na južnom konci Bajkalského jazera sme stáli, lebo boľševici poškodili posledný z 39 tunelov Krugobajkalskej železnice. Rozhodol som sa to využiť a šiel som sa na tunel pozrieť. Našťastie poškodenie nebolo veľké. Na druhý deň som vyšiel na breh jazera pozrieť sa na korčuľujúcich sa ľudí. Naraz som počul piskot lokomotívy. Dal som sa do behu, ale v stanici som zazrel už len koncové svetlá odchádzajúceho vlaku. Veľmi som sa hneval sám na seba, veď sa mi to stalo už druhý raz. Rozpomenul som sa na strašné 3 dni, keď nám s Chyboom ušiel vlak v Novonikolajevsku. Zistil som, že o hodinu by mal ísť vlak 1. práporu 5. pluku. Už na stanici som sa však dozvedel, že je plne obsadený, ale predsa ma vzali do zdravotného vozňa. V ďalšej stanici som sa dozvedel, že „môj domovský“ vlak odišiel len pred chvíľou. Hoci som ležal na pohodlnej nemocničnej posteli vo vykúrenom sanitnom vagóne, celú noc som nespal od starostí, čo ma čaká.

Nasledujúceho dňa dopoludnia som v stanici Misovaja našiel svoj domovský vlak. Tentoraz to teda dopadlo lepšie ako v januári 1919.

Na stanici Seleginsk odoprela vlaková čata ísť s nami ďalej z obavy, že by ich kapelovci⁴⁷ utekajúci pred boľševikmi tyranizovali. Po dlhšom prehovaraní rušňovodič s pomocníkmi boli ochotní zaviezť nás do Verchneudinska, ale ostatní z vlakovkej čaty si nedali povedať. Museli sme čakať na pridelenie nového personálu, s ktorým sme sa 22. februára 1920 dostali do Verchneudinska. Zatiahli nás na „tupik“ (slepá koľaj), z čoho sme predpokladali, že tam budeme stáť dlhší čas. To nás nepotešilo. V stanici stál aj vlak štábu našich légii, ale bol už pripravený na odchod.

Vo Verchneudinsku bolo hodne kapelovcov, semjonovcov⁴⁸ i Japoncov. Semjonovci boli stúpenci atamana Semjonova, jedného z početných kozáckych veliteľov – atamanov,⁴⁹ ktorí sa považovali za samovládco celých krajov, neuznávali žiadnu vládu a miestne obyvateľstvo nepredstaviteľne terorizovali, takže často sa proti nim búrilo. Atamani do svojho vojska brali i kriminálne živly. Bojovali síce proti boľševikom, ale aj medzi sebou a proti dočasnej sibírskej vláde, čo civilnému obyvateľstvu spôsobovalo bezpríkladné utrpenie a légiiam sťažovalo cestu do Vladivostoku. Taký bol aj ataman zabajkalských kozákov Semjonov, surový bezcharakterný a nemravný človek, ktorého podporovali Japonci, samozrejme zo zistiťných dôvodov – chceli totiž ovládnuť Ďaleký východ. Zmocniť sa ho vojensky neopovážili, lebo by sa boli dostali do konfliktu s Amerikou, živili teda v Zabajkalí prostredníctvom semjo-

47 Časť kolčakovských vojsk, vojaci generála Vladimíra Kapella. Ten spadol pri prechode rieky do vody, prechladol a omrzli mu obe nohy. Nakoniec v mukách 26. januára 1920 zomrel na železničnej stanici Utaj. Nechcel sa nechať evakuovať československými ešalónmi, pretože považoval légie za nepriateľov a zradcov. VÁCHA, ref.5, s. 635 a poznámka č. 104.

48 Vojská kozáckeho atamana Semjonova, predtým podliehajúce tiež Kolčakovi.

49 Ataman -- náčelník, staršina určitej družiny, organizácie alebo vojenskej jednotky; náčelník, hlavný organizátor a najvyšší veliteľ vojska alebo vojenskej jednotky v kozáckych oblastiach. (tur.-rus.)

novcov neporiadky a zmätky, aby mali dôvod zorganizovať tamojších Burjatov a Mongolov pod svojou zvrchovanosťou.

Videli sme tú nepredstaviteľnú biedu zvyškov kolčakovskej armády, ktorá po porážke boľševickou armádou na Urale utekala na východ. Bol to otrasný pohľad: celé rodiny šli na otvorených saniach v mrazoch vyše -30°C . Kto zmrzol, toho zo saní vyhodili, takže trasa ústupu bola posiatá mŕtvolami zamrznutých vojakov a ich rodinných príslušníkov, ale aj koní. Vo Verchneudinsku viacerí chceli prenocovať, zohriať sa a najesť sa. To posledné sa nie veľmi darilo, lebo dediny, ktoré zásobovali mesto, mali obsadené povstalci a tí ani do mesta, ani z mesta nikoho nepustili, o potraviny bola teda núdza. 23. februára sme po dlhom čase dostali zase Československý denník so Slovenskými hlasmí. Dočítali sme sa v ňom, že Maďari pripravujú vpád na Slovensko, aby sa ho zase zmocnili. To v nás vyvolalo veľké rozhorčenie: my trčíme bez úžitku na Sibíri a doma mladej republiky a najmä Slovensku hrozí smrteľné nebezpečenstvo. Ako radi by sme svoje zbrane použili na obranu vlasti!

25. februára sme sa znenazdania dali na ďalšiu cestu, hoci sme čakali, že vo Verchneudinsku pobudneme, keďže nás zatiahli na slepú koľaj; ale vtedy v Rusku nebolo nič isté, dispozície sa menili každú chvíľu a legionárske vlaky sa museli prispôbovať domácim „poriadkom“.

Po staniach v tomto kraji boli okrem legionárov aj ustupujúci kapellovci a semjonovci, ale aj mnoho povstalcov, bojujúcich práve proti atamanom. K nám sa títo povstalci chovali slušne, vyhýbali sa sporom, lebo chápali, že naším cieľom je dostať sa čo najskôr domov a nie pliesť sa Rusom do ich vnútorných záležitostí. Semjonovci, i keď nám nepriali a všemožne hatili náš postup na východ, keď boli v úzkych, schovávali sa za naše jednotky, lebo vedeli, že tie povstalci nenapadnú. Povstalci mali zo všetkých hnutí v Rusku najbližšie k demokracii. Atamani boli zúrivi monarchisti so sklonom k diktatúre, ba terorizmu.

Na jednej stanici som sa stretol s Mošovčanom Jánom Ižipom. Rozprával mi, že jeho jednotka narazila na semionovcov, ktorí mali 8 „bronevikov“,⁵⁰ teda veľkú prevahu nad legionármi; čakal sa tuhý boj, ale semjonovci i s bronevikmi odtiahli. Náš postup na východ pokračoval veľmi pomaly. Všade sme videli veľkú biedu. V černovskom uholnom revíre sa nám sťažovali baníci na neznesiteľné životné podmienky: mäso dostávali maximálne 3x za mesiac. Aj medzi nami rástla nespokojnosť; postrádali sme kipiatok, čiže sme si nemali z čoho urobiť obľúbený čaj, aj strava bola mizerná. Z nedostatku inej práce sme nadávali. Za takýchto okolností sme vítali všetko, čo vybočovalo z každodennej nudy. 7. marec – deň narodenín i menín prezidenta Masaryka, vyhlásený naším veliteľstvom za sviatok, sme oslávili spoločne všetci legionári, čo boli v širokom okolí stanice Černovskaja, kde sme – tesne pred Čitou – stáli. Slávnostný prejav mal istý poručík; vyzdvihol v ňom najmä morálne hodnoty nášho prezidenta. Potom bola vojenská prehliadka a slávnostný obed, z čoho mali bratia pochopiteľne radosť, lebo bol bohatší ako bežný. Raz sme sa viacerí vybrali do brezového lesa zastreľť si, veď i keď sme neboli bojová jednotka, nik nám nezaručoval, že sa niekedy nebudeme musieť brániť so zbraňou v ruke. Presvedčili sme sa, že naše „japonky“ sú dobré pušky.

Začiatkom marca 1920 sa mi obnovila kuriérska služba. Chodil som do Čity na poštu, lebo sa nikto iný neprihlásil. Nebolo to totiž nič príjemné za situácie, aká tam bola. Ja som odsudzoval každý prejav nedisciplinovanosti, tak sa mi často dostávali takéto nevďačné služby. Už som spomenul, že v tomto čase sa v légiách veľa nadávalo, často aj bez príčiny. Nebol som proti vecnej kritike, poukazovaniu na prechmaty a nedôslednosti, ale odsudzoval

50 Obrnený vlak. (rus.).

som zbytočné reptanie, kritizovanie všetkého a každého, tým skôr odopieranie povinností vojaka-legionára. Mnohí bratia sa dovolávali nápravy u druhých, ale na seba zabúdali, presne podľa príslovia: „V oku druhu vidí smeť, vo svojom brvno nevidí“. Hneď, keď som sa prvý raz vracal po vykonaní úlohy na pošte v Čite, na otázku, kedy pôjde vlak do Černovskej, som dostal odpoveď, že za 2 a pol hodiny, ale z ktorej kolaje, ešte nevedeli. Po piatich hodinách, miesto dvoch a pol, sa nás na stanici zišlo viac legionárov, spoločne sa nám podarilo nájsť vlak do Černovskej, ale tým sa skúška našich nervov neskončila. Náš vlak musel na trati niekoľko ráz stáť, lebo lokomotíva ho neutiahla hoci iba do mierneho kopca. Státim mala nazbierať paru, ale nakoniec sa musela odpojiť polovica vlaku, aby za 3 hodiny prešiel málo vyše 20 km. O niekoľko dní som zase musel ísť do Čity; dostal som sa tam rýchlo – japonským vlakom. V Čite som sa dozvedel, že popoludní sa náš vlak konečne pohne z Černovskej. To ma potešilo; nemusel som podstúpiť útrapy z predošlej cesty, stačilo do vlaku v Čite pristúpiť.

V meste som mal aj kúpiť „lenty“⁵¹ na vyznamenania, čo sa mi však nedarilo. Ako som tak chodil z obchodu do obchodu, začul som slovenčinu. Vedel som, že v Čite je okrem Duchaja ešte jeden obchodník – Slovák, ale nevedel som jeho meno. Obchod patril bratom Líškovcom z turčianskej Blatnice; aj ich obchodní pomocníci boli Slováci z Turca. Zoznámil som sa tiež s istým Hanusom zo Slovia, ktorý žil v Rusku už 20 rokov. Pôvodne mal tiež svoj obchod, ale keď vypukla vojna a v Rusku sa začalo formovať naše vojsko, do ktorého bol mobilizovaný, musel obchod zlikvidovať. Dal mi svoju adresu, aby som ho navštívil, k čomu však nedošlo, lebo sme sa v Čite nezdržali. Trať z Čity ide stále do kopca; to nám pôsobilo veľké ťažkosti, lebo lokomotívy, čo sme dostávali, boli staré, poruchové, takže sme museli z kopca často cúvať, aby si rušeň vyrobil dostatok pary, potrebnej na zvládnutie stúpania. Počasie bolo dobré; v noci síce ešte slabo mrzlo, cez deň však bolo na slnku pomerne teplo a sneh rýchlo mizol. Tráva ešte nerástla, ale v údolí rieky Onon sme zase videli veľké stáda koní, tiav a hovädzieho dobytku pásť sa na suchej tráve z vlašajška. Večer 14. marca sme sa dostali opäť na územie Mandžuska. Na Východočínskej železnici vypukol štrajk železničiarov, ktorí už 4 mesiace nedostali mzdu a boli nútení takto si ju vymáhať od miestneho diktátora, ktorý bol momentálne neobmedzeným pánom značného územia, zvaného „polosa odčuzdenia“.⁵² To bol 20 km široký pás zeme pozdĺž železnice, ktorý na základe rusko – čínskej dohody mohlo Rusko užívať 99 rokov. Na tomto páse Rusi postavili mandžuskú, čiže Východočínsku železnicu. Štrajk škodil aj nášmu odsunu, i keď štrajkujúci vyhlásili, že sa vlakov s československým vojskom nedotkne. Na stanici Mandžuria (Manzhouli) sa nahromadilo viac našich vlakov, museli sme teda pred stanicou stáť. Bratia začali obchodovať s domácim obyvateľstvom: predávali svoje nepotrebné veci a kupovali hodváb, čaj, cigarety, tabak a lacné liehoviny, čo malo za následok, že sa niektorí legionári opili a potom sa chovali neprístojne; to pošramotilo našu dobrú povesť.

17. marca prišiel do Mandžurie štábný vlak 7. – Tatranského pešieho pluku, v ktorom som vyhľadal Mošovčana Ižipa. Ten mi dal prečítať list z domova. Tak som sa dozvedel, že život v republike je neporovnateľne lepší, ako bol v Uhorsku. To ma veľmi potešilo, do tých čias som totiž nemal správy, ako sa žije na slobodnom Slovensku. V liste bola zmienka aj o tom, že v Mošovciach bude meštianska škola (všeobecnovzdelávacia škola pre 10–15-ročných žiakov, s praktickým zameraním). Aj z toho som mal radosť, lebo som si uvedomil, že to zvýši vzdelanostnú úroveň Mošovčanov.

51 Stuhý. (rus.)

52 Zóna vyvlastnenia. (rus.)

Ráno náš štábny vlak opustil mesto Mandžuriu. Prechádzali sme veľkou rovinou, kde sa pásli kone, ťavy, hovädzí dobytok a ovce. Zaujali ma najmä ovce, o poznanie väčšie ako naše; nad chvostom majú celý bochník tuku, zrejme zásobu na čas, keď niet potravy. Večer sme prišli do stanice Chajlar; tam sme sa dozvedeli, že štrajk železničiarov sa skončil po zásahu čínskych vojakov. V Chajlare som s niekoľkými kamarátmi navštívil budhistický chrám. Videli sme mnoho Budhových sôch rozličných veľkostí, z rôznych materiálov, aj zaujímavé malby na stenách, z čoho sme však neboli múdri, lebo čínsky chlapec, ktorý nás sprevádzal, nevedel po rusky, vedel však veľmi dobre dať nám na vedomie, že chce odmenu. Za ďalšiu finančnú odmenu – tento raz dospelému Číňanovi – sme sa dostali do zvonice so zvonom podobným čipkovej sukni. Zašli sme i do čínskej štvrte, kde však nebolo nič pekné, len ošarpané hlinené domy, otrhaní Číňania, všade mnoho špiny a k tomu neznesiteľný zápach. Divili sme sa, že tí ľudia ešte nepomreli na nákazlivé choroby.

Po polnoci sme odišli z Chajlaru a pred poľudním 21. marca sme sa dostali do Charbinu. Spomínal som na koniec leta a jeseň roku 1918, keď som v Charbine strávil niekoľko týždňov. Vtedy nás tu žijúci Rusi mali veľmi radi, lebo čakali, že Rusko oslobodíme od bolševikov. Teraz sme ihneď zistili, že je po láske – zrejme preto, že nechceme prelievať krv miesto nich. Nazývali nás zradcami.

V Charbine v tomto čase bolo rušno, obchody – zväčša čínske – boli bohato zásobené rôznym tovarom, o čom som sa presvedčil za prechádzky po meste.

Na tretí deň sme Charbin opustili, aby sme urobili miesto ďalšiemu vlaku, lebo na charbinskej stanici vtedy mohol stáť iba jeden legionársky vlak. Cestovalo sa príjemne, bolo pekné počasie a pomerne teplo, takže sme mohli mať na tepluške otvorené dvere a obdivovať naozaj pekný kraj čínskeho Mandžuska. Keď sme niekde dlhšie stáli, vychádzal som do prírody, kde som nachádzal uspokojenie; nemal som totiž už dlhší čas žiadne správy z domova a zmocňovala sa ma starosť a úzkosť.

V tepluške som to zaháňal spevom slovenských piesní. Mojim spolubývajúcim sa najviac páčila tklivá „Ach, srdienko moje, čože ma tak bolíš, azda sa mi už viac nikdy nazahojíš...“

27. marca popoludní sme sa ocitli v Pograničnom, ktorý je už na území Ruska. Tu sme mali zostať niekoľko dní, lebo Vladivostok bol preplnený legionármi, čakajúcimi na prepravu spojeneckými loďami do Európy. Dostal sa mi do rúk Československý deník, v ktorom som sa dočítal, že na Slovensku vládne nespokojnosť, tú využívajú maďaróni – Slováci nadžajúci Maďarom a trúchliaci za starými poriadkami. To ma znepokojilo. Poznal som Slovákov a vedel som, ako násilné pomaďarčovanie pokrivilo ich charaktery, preto nie div, že som sa o Slovensko bál. Vedel som si tiež predstaviť, že maďaróni, podporovaní priamo z Maďarska, chcú vyvolať zmätky, aby bol dôvod na zásah zvonka. Takéto správy ma veľmi trápili. V Pograničnom som však mal aj lepšie zážitky: videl som tam krásny exemplár zastreleného tigra; tieto zvieratá sa v Mandžusku a ruskom Prímorskom kraji dosť vyskytujú. 31. marca sme po polnoci nastúpili ďalšiu – naozaj nepríjemnú cestu. Železnica bola vo veľmi zlom stave a vagóny poskakovali, akoby sme šli po kameňoch, nemohli sme ani spať. Vydýchli sme si, keď sme zastali v Nikolsku Ussurijskom. Odpoľudnia som s priateľom zašiel do mesta, v ktorom sme ešte neboli, hoci sme ním už 2x prechádzali. Mesto je veľké, so širokými a rovnými ulicami, domy sú však zväčša drevené. Prezreli sme si krásny sobor (chrám), ktorý je v najlepšej časti mesta; tam je aj mnoho predovšetkým čínskych obchodov. Na uliciach sme stretali hodne maďarských dôstojníkov–zajatcov, ktorí sa správali, akoby boli v Debrecíne. Rozhorčili ma ich reči o primitívoch, medzi ktorými musia momentálne žiť. Že sa tým primitívom dali zajať!! V Nikolsku–Ussurijskom bolo celkom dobre, k tomu zrejme prispe-

lo aj vedomie, že nie sme ďaleko od Vladivostoku, a skutočnosť, že máme dostatok kipiatku na voňavý ruský čaj.

Naši športovci mali možnosť zahrať si futbal, čo bolo príjemné rozptýlenie nielen pre hráčov, ale aj pre divákov. Pekné a teplé počasie vyhnalo obyvateľov teplušiek von, večer potom bratia rozprávali svoje zážitky a skúsenosti zo dňa a nebola príležitosť na podráždené hádky z nudy. 2. apríla sme stáli asi 70 km pred Vladivostokom, čo je na Sibír malá vzdialenosť. Vyšli sme do lesa, kde sme stretli mužíka; dali sme sa s ním do reči. Rozprával nám, že sa prisťahoval z Ukrajiny; tam pestoval obilie, čo tu pre nedostatok ornej pôdy nie je možné, zaoberá sa teda chovom dobytká. Podľa mužíka kliatbou tohto kraja pre ľudí aj dobytok je v lete nepredstaviteľné množstvo múch a komárov. 4. apríla bola veľkonočná nedeľa, sviatok však nepripomínala, lebo veľmi pršalo; buchta, čo mala byť sviatočným jedlom, bola kyslá, neprispela k sviatočnej nálade, ale bola predmetom nekonečných kritík a hundrania. Pre dažď sme museli byť v preplnených, zafajčených tepluškách a nervy boli vybičované. Aký rozdiel proti sviatenu Veľkej noci u nás doma! Hneď ráno sme – otec a traja synovia – spievali prekrásne veľkonočné piesne, a tak oslavovali Kristov triumf nad smrťou. Ba, či sa ešte dožijem týchto krásnych jarných sviatkov, trávnych so svojimi najbližšími?

Na druhý deň nás zo spánku vyrušil krik a strelba z dela a gulometov; okamžite sme vyskakali z priční a o chvíľu sme boli von pred vlakom. Strelba neprestávala, ale nikto nevedel, odkiaľ je. Až po čase sme sa dozvedeli, že Japonci strieľali z vojenských lodí na Vladivostok a obsadili ho. Bol poškodený tunel pred mestom a niekoľko mostov. Prichodilo nám teda opäť čakať, kým sa tunel a mosty opravia. 8. apríla museli Japonci pod tlakom spojencov odovzdať Vladivostok československému vojsku. Po dvoch dňoch pekného počasia prišli zase dažde. Jar, keď je organizmus po zime oslabený, pre dažde dlhý pobyt v tepluškách, v ktorých sa pri plnom obsadení ťažko udržiavala hygiena – to všetko spôsobilo, že sa vyskytli nákazlivé choroby: brušný aj škvrnitý týfus, ba i jeden prípad tetanu. 11. apríla bol tunel opravený aspoň natolko, že po jednej kolaji mohli prechodiť vlaky. Išlo však o opravu narýchlo, čo sa prejavilo aj tým, že jedna stena tunela zostala naklonená.

Preto sme z bezpečnostných dôvodov museli z vlaku vystúpiť a tunelom prejsť peši; prázdny vlak lokomotíva neťahala, ale tísila pred sebou – tiež z opatrnosti. Keď všetko prešlo hladko, za tunelom sme nastúpili do teplušiek a šlo sa ďalej. 12. apríla 1920 okolo 15. hodiny zastal náš vlak na vladivostockej stanici. Tak sa skončila jedna etapa nášho putovania do vlasti.

KONEČNE DOMOV

V tom čase (r. 1920) bol Vladivostok vyslovene medzinárodným mestom; okrem našich legionárov sa po jeho uliciach prechádzali japonskí, čínski, americkí, anglickí, francúzski námorníci, ale našli sa aj poľskí, srbskí, rumunskí a talianski vojaci. Nás tento raz neubytovali v kasárňach ako na jar 1918, zostávali sme v tepluškách nášho ešalónu.

Keďže tam bolo tesno, chodili sme hodne von, najmä do „strýčkovho“ (amerického) klubu a kina. Legionári všetko americké nazývali „strýčkov“. Mňa lákal aj prístav, kde kotvili veľké lode; mnohé z nich odvážali aj legionárov do Európy. Raz som bol v prístave svedkom vyloďovania japonských vojakov. Zarazilo ma ich množstvo, veď ich už bolo na východe Ruska veľmi moc. Vo vladivostockom prístave kotvil aj japonský krížnik. Istý ruský starik vyslovil predo mnou obavu, či ich Japonci po odchode legionárov neobsadia. Snažil som sa ho utešiť, že to spojenci nedovolia. 20. apríla zakotvila vo vladivostockom prístave obrov-

ská loď „Amerika“, do ktorej sa zместilo 6320 legionárov. My sme však do nej ešte nenastúpili, ale nasledujúce dni po obsadení Ameriky sme aj my prežívali už v znamení priprav na odchod z Vladivostoku.

Konečne 23. apríla priplávala „naša“ loď „Prezident Grant“.⁵³ Naložovanie bolo určené na 25. apríla o 9. a budiček o 6. hodine. Mal som práve vtedy službu, a keď som o 6. išiel budiť bratov, boli už všetci hore, z čoho vidieť, ako sa každý tešil na tento deň. Tým väčšie bolo sklamanie, keď nám v prístave oznámili, že sa naložovanie odkladá a máme sa vrátiť do vlaku. Tam sme však už nedostali ješ a ani v prístave pre nás nič nemali. Dva dni predtým sme dostávali už len studenú stravu, lebo kuchyne a zásoby potravín boli odovzdané útvarom, ktoré zatiaľ zostávali vo Vladivostoku. Večer som bol na prednáške brata majora Rytířa, francúzskeho legionára, ktorý sa po vojne zúčastnil obsadzovania Slovenska, a o tom aj prednášal. Hovoril s nepredstieranou láskou o Slovensku, netajil chyby, ktorých sa niektorí Česi dopúšťali, a vyzýval svojich krajanov, aby v novom štáte vrátili Slovákovi to, čo v minulosti od nich dostali v mužoch, ktorí spolutvorili českú kultúru (Ján Jessenius, Ján Kolár, P. J. Šafárik a iní).

V noci z 26. na 27. apríla sme spali už na lodi, ale ešte v prístave. Ráno prišiel na loď generál Čeček,⁵⁴ plk. Raše⁵⁵ a francúzsky generál, aby sa rozlúčili s našim generálom Syrovým. Na lodi ich víťala hudba 6. pluku. Zahrala našu hymnu i hymny našich spojencov z vojny. Okolo 10. hodiny, po štyroch prenikavých hvizdoch boli zdvihnuté kotvy a Prezident Grant sa za zvukov hudby pohol z prístavu. Malý parník s gen. Čečekom a plk. Rašem nás sprevádzali až k majáku. Tam ešte raz zaznela čs. hymna, po nej sa ozvalo mohutné „Nazdar!“ a vyplávali sme na otvorené more. Čas na lodi nám nebol dlhý, každý sa niečím zamestnával. Ani morskou chorobou sme moc netrpeli, lebo more bolo pokojné. Neprijemná bola horúcosť v ubikáciách, ale to sa dalo čakať, veď sme prechádzali tropickým pásmom. Ja som s niekoľkými kamarátmi najradšej spával na palube, tam predsa len trochu povieval vetrík. S čím sa nemôžeme pochváliť, bola strava – nechutná a bolo jej málo. My – miesto, aby sme sa domáhali nápravy, sme nadávali. Hneď na druhý deň, čo sme boli na mori, sme mali zvláštny zážitok: množstvo rýb, skoro dvojmetrových, plávalo smerom k našej lodi; striedavo sa ponárali a vynárali, keď sa priblížili k lodi, plávali dosť dlho vedľa nej, až keď vari zistili, že pod zuby nič nedostanú, našu loď opustili. Pre nás to bolo zaujímavé divadlo. Naš Prezident Grant⁵⁶ prvý raz stál v Hongkongu. Len čo sme zakotvili, bolo okolo nás plno čínskych predavačov, ktorí až neodbytné núkali svoj tovar. Boli na malých loďkách celé rodiny. Deti už celkom malé výborne plávali, a tak sa zúčastňovali na obžive rodiny. Keď sme populdní zašli do mesta, vystúpili sme blízko anglickej štvrte, ktorá sa honosí prepychovými palácami (palác generálneho konzulátu, guvernéra, admirality). Po prehliadke mesta sme zašli

53 O repatriácii legionárov z Vladivostoku rokovala viackrát aj Poslanecká snemovňa Národného zhromaždenia. Dňa 9. apríla 1920 na jej rokovaní podal správu o situácii minister zahraničných vecí Edvard Beneš, ktorý spomína aj lode Amerika a Prezident Grant. Pozri: Společná česko-slovenská digitální parlamentná knihovna: <http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/142schuz/s142001.htm>.

54 Divizny generál Stanislav Čeček (1886 – 1930). BARTOŠ, J. – KOVÁŘOVÁ, S. – TRAPL, M. *Osobnosti českých dějin*. Olomouc : ALDA, 1995. Kapitola Čeček Stanislav, s. 46. O legionárskych generáloch pozri FIDLER, J. *Generálové legionáři*. Books : Brno 1999.

55 Plukovník MUDr. Rudolf Raše (1872-?) bol jedným z hlavných organizátorov evakuácie našich legionárov z Vladivostoku. Napísal aj knihu *Na cestu domů mořem: Několik rad a pokynů evakuovaným*, 1. vydanie Irkutsk 1919, 2. vydanie 1920 Charbin.

56 Cestu touto loďou popísal aj novinár a dobrovoľník Adolf Zeman: *Československá odyssea: Dojmy čl. novináře-dobrovolce z cesty na lodi Prezident Grant z Vladivostoku do vlasti. Tichý oceán, květen-červen 1920*. J. Praha : Otto, 1920.

do parku „Viktória“. To bola nepredstaviteľná krása! V korunách stromov – paliem a olív – spievali pestré operence, oči sa kochali na zázračných tvaroch a farbách, vzduch opájal vôňou, skrátka zemský raj!

Naša loď sa v Hongkongu zásobila niekoľkými vlakmi uhlia, čo sa prejavilo tým, že sa ponorila hodne hlbšie, než bola predtým. Čínski robotníci nosili uhlie z barží (nákladné lode) vo veľkých košoch na pleciah. Obdivovali sme ich skromnosť a vytrvalosť v práci. Pred odchodom našej lode z Hongkongu anglický guvernér (Hongkong vtedy patril Anglii) vykonal u generála Syrového zdvorilostnú návštevu. 12. mája ráno sme zastavili v Singapure; na breh sme nevystúpili a po zásobení pitnou vodou sme sa pohli ďalej. Šli sme medzi ostrovmi rôznej veľkosti, na ktorých žijú Malajci. Všetci sme boli na palube, nechceli sme prísť o pohľad na tropickú prírodu a pre nás exotický svet. Popoludní 16. mája bol na hlavnej palube pohreb brata, ktorý v noci zomrel. Obrad bol dojímavý: mŕtvola, zabalená v bielom plátne, ležala na palube na stole, naša rota bratovi vzdala česť, jeden sa s ním rozlúčil a po štátnej hymne bolo telo nebohého spustené do Indického oceána. Všade – od Zborova a Bachmača na Ukrajine, na Urale, na širokých priestoroch Sibíri, v Mandžusku i v ruskom Prímorí zostali hroby našich bratov a aj more si vybralo daň.

Po pohrebe sa začalo hovoriť o Cejlóne (Srí Lanka) a jeho hlavnom meste Kolombe. Všetci sme sa naň tešili. Dostali sme sa naň však až 19. 5. Kolombo malo už vtedy električky, európska časť bola výstavná a čistá. Prekvapilo nás, koľko domorodcov hovorilo po rusky. V ten deň bolo úplné bezvetrie a teda úmorná horúčosť. Na druhý deň sme sa Kolombčanom postarali o zábavu: naši chlapi zohrali s Angličanmi futbalový zápas (bohužiaľ o gól prehrali); predviedli sokolské cvičenie – na náradí i prostné, spevácky zbor zaspieval a vyhrávala hudba 6. pluku.

23. mája sme sa odlepili od Cejlónu. 29. mája sme dosiahli rekord vo vzdialenosti, ktorú sme uplávali za 24 hodín – 322 míľ⁵⁷; umožnili to mimoriadne priaznivé podmienky: pokojné more, čím klesol odpor vln a vetra na minimum. 2. júna sme prekročili obratník Raka už hlboko v Červenom mori a po polnoci 4. júna sme vplávali do mesta Suez. Odtiaľ sme šli okolo Kréty a iných gréckych ostrovov k Itálii, až sme 12. júna 1920 skončili cestu po mori v talianskom Terste. Naša loď zakotvila naproti skladom označeným československou zástavou. Vítili nás tam piati francúzski a piati talianski legionári. Hneď po pristátí sa rozšírili správy, že talianski železničiarci nás nechcú ozbrojených viesť na juhoslovenské hranice, že budeme musieť ísť asi 80 km peši. Peši môžeme ísť talianskym územím aj ozbrojení. Velenie nám ohlásilo, že tí legionári, čo si netrúfnu ísť peši, majú sa prihlásiť na lekársku prehliadku. Pretože som za cesty morom trpel nechutenstvom a veľmi som schudol, prihlásil som sa aj ja a lekár ma uznal. Na druhý deň odpoľudnia sme my – lekárom uznaní – odovzdali zbrane a pred večerom sme nastúpili do vlaku.

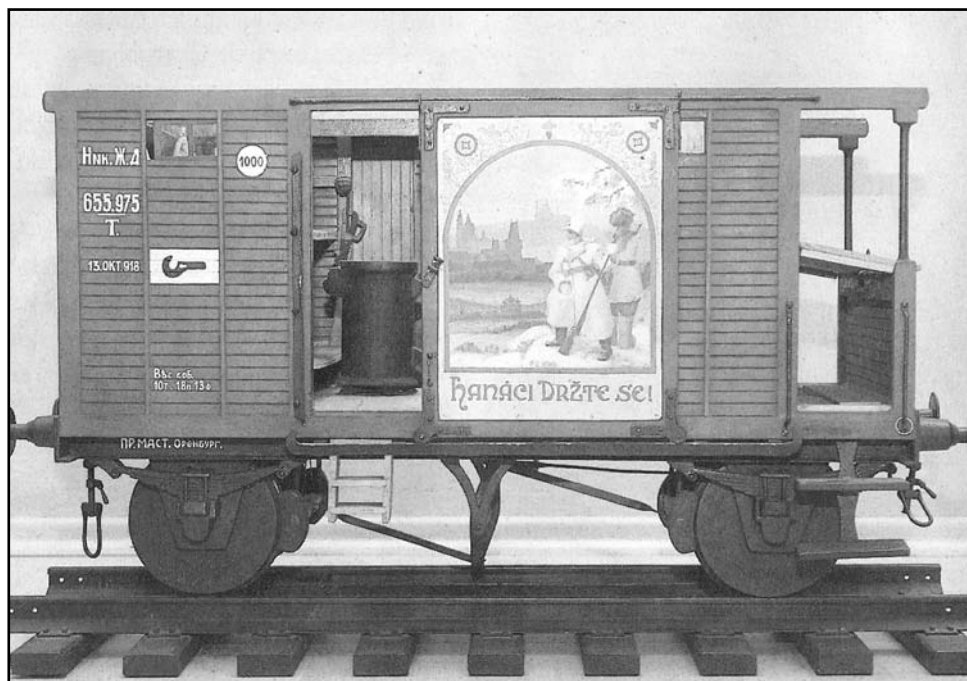
V poslednej talianskej stanici sme počkali na tých, čo šli peši. Ďalej sme cestovali cez Slovinsko a Rakúsko. V Rakúsku sme na poslednej ich stanici dostali už čs. lokomotívu a vlakový personál, s ktorým sme sa radostne zvítili. 18. júna sme zastali na prvej čs. stanici – v Hornom Dvořišti, kde sme boli slávnostne privítaní. Na ďalšej ceste sme stretali vlaky, ktoré viezli sokolský dorast na zlet do Prahy. My sme pokračovali do Brna; prišli sme tam 19. júna popoludní. Po privítaní rotou talianskych legionárov sme boli ubytovaní v 3. záložnej nemocnici, kde sme po 6 rokoch prvý raz spali zase v čistých posteliach. Po niekoľkých dňoch v Brne sme dostali týždennú dovolenku. Šiel som samozrejme domov. Keď som o polnoci vystúpil z vlaku na Malom Čepčíne, vŕúcne som ďakoval Bohu za ochranu, ktorú

57 Námorná míľa = 1852 m.

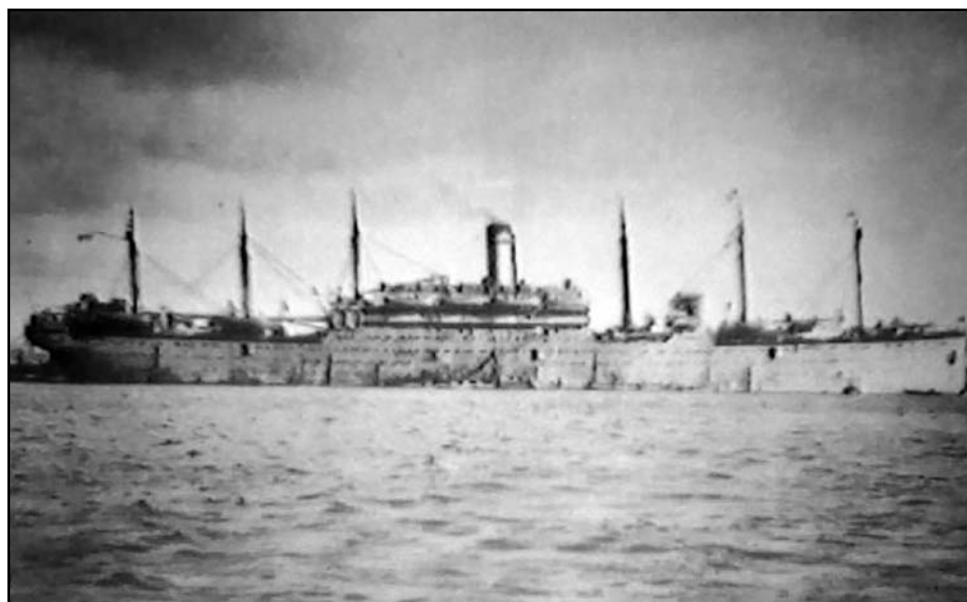
mi od nástupu na vojnu až po návrat domov v hojnej miere preukazoval. Po týždňovej dovolenke u rodičov som sa ešte vrátil do Brna, ale nie nadhlo, lebo sme po krátkom čase boli demobilizovaní. Tak skončila naša legionárska anabáza.

Andrej Šikura v uniforme – fotografia z rodinného albumu

Tepluška – fotozbierka: plk. MVDr. Milana ŽUFFU-KUNČA

Zaoceánsky parník *President Grant*, ktorým sa do vlasti vrátil aj legionár Andrej Šikura – fotografia prevzatá: *Listy ODS. Informačný bulletin ODS č. 2/2010, s. 22–25.*

Niektorí legionári domov nedorazili a našli svoj večný odpočinok v morských hĺbinách... Zomierali aj na lodiach počas prepravy na následky vojnových zranení, útrap, podvýživy a nemoci – fotografia prevzatá: Listy ODS. Informačný bulletin ODS č. 2/2010, s. 22–25.

Šikura s manželkou – fotografia z rodinného albumu

RECENZIE

HURBANIČ, Martin: *POSLEDNÁ VOJNA ANTIKY. AVARSKÝ ÚTOK NA KONŠTANTÍNOPOL ROKU 626 V HISTORICKÝCH SÚVISLOSTIACH*. Byzantinoslovaca/monographiae I. Prešov MMIX. 2010, 378 s..

HURBANIČ, Martin: *HISTÓRIA A MÝTUS. AVARSKÝ ÚTOK NA KONŠTANTÍNOPOL ROKU 626 V LEGENDÁCH*. Byzantinoslovaca/monographiae II. Prešov MMX, 2010, 176 s.

Hoci sú predovšetkým rané slovenské dejiny úzko prepojené s Byzantskou ríšou a jej kultúrou, dlho sme na Slovensku nemali vedeckú inštitúciu, ktorá by sa systematicky venovala dejinám tohto obdobia. Po roku 1989 sa predovšetkým predčasne zomretý profesor Alexander Avenarius zasadil o to, aby sa na Katedre všeobecných dejín na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave začal budovať študijný odbor zameraný na byzantské dejiny a byzantskú kultúru v širokom zábere. Za pomerne krátke obdobie sa nielenže sformoval študijný odbor, ale Alexandrovi Avenariusovi sa podarilo pripraviť aj prvých absolventov, ktorí po jeho smrti pokračujú v náročnom pláne tento odbor dobudovať vo všetkých smeroch.

Katedra všeobecných dejín sa takisto rozhodla venovať pamiatke zakladateľa odboru aj periodikum *Byzantinoslovca*, ktorého dva vydané ročníky sa úspešne zaradili medzi vedecké periodiká na Slovensku. Predmetom našej recenzie sú však dva úplne nové zväzky, zaradené do samostatnej sekcie periodika pod hlavičkou *Monographiae*. Oba zväzky pochádzajú z pera Martina Hurbaniča, ktorý sa práve pod vedením Alexandra Avenariususa začal systematicky venovať byzantským dejinám.

Už keď Martin Hurbanič publikoval prvé štúdie, venované problematike byzantských dejín a obliehaniu Konštantínopola v roku 626 (vyšli vo *Vojenskej histórii* 11, 2007, č. 3; 12, 2008, č. 1; 12, 2008, č. 3), ukazovalo sa, že postupne vznikne historické dielo, ktoré v tomto smere nemá obdobu v slovenskej historiografii a ktoré bude dôstojným pomníkom snáh Alexandra Avenariususa. Martin Hurbanič totiž skúmal obliehanie Konštantínopola v širokej koncepcii vojenských dejín, ako boli kedysi proklamované aj v začiatkoch vydávania časopisu *Vojenská história*. Nešlo mu len o detailné vykreslenie vojenských operácií, bojujúcich súperov a ich výzbroj a výstroj, ale obliehanie Konštantínopola chápe jednak v čo najširšom historickom zábere politického vývoja Byzancie v 6. a 7. storočí, ale aj v hospodárskych súvislostiach, pričom venuje pozornosť aj sociálnemu vývoju. Osobitnú kapitolu predstavovalo zhodnotenie veľmi pestrých prameňov, predovšetkým byzantských, ale aj inej proveniencie. Práve tento široký záber nakoniec spôsobil, že problematiku prameňov, ich charakteristiky a analýzy viedli autora k rozdeleniu rozsiahlej práce na dve časti. Pretože však oba zväzky tvoria obsahovú i formálnu jednotu, venujeme im pozornosť v jednej recenzii.

Svoj výklad o historických udalostiach a osudoch Byzantskej ríše začína autor stručným opisom udalostí za vlády cisára Maurikia (vládol v rokoch 582 – 602) a jeho zvrhnutie uzurpátorom Fokom, ktorý vládol v rokoch 602 – 610. Už v období prvého spomenutého cisára, ale i za vlády Foka boli pre Byzantskú ríšu charakteristické rysy, ktoré sa prejavili v plnej miere za vlády cisára Herakleia (610 – 641). Išlo predovšetkým o vnútropolitickú situáciu, ktorá sa veľmi často prepájala so zahraničnopolitickými udalosťami. Keď napr. Fokas zvr-

hol Maurikia, pokúšal sa získať priazeň perzského vládcu Husrava (vládol 588 – 627), ktorý sa však cítil zaviazaný Maurikiovi. Ten mu kedysi pomohol pri uchopení moci, a preto sa postavil proti Fokovi a jeho snahám. Dôsledkom týchto vzťahov bola vojna, ktorú Husrav začal na Východe proti Byzantincom a v konečnom dôsledku mala zase táto politika za následok vnútropolitické nepokoje a vzburu afrického miestodržiteľa (exarchu) Herakleia so sídlom v Kartágu.

Už prvé kapitoly práce ukazujú, že autor má zmysel nielen pre videnie a opis udalostí v širokých súvislostiach (veď sleduje udalosti a vzťahy nielen medzi Byzanciou a Perziou, ale napr. aj európskym Západom – predovšetkým s pápežom v Ríme), ale má zmysel aj pre drobnokresbu, videnie detailov, ktoré sa skrývajú za často zložitými náboženskými formuláciami autorov – historikov, ktorí písali o udalostiach niekedy s odstupom jednej generácie (Theofanes Simokattes), inokedy s odstupom desiatok rokov či storočí.

Vnútropolitické boje medzi Fokom a Herakleiom mali za následok stratu územia na Východe, keď sa Husrav a perzská armáda postupne zmocnila nielen územia medzi Tigridom a Eufratom, ale postupne prekonala aj tok Eufratu a zmocňovala sa územia na západ od tejto veľrieky. Takisto vnútropolitické boje viedli k tomu, že Kartágo (resp. územie Afriky aj s Egyptom), ktoré dovtedy zabezpečovalo dodávky obilia pre Konštantínopol a ďalšie oblasti Byzantskej ríše, dokázalo prerušiť dodávky potravín do centra ríše, takže sa v Konštantínopole, ale aj iných mestách, takmer okamžite objavili nepokoje obyvateľstva, čo spätne prispievalo k oslabeniu centrálnej vlády. Dva roky trvalo budúcemu cisárovi Herakleiovi, kým sa mu podarilo poraziť svojho predchodcu, zajať ho, krutými telesnými testami zmrzačiť a nakoniec popraviť.

Nový byzantský vládca tým, že sa zmocnil vlády v Konštantínopole, zdedil aj mnohé problémy svojich predchodcov – časť ríše nebola voči nemu loajálna a musel bojovať s niektorými časťami Fokovho vojska, v ríši bol narušený systém vyberania daní a domáce i zahraničné vojny takmer úplne vyčerpali štátnu pokladnicu. A predovšetkým pokračovala vojna s Husravom na Východe, ako aj v rôznych častiach pohraničia rozľahlej Byzantskej ríše (Hispania, Itália, podunajské územia). Synergický účinok týchto udalostí mal nedozerne následky pre Byzantskú ríšu: postupne strácala dôležité vyspelé územia na Východe, predovšetkým Sýriu a Jeruzalem, čo opätovne znamenalo stratu daní, príjmov a ekonomicky vyspelého obyvateľstva.

Po štyroch rokoch Herakleiovej vlády bola situácia taká dramatická, že perzský vojvodca Šahin sa so svojím vojskom objavil „pred hradbami Konštantínopola“ – z maloázijskej strany sa dokonca stretol s cisárom a jeho sprievodom, ale hoci nemal možnosti, aby zaútočil na Konštantínopol (chýbalo mu predovšetkým loďstvo), už objavenie sa Peržanov „nadhľad“ Konštantínopola verne odrážalo situáciu a postavenie oboch vtedajších mocností.

Syndróm mávnutia motýľích krídel sa nevzťahuje a neprejavuje len v prírode, ale aj ľudskej spoločnosti. Udalosti na východe Byzantskej ríše sa s menším alebo väčším časovým odstupom museli prejavíť aj na iných územiach. Vážne dôsledky a zmeny sa prejavovali na podunajskej hranici, kde s postupným rozkladom obrany v Malej Ázii sa rozkladal aj obranný pevnostný systém na Balkáne. Vojsko aj civilné obyvateľstvo bolo odrezané od pravidelného zásobovania, upadala morálka obrancov podunajskej hranice. To okamžite využívali nové kmene, predovšetkým Slovania, ktoré sa tlačili na byzantské územie a zmocňovali sa jednotlivých pevností. Postupne sa ich príchod stával masovým a obsadzovali kompaktné územia v Istrii, Dalmácii, ba masovo osídlili celý západný Balkán, neskôr aj východný Peloponéz. V týchto súvislostiach sa spomína aj tlak ďalších kmeňov, predovšetkým Avarov, ktorí sa v rozsiahlom útoku na Konštantínopol v roku 626 stali vedúcou silou.

Dvadsať rokov 7. storočia sa vôbec stali pre Byzantskú ríšu a jej hlavné mesto Konštantínopol kritické. Avari, ktorí so svojimi spojencami podnikali koristnícke útoky na európske územie Byzantskej ríše, si občas dávali zaplatiť „bezpečnosť“ vysokými poplatkami, ale udalosti, opísané v predchádzajúcich kapitolách, ukázali, že byzantskí cisári strácajú schopnosť vyplatiť sa pred útokmi, ktoré boli čoraz zničujúcejšie, ako to ukázalo porušenie dohôd medzi Herakleiom a Avarmi v roku 623. Napriek diplomatickým rokovaniam s avarským kaganom, na ktorých sa zúčastnil cisár osobne s početným sprievodom vysokých hodnostárov i zvedavého davu obyčajných ľudí, Avari využili oslabenie svojho nepriateľa i neprezieravý krok cisára, zaútočili na jeho sprievod a napokon i na samotné hlavné mesto. Po viac ako 70 rokoch predmestia Konštantínopola opäť zakúsili priame lúpenie nepriateľov, čo, samozrejme, vyvolalo nielen paniku, ale aj vzopätie náboženského cítenia a prejavov náboženského exaltizmu. Avarské vojsko získalo veľkú korisť, s ktorou sa po úspešnom vpáde stiahlo späť za Dunaj. Pravdepodobne k tomu prispeli aj udalosti vo vtedajšej západnej Európe.

Avarský vpád v roku 623 dával akoby tušiť, čo bude nasledovať o tri roky neskôr. Byzantský cisár využil chvíľu, keď sa stiahlo avarské vojsko na konsolidáciu síl na východe proti Peržanom, pretože Husrav plánoval nové útoky proti Byzantíncom.

Päť úvodných kapitol umožnilo Martinovi Hurbaničovi skutočne v širokom rozsahu a do značnej hĺbky narysovať základné problémy a základ pre sledovanie ďalších osudov Byzantskej ríše v stretnutí s vonkajšími nepriateľmi, ktorých opis tvorí hlavnú časť recenzovaných monografií.

Letný útok avarského vojska so spojencami bol priam logickým vyústením vnútropolitckej i zahraničnopolitickej situácie a postavenia Byzantskej ríše. Vnútropolitcké nepokoje a katastrofálna finančná a hospodárska situácia, ako aj vojna s Perzskou ríšou, umožnili nepriateľom preniknúť cez oslabenú hranicu na Dunaji, pričom veľká časť vojska bola prevelená proti hlavnému nepriateľovi – Peržanom.

Pri svojom útoku sa Avari dokonca spojili s Peržanmi, alebo s nimi aspoň koordinovali svoj postup, čo im malo uľahčiť obliehanie, prípadne dobytie Konštantínopola. Prvé útoky smerovali po pevnine na miesta, ktoré boli najmenej chránené pevnostnými stavbami. Šlo o miesto, kde sa nachádzal cisársky palác v Blachernách a na opačnej strane chrám Pege.

Útok na Konštantínopol nebol len záležitosťou Avarov. Už byzantskí autori uvádzajú oddiely Bulharov, Slovanov a Gepidov, ktorí bojovali spolu s Avarmi. Tí predstavovali hlavnú zložku nepriateľského vojska, zatiaľ čo ďalšie kmene sa k nim pridávali buď dobrovoľne, dúfajúc získať korisť, alebo z nanútenia svojím silnejším susedom. Autor sa zaoberá aj úlohou jednotlivých národov, zúčastňujúcich sa na útoku, pričom jeho úlohu čiastočne sťažujú údaje historikov a kronikárov, ktorí nie vždy presne zachytili podiel jednotlivých národov na vojne. Všíma si tiež ich výzbroj a výstroj a porovnáva ju s výstrojom a výzbrojou byzantského vojska. Už súčasníkov udivovala a zaujala ťažká avarská jazda, ktorej členovia boli pokrytí železnými brneniami od hlavy po päty. Takisto bolo prekvapujúce vybavenie útočiaceho vojska rôznymi obliehacími zariadeniami (napr. obliehacie veže) a ťažkými vrhacími strojami (katapulty).

Martina Hurbaniča zaujala aj úloha Slovanov, ktorí prispeli v bojoch okrem peších oddielov aj svojimi monoxylmi – člnmi vydlabanými z jedného kmeňa. Ich pomocou sa mali k hradbám Konštantínopola preplaviť z územia Malej Ázie perzské oddiely.

Okrem opisu nepriateľského vojska sa venuje v diele aj mimoriadna pozornosť samotnému obliehanému mestu – Konštantínopolu. Martin Hurbanič aj z osobnej skúsenosti poznal nielen topografiu celého mesta, ale aj jeho obranný systém – hradby. Aj s pomocou antických a byzantských autorov opisuje mohutné hradby, ktoré napokon odolali avarskému

útoke, opisuje jeho jednotlivé časti, sleduje ich vývoj a význam pre obranu mesta tak z pevniny ako aj z mora.

Samozrejme, že hlavnú súčasť byzantskej obrany tvorilo vojsko. V čase mieru bola väčšina byzantského vojska sústredená na európskej časti vidieku, až v čase bezprostredného ohrozenia sa sústreďovalo za hradbami mesta. Okrem regulárnych vojenských oddielov sa na obrane mesta zúčastňovali aj rôzne skupiny neprofesionálneho vojska, predovšetkým vášniví bojovníci zo skupín priaznivcov „športových klubov“, ktoré sa v čase mieru a pokoja vyžívali v bojoch počas jazdeckých pretekov.

Hlavné boje a avarský útok na Konštantínopol sa odohrali v dňoch 29. júla až 7. augusta, teda v priebehu desať dní. Útoky jednotlivých častí vojsk či už na pevnine alebo na vode, obranné akcie, diplomatické rokovania či sústreďovanie všetkých síl na jednej i druhej strane predstavuje autor v detailných opisoch – pokiaľ to pramene umožňujú. Čitateľ tak získava podrobný pohľad na udalosti, ktoré Martin Hurbanič nazval príznačne „poslednou vojnovou antiky“. Úplný obraz udalostí dopĺňa ešte opis udalostí krátko po skončení avarského obliehania hlavného mesta Byzancie, predovšetkým pokusy Peržanov nejakým spôsobom využiť udalosti pre svoje ciele.

Namiesto záveru autor doplnil niekoľko strán, v ktorých približuje minulé i súčasný stav bádania v tejto problematike a vývoj názorov rôznych odborníkov o význame obliehania Konštantínopola pre byzantské, prípadne celoeurópske dejiny.

Už počas výkladu hlavných politických, vojenských, sociálnych či hospodárskych problémov v súvislosti s útokom na Konštantínopol autor narážal na problém, ako priblížiť udalosti očami súčasníkov, teda byzantských i nebyzantských historikov. Uvádza množstvo diel historikov i cirkevných autorov a náboženských spisov, ktoré venovali obliehaniu pozornosť. Ak by však riešil historiografické problémy súčasne s opisom udalostí, dielo by sa stalo neprehľadné alebo by čitateľ dostával obraz hlavných udalostí triedený riešením v danej súvislosti vedľajšími problémami. Preto nakoniec sústredil svoju pozornosť o historiografické problémy do samostatného zväzku, ktorý však tvorí neoddeliteľnú súčasť prvého zväzku. Oddelenie týchto problémov mu zároveň umožnilo detailnejšie a systematickejšie sa venovať problematike interpretácie byzantských kroník a písaných prameňov, ale aj náboženským obradom a tradíciám, ktoré vznikali v súvislosti s rôznymi vojenskými udalosťami, nielen v súvislosti s obliehaním z roku 626. Práve tento náboženský exaltizmus, náboženské vášne a cítenie obyvateľov, predstavujú významnú zložku historickej pamäte byzantských dejín v priebehu takmer tisíc rokov od osamostatnenia sa Byzantskej ríše až do dobytia Konštantínopola Turkami v roku 1453.

Skutočnosť, že autor oddelil časť svojho výkladu do samostatnej práce, nazvanej *História a mýtus*, mu umožnilo v oveľa väčšej miere citovať priamo z dobových historických a náboženských diel. Čitateľ tak súčasne získava detailnejší a intímnejší pohľad na historické udalosti obliehania Konštantínopola a ich dopad na ďalšie stránky života obyvateľov ťažko skúšaného mesta. Zvýšené náboženské obrady v kostoloch, procesie v uliciach mesta, formovanie sa nových náboženských slávností, či dokonca zasvätenie mesta Panne Bohorodičke, sú len tými najhlavnejšími náboženskými prejavmi, v ktorých obyčajní ľudia i predstavitelia štátu hľadali spásu i nádej. To ich nakoniec priviedlo k víťazstvu.

Svoj výklad autor doplnil dovedna asi 60 ilustráciami. Väčšinu v prvom zväzku predstavujú mapky a kartogramy, a čitateľovi, ktorý nemal možnosť navštíviť Istanbul, umožňujú vytvoriť si presnejší obraz o prebiehajúcich udalostiach a bojoch. Autor týchto perokresieb je Marek Meško, ktorý sa tiež venuje problematike byzantských dejín a osobne navštívil Istanbul. V druhom zväzku tvoria ilustračný materiál predovšetkým obrázky z výzdoby kon-

šťantínopolských kostolov, ale aj z ďalších kostolov na Balkáne, ba dokonca na Sinaji, čo prepája byzantské dejiny s dejinami na Balkáne i na Blízkom východe.

Obidve diela Martina Hurbaniča, ktoré by sme mohli nazvať aj dvojzväzkovým jedným dielom, sú výborným historickým príspevkom slovenského historika k byzantským dejinám. Súpisy literatúry a prameňov, pripojené k obidvom zväzkom, svedčia o mimoriadnej pripravenosti autora na svoju prácu. Veď len v prvom zväzku (v druhom sa väčšinou opakujú) je uvedených viac ako sto položiek prameňov a 370 biografických záznamov odbornej literatúry. Poznámkový aparát predstavuje v prvom zväzku 1 600 čísel, v druhom ďalších 541 položiek. To všetko svedčí o tvrdej a náročnej práci autora na svojom diele, ktorému venoval niekoľko rokov. Slovenská historiografia získala pozoruhodné dielo v oblasti, s ktorou nás spájajú mnohé historické, náboženské a kultúrne väzby, a za ktoré vďačíme nielen Martinovi Hurbaničovi, ale aj jeho učiteľovi Alexandrovi Avenariusovi, ktorého pamiatke je tiež venované.

Pavol Valachovič

ANOTÁCIE, GLOSÝ

BAČOVÁ, Viera (Ed.): *HISTORICKÁ PAMÄŤ A IDENTITA*. Košice : Spoločensko-vedný ústav SAV, 1996, 264 s.

Predkladaná monografia je súčasťou riešenia grantového projektu Vedeckej grantovej agentúry MŠ SR a SAV č. 95/5305/530 s názvom *Medzigeneračná pamäť ako mediátor formovania nových identít v procese transformácie slovenskej spoločnosti* pracovníkmi Spoločenskovedného ústavu SAV v Košiciach.

Monografia je rozdelená do troch blokov: v prvom sú všeobecno-teoretické, v druhom historicko-politologické a v treťom výskumné štúdie.

I. POJMOVÉ A METODOLOGICKÉ PRÍSTUPY

Viera Bačová napísala *Historickú pamäť ako zdroj konštruovania identity* (Identita v sociálnych vedách, historická pamäť, generačná pamäť). *Historická pamäť – jeden z formatívnych fenoménov interpretácie dejín* bola predmetom skúmania Sone Gabzdilovej. Nasleduje Milan Olejník, ktorý spracoval *Základné prvky obsahu historickej pamäti a ich úloha pri formovaní kolektívnej identity* (Pôvod spoločenstva, územie spoločenstva, kult hrdinov, umenie). Spomienkové rozprávanie „*Oral history*“ – *prameň a metóda skúmania historickej pamäti* uviedla Anna Jurová. Rozobrala pojmy ústne podávanej histórie, rozprávačský rozhovor, spomienkový rozhovor). Imrich Ruisel rozobral tému *Identita a múdrosť podľa Erika Eriksona* (Dôvera proti nedôvere, autonómia vs cudnosť a pochybnosť, iniciatíva vs pocit viny, usilovnosť vs inferiorita, identita vs konfúzia rolí, intimita vs izolácia, generativita vs

stagnácia, integrity vs zúfalstvo, problém integrity ega, integrata ega a múdrosť).

II. HISTORICKÁ PAMÄŤ A SÚČASNOSŤ SLOVENSKEJ SPOLOČNOSTI

K otázke národnej identity vo vývoji nacionalizmu na Slovensku prispel Stanislav Konečný. Štefan Šutaj sa zaoberal problémom *Súčasná slovenská spoločnosť a pamäť ako jej diferencujúci činiteľ*.

III. VNÍMANIE IDENTITY RÔZNYCH GENERÁCIÍ – MOŽNOSTI MERANIA. VÝSLEDKY VÝSKUMU

Medzigeneračné súvislosti sociálnej identity vybranej vzorky obyvateľov Slovenska uviedli Jozef Výrost a Viera Bačová. Miroslav Frankovský a Eva Bolfiková rozobrali *Rozdiely vo vnímaní identity vo vzťahu k určeným sociálnym útvarom na makroúrovni*. František Baumgartner, Slávka Hodušovská zasa *Začlenenie človeka v sociálnych skupinách ako aspekt identity – porovnanie medzigeneračných rozdielov*. *Medzigeneračné súvislosti osobnej identity* skúmali Ladislav Lovaš a Ivana Pirháčová. Nakoniec Viera Bačová uviedla *Obraz minulých, prítomných a budúcich sociálnych identít jednotlivcov – medzigeneračné rozdiely*.

Na konci monografie je zhrnutie či súhrn jednotlivých častí i príspevkov, zoznam 25 tabuliek, zoznam 21 obrázkov (vzťahujúcich sa k jednotlivým článkom s uvedením strán), resumé (v angličtine k jednotlivým statiam) a príloha – dotazník.

Na konci každého článku sú poznámky, prípadne aj použitá literatúra.

Po vzniku samostatnej Slovenskej republiky v roku 1993 sa otvorili staronové otázky: „*Aká je naša minulosť, akí sme, na aké tradície máme nadväzovať a kam chceme smerovať.*“ Táto práca má prispieť k ujasneniu základných pojmov pri skúmaní historickej pamäti a identity a ich vnútorného spojenia, získanie názoru na procesy, ktoré prebiehajú v nás i okolo nás. Na to je potrebný nezá-

vislý pohľad a pozrieť sa na seba z nadhľadu akoby očami druhého.

L. Jančo

McGOWAN, Lee: *RADIKÁLNÍ PRAVICE V NĚMECKU. OD ROKU 1870 PO SOUČASNOST.* Praha : Prostor 2004, 288 s.

Publikácia Lee McGowana, pôsobiaceho na Queen's University v Belfaste, ktorá sa v českom preklade objavila aj na slovenskom knižnom trhu, mapuje vývoj krajnej pravice od sedemdesiatych rokov 19. storočia, pokračujúc Weimarskou republikou, Hitlerovým uchopením moci, vývojom po roku 1945 a končiac v roku 2001. McGowan rozdelil knihu do deviatich kapitol, ktoré sú rozpracované na ďalšie časti.

V krátkom úvode predstavujúcom prvú kapitolu, autor konštatuje, že základné ideologické a myšlienkové princípy, z ktorých pravicové strany vznikali a čerpali, možno sledovať už v 19. storočí. Prvá kapitola vymedzuje aj spôsob označovania pravicovo orientovaných skupín. Rôznosť a množstvo terminológie sú často mylne považované za synonymá a navzájom sa zamieňajú. L. McGowan dôsledne dbá na terminológiu a v období pred rokom 1919, za nemeckého cisárstva a potom Weimarskej republiky, používa iba pojmy krajná a radikálna pravica. V pasážach dotýkajúcich sa nacionálneho socializmu volí termín extrémizmus. Po roku 1945 je používaný pojem pravicový extrémizmus a neonacizmus.

Druhá kapitola sa zaoberá mapovaním a vzostupom radikálnej pravice v období rokov 1870 – 1918. Po vzniku nemeckého cisárstva 18. januára 1871 tvorila po formálnej stránke ríšu federácia dvadsiatich dvoch štátov a troch mestských štátov. V skutočnosti mu dominovalo Prusko predstavujúce najväčší štát, čo do rozlohy a počtu obyvateľov, ale aj tradíciou a vojenským potenciálom zatienujúcimi politický systém. Počiatkom deväťdesiatych rokov 19. storočia

bola radikalizácia na pravicu zjavná. Svedčil o tom vznik drobných mimoparlamentných síl, často len s mestskou pôsobnosťou opierajúcou sa o stredný stav. Ich agitácia sa týkala napr. námorníctva, kolónií a obhajoby nemeckej kultúry, čo ohlasovalo príchod silných a hlasito sa prejavujúcich nacionalistických združení. Typickým znakom nacionalistických síl sa stal antisemitizmus. Tieto záujmy na začiatku hájila napr. *Kresťanskosociálna robotnícka strana* založená roku 1878 evanjelickým kňazom Alfredom Stöckerom a *Nemecké národné združenie* založené v roku 1881 Maxom Liebermann von Sonnenbergom a Bernhardom Försterom. Volebné aktivity antisemitsky zmýšľajúcich skupín v osemdesiatych a deväťdesiatych rokoch 19. storočia začal hájiť Otto Böckel, ktorý bol v pruskom Hesensku-Nasavsku zvolený za *Antisemitskú národnú stranu* do ríšskeho snemu. Ďalšie skupiny, ktorým sa darilo získať si priazeň stúpencov, boli napr. *Všenemecký zväz*, *Námorný zväz*, *Spoločnosť pre nemecký živel v zahraničí* atď. Ich agitáciu McGowan videl v presadzovaní nemeckej kultúry, jazyka a úspechov zabezpečujúcich miesto „na slnku“. Autor v knihe vyjadril myšlienku, že počas 1. svetovej vojny sa vplyv radikálnej pravice stal najcitelnejší, pretože mohlo dôjsť k presadeniu teritoriálnych nárokov Nemecka, obchodných záujmov a potlačeniu ľavice. Na konci vojny sa však ciele pravice nesplnili, ale toto sa považovalo iba za dočasný nezdar, a to preto, aby verejnosť začala viniť ľavicu za problémy v povojnovom Nemecku. Tak malo byť vytvorené prostredie, v ktorom sa radikálna pravica mala znovu nadýchnuť k ešte väčšiemu a ráznejšiemu presadeniu.

Vývojom radikálnej pravice vo Weimarskej republike sa zaoberá tretia kapitola. Ide o obdobie, v ktorom Nemecko prehralo vojnu a vláda vedená G. Bauerom podpisuje Versailleskú zmluvu, čo vyvolalo v nemeckom národe silný odpor. Pre radikálnu pravicu to predstavovalo prostriedok ako destabilizovať vtedajšie vládne strany. Podľa

L. McGowana pravicu bolo možné v tomto období rozdeliť do troch kategórií: prvá sa združovala okolo mocných konzervatívnych síl nemeckého cisárstva, ktoré predstavoval Zväz frontových bojovníkov (*Stahlhelm*), druhá zahrňovala polovojenské skupiny typu *Freikorps*, a tretiu skupinu tvorili rôzne národovecké zoskupenia. Všetky však spájaj nacionalistický zápal, averzia voči novej demokracii a určitá miera antisemitizmu. To ale na druhej strane nestačilo, aby došlo k zoskupeniu do jedného hnutia. Neúspešný Kapp- Lüttwizov puč v marci 1920 predstavoval ich otvorenú a aj zárodočnú snahu ostro vystúpiť proti vtedajšej vláde. V tretej kapitole sa nezabudlo ani na genézu „kariéry“ A. Hitlera a vznik NSDAP, ktorej agitácia na začiatku deväťdesiatych rokov 20. storočia sa opierala o antisemitizmus, otvorený nacionalizmus a antikapitalizmus.

Nacionálnesocialistická ideológia a vedení je názov štvrtej kapitoly, v ktorej L. McGowan tvrdí, že každé skúmanie nacistickej ideológie začína pri dvoch prameňoch, a to pri dvadsaťpäťbodovom programe strany a Hitlerovom spise *Mein Kampf*. Nacionálnosocialistická ideológia sa zakladala na odmietaní demokratických, liberálnych a humanistických hodnôt. Naopak, opierala sa o agresívny nacionalizmus, dištancovala sa od parlamentnej demokracie, presadzovala antimarxizmus a rasizmus.

Skúmaním skladby nacistických voličov a príčin, ktoré umožnili vzostup a nástup nacionálnych socialistov k moci, zaujíma vo oboznamenúvajúcej piata kapitola. Pri skúmaní skladby je ale zdôraznené, že treba rozlišovať obdobie pred uchopením moci a po ňom. Je pozoruhodné sledovať volebné výsledky NSDAP v roku 1928 a 1933. V prvom prípade to bolo 2,6% získaných hlasov a v druhom až 43,9%. Obdobie roku 1933 predstavuje ale zosilnenie zastrašovania a násilných útokov na protivníkov NSDAP, čo môže viesť k skresleným údajom. Pri skúmaní voličskej základne NSDAP prelúdala do sedemdesiatych rokov 20. storočia

názor, podľa ktorého typický nacistický volič v roku 1932 bol „stredostavovský, samostatne zarábajúci protestant, žijúci na statku alebo v malej obci“. Treba sa prikloniť k názoru, že ide o príliš zjednodušujúci pohľad, a to z dôvodu, ktorým bola regrutácia voličov zo všetkých oblastí nemeckého života, a štatistiky sa kraj od kraja mohli podstatne líšiť. NSDAP podľa zistení „brala“ voličské hlasy *Sociálnodemokratickej strany Nemecka*, *Nemeckej strany stredu* a čo je zaujímavé, získala aj hlasy z radov *Komunistickej strany Nemecka*. Piata kapitola obsahuje aj tabuľky, v ktorých je názorne ukázané, aké bolo sociálne zloženie NSDAP, voličská základňa podľa vierovyznania, podľa veľkosti mestskej aglomerácie atď.

Extrémní pravice u moci: prosazování radikalizující se linie nesie názov šiestej kapitoly, ktorej obsah je venovaný všeobecne známym etapám v domácej aj zahraničnej politike od uchopenia moci Hitlerom až do roku 1945. Pojem extrémnej pravice v tomto období splynul s pojmom nacionálneho socializmu.

Siedma kapitola s názvom *Pád, vzestup a nový pád organizovaného pravicového extrémizmu v západnom Nemecku, 1945 – 1990* mapuje pravicový extrémizmus po roku 1945, ako vyplýva z názvu. Zostatky extrémistických skupín v rokoch 1945 – 1990 hájila napr. *Nemecká pravicová strana*, *Ríšska socialistická strana*, *Nacionálnodemokratická strana Nemecka* a *Nemecká národná únia*. Treba však zdôrazniť, že pravicové extrémistické skupiny mali bezprostredne po vojne obmedzené možnosti, a to z dôvodu pozorného sledovania Spojencami. Napriek tomuto faktoru, ale niektoré strany získali povolenie na svoju existenciu. Pred voľbami do prvého spolkového snemu v roku 1949 sa ako najviac pravicová extrémistická strana prejavovala *Nemecká pravicová strana*, ktorá vznikla spojením *Nemeckej konzervatívnej strany* a *Nemeckej strany obnovy*. V roku 1949 v celorepublikovom meradle získala 1,8% hlasov. *Nemeckú pravicovú stranu* ne-

skoršie do úzadia zatlačila *Ríšska socialistická strana*, ktorej jedným z vedúcich predstaviteľov bol Otto Remer. V roku 1952 bola ale zakázaná. Obdobie rokov 1953 – 1964 je označené ako stagnácia a až úpadok pravicového extrémizmu, čo mal spôsobiť tzv. hospodársky zázrak v Západnom Nemecku. Jednou z ďalších extrémistických strán bola aj *Nacionálnodemokratická strana Nemecka*. Vznikla v roku 1964 spojením s inými extrémistickými stranami. Jej začiatky sa javili pomerne neúspešne, ale v roku 1968 už mala zastúpenie v siedmich zemských zákonodarných zboroch. Voličskú základňu tvorili drobní poľnohospodári a manuálne pracujúci. V sedemdesiatych rokoch stratila však väčšinu kresiel v zemských zákonodarných zboroch a v roku 1983 mala už iba šesťtisíc členov. V osemdesiatych rokoch 20. storočia možno medzi pravicovo extrémistické skupiny zaradiť aj *Nemeckú národnú úniu*, ktorú sformoval magnát Gerhard Frey. Vzišla z radov *Nacionálnodemokratickej strany Nemecka* a do roku 1987 mala 12-tisíc členov.

Pravicovému extrémizmu od roku 1990 až do roku 2001 je venovaná ôsma kapitola. Rok 1990 predstavoval pre Nemcov zjednotenie, čo vyvolalo priaznivý ohlas. Pravicovo extrémistické sily boli naďalej zoskupené hlavne v *Nacionálnodemokratickej strane Nemecka a Nemeckej národnej únii*. Tieto sily ale v celorepublikových voľbách až do roku 1999 nezískali viac ako 5 % hlasov. Nepochybne medzi pravicovo orientované skupiny možno zaradiť aj neonacistické hnutie, na ktoré autor vo svojej publikácii nezabudol. Ich počiatky badať na začiatku sedemdesiatych rokov a medzi charakteristické črty možno zaradiť násilie, bojovnosť a podnecovanie rasovej nenávisťi. Osoby ako Michael Kühnen, Manfred Roeder a Karl-Heinz Hoffmann predstavujú najsmutnejšie preslávené postavy medzi neonacistami, ktorým je venovaná krátka pozornosť.

Posledná deviatá kapitola je akýmsi zhrnutím predchádzajúcich kapitol, v ktorej je zdôraznené, že pravicový extrémiz-

mus predstavuje neustálu hrozbu, ktorú treba eliminovať. Takýmto spôsobom sa môže predísť hrozbe zvanej extrémizmus.

D. Šabo

VANĚK, Oldřich: *ŠTVRTÁ PARTIZÁNSKA BRIGÁDA. HISTÓRIA VZNIKU A ČINNOSTI*. Liptovský Mikuláš : OV SZPB, 2009, 124 s.

Práca sumarizuje doterajšie poznatky o tejto významnej vojensko-partizánskej jednotke, ktorej začiatky sa začali na severnej – liptovskej strane Nízkych Tatier v Dúbravskej, Klačianskej a Lupčianskej doline a v osadách Železná (dnes Detská ozdravovňa Železnô) a Magurka po potlačení SNP a prechode vojenských jednotiek na partizánsky spôsob boja.

Rozkazom veliteľa Hlavného štábu partizánskeho hnutia (HŠPH) plk. A. N. Asmolova č. 37 zo dňa 26. decembra 1944 bol ustanovený 4. partizánsky pluk. Bol sformovaný z roztrúsených partizánov, vojakov bývalej VI. taktickej skupiny, časti príslušníkov 2. samostatnej čs. paradesantnej brigády a civilných dobrovoľníkov. Veliteľom bol pplk. gšt. A. Ciprich, komisárom kpt. N. V. Smetanin, NŠ kpt. G. S. Korovuškin (od 15. januára 1945 mjr. J. Vražda), spravodajcom mjr. JUDr. I. Daxner. Pluk mal 2 prapory po 4 oddieloch a v januári 1945 okolo 400 mužov. Zameral sa na spravodajskú činnosť, bojové ani diverzné akcie neuskutočňoval.

Príchodom partizánov (skrývajúcich sa doma či z rozbitých oddielov), dôstojníkov a mužstva rozpadnutej 1. čs. armády na Slovensku aj z formujúcej sa Hašíkovej Domo-brany, povstalcov z nemeckých zajateckých táborov a zbehov z maďarskej armády dňa 4. februára 1945 rozkazom HŠPH č. 42 bol 4. partizánsky pluk zreorganizovaný na 4. partizánsku brigádu. Tvorili ju: veliteľ pplk. gšt. A. Ciprich, zástupcovia mjr. Š. Feja a kpt. V. P. Fedotov, komisár kpt. N. V. Smetanin, NŠ kpt. G. S. Korovuškon, (od 15. februára 1945

mjr. J. Vražda), veliteľ proviantnej základne A. Kotliarov, veliteľ rozviedky mjr. JUDr. I. Daxner, hlavný lekár MUDr. T. Gross. SV Magurka. Brigáda mala 1. pluk (3 prápory) a 2. pluk (2 prápory a maďarský oddiel), počet okolo 700 mužov. Formovala sa „z ničoho“ v najzložitejšom období partizánskeho hnutia a v najťažších klimatických podmienkach. Bojové akcie boli zamerané na spravodajstvo a diverznú činnosť na trati Liptovský Mikuláš – Ružomberok, zásobovanie a vytvorenie skladov potravín a materiálu.

Po prechode HŠPH 19. februára 1945 cez frontovú líniu bola 4. partizánska brigáda dňom 27. februára 1945 podriadená veliteľovi 1. čs. armádneho zboru v ZSSR (ČSAZ). Zvláštnym rozkazom veliteľa brigády č. 42 z 22. marca 1945 boli vyčlenení bojaschopní muži na pokračovanie v boji v tyly nepriateľa, čím mali uľahčiť armádnym silám prelomienie frontu v Liptovskej kotline (3. marca a 4. apríla 1945 úspešne útočili na tylové jednotky nepriateľa a 6. apríla sa spojili s jednotkami 1. ČSAZ.) a ostatných slabých, chorých a nebojaschopných (okolo 500) presunúť cez front po osi Chabenec – Mýto pod Ďumbierom – Čertovica – Kráľova Lehota do Popradu k náhradnému pluku 1. ČSAZ. Brigáda úlohy čestne splnila.

Obsah útlej knižky tvoria 3 kapitoly: *Organizačná výstavba a štruktúra, Bojová činnosť a Zabezpečenie bojovej činnosti 4. partizánskej brigády*, do ktorej boli zaradené politická a osvetová činnosť, spravodajská a prieskumná činnosť, výzbroj, zásobovanie a zdravotnícke zabezpečenie. Prílohami sú organizačné schémy, Prehľad obsadenia veliteľských funkcií, Bojové dokumenty 2. pluku 4. partizánskej brigády a Obrazová príloha (65 väčšinou muzeálnych fotografií).

E. Jančo

BROŽ, Ivan: *MISTR MINISTR. O ROZPORUPLNÉ OSOBNOSTI VE SLUŽBÁCH ŽURNALISTIKY, LITERATURY A DIPLOMACIE.* Praha : Ottovo nakladatelství, s.r.o., 2008, 248 s., fotogr.

Čitateľsky obľúbený autor literatúry faktu sa vo svojej práci venuje významnej osobnosti československej politiky druhej polovice 20. storočia – Bohuslavovi Chňoupkovi. Opisuje, dokumentuje a analyzuje kľúčové obdobia a momenty jeho politického a diplomatického pôsobenia, osobnostný vývoj a postoje na pozadí zložitej doby a venuje sa aj jeho publicistickej a literárnej činnosti. Tomu zodpovedá aj zaujímavá postavená štruktúra knihy. Pri jej koncipovaní vychádzal autor z politických a právnych dokumentov, osobných skúseností účastníka diplomatických rokovaní a tiež zápiskov a spomienok dlhoročných Chňoupkových spolupracovníkov.

Po prehľadnom biografickom profile – rodinnom, študentskom, profesnom – je v stručnej kapitole priblížený pracovný štýl B. Chňoupka, ktorý sa už ako mladý reportér vyznačoval vitalitou, netradičným prístupom a tvorivou originalitou. Ako zástanca objektívnej žurnalistiky presadzoval jazykový štýl zbavený klišé a frázozitosti. Pracovný štýl politika a diplomata charakterizovala precíznosť až detailnosť, samostatnosť, novátorstvo, vecnosť, cit pre praktickosť, odpor k byrokratickým metódam. Pri príprave vystúpení kládol dôraz na jazykovú a štylistickú úroveň, ku svojim spolupracovníkom a podriadeným bol prísny, vyžadoval dôsledne a promptne odvedenú prácu. Snahu o objektívne priblíženie politika dokladá autor zmienkami niektorých ľudských slabostí, ktoré boli príčinou mnohých nedorozumení, tiež prejavmi prehnaneho sebavedomia a aj nedostatočnej sebareflexie.

Najrozsiahlejšiu časť publikácie tvoria kapitoly, v ktorých sa Ivan Brož zameriava na pôsobenie Bohuslava Chňoupka v diplomatických službách takmer počas dvoch desať-

ročí. Konkrétne dokumentuje jeho pozíciu a prínos v procese uvoľňovania napätia v medzinárodných vzťahoch v 70. a 80. rokoch, a to od prvej zahraničnej cesty do Bonnu, cez návštevu nemeckého kancelára Willy Brandta v Prahe, podpísanie *Zmluvy o vzájomných vzťahoch medzi ČSSR a SRN* v decembri 1973, následné nadviazanie diplomatických stykov obidvoch krajín na úrovni veľvyslanectiev, až po opis Chňoupkovho kreditu u osobností európskej i svetovej diplomacie, podobne i v obchodných a kultúrnych kruhoch. Zdôvodňuje, že Chňoupek si získal autoritu vďaka vysokej kultúre diplomatického vystupovania, jazykovým znalostiam a tým, že v politike uvoľňovania videl reálnu možnosť stabilného systému medzinárodnej bezpečnosti a vzájomne výhodnej spolupráce. Uvádza, že v „*ére Chňoupkovej diplomacie dosiahlo Československo so Spolkovou republikou Nemecko vyvážené dohody, v niektorých aspektoch vláda síce vychádzala partnerom v Bonne ústretovo, vždy sa ale dôsledne dodržiavala línia našich základných národných a štátnych záujmov, čo sa už nedá tak jednoznačne povedať o neskoršom období...*“

V diplomatickom snažení smerom k Rakúsku to bolo na prvom mieste majetkoprávne vysporiadanie, ktoré Chňoupek doviedol do uzatvorenia dvojstrannej *Zmluvy o majetkoprávnom vyrovnaní* z 19. decembra 1974. Kurz vzájomne výhodných stykov medzi Československom a Rakúskom zo 70. rokov pokračoval i v nasledujúcej dekáde. K úspešnému rozvoju československo-rakúskych rokovaní mohlo dôjsť i vďaka blízkym osobným kontaktom, ktoré vrcholný československý diplomat dokázal nadviazať s najvyššími viedenskými vládnymi činiteľmi, od Kreiského až po Vranitzkého.

Na diplomatickom poli vo vzťahu k USA opisuje autor stretnutie Bohuslava Chňouпка s Williamom Rogersom na helsinskej pôde v júni 1973, jeho následnú oficiálnu návštevu v Prahe s podpísaním konzulárnej dohody, ktorá mala veľký význam z hľadiska ochrany práv a záujmov organizácií a jed-

notlivcov pôsobiacich v obidvoch krajinách. Návšteva znamenala tiež posun v riešení majetkoprávných otázok, navrátenia československého zlata ukoristeného nacistami a v získaní doložky najvyšších výhod pre československý obchod. Čitateľ môže sledovať mnohoročné úsilie československej diplomacie v súvislosti s návratom zlatého pokladu, vrátane procedurálnych a technických problémov, úspešne zavŕšené v roku 1982.

Samostatná kapitola je venovaná úsiliu československej diplomacie na príprave a priebehu Helsinskej konferencie. *Konferencia o bezpečnosti a spolupráci v Európe* nebola pri vrcholnom rokovaní v Helsinkách (30. júla až 1. augusta 1975) považovaná za jednorázový akt i vďaka československým diplomatom, ale za dlhodobý proces, ktorý mali hodnotiť, usmerňovať a urýchľovať následné konferencie.

Autor nezabudol ani vklad československého ministra zahraničných vecí do zlepšenia vzťahu s Vatikánom, jeho prijatie u pápeža Jána Pavla II. vo Vatikáne, ako ani osobný Chňoupkov postoj k pápežovým snahám o vysporiadanie sa katolíckej cirkvi s negatívnymi javmi svojej minulosti, osobný postoj k pápežovi ako k intelektuálovi, básnikovi, dramatikovi a filozofovi.

Štyri kapitoly publikácie sú venované literárnej činnosti B. Chňouпка. Jedna z nich je prierezová, hodnotiacia – od reportážnych začiatkov, cez drobné prozaické žánre, v ktorých prevláda dialóg jednotlivých postáv s vnútornými replikami autora, až po poslednú knihu *Pogrom*, v ktorej prichádza s novými umelecky bohatými a fabulačne originálnymi tvarmi. Ostatné tri kapitoly sú venované konkrétnym dielam. Čitateľom známy knižný titul *Lámanie pečatí*, ktorý Chňoupek otvára zoznamom padlých Francúzov na Slovensku vyšiel v roku 50. výročia Slovenského národného povstania, avšak podklady a ďalšie faktografické materiály autor zhromažďoval už od 50. rokov. Dramatickosť deja vystihuje v niekoľkých spo-

čenských rovinách, konfrontuje subjektívne pohľady hrdinov s konkrétnymi historickými udalosťami a čitateľa nabáda k pochopeniu i sprostredkovanému prežívaniu zložitosti a opodstatnenosti národnooslobodzovacieho zápasu. Na danú dobu ponúka nové pohľady na históriu Slovákov a Čechov, Francúzov, Rusov, Juhoslovanov a ďalších účastníkov protifašistickej rezistencie.

Z literárnej tvorby po roku 1989 vybral Ivan Brož knihu *Andy*, ktorú napísal Chňoupek po návrate z vyšetrovacej väzby a ktorá vyšla v roku 1992. Americký sen o chudobnom chlapcovi pútavo zosobňuje v Andrew Warholovi a podáva ho ako jeden z najuniverzálnejších symbolov pop-kultúry. Chňoupek, ktorý sám patril k milovníkom výtvarného umenia, si všima Andyho ponímanie vlastného umeleckého vyjadrenia a filozofický prístup k umeleckej tvorbe.

Poslednou Chňoupkovou knihou je *Pogrom* (2003), v ktorej pokrýva široký časový úsek zo života slovenských dedín od prvej svetovej vojny až po dozvuky druhej. Venuje sa hlavne osudom jednoduchých židovských rodín a reportážnym spôsobom približuje aj osobnú skúsenosť s antisemitizmom. Čitateľovu pozornosť priťahuje dramatickým striedaním málo známych alebo úplne neznámych epizód zo slovenskej a českej histórie.

Kapitola s príznačným názvom *Přemýšlení o nepřemýšlitelném* je akousi retrospektívnou sondou do niektorých zložitých období Chňoupkovho pôsobenia i jeho názorov a postojov. Týka sa to jeho pozície vo funkcii ústredného riaditeľa Československého rozhlasu na jar 1969, pozície stúpenca Gorbačovovej perestrojky, jeho hodnotenia socializmu a politického i spoločenského vývoja po roku 1989.

V mnohých statiach publikácie Ivan Brož predkladá obraz nezlučiteľnosti subjektívnej snahy robiť nové a prospesné veci na jednej strane a objektívneho stavu politických a spoločenských pomerov na strane druhej. Sám autor však konštatuje v úvode, že

knihy „nemôže byť vyčerpávajúcou analýzou a už vôbec nie vedeckým spisom, keďže chýba nutný časový odstup a i hodnoverné informácie o tom, z čoho býva Chňoupek podozrievaný – o spolupráci so sovietskou tajnou službou.“ Zostáva teda na čitateľovi, ako si do tvorí mozaiku o tejto významnej rozporuplnej osobnosti najnovších politických dejín Československa.

B. Šeďová

LONDÁK, Miroslav – SIKORA, Stanislav a kol.: *ROK 1968 A JEHO MIESTO V NAŠICH DEJINÁCH*. Bratislava : Veda, 2009. 576 s.

V roku 2008 sme si pripomenuli 40. výročie Pražskej jari a jej násilného zastavenia v podobe vstupu vojsk Varšavskej zmluvy na územie Československa. Pri tejto príležitosti vyšlo niekoľko publikácií venujúcich sa tejto stále živej a zaujímavej fáze našich dejín. Boli natočené dokumentárne filmy, konali sa rôzne spomienkové stretnutia, besedy, či vedecké konferencie. Z radu kníh, ktoré v súvislosti s výročím vydal Historický ústav SAV, zaujme kolektívna monografia *Rok 1968 a jeho miesto v našich dejinách*. Vzhľadom na pestrosť autorského kolektívu prináša rôznorodý, no zároveň aj komplexnejší pohľad na udalosti roka 1968.

Rozdelenie publikácie na tri časti sleduje nielen vyčlenenie tematických okruhov, ale do istej miery zohľadňuje aj rozdielne prístupy jednotlivých autorov k téme a jej spracovaniu z hľadiska ich vedeckej špecializácie. V kolektíve autorov (predovšetkým zo Slovenska a Česka) sú zastúpení historici zaoberajúci sa politickými, hospodárskymi, cirkevnými, kultúrnymi dejinami a tiež etnológovia, politológovia, filozof a vedci z oblasti literatúry, hudby a divadla.

Jednotliví autori prvej, najrozsiahlejšej, časti publikácie s názvom *Československo a Slovensko roku 1968 – socializmus, politika, ekonomika* sa vo svojich príspevkoch

zaoberajú Pražskou jarou v Čechách a na Slovensku. Venujú pozornosť okrem iného aj politickému vývoju v predchádzajúcom období. To malo vplyv na dianie v 60. rokoch, ktoré vyvrcholilo na jar v roku 1968.

Riešenie štátoprávneho usporiadania Československa predstavovalo konfrontačný prvok, pretože nešlo len o zmenu existujúceho stavu asymetrického modelu na iný, ale zároveň vyvolalo diskusiu, čo je prioritou. Najskôr demokratizácia a potom ako jej dôsledok federalizácia alebo naopak, pričom tu sa prejavili rozdiely v nazeraní na aktuálne dianie medzi Čechmi a Slovákmi. V prípade federalizácie sa tiež diskutovalo o tom, aká bude, či voľná, ktorú preferovalo Slovensko, alebo tesná, zovretá, ktorá by sa vyznačovala silnými kompetenciami federálnych orgánov na úkor národných, čo viac preferovalo Česko. S tým, samozrejme, súvisela aj ekonomická situácia na Slovensku, jeho postavenie v štruktúre riadenia ekonomiky a snaha o jeho zlepšenie.

Pozornosť je venovaná aj jednotlivým dobovým dokumentom: *Akčnému programu KSC*, manifestu *Dvetisíc slov*, programovej vízii *Návrhu referátu pre XIV. zjazd KSC*, ale aj rozvoju občianskej angažovanosti, príkladom čoho bolo založenie klubov KAN, K 231 alebo na Slovensku vznik Slovenskej organizácie na ochranu ľudských práv, v cirkevnej oblasti Dielo koncilovej obnovy a v neposlednom rade emancipačným snahám menších, najmä maďarskej, keď sa Csemadok usiloval o politické ambície na platforme Národného frontu.

Z politologického hľadiska je zaujímavý rozbor vnímania demokracie, ktoré bolo odlišné od toho na Západe. Tzv. socialistická demokracia bola ponímaná v intenciách rešpektujúcich existujúci právny rámec, cieľom bolo zmeniť direktívne riadenie strany, štátu a ekonomiky.

Niekoľko kapitol sa venuje udalostiam, ktoré sú spojené priamo s vpádom vojsk Varšavskej zmluvy na naše územie. S tým súviseli aj trestnoprávne aspekty ich „pô-

sobenia“ v Československu. Kapitola *Obeť okupácie 1968* dokumentuje prístup vojakov k obyvateľstvu. Mnohí prišli o život alebo boli zranení nielen v prvých dňoch, ale ešte aj o niekoľko týždňov, často v dôsledku nevyšimavosti vojakov. Obsahuje prehľadné mapovanie situácie na Slovensku podľa jednotlivých krajov a zoznamy vybraných obetí s popisom, kedy a ako prišli o život. Ďalšia kapitola prináša prehľad spôsobov a foriem, ako občania reagovali na okupáciu od jej prvých dní až do augusta 1969. Išlo o spontánny odpor a o prejavy plánovaného, vopred premysleného a organizovaného odporu, napríklad šírenie letákov, demonštrácie a manifestácie obyvateľstva. Podnetom boli napríklad sebaupálenie J. Palacha, víťazstvo hokejistov nad „zbornou“ a prvé výročie okupácie. Špecifickým vyjadrením odporu a nesúhlasu bolo výtržníctvo.

Logickým završením prvej časti publikácie sú kapitoly o udalostiach bezprostredne nadväzujúcich na okupáciu, cez rokovania v Moskve, osobnosť G. Husáka v nadchádzajúcej normalizácii, názory exilu, ktorého predstavitelia si oveľa jasnejšie než politici doma uvedomovali, že limity reformného procesu sú závislé od postoja Moskvy. Zároveň im bolo jasné, že slová a plány sú jedná vec, ale skutky druhá. Kapitola o exile prináša zaujímavé názory a postrehy nielen slovenských emigrantov, ale aj emigrantov z jednotlivých krajín Východného bloku.

Moskovské rokovania, ktorých výsledkom bolo podpísanie Moskovského protokolu, boli nástupom k normalizácii pomerov (samozrejme, z pohľadu Moskvy a konzervatívneho členstva KSC). Séria rozhovorov sa týkala odchodu, resp. dlhodobého pobytu sovietskych vojsk na území Československa a viedla k podpísaniu 15-bodovej zmluvy s tajným protokolom o podmienkach pobytu sovietskych vojsk na našom území v súhrnnom počte 75-tisíc.

Druhá časť knihy, ako napovedá názov *Rok 1968 v medzinárodnom kontexte*, sa venuje analýze udalostí roka 1968 v medzi-

národných súvislostiach. Autori v jednotlivých kapitolách objasňujú postoje a pozície Veľkej Británie, Nemeckej spolkovej republiky, Rakúska a Fínska k daniu v Československu s ohľadom na zahraničnopolitickú situáciu, ale aj na vnútropolitické pomery v spomenutých štátoch.

Šesťdesiate roky v medzinárodnej diplomacii priniesli na program dňa okrem politiky *détente* aj rokovania o obmedzovaní, či nešírení jadrových zbraní, konflikt vo Vietname, Ostpolitik W. Brandta a K. G. Kiesingera. To všetko vplývalo na mieru záujmu a možného zásahu do reformného procesu prebiehajúceho v Československu.

Zákom č. 119/1948 bol zahraničný obchod vyhlásený za štátny monopol so všetkým, čo k tomu patrilo. Prelomovým bol rok 1950, keď USA v rámci politiky zadržovania komunizmu iniciovali vznik *Koordináčného výboru Severoatlantického paktu pre obchodno-ekonomické vzťahy so socialistickými krajinami (COCOM)*. Jeho hlavnou úlohou bolo vypracovanie zoznamu tovarových položiek a licencií na technológie podliehajúcich embargu na vývoz do štátov sovietskeho bloku. Od polovice 50. rokov v súvislosti s procesom destalinizácie dochádzalo k postupnému zvyšovaniu hospodárskych kontaktov s kapitalistickými krajinami, prejavom čoho bola napríklad aj účasť Československa na výstavách a veľtrhoch v zahraničí. V atmosfére jarných mesiacov roka 1968 odborníci na ministerstve zahraničného obchodu vypracovali ideový program reformy celej koncepcie zahraničných hospodárskych vzťahov. Podstatou bolo oddelenie zahraničnej politiky štátu od komerčných zahranično-obchodných a hospodárskych vzťahov. Súčasťou koncepcie bolo aj riešenie otázok postavenia slovenskej ekonomiky voči zahraničiu. Bolo predložených niekoľko požiadaviek na emancipáciu a osamostatnenie hospodárskych orgánov Slovenska v zahraničných hospodárskych vzťahoch. Rok 1967 priniesol kvalitatívny zlom, keď sa objavili prvé celoštátne alebo čisto slo-

venské organizácie zahraničného obchodu s hlavným sídlom na území Slovenska. Pre zahraničný obchod okupácia Československa znamenala stagnáciu. Situácia sa zmenila práve v období kulminácie normalizačného procesu, keď tlak zaostávania za technologickým vývojom v najvyspelejších krajinách prinútil vládne kruhy Československa nadviazať na reformné koncepcie rozvoja kooperačných vzťahov s kapitalistickými štátmi z roku 1968.

Vzťahy Československa a Veľkej Británie až do jari 1968 boli limitované šéfom diplomacie V. Davidom, ktorý „nenávidel“ Západ. Až od druhej polovice 60. rokov postupne dochádzalo k nadväzovaniu kontaktov a obojstranným návštevám politikov, najmä tých, ktorí boli zodpovední za ekonomické záležitosti. V politicko-diplomatických vzťahoch problémom ostávala otázka platnosti Mníchovskej dohody. V zásade však Veľká Británia zotrvala v pozícii nemiešania sa do vzťahov medzi východoeurópskymi štátmi, a teda nezasahovania ani do obrodneho procesu v Československu. Prispela k tomu aj vnútropolitická situácia, keď sa labouristická vláda H. Wilsona neúspešne potýkala s hospodárskymi ťažkosťami.

Bilaterálne vzťahy Československa a Spolkovej republiky Nemecko boli veľmi zložité, poznačené udalosťami od Mníchova až po vysídlenie sudetských Nemcov. Hoci sa SRN snažila o nadviazanie diplomatických vzťahov, vychádzala z toho, že reformnému procesu v Československu pomôže najviac, keď bude vyčkávať, prípadne postupovať veľmi obozretne. Augustové udalosti napokon potvrdili, že akékoľvek nadväzovanie, či prehlbovanie vzájomných vzťahov nie je možné bez dohovoru s Moskvou. V západo-nemeckej spoločnosti viac rezonovala okupácia, než obrodny proces, čo viedlo k zmene pohľadu na Čechov a Slovákov. Dovtedy sa SRN pozerala cez prizmu vojaka Švejka. Po augustových udalostiach sme sa stali v jej očiach statočnými národmi.

Postoje Rakúska a Fínska determinovali ich vzťah k Sovietskemu zväzu. Obe krajiny museli svoju neutralitu neustále obhajovať a dávať si pozor, aby Moskvu nevyprovokovali k akcii, ktorá by ich stála nezávislosť. Obe krajiny sa po okupácii obávali, že aj ich zasiahne podobný osud. Aj keď Rakúsko do diania v Československu nezasiahlo, napriek tlaku Moskvy trvalo na tom, že utečencom (emigrantom) poskytne humanitárnu pomoc a azyl. Okrem toho cez svoje hranice púšťalo aj ľudí bez víz a cestovných pasov, až kým Československo v októbri 1969 neuzavrelo hranicu. Okupácia však mala pre Rakúsko vážne vnútropolitické dôsledky, keď viedla k pádu vlády v roku 1970. V prípade Fínska bola situácia iná. Reakciou na okupáciu bolo stanovisko, v ktorom Fíni vyjadrili poľutovanie nad tým, že: „*nehody, ktoré vznikli medzi niektorými východoeurópskymi krajinami, sa nepodarilo urovnať prostredníctvom rokovaní*“. Zároveň však správy o okupácii Československa vyvolali spontánne reakcie mnohých „jednoduchých“ Fínov, keď sa vo viacerých mestách vo Fínsku uskutočnili demonštrácie.

Tretia, posledná časť monografie *Slovensko roku 1968 – spoločnosť a kultúra* sa zaoberá kultúrnou sférou spoločnosti, jej prínosom a reakciami na reformné dianie v krajine. Prináša tiež nový pohľad na udalosti cez výsledky výskumu metódou „oralhistory“. V neposlednom rade oboznamuje s postojmi Ladislava Mňačka, ktorý sa v roku 1968 vrátil s emigrácie, aby sklamaný z augustových udalostí emigroval opäť. Približuje aj tvorbu operných skladateľov Jána Cikkera a Juraja Beneša, ktorí sa vo svojich dielach pokúšajú reagovať na okupáciu a normalizačný proces.

Práve slovenskí spisovatelia a novinári boli tými, ktorí už v období *predjaria* na svojich konferenciách a zjazdoch prejavovali nespokojnosť so stavom spoločnosti, kritizovali pomery v štáte od postavenia Slovenska v spoločnom štáte, cez rehabilitácie obetí nespravodlivo odsúdených v rokoch 1948

– 1954, až po výmenu skompromitovaného vedenia strany v 50. rokoch. Spisovatelia, novinári, vedci, hudobníci i výtvarníci si na stránkach *Kultúrneho života* – platformy polemík, vymieňali v neobvykle slobodnej diskusii názory na kultúrne, umelecké a politické témy. Spontánny záujem prejavili aj českí spisovatelia a čitatelia. Riešila sa problematika IV. zjazdu Zväzu československých spisovateľov, otázka emigrácie Ladislava Mňačka a pod. Postupne sa aj širšia verejnosť začala vyjadrovať k aktuálnym otázkam: k Akčnému programu strany, k ekonomickej reforme či k otázke federalizácie. Nastal tiež prudký rozvoj vo vydávaní časopisov, najmä z nových záujmových oblastí ako napríklad vedecko-technický rozvoj, ekonomika, architektúra, divadelníctvo, životné prostredie a mnohé iné. Zároveň boli rehabilitované dovedy zaznávané spoločensko-vedné disciplíny ako sociológia a štatistika. Úspešne sa rozvíjala slovenská kinematografia, ktorá získala aj ocenenia na zahraničných festivaloch.

Prínosom k poznaniu udalostí Pražskej jari, okupácii a následnému dlhoročnému pobytu sovietskych vojsk je pohľad jednotlivých vrstiev spoločnosti ako novinárov, alebo obyvateľov miest, v ktorých boli dislokované sovietske vojenské posádky. Okupácia bola prelomom vo vnímaní „Veľkého brata“. Kým v prvých momentoch okupácie ľudia neverili tomu, že by nás Rusi mohli obsadiť, respektíve, že by dovolili iným obsadiť naše územie, ich názory sa postupne menili na zlosť, nevôľu, vyčleňovanie sa voči nim, až po určitý konsenzus v spoľžití v priebehu nasledujúcich rokov.

Kolektívna monografia multidisciplinárneho charakteru sa usiluje priniesť ucelený pohľad na rok 1968 v našich dejinách, ale zároveň aj v medzinárodnom kontexte. Snaží sa priblížiť priority českého a slovenského národa v reformnom procese roku 1968 a rozpory z toho vyplývajúce. Stranu neostala ani oblasť kultúry a spoločnosti

ských vied. Publikácia tak iste osloví nielen odbornú, ale aj širšiu laickú verejnosť.

L. Šulejová

VONDRÁČEK, Jan: *A SMRT BYLA NA DOSAH*. Praha : Karel Petřík – Netopejř, 2009, 151 s., fotogr. príł.

Publikáciu tvorí sedem príbehov mladých žien – volynských Češiek, ktoré sa narodili a vyrastali na území dnešnej Ukrajiny v mnohonárodnostnom a mnohoreligióznom prostredí medzi Ukrajincami, Poliakmi, Židmi, Rusmi a Nemcami, a ktoré svoju vlasť poznali len z rozprávania svojich blízkych. Napriek tomu, v období 2. svetovej vojny, keď sa v marci 1944 front priblížil k Volyni, rozhodli sa dobrovoľne vstúpiť do čs. armády. Zastávali mnohé odborné činnosti v štáboch a tylových zariadeniach, pracovali ako ošetrovatelky a spojárky, obsluhovali dokonca protiletadlové delá. Väčšinou to boli mladé 18- až 20-ročné dievčatá, ktorých korene siahali do Stredočeského kraja.

V tom období vstúpilo do čs. vojenských jednotiek v Sovietskom zväze okolo 10 200 volynských Čechov, z toho ženy predstavovali 424. Do armády nevstupovali len jednotlivci, ale aj celé rodiny. Prispeli tak k vzniku 1. čs. armádneho zboru v ZSSR a zúčastnili sa Karpatsko-duklianskej operácie a mnohých ťažkých bojov na území svojej vlasti. V histórii čs. armády boli tak prvýkrát odvedené aj ženy. Keďže prvorepubliková armáda so ženami nepočítala, vznikali rozličné problémy – ťažkosti s oblečením, situácie vyplývajúce z legislatívnej nepodloženosti v brannom zákone.

Pri povolení vstupu žien do 1. čs. armádneho zboru v ZSSR bol pplk. Ludvík Svoboda motivovaný praxou a pomermi v Červej armáde, v ktorej boli ženy už udomácnené a slabým prílivom dobrovoľníkov, keďže prepúšťanie Čechov a Slovákov z deportácií, gulagov a Červej armády bolo zdĺha-

vé. Vychádzal z danej vojnovej situácie a nepostačujúceho počtu čs. vojakov.

Autor, ako zdôrazňuje vo svojom predhovore, si kvôli zachovaniu autentickejši spomienok a sprostredkovaniu dobových udalostí videných pohľadom mladých žien, zvolil formu rozhovorov a rozprávania. Jeho snahou bolo „*zoznámiť čitateľa s osudmi volynských Čechov a ich životom v priebehu vojny a po jej skončení*“.

Najrozsiahlejší je príbeh plk. zdravotníckej služby Ireny Malínskej-Šmidtovej, ktorá sa narodila v poľskej Volyni a do čs. armády sa prihlásila ako 18-ročná. Bola prideľovaná ako sanitárka na operačnú sálu, ale prejavila záujem starať sa o pooperačných pacientov, pokiaľ neboli schopní transportu do tylovej nemocnice. Absolvovala zdravotnícky kurz, a vojenský výcvik ukončila v hodnosti slobodníka. V zdravotnom prápore prvej brigády sa zúčastnila bojov v Duklianskom priesmyku. Prechádzajúc Slovenskom ošetrovala okrem vojakov občas aj civilistov a 9. máj 1945 ju zastihol na Morave. V armádnych službách zotrvala aj po vojne. Najskôr pracovala v olomouckej vojenskej nemocnici, po službe vo vojenskej nemocnici v Prahe nasledovali roky služby na žateckom letisku. V roku 1947 ako väčšina volynských Čechov aj jej rodina reemigrovala do starej vlasti. Na ťažké vojnové chvíle sa snažila zabudnúť, ale po vstupe spojeneckých intervenčných vojsk do Československa v roku 1968 sa jej všetky zážitky spojili a musela nanovo zápasit' s ťaživými spomienkami.

Spojárka – radistka por. Věra Sucopárová – Skřivánková bola pridelená 1. delostreleckému pluku 1. čs. brigády a po dvojhodinovej príprave plnila úlohy v udržiavaní rádiového spojenia medzi určenými útvarmi. Najťažšie chvíle prežila počas deviatich dní bojov o kótu 534, miesto doslova presiaknuté krvou bojujúcich. Po vojne zostala v Československu, od roku 1990 sa aktivizuje v krajanskej organizácii Združenie Čechov z Volyne a ich priateľov.

Nasledujúce rozhovory a príbehy sú

o pplk. zdravotníckej služby Jiřine Jirákovéj – Křížkovéj, npor. intendantčnej služby Emílii Řepíkovéj – Klabanovéj, ppor. intendantčného tylového zásobovania Helene Křikavovéj – Albrechtovéj, ppor. chirurgickej sestry Marii Sýkorovéj – Šírcovéj a knihu uzatvárajú spomienky des. spojárky – radistky pri delostrelectve Slávky Altmanovéj-Fickovéj. Všetky osobné príbehy sú dôkazom vyhraneného postoja, nezištnej oddanosti, lásky, odvahy, vytrvalosti, mladíckej vôle zvládnuť všetky útrapy frontového života – zimu, hlad, vši, nočné presuny v prachu, daždi, mraze, nebezpečenstvo mín, rozbahneného terénu a mnohé ďalšie nástrahy, ako aj prejavom vzťahu k staronovej vlasti.

Vojnový i povojnový príbeh každej volynskej hrdinky autor dopĺňa rozsiahlou fotodokumentáciou.

B. Šeďová

CHOVANEK, Jaroslav: *MODERNÁ SLOVENSKÁ ŠTÁTNOŠŤ*. Bratislava : Procom, 2009, 416 s.

Rozsiahla publikácia popredného ústavného právnika, pedagóga a vedca prof. Dr.h.c., JUDr. Jaroslava Chovanca, CSc. ponúka širokoplošný pohľad na základné aspekty vzniku samostatnej Slovenskej republiky z hľadiska legitimity, na princípy Ústavy Slovenskej republiky a jej novelizácie, na slovenskú štátnu suverenitu vo vzťahoch k Európskej únii, ako aj na orgány a nositeľov štátnej suverenity.

Popri úvode je práca rozdelená do piatich základných kapitol, a v rámci nich vždy do troch podkapitol. Mimoriadne cennou časťou práce sú aj tri dokumentárne časti, kde sú spravidla in extenso publikované najvýznamnejšie politické a ústavnoprávne dokumenty, ktoré vytvorili predpoklady a podmienky na vznik a budovanie modernej slovenskej štátnosti. In naturam sú zobrazené aj základné symboly Slovenskej republiky, a to štátny znak, štátna pečať, štátna vlaj-

ka, štátna zástava, štátna hymna a štandarda prezidenta SR.

V úvode sa osvetľujú hlavné pojmy, pričom autor štátnosť chápe „*jednak ako vedomie o trvaní štátu spojené s vôľou štát držať a rozvíjať, a jednak – u ľudu bez vlastného štátu – ako úsilie štát vytvoriť, poprípade ho obnoviť.*“ Je prirodzené, že „*štátnosť bezprostredne súvisí s právom národov na sebaurčenie, so suverenitou národa a suverenitou štátu.*“ Pojem štát autor definuje ako „*inštitucionalizované uplatňovanie moci, ktoré sa diferencuje kultúrno-historicky ako sociálne normovaná diferenciácia moci a vlády, ktorá je podstatná pre rozdiely medzi primitívnymi a vyspelými, komplexnými spoločnosťami (kultúrnych národov).*“ Autor zároveň prízvukuje, že „*moderný národný štát je výsledkom európskeho kultúrneho vývinu a treba ho zachovať a naďalej kultivovať aj v rámci európskej integrácie.*“

Prvá kapitola má názov Politické a ústavnoprávne aspekty vzniku samostatnej Slovenskej republiky a popri historickom odkaze Ľudovíta Štúra pre slovenskú politiku a štátnosť sa tu sleduje aj vznik SR z hľadiska legitimity a legality a princípy Ústavy Slovenskej republiky. Predmetom druhej kapitoly Suverenita štátu – záruka budovania demokratického právneho štátu sú otázky suverenity SR v reláciách Európskej únie, symboly štátu ako významný vonkajší semiotický znak slovenskej národnej a štátnej identity. Z vojenského hľadiska je mimoriadne závažná podkapitola s názvom Prezident samostatnej Slovenskej republiky – reprezentant suverenity štátu, v rámci ktorej sa podrobne rozoberá pôsobnosť najvyššieho predstaviteľa SR v oblasti obrany a bezpečnosti štátu (s. 139-140); prezident SR je nielen hlavný veliteľ ozbrojených síl štátu, ale práve on „*vypovedá vojnu, ak je Slovenská republika napadnutá alebo ak to vyplýva zo záväzkov z medzinárodných zmlúv o spoločnej obrane proti napadnutiu.*“ Prezident taktiež „*uzatvára mier, čo je význam-*

ným medzinárodnoprávnym aktom, a súvisí so všetkými právnymi dôsledkami, ktoré vojna prináša.“ Štvrtá kapitola je venovaná otázkam rozvoja demokracie a ochrany ľudských a občianskych práv a slobôd a posledná, piata kapitola sleduje fenomén masmediálnej komunikácie, ktorá je významným činiteľom pri budovaní modernej štátnosti Slovenskej republiky.

Monografia Jaroslava Chovanca je určená predovšetkým študentom spoločensko-

vedných odborov na vysokých školách, ďalej protagonistom politického a verejného života, ako aj širokej odbornej i čitateľskej verejnosti. Publikácia má nespochybniteľný prínos pre rozvoj slovenskej právnej vedy a osobitne nášho ústavného práva, má ambíciu byť významným zdrojom v procese prehĺbovania historického a právneho vedomia, a tým aj vlastenectva širokej verejnosti.

V. Segeš

KRONIKA

JUBILANT V. SEGEŠ

Plynutie času je nezadržateľné a zároveň neúprosné. Obzvlášť si to človek uvedomuje, keď pri sledovaní kalendára zistí, že niekto blízky či známy, zdanlivo iba nedávno oslavujúci okrúhle výročie narodenia, vstupuje do novej dekády svojej životnej púte. Uplynulo desať rokov a mne sa zdá, akoby oslávenec jemu vlastným boдрým spôsobom iba nedávno nás vypravádzal z oslavy svojich päťdesiatin. Je reč o v kultúrnej i vo vedeckej oblasti rozhladenom človeku, historikovi, redaktorovi, vysokoškolskom pedagógovi a popularizátorovi historickej vedy doc. PhDr. Vladimírovi Segešovi PhD., ktorý iba nedávno prekročil prah svojho veku, označovaný šiestimi krížikmi.

Životná a odborná dráha Vladimíra Segeša nebola od počiatku priamočiara zameraná iba do oblasti vedy, ale reagovala aj na meniace sa podmienky a výzvy doby. Z jeho stručného curriculum vitae sa dozvedáme, že študoval historické vedy – archívniectvo na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave a istý čas na Univerzite Loránda Eötvösa v Budapešti. Vysokoškolské štúdium ukončil roku 1973. Práve pobyt v zahraničí mu v mnohých smeroch otvoril cestu k širšiemu chápaniu dosahu historickej vedy a rozšíril jeho jazykové znalosti. Po skončení vysokoškolského štúdia pracoval v Štátnom slovenskom ústrednom archíve v Bratislave a medzi rokmi 1974 a 1991 na Ministerstve školstva SSR a Ministerstve kultúry SSR a SR, kde mimo iného zastával aj funkciu tajomníka Rady pre vedu a výskum. Neskôr pôsobil ako zástupca šéfredaktora časopisu *Historická revue*, prakticky jediného vedeckopopularizačného časopisu z oblasti histórie na Slovensku, a zaslúžil sa o sprostredkovanie výsledkov bádateľského úsilia slovenskej historiografie v širšej verejnosti. Sám do časopisu aj prispieval.

Roku 1985 získal akademický titul PhDr. a v roku 1995 nastúpil ako vedecký pracovník do Vojenského historického ústavu v Bratislave, kde sa začala jeho vedecká kariéra so špecializáciou na vojenské dejiny Slovenska. V tejto súvislosti sa žiada poznamenať, že slovenská vojenská historická veda, ktorá sa na inštitucionálnom základe začala rozvíjať až od roku 1967 a jej bádateľské možnosti boli značne zúžené, v porovnaní s inými krajinami začína z veľmi nevýhodnej štartovacej čiary, so značným fázovým posunom a za obmedzených podmienok. Aj keď už mala určité výsledky za sebou, zďaleka sa nemohla rovnať výsledkom vojenskej historickej vedy susedných štátov. Že sa tento stav začal meniť k lepšiemu, na tom svoj podiel okrem hŕstky slovenských vojenských historikov mal aj Vladimír Segeš, ktorý v rekordne krátkom čase dokázal zvládnuť metodickú mnohostrannosť tejto vednej disciplíny a vstrebať širokú škálu poznatkov. To viedlo k tomu, že čoskoro po nástupe na nové pracovisko sa stal spoluautorom tretieho zväzku *Vojenských dejín Slovenska* (Dangl, V. – Segeš V.: *Vojenské dejiny Slovenska (1711 – 1914)*, zv. III. Bratislava : MO SR, 1996) zaoberajúceho sa obdobím 1711 – 1914, ktoré dodnes zostáva základným syntetizujúcim dielom svojho druhu, často citovaným v odbornej literatúre. Aj keď sa pôvodne špecializoval na obdobie vrcholného a neskorého stredoveku, v tejto práci na úrovni spracoval kapitoly venujúce sa obdobiu dynastických vojen a vojenstvu v období formovania novodobých národov, zasadené do širšieho rámca medzinárodných súvislostí. Vzhľadom na nedostatok odbor-

níkov na staršie dejiny na Vojenskom historickom ústave Segešovi postupne pripadla celá agenda za obdobie od najstarších čias do konca prvej svetovej vojny. Výsledky svojho viacročného vedeckého bádania v domácich i zahraničných archívoch zhrnul v publikácii *Od rytierstva po žoldnierstvo. Vojenstvo v stredovekom Uhorsku so zreteľom na Slovensko*. Bratislava : MO SR, 2004. V slovenských pomeroch ide o originálnu prácu, ktorá v syntetizujúcej podobe mapuje široké spektrum dejín vojenského umenia, legislatívno-právny rámec uhorského vojenstva, branný systém a vojenské umenie v špecifických uhorských podmienkach, organizáciu, výzbroj, výstroj uhorských branných síl, druhy vojsk, ich taktiku a stratégiu a ďalšie prvky vojenstva v Uhorsku, a to všetko predovšetkým so zreteľom na územie Slovenska v 13. a 15. storočí. Zaujímavé sú aj kapitoly venujúce sa základným fenoménom pôsobiacim vo vojenstve, akými sú čas, priestor, mobilita, prírodné podmienky a podobne. Túto prácu jubilant predložil aj ako dizertačnú a po úspešnej obhajobe získal vedeckú hodnosť PhD. Širokospektrálnosť jeho odborného záujmu dosvedčuje aj publikácia odborného charakteru s názvom *Prešporský pitaval. Zločin a trest v stredovekej Bratislave*. Bratislava : Perfekt 2005. V nej okrem konkrétnych prípadov súvisiacich so zločinnosťou v Bratislave sa venuje aj vývoju miest a mestskej society a otázkam práva a spravodlivosti v minulosti.

Ak zoberieme do úvahy, že systematickej bádateľskej a vedecko-výskumnej práci sa Vladimír Segeš venoval iba posledných pätnásť rokov, zoznam jeho publikovaných vedeckých štúdií, a to doma i v zahraničí, je imponujúci. Nie je tu priestor na ich podrobnejšie prezentovanie, preto naznačím iba okruhy problémov, ktorými sa vo svojich štúdiách zapodieval. Predovšetkým ide o štúdie mapujúce rôznorodé aspekty stredovekých a čiastočne aj včasnovernovovekých vojenských dejín Uhorska so zvláštnym zreteľom na územie Slovenska a otázky súvisiace so zástojom, funkciou a významom miest v týchto obdobiach, vrátane organizácie, zásobovania, disciplíny, zbrojnej výroby, vojenskej pripravenosti mestských branných síl. V týchto súvislostiach venoval samostatné štúdie napr. aj obdobiu vlády Žigmunda Luxemburského či Mateja Korvína. Ďalší okruh jeho záujmu sa sústreďoval na výskum legislatívno-právneho rámca uhorského vojenstva v období vrcholného stredoveku, trestných exekúcií, problematike žien v kriminalite a súdnych procesoch, vojensko-reformných úsilí doby a podobne. Rozsah jeho odborného záberu dokladá, že v samostatných článkoch, vystúpeniach na vedeckých konferenciách si všíma aj problematiku etnicity v mnohonárodnostnej habsburskej armáde od 18. do začiatku 20. storočia, obdobie protihabsburských stavovských povstaní či napoleonských vojen. Obzvlášť treba oceniť autorovu snahu o „zaľudnenie“ vojenských dejín Slovenska osobnosťami pochádzajúcimi z územia dnešného Slovenska, a sondy do širších súvislostí času, priestoru a mobility poštovníctva a fenoménu vojny a mieru v stredoveku.

V. Segeš sa ako spoluautor a v niektorých prípadoch aj ako zostavovateľ a redaktor podieľal na spracovaní a vydaní viacerých odborných prác historického charakteru. V tejto súvislosti treba spomenúť predovšetkým úspešnú publikáciu SEGEŠ, V. a kol.: *Kniha kráľov. Panovníci v dejinách Slovenska*. Bratislava : SPN – Mladé letá, 1998, 2003, 2006, ktorá vyšla v troch, postupne doplňovaných vydaniach. Prehľadná práca venujúca sa vojenským dejinám Slovenska od najstarších čias do súčasnosti SEGEŠ, V. a kol.: *Slovensko. Vojenská kronika*. Bratislava : Perfekt, 2007, vyšla roku 2009 aj v anglickej mutácii. Spoluautorstvo na publikácii *Lexikón slovenských dejín*. Bratislava SPN, 1997, 1999, 2006, ktorá má tiež tri vydania, na výbere a edícii dokumentov v rámci kolektívu autorov *Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov VI. Pod osmanskou hrozbou*. Bratislava : LIC, 2004, na ďalšom reprezentatívnom vydaní prameňov zo slovenských dejín, ktorý vyšiel pod názvom *Dokumenty slovenskej ná-*

rodnej identity a štátnosti I. Bratislava : NLC, 1998, ako aj na viacerých lexikónoch a kolektívnych prácach encyklopedického charakteru.

Okrem prác súvisiacich s vedeckou a odbornou činnosťou sa venoval aj vypracovávaní rôznych podkladov pre Ministerstvo obrany SR, prednáškovej činnosti pre posádky, odbornovo-konzultačnej a posudkovej činnosti, vystupoval v diskusných reláciách Slovenského rozhlasu i televízie a v neposlednom rade sa zúčastňoval na vedeckopopularizačnej práci v rámci publikovania v rôznych spoločenských odborných a iných časopisoch. Z posledne menovanej činnosti zaznamenal jubilat mimoriadne pozoruhodné výsledky. Spomeniem napríklad spoluprácu na seriáli o významných bojoch na našom území a vnútornom živote armády a seriáli o významných vojenských osobnostiach slovenských dejín v časopise *Obrana*, príležitostné články k rôznym historickým výročiam, udalostiam a osobnostiam do časopisu *Historická revue, História. Revue o dejinách spoločnosti, Žurnál, Bratislavské noviny – Pressburger Zeitung, Bratislavský kuriér* a iných. V tlači je kniha *Vojvodcovia – 111 výrazných osobností vojenských dejín Slovenska*, v ktorej ako jeden z dvoch autorov sa venuje vojenským osobnostiam našich starších dejín.

Jubilant je dlhoročným členom Výboru SHS a predsedom sekcie pre dejiny miest SHS pri SAV, členom Slovenského národného komitétu historikov, Vedeckej rady VHÚ, predsedom redakčnej rady *Vojenskej histórie* a časopisu *História*, je členom zmiešanej slovensko-maďarskej komisie historikov, redakčnej rady maďarského vedeckého časopisu *Hadtörténelmi Közlemények* a českého časopisu *Tábor* a zúčastňuje sa na práci komisií pre udeľovanie titulov po skončení vysokoškolského štúdia. Je zároveň nositeľom viacerých ocenení a významenaní, medzi inými Medaily Cyrila Metoda za rozvoj slovenského písomníctva, dvoch Pamätných medailí ministra obrany SR, Pamätnej medaily náčelníka Generálneho štábu Ozbromených síl SR, Ceny SAV a Ceny Egona Erwina Kische za vedeckopopularizačnú činnosť, Pamätnej medaily Vojenského historického ústavu a múzea v Budapešti.

Túto rôznorodosť znásobuje jeho pedagogická aktivita, ktorú realizoval a doteraz realizuje na viacerých domácich univerzitách, jeho školiteľská a oponentská činnosť pri výchove mladých vedeckých pracovníkov, čoho odrazom je udelenie vedecko-pedagogickej hodnosti docenta. Čo ešte dodať? Veď tento faktický výpočet činnosti jubilujúceho Vladimíra Seggeša hovorí sám za seba. Prejav pracovnej vitality a pracovného nasadenia, šírka jeho záujmu i kritické a originálne prístupy ku skúmaným témam naznačujú, že menovaného čaká ešte veľa výziev a predsavzatí, tvorivých nápadov, turbulentných diskusií v snahe roztvoriť vejár širokého spektra nových podnetov na palette vojenskohistorickej vedy. Toto všetko spolu s osobnou intelektuálnou výbavou oslávenca ho stavia do pozície maistreamu slovenskej vojenskej historickej vedy.

V mene svojom i v mene kolegov mu prajem, aby si túto pozíciu udržal, naďalej zdokonaľoval a zviditeľňoval vo svojich historických dielach a pri ďalších aktivitách. Vlado, veľa úspechov a radosti v rodinnom živote i na pracovnom poli. Gratulujeme!

Pracovník Historického ústavu SAV a bývalý pracovník VHÚ, ktorý sa stále cíti byť vojenským historikom.

V. Dangl

PECHOTNÝ ZRUB BZ-8 V BRATISLAVE OŽÍVA

Pechotný zrub BZ-8 bol vybudovaný v 30. rokoch minulého storočia ako súčasť českoslo-

venského obranného systému. Nachádza sa v strede takmer deväťkilometrového obranného oblúka v Petržalke v susedstve vojenského cintorína z 1. svetovej vojny. S myšlienkou oživiť tento zrub prišiel známy bratislavský fotoreportér Miroslav Košírer. Menovaný niekoľko rokov poukazoval na spomínaný schátraný vojenský cintorín, ktorý sa nachádza v bezprostrednej blízkosti štátnej hranice s Rakúskom. Po sérii článkov bola jeho snaha korunovaná úspechom, keď Magistrát mesta Bratislavy s príspevom zahraničných zdrojov dal cintorín zrekonštruovať. S prácami sa začalo v roku 2008 a v apríli 2009 bol cintorín za účasti primátora hlavného mesta oficiálne otvorený.

Povzbudený týmto úspechom, obracal sa menovaný už počas rekonštrukcie cintorína na štátne orgány aj s návrhom obnoviť zdevastované petržalské vojenské obranné predmestie pochádzajúce z medzivojnového obdobia. Keďže u zainteresovaných nenachádzal očakávané postoje, rozhodol sa, že sám, prípadne za pomoci ďalších nadšencov histórie, sa podujme na rekonštrukciu aspoň niektorých z nich. S pochopením sa stretol vo Vojenskom historickom ústave a u starostu Petržalky, resp. petržalskej samosprávy. S ich tichým súhlasom sa zameril na pechotný zrub BZ-8.

Prvým krokom bolo vypudiť z pechotného zrubu bezdomovcov, ktorí sa v ňom v tom čase zdržiavali. Napodiv sa to obišlo bez väčších problémov a na jar 2009 začal Miro Košírer s jeho revitalizáciou. Za pomoci prvých nadšencov bolo vnútro zrubu zbavené najväčšej nečistoty a v máji 2009 bola inštalovaná prvá výstava fotodokumentov z Vojenského historického ústavu, Ústavu pamäti národa, Slovenského národného múzea – Múzea židovskej kultúry a osobnej zbierky samotného Mira Košírera. Výstava mala trvať do konca mája, ale keďže sa stretla s veľkým ohlasom u verejnosti, bola predĺžená do konca augusta 2009. V priebehu tohto obdobia sa za pomoci náhodných alebo vytrvalejších nadšencov uskutocňovali prvé úpravy exteriéru a interiérov tohto pechotného zrubu. Bezprostredné okolie zrubu bolo zbavené drobných náletových drevín, vyrovnaný, resp. vyspádovaný bol priliehajúci terén, na ktorom bola vysiatá tráva. Priebežne sa začalo s opravou opadanej omietky, ako aj prípravy na maľovanie tohto pevnostného objektu maskovacími farbami. Nainštalované boli makety kanónov, neskôr sa začalo aj s maľovaním interiéru pevnostného zrubu. Nadšenci pod vedením Mira Košírera pracovali na obnove zrubu v rámci svojho osobného voľna. Postupne bolo jasné, že život v zrubu sa nezastaví ani v auguste 2009. V prvých mesiacoch sa vstupovalo do zrubu s horiacimi faklami, čo bolo síce romantické, ale v prípade väčšieho množstva návštevníkov, dym z nich im znepríjemňoval dýchanie a zároveň znečisťoval steny zrubu. Ten sa stával cieľom návštevy obyvateľov Petržalky, mesta Bratislavy, návštevníkov z domova, ale aj ľudí zo zahraničia (najmä prilahlých rakúskych obcí). Často si návštevu bunkra dohodli učitelia rôznych škôl, ktorí priviedli svojich žiakov. Zaznamenali sme návštevy aj vášnivých priaznivcov vojenskej histórie alebo pamätníkov z Petržalky, ktorí nám poskytovali cenné informácie. Dôležité bolo, že nám návštevníci začali prinášať rôzne predmety, ktoré doplnili vystavené fotodokumenty. Dá sa skonštatovať, že múzeum vo fortifikácii z obdobia medzivojnového Československa si vytvorili občania sami.

Eudia prichádzali pešo, na bicykloch alebo autom. Návštevníkom sme umožňovali prehliadku zrubu aj počas spomínaných rekonštrukčných prác. Pre starších ľudí bolo dôležité, že sa nám podarilo s pochopením príslušných orgánov posunúť zákaz vjazdu pre motorové vozidlá tak, aby bolo možné dostať sa autom priamo k vojenskému cintorínu z obdobia 1. svetovej vojny.

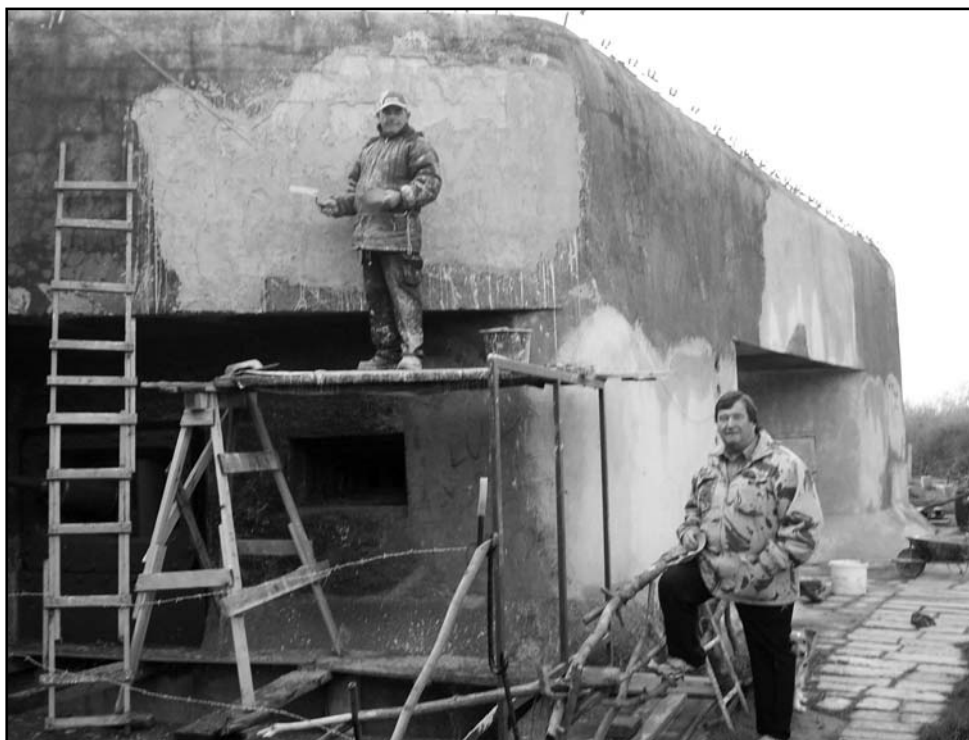
V októbri 2009 sme pristúpili k založeniu občianskeho združenia Zachráňme petržalské bunkre, aby bolo možné oficiálne komunikovať s inštitúciami, prípadne prijímať sponzorské dary alebo inú materiálnu pomoc. Jeho prirodzeným predsedom sa stal Miro Košírer. Neskôr sme pristúpili k zakúpeniu elektrocentrály a postupnej inštalácii osvetlenia interiérov zrubu. Priebežne sa začali maľovať jednotlivé miestnosti a obmieňať vystavené fotografie, nainštalované boli regále na umiestnenie získaných trojrozmerných predmetov. Keďže pomerne rýchlo nastúpila zima, nestihli sme zrub namaľovať maskovacími farbami podľa projektu „Maľuje celé Slovensko“. V rámci tohto projektu nám príslub na maľovanie fasády bunkra dali rôzne osobnosti z radov politikov, umelcov a verejného života. Bielobou svietiacia fasáda však navodzovala dojem zimného maskovania.

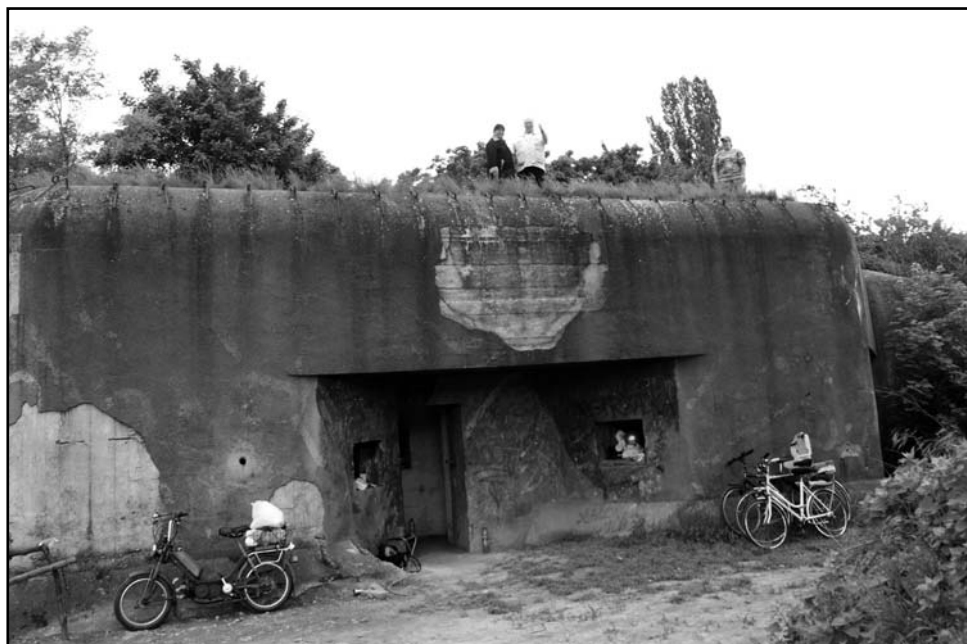
Sme si vedomí, že dôležité vybavenie bunkra je nenávratne preč a z toho dôvodu bunker nedokážeme dostať do pôvodnej podoby. Nadšenci však dokazujú, že bunkru možno vdýchnuť život a je a bude príťažlivý pre verejnosť. Za necelý rok bunker navštívilo viac ako osem tisíc návštevníkov nielen zo Slovenska, ale aj zo zahraničia. V apríli 2010 naše občianske združenie v spolupráci so samosprávou Petržalky a klubmi vojenskej histórie pripravilo podujatie pri príležitosti 65. výročia oslobodenia Petržalky. Pri tejto príležitosti bola umiestnená v priestoroch bunkra putovná knižnica. V máji by sa mal realizovať projekt „Maľuje celé Slovensko“, keď sa bude bunker natierať maskovacími farbami.

Do budúcnosti plánujeme ďalšie aktivity, ktoré by mali prilákať nových návštevníkov alebo prinavrátiť tých, ktorí nás už navštívili. Mali by to byť kultúrne a športové podujatia, ako sú: festival bojových filmov, medzinárodné cyklistické alebo korčuliarske preteky v znamení trojuholníka Slovensko, Rakúsko a Maďarsko, tematické vychádzky po obrannej línii, detský „vojenský“ tábor počas školských prázdnin a pod.

Nadšenci odpracovali na obnove bunkra niekoľko stoviek hodín bez nároku na odmenu, nehovoriac o tom, že celú rekonštrukciu, nákup stavebného a inštalačného materiálu, farieb a prevádzku sme financovali z vlastných peňazí. Partia nadšencov dokazuje, že aj z malého objemu finančných prostriedkov (získaných iba z dobrovoľných príspevkov návštevníkov a vlastných) možno robiť veľké veci. Ďalšie informácie o bunkri a aktivitách občianskeho združenia Zachráňme petržalské bunkre možno nájsť na internetovej stránke www.bs8.yw.sk.

I. Horský

U P O Z O R N E N I E R E D A K C I E

V záujme plynulého priebehu redakčných prác Vás prosíme o dodržiavanie určitých zásad pri písaní rukopisov.

Spôsob odovzdávania rukopisov

Príspevky do Vojenskej histórie odovzdávajú, resp. posielaťte zásadne v textových editoroch Word, v iných len na základe dohovoru. **Poznámky je potrebné vkladať pomocou programu WORD na vkladanie poznámok/odkazov pod čiarou – nie písať ich mechanicky vzadu za textom štúdie.** K štúdiu je potrebné pripojiť resumé v rozsahu cca jednej strany a osobné údaje o autorovi: rodné číslo, adresu, číslo účtu, telefonický a emailový kontakt.

Rozsah príspevkov

Rozsah štúdií, vrátane poznámkového aparátu, by nemal presiahnuť 40 strán. Recenzie môžu byť v rozsahu do 15 strán, anotácie maximálne do 3 strán. Počet strán sa počíta podľa počtu znakov (1 800 znakov na stranu).

Vzhľadom na platnosť STN ISO 690 (01 0197) – Dokumentácia. Bibliografické odkazy. Obsah, forma a štruktúra, apríl 1998, je potrebné pri citáciách rešpektovať jej zásady (sú zjednotené s používaním citácie v iných časopisoch, ktoré sa pridrižujú aj medzinárodného citovania). Za správnosť citovania (obsahovú i formálnu) zodpovedá autor príspevku, redakcia nebude do citácií zasahovať. Na uľahčenie citovania uvádzame niektoré vzory:

¹ VÁROŠ, Milan. *Posledný let generála Štefánika*. Bratislava : International, 1994, s. 56.

² PEJSKAR, Jožka (ed.). *Poslední pocta : Památník na zemřelé československé exulanty v letech 1948 – 1981*. B. m. : Konfrontace, 1986, sv. 2., s. 118-121.

(v prameni neuvedené miesto vydania: bez miesta; podobne aj pri neuvedenom vydavateľstve: b. v., roku: b. r.)

³ ŠPIRKO, Dušan – LUPTÁK, Miroslav. Obrana bratislavského predmestia vo francúzsko-rakúskej vojne roku 1809. In *Vojenská história*, 2002, roč. 6, č. 1, s. 9-10.

(u cudzojazyčných zdrojov uvádzať v príslušnom jazyku, napr. anglický zdroj: In *Army History*, 2003, vol. 59, no.

1, p. 13-15.)

⁴ DEIGHTON, Leon. *Blitzkrieg : Od Hitlerova nástupu po pád Dunkerque*. Prel. Kárník, Zdeněk. Praha : Argo, 1994, s. 85.

⁵ PEJSKAR, ref 2, s. 97.

- v prípade, že v jednej poznámke sú uvedené dva pramene toho istého autora, v ďalších poznámkach uvádzame aj prvé slová názvu prameňa: PEJSKAR, Poslední, ref 2, s. 93.
- autor nemusí uvádzať mená všetkých pôvodcov citovaného diela (druhého, tretieho) alebo ak má citované dielo viacerých ako troch pôvodcov uvádzame: ŠPIRKO, Dušan et al.
- v prípade viacerých miest vydania, alebo názvov vydavateľstiev píšeme bodkočiarku alebo čiarku: Praha : Naše vojsko; Bratislava : Magnet Press, 1999,
- údaje v bibliografickom popise citovaného prameňa sa uvádzajú v jazyku prameňa až po údaj o rozsahu
- pri odkaze na archívny prameň je potrebné uvádzať skratky: f. (nie fond)

šk. (ako škatula, nie krabica)

č. j. (s medzerou)

VHA Bratislava, f.....; pozri tiež PEJS, O:...

Tamže, s. 8. (nie tamtiež)

– najfrekvencovanejšie skratky archívov: SNA Bratislava, VÚA-VHA Praha, VHÚ Bratislava, NA ČR Praha, AM SNP B. Bystrica,

Číslo poznámok v texte uvádzať indexovo: ⁴ nie: ⁴⁾ ⁴⁾

Používanie skratiek a označovanie

Skratkou pre označovanie strán alebo strany je s., ročníky časopisov a čísla zborníkov sa uvádzajú arabskými číslicami. Pokiaľ sú dokumenty v edíciách číslované, je potrebné uvádzať okrem strán aj číslo.

AUTORI ČÍSLA

Mgr. Tomáš SLEZÁK, PhD., Spojená škola Gymnázium Jura Hronca, Novohradská 3, 82109 Bratislava

PhDr. Pavel MIČIANIK, MA. PhD., Ústav vedy a výskumu Univerzity Mateja Bela, Cesta na amfiteáter 1, 974 01 Banská Bystrica

PhDr. Václav ŠMIDRKAL, Institut mezinárodních studií Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy U Kříže 8, 158 00 Praha 5, Česká republika

PhDr. Igor BAKA, PhD., Vojenský historický ústav, Krajná 27, 821 04 Bratislava

Mgr. Marek MEŠKO, PhD. M.A., Vojenský historický ústav, Krajná 27, 821 04 Bratislava

PaedDr. Róbert LAMOŠ, Kriminologický a expertízny ústav PZ, Sklabinská 1, 812 72 Bratislava

pplk. v zál. PhDr. Peter ŠUMICHRASŤ, PhD., Vojenský historický ústav, Krajná 27, 821 04 Bratislava

Blažena URBANOVÁ, rod. Šikurová, Kurkova 1211/4, 182 00 Praha, Česká republika.

PhDr. Ferdinand VRÁBEL, Mesačná 8, 821 02 Bratislava

OBSAH

Štúdie

- SLEZÁK, Tomáš: Bitka pri Podubní
(Prvé víťazstvo rakúskeho pomocného zboru na ťažení v Rusku roku 1812).....3
- MIČIANIK, Pavel: Bojová príprava slovenskej 1. pešej divízie na Kryme
(august – október 1943)..... 27
- ŠMIDRKAL, Václav: O vzniku a úloze bratislavského Vojenského
uměleckého souboru..... 60

Dokumenty a materiály

- BAKA, Igor – MEŠKO, Marek: Činnosť slovenských vzdušných zbraní
na prelome rokov 1942/1943 v dokumentoch Nemeckej leteckej misie na Slovensku..... 75
- LAMOŠ, Róbert: Dokument o činnosti Führer Begleit Brigade v Ardenách 99
- ŠUMICHRAST, Peter: Sovietske vojnové hroby na území Slovenska..... 111

Spomienky

- URBANOVÁ, Blažena – VRÁBEL, Ferdinand: Spomienky ruského legionára
Andreja Šikuru z Mošoviec..... 137

Recenzie

- HURBANIČ, Martin: *POSLEDNÁ VOJNA ANTIKY. AVARSKÝ ÚTOK NA
KONŠTANTÍNOPOL ROKU 626 V HISTORICKÝCH SÚVISLOSTIACH.*
- HURBANIČ, Martin: *HISTÓRIA A MÝTUS. AVARSKÝ ÚTOK
NA KONŠTANTÍNOPOL ROKU 626 V LEGENDÁCH.* (P. Valachovič)..... 174

- Anotácie, glosy**..... 179

- Kronika** 192

INHALT

Studien

SLEZÁK, Tomáš: Die Schlacht bei Podubnie	3
MIČIANIK, Pavel: Kampfausbildung der 1. Infanteriedivision der slowakischen Armee auf der Krim (August – Oktober 1943)	27
ŠMIDRKAL, Václav: Von der Entstehung und Rolle des Bratislavaer Armeekunstensembles	60

Dokumenten und Materialien

BAKA, Igor – MEŠKO, Marek: Die Tätigkeit der slowakischen Luftwaffe 1942/1943 in den Dokumenten der Deutschen Luftwaffenmission	75
LÁAMOŠ, Róbert: Dokument über die Tätigkeit der Führer-Begleit-Brigade in Ardennen	99
ŠUMICHRASŤ, Peter: Sowjetische Kriegsgräber auf dem Gebiet der Slowakei	111

Errinerungen

URBANOVÁ, Blažena – VRÁBEL, Ferdinand: Erinnerungen des russischen Legionärs Andrej Šikura aus Mošovce	137
---	-----

Recensionen	174
--------------------------	-----

Anotations, Glossen	179
----------------------------------	-----

Chronik	192
----------------------	-----

CONTENTS

Studies

- SLEZÁK, Tomáš: Battle of Podubnie
(the first victory of the Austrian Reserve Corps in Russian campaign in 1812)3
- MIČIANIK, Pavel: Military preparation of the Slovak 1st infantry division
in Crimea in (August – October 1943) 27
- ŠMIDRKAL, Václav: On the Establishment and Task
of the Bratislava Military Dance and Song Ensemble 60

Documents and Materials

- BAKA, Igor – MEŠKO, Marek: Activity of the Slovak Air Forces in the break
of the years 1942/1943 in the documents of the German Air mission in Slovakia 75
- LAMOŠ, Róbert: Document on the activity of Führer Begleit Brigade in Ardennes 99
- ŠUMICHRAST, Peter: Soviet war graves in Slovakia 111

Memoirs

- URBANOVÁ, Blažena – VRÁBEL, Ferdinand: Memoirs of Russian legionary
of Andrej Šikura from Mošovce 137

Reviews..... 174

Anotations, Glosses 179

Chronicle 192

Vojenská história 2/2010

Časopis pre vojenskú históriu, múzejníctvo a archívniectvo

Vydáva Vojenský historický ústav v Bratislave
v spolupráci s Ministerstvom obrany SR

Editor a šéfredaktor: pplk. Mgr. Miloslav Čaplovič, PhD.

Výkonná redaktorka: Mgr. Mária Stanová

Grafická úprava: Dušan Babjak

Redakčná rada: PhDr. Igor Baka, PhD., PhDr. Valerián Bystrický, DrSc., PhDr. František Cséfalvay, CSc., PhDr. Viliam Čičaj, CSc., PhDr. Vojtech Dangl, CSc. (podpredseda), PhDr. Marián Hronský, DrSc., Mgr. Peter Kralčák, PhDr. Slavomír Michálek, DrSc., plk.gšt. v. v. Dr. Jaroslav Nižňanský, PhD., doc. PhDr. Vladimír Segeš, PhD. (predseda), PhDr. Jan Štaigl, CSc., pplk. v. zál. PhDr. Peter Šumichrast, PhD., doc. PhDr. Pavol Valachovič, CSc.

Medzinárodný redakčný kruh: Dr. István Janek (Budapest), PhDr. Michal Lukeš, PhD. (Praha), Mgr. Mateusz Gniazdowski (Warszawa), Dr. László Szarka (Budapest), PhDr. Jiří Rajlich (Praha), Dr. Martin Zückert (München)

Vychádza štyrikrát ročne.

Rozširuje Vojenský historický ústav, Krajná 27, 821 04 Bratislava

Tel. kontakt: +421/2/4820 7713, 4820 7703

Fax: + 421/2/48207719

Schválené do tlače dňa: 24. 5. 2010

EV 734/08

Nepredajné

ISSN 1335-3314

Tlač: OPS ÚLog S MO SR, Kutuzovova 8, Bratislava

Na obálke je fotografia obnoveného pomníka generálom – J. Golianovi a R. Viestovi vo Zvolene v auguste 1994.